

9
MONOGRAFIJE CPA

GUBITAK VRIJEDNOSTI
ARHEOLOŠKOG ZAPISA:
MOGUĆNOSTI I NAČINI
PROCJENE

FILOMENA SIROVICA

Monografije CPA 9

Gubitak vrijednosti arheološkog zapisa: mogućnosti i načini procjene

autor

Filomena Sirovica

izdavač

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

<http://www.zvkds.si>

i

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v
Ljubljani

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

<http://www.ff.uni-lj.si/>

za izdavača: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

uredniški odbor

Maja Janežič, glavna urednica

Barbara Nadbath, odgovorna urednica

Špela Karo, članica

Tadeja Mulh, članica

Nives Zupančič, oblikovanje zbirke i likovna urednica

Vanja Celin, tehnička urednica

urednik

Predrag Novaković

recenzenti

Predrag Novaković

Jelka Pirkovič

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

902:719

SIROVICA, Filomena

Gubitak vrijednosti arheološkog zapisa : mogućnosti i načini procjene / Filomena Sirovica ; [nacrti Darja Čirič ... [et al.] ; fotografije Srečko Firšt, Aljoša Ozmec, Sašo Poglajen]. - Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018. - (Monografije CPA ; 9)

ISBN 978-961-6990-44-8 (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije)

COBISS.SI-ID 300023808

lektura

Katja Tresić-Pavičić

oblikovanje i prijelom

Nives Zupančič i Andrejka Likar Kofol

nacrti

Darja Čirič, Jure Krajšek, Robert Krempuš, Ana Plestenjak, Sašo Poglajen, Filomena Sirovica, Matej Strašek, Simona Tomažič

fotografije

Srečko Firšt, Aljoša Ozmec, Sašo Poglajen

tisak

Birografika Bori d. o. o.

naklada

150

Ljubljana 2018

Prva izdaja

Znanstvena monografija

Sva izdanja zbirke Monografije CPA su besplatne.

Nalaze se na:

<http://www.zvkds.si/sl/kategorija-publikacije/e-knjige>

<https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

<https://www.dlib.si/>

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons
Autorstvo-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 Međunarodna
licenca (CC-BY-SA 4.0).

ISSN 2630-2063

Sadržaj

5	1 Uvod
7	2 Razmatranje vrijednosti kulturne baštine
7	2.1 Društenoteorijski okvir razmatranja vrijednosti kulturne baštine
11	2.2 Pravni okvir razmatranja vrijednosti kulturne baštine
12	2.2.1 Razvoj baštinskog zakonodavstva
15	2.2.2 Problem selekcije
16	2.3 Ekonomski okvir razmatranja vrijednosti kulturne baštine
18	2.3.1 Pripisivanje ekonomske vrijednosti elementima kulturne baštine
20	2.3.2 Metode mjerenja ekonomskih vrijednosti kulturne baštine
23	2.3.3 Nedostaci ekonomskih razmatranja vrijednosti kulturne baštine
27	3 Razmatranje znanstvene vrijednosti arheološke baštine
27	3.1 Znanstveni okvir razmatranja vrijednosti arheološke baštine
29	3.1.1 Razvoj teorijskih razmatranja vrijednosti arheološke baštine
32	3.1.2 Znanstvena vrijednost kao informativni potencijal
35	4 Procjena vrijednosti arheološke baštine
35	4.1 Problematika vrijednosnih procjena arheološke baštine
37	4.1.1 Evaluacijski postupak: intuitivne i sustavne evaluacije te deskriptivni i kvantitativni modeli
39	4.1.2 Slovenski model
44	4.2 Pregled kvantitativnih modela procjene vrijednosti arheološke baštine
44	4.2.1 Engleski model
46	4.2.2 Nizozemski model
50	4.2.3 Značenje referentnog okvira za vrijednosne procjene
52	4.2.4 Pitanje opravdanosti vrijednosnih procjena
55	4.3 Problematika nedovoljno poznatih i nepotpuno shvaćenih vrsta arheološkog zapisa
55	4.3.1 Arheološki ostaci otkriveni zračnom fotografijom
56	4.3.2 Urbana područja
57	4.3.3 Arheologija modernog doba i industrijski ostaci
58	4.3.4 Površinska nalazišta arheoloških ostataka
58	4.3.5 Prirodni depoziti
59	4.3.6 Kulturni krajolici
63	5 Procjena gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa
63	5.1 Vrste utjecaja na arheološki zapis
65	5.2 Mogućnosti oblikovanja procjene u okvirima slovenskoga pravnog sustava
69	5.3 Oblikovanje vrijednosne procjene

69	5.3.1	Mogućnosti primjene kriterija vrijednosti razvijenih u baštinskom kontekstu
70	5.3.2	Društveni i opći baštinski kriteriji vrijednosti arheološkog zapisa
73	5.3.3	Kvaliteta i informativni potencijal kao indikatori znanstvene vrijednosti
77	5.3.4	Kriteriji znanstvene vrijednosti arheološkoga zapisa
79	5.3.5	Problematika uspostave referentnih okvira
81	5.4	Oblikovanje metode procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa
93	6	Empirijska analiza metode procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa
93	6.1	Celje – Mohorjev atrij: testiranje metode na simuliranoj situaciji
95	6.1.1	Referentni okvir nalazišta Celje – Mohorjev atrij
98	6.1.2	Analiza rezultata arheološkog istraživanja (Celje – Mohorjev atrij)
104	6.1.3	Procjena vrijednosti (Celje – Mohorjev atrij)
104	6.1.4	Procjena postotka uništenosti (Celje – Mohorjev atrij)
106	6.1.5	Procjena gubitka vrijednosti u simuliranoj situaciji (Celje – Mohorjev atrij)
108	6.2	Celje – Breg: testiranje metode na oštećenom arheološkom zapisu
109	6.2.1	Referentni okvir nalazišta Celje – Breg
112	6.2.2	Analiza rezultata arheološkog dokumentiranja uništenja (Celje – Breg)
116	6.2.3	Procjena vrijednosti (Celje – Breg)
116	6.2.4	Procjena postotka uništenosti (Celje – Breg)
116	6.2.5	Procjena gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa (Celje – Breg)
120	6.3	Velika Dobrava – Zglavnice: testiranje metode na oštećenom arheološkom zapisu
120	6.3.1	Referentni okvir nalazišta Velika Dobrava – Zglavnice
127	6.3.2	Analiza rezultata arheološkog dokumentiranja uništenja (Velika Dobrava – Zglavnice)
132	6.3.3	Procjena vrijednosti (Velika Dobrava – Zglavnice)
132	6.3.4	Procjena postotka uništenosti (Velika Dobrava – Zglavnice)
137	6.3.5	Procjena gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa (Velika Dobrava – Zglavnice)
139	6.4	Analiza rezultata
145	7	Zaključna razmatranja
149	8	Popis literature i izvora
149	8.1	Popis literature
164	8.2	Popis izvora

1 Uvod

Podložnost arheološkoga zapisa degradaciji, oštećenjima i nepovratnom propadanju smješta problematiku gubitka njegove vrijednosti među nezaobilazne teme arheološke znanosti. Premda je ideja izgubljene vrijednosti implicitno, ako ne i eksplicitno uvijek prisutna u pozadini arheološke prakse te u svakom pokušaju arheološke interpretacije, mogućnosti procjene gubitaka i načini njihova iskazivanja samo su rijetko ili tek usputno razmatrani. Tome je zasigurno pridonijela i izrazita raznovrsnost mogućih uzročnika transformacije, degradacije i destrukcije, čije učinke najčešće nije moguće zajednički tretirati. No procjene gubitaka neizbježan su preduvjet donošenju odluka o postupanju s arheološkim ostacima, odnosno odluka o njihovoj zaštiti, očuvanju ili odbacivanju. Stoga je zadatak ove knjige razmotriti i izvore vrijednosti arheološkog zapisa i značenje njezinih gubitaka i na teorijskoj i na praktičnoj razini te time proširiti razumijevanje takvih konstrukcija, kao i spektar alata za njihovu analizu i definiranje.

Naime, problematika gubitka neodvojiva je od problematike vrijednosti koju pripisujemo arheološkim ostacima pa je pitanje gubitka vrijednosti uokvireno pitanjem područja konstrukcije vrijednosti i pitanjem načina njihove pojave u arheološkom i baštinskom, ali i općem društvenom kontekstu. Iz tog je razloga prvi dio studije namijenjen propitkivanju prirode i izvora vrijednosti kulturne baštine i zatim analizi položaja znanosti u vrijednosnoj konstrukciji. Svaka konstrukcija vrijednosti neizbježno rezultira kategorizacijom vrijednosti, koja je osnovni preduvjet svake smislene evaluacije, pa je poseban dio namijenjen razmatranju različitih tipova evaluacijskih postupaka u baštinskoj i arheološkoj praksi. Izdvajanjem njihovih prednosti i nedostataka izvedena je analiza njihove upotrebljivosti u slučajevima oštećenja arheoloških zapisa. Uz definiranje vrsta utjecaja čije je posljedice trenutno smisljeno procjenjivati, središnji je

dio studije namijenjen oblikovanju metode procjene gubitka vrijednosti u slučajevima oštećenja arheološkog zapisa nenadziranim ili nestručno provedenim zahvatima. Uspješnost predložene metode nije moguće procijeniti bez analize njezine primjenjivosti u praksi pa je završni dio posvećen testiranju predloženoga postupka u stvarnim situacijama te razmatranju prikladnosti i dostupnih podataka i načina njihove primjene. Analizom dobivenih rezultata izdvojena je dovoljna količina podataka za konkretnije razumijevanje dosega i ograničenja predloženog postupka te njegove sposobnosti da omogući izvođenje smislene i arheološki utemeljene izjave o učinjenoj šteti i pretrpljenom gubitku.

Prijedlog urednika da se studija objavi u dva izdanja, na slovenskom i na hrvatskom jeziku, proizlazi prije svega iz njezina značenja za razvoj znanstvene terminologije u oba jezika, a zatim iz želje da se razmatrana problematika što lakše približi i stručnjacima i zainteresiranoj javnosti u obje zemlje, u kojima je vrednovanje, zaštita i očuvanje arheoloških ostataka oblikovano na sličnim osnovama. Studija je donekle dopunjeni tekst doktorske disertacije koja je pod naslovom „Ocena izgube vrednosti in znanstvenega informacijskega potenciala pri uničenih arheoloških depozitih“ obranjena 2015. godine na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani. Kako njena realizacija ne bi bila ostvariva bez potpore i pomoći kolega, obitelji i prijatelja, zahvalnost ponajprije dugujem prof. dr. Predragu Novakoviću, koji je za cijelog trajanja mojeg dokorskog studija bio inspirativni mentor te je, nakon pune potpore koju mi je pružio tijekom izrade disertacije, omogućio i realizaciju ove knjige. Zahvalna sam i mag. arheol. Matjažu Novšaku, koji mi je kao radni mentor omogućio provedbu značajnog dijela istraživanja, ustupanjem podataka koje je prikupio arheološkim istraživanjima te pružanjem pomoći u njihovoj analizi

i reinterpetaciji. U istom je području neprocjenjiva bila i pomoć koju su mi pružili arheolozi Danijela Brišnik iz Zavoda za zaštitu kulturne baštine u Celju i Jure Krajšek iz Pokrajinskoga muzeja Celje. Poseban prinos realizaciji zahtjevnoga matematičkog pristupa vrijednosnoj procjeni dao je dr. med. Marijan Pašalić, bez čije nesebične pomoći, korisnih savjeta

i kreativnih prijedloga taj značajan dio rasprave nikad ne bi dosegnuo predstavljenu razinu. Iznimnu zahvalnost dugujem Dinku Tresiću Pavičiću i Andreji Kudelić koji su uvijek bili spremni podijeliti sa mnom teret vrijednosti arheološke baštine te iznad svega svojoj obitelji, koja je uvijek i u potpunosti podupirala moj rad.

2 Razmatranje vrijednosti kulturne baštine

2.1 Društvenoteorijski okvir razmatranja vrijednosti kulturne baštine

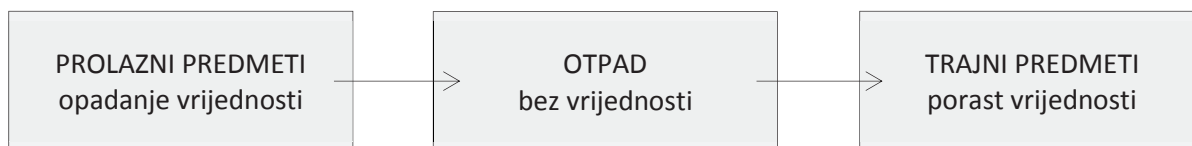
Pojam vrijednosti nalazi se u osnovi svakog diskursa o kulturnoj baštini i kategorija vrijednosti ključni je čimbenik pri donošenju odluka o načinu postupanja s baštinom. Iako se mnogi autori slažu kako vrijednosti nisu inherentne pojedinim elementima baštine, već su to atributi pripisani društvenim procesima (Tainter, Lucas 1983; Lipe 1984; Bender 1992; Tilley 1994; Lowenthal 1996; Groenewoudt, Bloemers 1997; Briuer, Mathers 1996; Mathers, Darvill, Little 2005; Carman 2000a; 2002a; Darvill 2001; Willems 2001; Deeben, Groenewoudt 2005; Worthing, Bond 2008), pokušaji istraživanja vrijednosti najčešće su usmjereni na rješavanje tog pitanja u praktičnim i tehničkim okvirima baštinske struke (Carman 1996a; 2000a; 2002a; Willems 2001). No vrijednost je dinamičan i relativan pojam, ovisan o prostoru i vremenu te društvu kao kontekstu procjene, pa je teorijsko razmatranje procesa stvaranja vrijednosti nužno za dobivanje pravog uvida u problematiku pripisivanja vrijednosti elementima kulturne baštine. U pozadini tih razmatranja nalazi se pretpostavka da je zaštita kulturne baštine odraz civilizacijskih tekovina, odnosno integralni dio suvremenog društva koje je u nekoj inicijalnoj fazi određene elemente materijalne kulture prepoznalo kao kulturnu baštinu, čime je započeo proces stvaranja, odnosno proizvodnje baštine (Avrami, Mason, de la Torre 2000a, 3).

Ideja da su koncepti vrijednosti konstruirani, postala je dominantan teorijski pristup u društvenim i humanističkim znanostima te oblikuje način razmatranja međuljudskih odnosa i odnosa ljudi prema fizičkom svijetu koji ih okružuje, kao i materijalnom svijetu koji stvaraju (Gibson, Pendlebury 2009, 1; Moeran 2009, 4). Uređivanje svijeta provodi se uspoređivanjem objekata na skalama vrijednosti, a prenošenje

vrijednosti na objekte postaje načelo strukturiranja materijalnog svijeta (van Wijngaarden 1999, 154). Svijet time postaje rezultat društvene konstrukcije ovisan o sustavu klasifikacije, a materijalna je kultura postavljena u stalno vrijednosno kretanje (Pearce 1994a, 2; 1994b, 10). Utoliko i znanost, unatoč tome što vrijednosti i činjenice tretira kao duboko različite i nepomirljive principe, biva izravno prožeta vrijednostima te i činjenice prepoznaje kao društveno konstruirane nositelje vrijednosnih obilježja. Znanstvena uvjerenja u tim okvirima rezultat su istraživanja onih načela vrijednosnog rasuđivanja koja su sposobna pojedinačne pretpostavke, oblikovanjem pouzdanog lanca dokaza i argumenata, povezati sa stvarnošću (Harris 2010, 143–144, 180).

Slijedom tih razmatranja društvenom se vrijednošću smatra skup poželjnih obilježja i pozitivnih značenja koja utječu na orijentaciju društvenog djelovanja te se nalaze u pozadini svih oblika društvenih odnosa i ponašanja (Darvill 1995, 38; Darvill 2005, 24). Vrijednosti se obično razumiju na dva načina. S jedne strane one predstavljaju moralna načela i ideje koje služe kao vodiči u individualnom ili kolektivnom djelovanju, a odraz su konsenzusa o društvenoj vrijednosti koji je široko prihvaćen među pojedincima i skupinama (Mason 2002, 7). S druge strane, vrijednosti predstavljaju aktualna i potencijalna obilježja i kvalitete koje pripisujemo objektima, a sadrže potencijal kvantitativnog izraza prikladnog za smislenu rangiranje (Darvill 2001; Willems 2001; Mason 2002; Moeran 2009). Vrijednosni sustavi utoliko čine setove normi za međusobno uspoređivanje objekata, djelovanja i ponašanja, te nisu univerzalno prihvaćeni, već se uvijek nanovo razmatraju i pregovaraju, a njihovo je prihvaćanje odraz društvene suglasnosti o prihvatljivoj vrijednosnoj orijentaciji (Darvill 2005, 24).

U kontekstu kulturne baštine čije elemente čine materijalni objekti, vrijednosti odražavaju potrebu društva

Slika 1 Thompsonov model cirkulacije predmeta (Thompson 1979, 10, sl. 2).

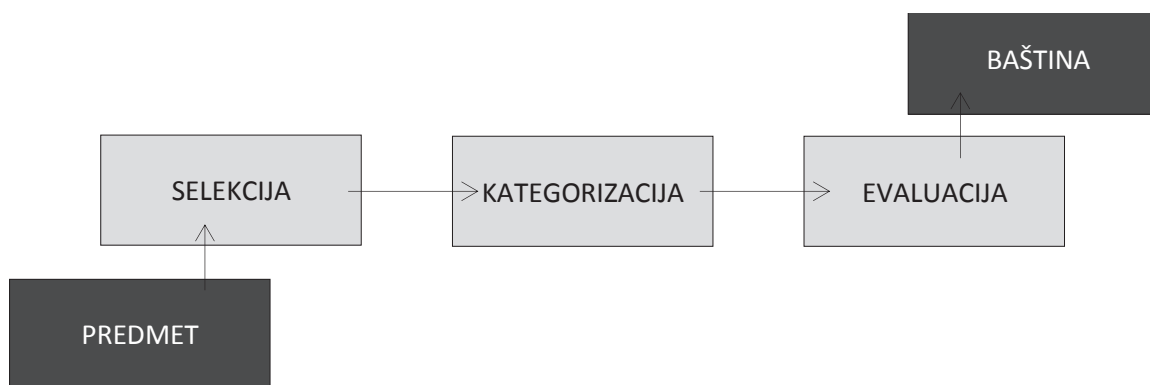
za kontinuiranim prenošenjem kulturnih informacija kroz vrijeme, gdje objekti služe kao posrednici u komuniciranju određenog tipa informacija (Lipe 1984, 5) te imaju drugačiju funkciju u odnosu na svoj izvorni kontekst. Zanimanje za pojedine objekte društvo generira kroz političke ili religijske trendove, društvena kretanja, ali i znanstveni diskurs (Avrami, Mason, de la Torre 2000a, 3). Proces stvaranja vrijednosti na kojima to zanimanje izrasta, izrazito je kompliciran jer vrijednosti izvodi iz kombinacije društveno ustanovljenih stavova, stručnih i znanstvenih spoznaja, ali i privatnih, političkih i ekonomskih interesa (Cooper *et al.* 1995a, 7; Darvill 1995, 39, 42), a prepoznata i ustanovljena vrijednost pojedinih objekata kao baštinskih donosi motive za njihovo očuvanje te u konačnici pridonosi legitimiranju baštinske prakse u cijelosti (Groenewoudt, Bloemers 1997, 132–133). Jedna od značajnih i u arheologiji dobro poznatih teorija konstrukcije vrijednosti materijalne kulture jest teorija društvenog života predmeta koju Ajrun Appadurai razvija u uvodnom poglavlju poznate knjige *The Social Life of Things* (Appadurai (ur.) 1986). Appadurai ističe da su vrijednosti objekata prosudbe koje o njima stvaraju subjekti te razmatra kretanje predmeta kroz različite režime vrijednosti, gdje rekonstrukcija tog kretanja znači rekonstrukciju društvenog života predmeta i time sredstvo razumijevanja njihovog značenja. Utoliko se sve vrijednosti proizvode kroz društvene pregovore i razmjenu, a politika je ono područje koje povezuje taj proces i vrijednosti same (Appadurai 1986, 3, 57). U okviru teorije društvenog života predmeta značajna razmatranja procesa oblikovanja vrijednosti nalazimo i kod Igora Kopytoff (1986), koji, objašnjavajući sustav komodifikacije predmeta, prikazuje i njima suprotan kulturni proces koji ima moć izdvojiti pojedine predmete ili cijelu klasu objekata iz sfere svakodnevnog života te ih sakralizirati, odnosno promaknuti u sferu simboličkih

vrijednosti (Kopytoff 1986, 73–74). U tom postupku jasno se prepoznaje proces društvenog oblikovanja baštine kao kategorije.

Kako bi predočio nastajanje, odnosno društvenu proizvodnju baštine, poznati teoretičar arheološke baštine John Carman (Carman 1990; 1996a; 2000a; 2002a; 2010), uz teoriju društvenog života predmeta, primjenjuje i Thompsonovu teoriju otpada (*Rubbish Theory*; Thompson 1979), koja se bavi cirkuliranjem predmeta tijekom procesa izrade, upotrebe i odbacivanja. Thompson sve predmete dijeli na tri kategorije: trajni predmeti, čija se vrijednost s vremenom povećava, prolazni predmeti, čija se vrijednost s vremenom smanjuje, i otpad, kao odbačeni predmeti bez vrijednosti (Thompson 1979, 7). Thompsonov model pokušava objasniti kako predmeti prolaze iz jedne kategorije u drugu dok je način njihove egzistencije istodobno i odraz njihove vrijednosti. Naglasak je stavljen na kategoriju otpada koju čine odbačeni prolazni predmeti. Predmeti reducirani na otpad postaju kulturno nevidljivi, no društvenom se manipulacijom mogu ponovno pojaviti, s novom, pripisanom vrijednošću koja ih promovira u područje kulturno vidljivih, trajnih predmeta (Thompson 1979, 91–92, 126; sl. 1).

Ako je predmet ušao u kategoriju trajnih predmeta, osuđen je na neprekidnu egzistenciju i stalno povećavanje vrijednosti. Iako možemo zamisliti i druge smjerove cirkuliranja predmeta (npr. iz prolaznih u trajne, pa čak i iz trajnih u prolazne ili otpad), Thompsonova nam teorija jasno predočava fleksibilnost i promjenjivost vrijednosnih sustava te društveno značenje trajne vrijednosti (Engeström, Blackler 2005; Meadow 2010; Pye 2010). Kada predmet postigne razinu vrijednosti koja se više ne može mjeriti, povlači se iz cirkulacije i područja privatnog djelovanja. Dobiva visoku, doslovno neprocjenjivu vrijednost, u novom, uzvišenijem javnom kontekstu i postaje sredstvo pristupanja

Slika 2 Sustav stvaranja koncepta baštine (prema Carman 1996a; 2002a).

prošlosti, postaje baština (Carman 1990; 1996a; 2000a; 2002a; 2010).

Na tim temeljima Carman zaključuje da je baština javni fenomen koji se sastoji od predmeta promoviranih iz svakodnevnog života i osuđenih na to da budu vrijedni, a upravljanje baštinom poseban je vid manipulacije objektima kojim se materijalni fenomen iz prošlosti pretvara u simbolički u sadašnjosti (Carman 1996a, 29; 2002a, 194; 2010, 74). Baština je utoliko i proces i produkt, pa predmet našeg zanimanja postaje postupak izabiranja predmeta, kako bi postali opći objekti naslijeđa s posebnim vrijednosnim značajkama, te njihov tretman jednom kada su kao takvi obilježeni (Carman 1996a, 30; 2002a, 187). Najvažniji aspekt te problematike jest činjenica da pojam vrijednosti implicira kriterije i standarde prema kojima se elementi baštine procjenjuju pa oni postaju izravno povezani sa stvaranjem koncepta baštine nasuprot drugim kategorijama stvari (Carman 2002a, 148). Zato Carman baštinu definira kao produkt procesa kategorizacije koja predstavlja sposobnost izabiranja, odvajanja i smještanja pojedinih predmeta u posebne konceptualne okvire, čime se oblikuje mogućnost njihovog zasebnog promišljanja i tretiranja (Carman 2002a, viii; vidi i Howard 1994). Ako su vrijednosti rezultat potrage za onim što je važno i prihvatljivo, znanje postaje ključni čimbenik u procesu određivanja vrijednosti, a izgrađeno je na unaprijed postavljenim konceptima kategorija koje omogućuju razumijevanje stvarnosti putem karakterizacije i klasifikacije. Kategorizacija na osnovi pripisanih vrijednosti zahtijeva razvijanje smislene klasifikacije koja proizlazi iz

potrebe društva za procjenjivanjem i određivanjem vrijednosti kao preduvjeta postupcima uspoređivanja i rangiranja. U baštinskom kontekstu izravna je posljedica tog procesa zahtjev za sustavnim i metodološkim razmatranjem i definiranjem vrijednosti kao razloga za očuvanje i istraživanje elemenata baštine (sl. 2). Suvremeno razumijevanje vrijednosti kulturne baštine, razvijeno zadnjih desetljeća, počelo je, razmatranjem procesa i mjesta stvaranja vrijednosti, proučavati šire značenje područja interakcije ljudi i predmeta te prosudbu o vrijednosti vidjeti kao konstitutivnu vrijednosti samoj. U pozadini tih razmatranja nalazi se osnovna ideja da se vrijednosti mogu proučavati jedino u odnosu na šira teorijska pitanja, koja obuhvaćaju moralna i etička razmatranja prema kojima se oblikuju načini pristupanja objektima te psihološki i intelektualni okvir unutar kojeg se vrijednosti ustanovljavaju (Schiffer, House 1977; Lynott 1980; Mathers, Darvill, Little 2005).

Iz tog se razloga istraživanje vrijednosti kulturne baštine suočava s teškoćama koje su rezultat raznolikosti prirode i izvora vrijednosti (društveni, kulturni, znanstveni, ekonomski, politički i drugi interesi), kontekstualnih čimbenika koji ih oblikuju (društvene sile, ekonomski oportunitizam, kulturni trendovi) te činjenice da se neke vrijednosti preklapaju ili da jedna drugoj konkuriraju (Mason 2002, 5). Ta su razmatranja dodatno otežana spoznajom da su vrijednosti djelatni čimbenici, odnosno da proces proizvodnje vrijednosti ima i povratni utjecaj na područja iz kojih nastaje. Materijalna kultura je medij unutar kojeg se odvija društveno djelovanje i stvaraju

Slika 3 Područja stvaranja i pripisivanja vrijednosti.

društveni odnosi, a ti procesi istodobno mijenjaju i samu materijalnu kulturu (Hodder 1985). Teorijsko razmatranje vrijednosti utoliko teži utvrđivanju ne samo uzroka oblikovanja vrijednosti nego i posljedica koje one imaju na područje u kojem djeluju. Istraživanje je utoliko usmjereno na razumijevanje tih kompleksnih, djelatnih odnosa i utjecaj koji oni imaju na oblikovanje i razumijevanje baštine te upravljanje njome (Mathers, Darvill, Little 2005, 8). Problem su i same metode evaluacije koje vrijednosti mogu procjenjivati različitim tehnikama i iz različitih perspektiva pa na kraju rezultirati različitim, često nepovezivim i neusporedivim podacima (Mason 2002, 15). Osnovna problematika unutar ovog područja tiče se, dakle, načina identificiranja, artikuliranja i utvrđivanja vrijednosti kulturne baštine te oblikovanja metode njihove procjene, ali i smislenosti, svrhovitosti te razine upotrebljivosti dobivenih rezultata.

Iz tog su razloga domene razumijevanja vrijednosti podijeljene na područja društvenog, pravno-političkog i ekonomskog djelovanja (Carman 1991; Schadla-Hall 1999; Ennen 2000; Jameson, Baugher 2007; *sl. 3*) i time široko povezane s dubljim društvenim pitanjima javnog djelovanja.

Iako je već Carman pokušao objasniti načine razumijevanja baštine u okvirima javnoga i privatnog djelovanja, određeni neuspjeh njegovih postavki može se vidjeti u pojednostavnjenom razumijevanju tih sfera života. Smještajući ekonomiju i tržišne vrijednosti u sferu privatnih interesa, Carman (Carman 1996a; 2005a) pokušava prikazati nedostatnost ekonomije za razumijevanje vrijednosti kulturne baštine koja je oblikovanjem pravne zaštite izdignuta iz prolaznosti svakodnevice i promovirana u javnu sferu trajnih

vrijednosti. Nadovezujući se na filozofsku problematiku javnoga i privatnog područja koju je Hannah Arendt razvila u svojoj knjizi *Vita activa* (1991 [1958]), možemo lako uvidjeti kako razvoj društva, koji ona datira u početak novoga vijeka, i njegovo sustavno širenje nauštrb javnoj i privatnoj sferi života koje su djelovale u antici, pa i u nešto izmijenjenom obliku u srednjem vijeku, u javni prostor uvodi ekonomiju i zakonodavstvo kao osnovne smjernice oblikovanja društvenog života. Društvo za Arendt predstavlja hibridno područje u kojem privatni interesi, obilježeni zakonskom zaštitom i ekonomskim upravljanjem, poprimaju javno značenje (Arendt 1991, 33). Usporedo s time, javno područje prestaje biti područje djelovanja i postaje područje ponašanja u kojem je svako postupanje upravljano ozakonjenim normama (Arendt 1991, 41). Ako javno područje razumijemo kao prostor trajnosti i besmrtnosti, vrijednosti promovirane u to područje počinju predstavljati vrijednosti koje želimo očuvati od prirodnog propadanja (Arendt 1991, 48). Isto je područje obilježeno, za Arendt kontradiktornom, idejom zajedničkog vlasništva i bogatstva, koje postaje društvena briga stavljena pod kontrolu političke ekonomije uzdignute oblikovanjem društva u javnu sferu (Arendt 1991, 28). Ako u tim okvirima razmotrimo obilježja baštine, primjećujemo da je oblikovanjem zakona o zaštiti ostataka iz prošlosti, što se diljem Europe zbiva krajem 19. stoljeća, objektima koje danas prepoznajemo kao baštinu dana zakonska zaštita, koja je njihov opstanak postavila kao javni interes i vrijednost koja zahtijeva očuvanja. Baština utoliko ima sve značajke novovjekovne javne sfere: kao zakonom ustanovljena trajna vrijednost koju treba čuvati i kao zajedničko

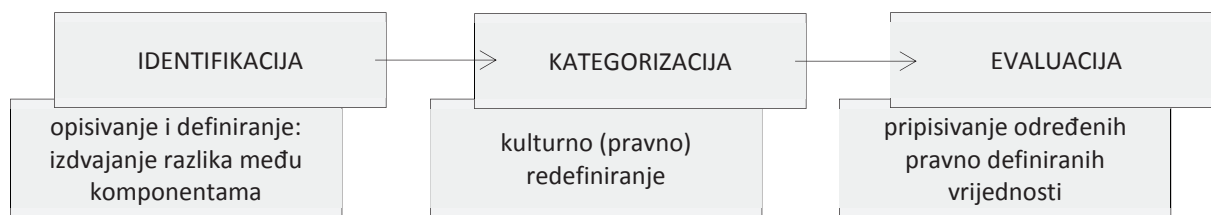
bogatstvo kojim treba upravljati. Time pravni i ekonomski okvir razumijevanja baštine postaju mjesta stvaranja i razumijevanja posebnih setova vrijednosti koje može nositi objekt promoviran društvenim djelovanjem u javnu domenu i područje zajedničkih vrijednosti.

2.2 Pravni okvir razmatranja vrijednosti kulturne baštine

Preduvjet zaštite i očuvanja kulturne baštine jest društveno priznanje njezine vrijednosti oblikovanjem zakonskoga i institucionalnog okvira upravljanja baštinom (Firth 1995, 49). Ozakonjivanjem vrijednosti i oblikovanjem upravljanja, baština izlazi iz područja privatnog vlasništva i kao javno dobro ulazi u područje javnog djelovanja. Taj postupak baštinske vrijednosti uvodi u politički proces donošenja odluka, dakle u javno područje djelovanja u kojem se upravlja javnim dobrima. Promocija u javnu domenu nalazi se u osnovi zakonodavstva koje određenim dobrima utvrđuje vrijednosti procesom identifikacije, kategorizacije i naposljetku selekcije. Time uviđamo da je baština politički i pravni termin koji obilježava i materijalna i nematerijalna dobra kreirana kao prikladni odgovor na različite političke pritiske i društvene trendove (Serageldin, Shluger 2001; Darvill 2005; Willems 2010a).

Zakoni dodiruju sve aspekte postupanja s baštinom, od konvencionalnih metoda istraživanja, preko načina prezentacije, interpretacije, očuvanja i odbacivanja, do samih prava pristupa i djelovanja (Soderland 2010, 130). Zakoni, dakle, primarno djeluju kao set pravila kroz koja društvene norme dobivaju snagu prisile, a služe rješavanju sukoba unutar društva te djeluju kao program za prihvatljivo ponašanje (Carman 1996a, 34). Iz toga je razvidno da su zakoni i društveno konstituiran i konstitutivni element društva jer su pravne kategorije, s jedne strane, odraz vremena, a, s druge strane, oblikuju društvene odnose te djelovanje i ponašanje (Dommann 2008, 4). Moralni principi i vrijednosti određene zemlje vidljivi su ponajprije u njezinim zakonima (Trotzig, Klockhoff 2004, 163) te

se putem administrativnoga i zakonodavnog sustava odražavaju i na način upravljanja kulturnim dobrima (Cleere 1984, Firth 1995). Zakoni odražavaju stvarni pravni status kulturnih dobara i određuju formalne procedure za odnos prema njima u administrativnom kontekstu (Moratto, Kelly 1978, 14). Zakon je, dakle, važan čimbenik jer određuje vrijednosti zaštićenog dobra, a zakonom dana vrijednost ima neizbježne posljedice na sve baštinske djelatnosti pa tako i na arheologiju (Carman 1995, 26; 1996a; 2000b, 305). Zakon o zaštiti arheoloških ostataka utoliko primarno djeluje kao simbol važnosti arheologije (Cooper et. al. 1995a, 8; Vollmer-Konig 2010, 494) te arheologiji daje javno priznatu vrijednost (Carman 1995, 20, 27–28). S druge strane, označavanjem pojedinog mjesta kao značajnog i vrijednog, i arheologija ispunjava važnu ulogu govoreći nam što je arheološko, a što nije, te time određuje prostor unutar kojeg djeluje i obilježava materijal koji istražuje (Carman 2002a, 191). Istodobno, taj postupak jasno ukazuje da su i arheološka i baštinska praksa područja proizvodnje vrijednosti i značenja, što od obje discipline zahtijeva dublja razmatranja utjecaja i posljedica njihova djelovanja (Lafrenz Samuels 2008, 71). Prihvatimo li da se proces proizvodnje vrijednosti provodi putem različitih institucija i pod različitim regulatornim i zakonskim sustavima, možemo uvidjeti njihov utjecaj na stvaranje vrijednosti i značenja arheoloških ostataka. Zato Carman ističe da ako je ono što je arheološki vrijedno takvo jer to kaže zakon, tada zakon mora do neke mjere kontrolirati i našu percepciju „arheološkog“. (Carman 1995, 28; vidi i Smith 2004, 126–127; *sl. 4*). S druge strane, već i samo određivanje pojedinih objekata kao arheoloških, postaje postupak obilježavanja intelektualnih prava arheologije na pristup i kontroliranje tih objekata (Smith 1993, 64). Problematika koja iz tog proizlazi sastoji se u teškoći razdvajanja prošlosti od struktura i institucija koje je predstavljaju, autoriziraju, promoviraju i osnažuju (Molyneaux 1994, 4). U tom se procesu arheološko djelovanje i arheološki diskurs oblikuju političkim odlukama te odredbama o načinima postupanja s materijalom i preporukama za provođenje istraživanja (Huld Sigurðardóttir 2006, 223). Razmatranjem

Slika 4 Prikaz zakonskih utjecaja na definiranje kulturne baštine (prema Carman, 1996b, 23–24, sl. 2, 3).

prikazanog procesa u okvirima postprocesne teorije, arheologiju možemo jasno vidjeti kao tehnologiju (u terminima Foucaultove teorije upravljivosti; engl. governmentality theory) gdje ona više nije neutralna potraga za znanjem, nego djeluje kao sustavno oblikovanje objekata koje propituje (Shanks, Tilley 1987a, 49). Pribavimo li da način razumijevanja prošlosti ima široke posljedice na društvene odnose, arheološke spoznaje preko zakonske i institucionalne regulacije postaju tehnologija upravljanja zahtjevima i tvrdnjama temeljenim na prošlosti te regulacija društvene vrijednosti i kulturnih značenja (Smith 2007, 161; 2009: 34).¹

2.2.1 Razvoj baštinskog zakonodavstva

Pravni sustav zaštite i očuvanja kulturne baštine sadržan je u postupku ozakonjivanja njezinih vri-

¹ Laurajane Smith, jedna od najistaknutijih teoretičarki arheološke baštine, u nekoliko je navrata, u okvirima postkolonijalne teorije, pokazala dalekosežne implikacije arheološkog diskursa o baštini koji, autoriziran u zakonodavnim okvirima i mobiliziran javnom politikom, izravno regulira izraze društvenoga i kulturnog identiteta (Smith 1993; 2004; 2006; 2007). Smith taj diskurs, kojim označava domene ovlasti, naziva autoriziranim baštinskim diskursom (engl. Authorised Heritage Discourse, skr. AHD) te ističe kako su postavke na kojima je utemeljen sadržane u svim međunarodnim dokumentima koji se tiču zaštite i očuvanja baštine. Smith ističe da autorizirani diskurs daje primat autoritetu stručnjaka koji jedini imaju sposobnost razumjeti, identificirati i definirati vrijednosti baštine, čime sebi trajno i na jasnim pravnim osnovama osiguravaju pristup materijalima iz prošlosti (Smith 2006; 2007; vidi i pogl. 3.1.1). Utoliko pravni sustav prema kojem se upravlja materijalnom kulturom predstavlja značajan produkt autoriziranog diskursa, jer utjelovljuje spoznaje proizašle iz različitih disciplina koje proučavaju materijale iz prošlosti, a istodobno se interpretira i provodi preko institucija koje promoviraju interese tih istih disciplina (Smith 2004, 73).

jednosti. Taj postupak proces upravljanja baštinom definira kao političku aktivnost koja se tradicionalno nalazi pod utjecajem pravnih pitanja i metodoloških problema baštinske prakse. Sam termin „baština“ može se smatrati posuđenim iz pravne terminologije (Pearce 2000, 59), jer je njegova pojava u međunarodnim pravnim dokumentima oblikovanim od kraja šezdesetih godina 20. stoljeća² imala značajan utjecaj na njegovu široku primjenu diljem svijeta kao termina koji obilježava vrijedne ostatke iz prošlosti (O’Keefe, Prott 1992; Carman 2005b). Mnogi su autori proučavali povijest i razvoj baštinskog zakonodavstva, i na nacionalnoj i na internacionalnoj razini, smatrajući da rekonstrukcija tog procesa predstavlja osnovni put prema razumijevanju položaja koji baština ima u suvremenom društvu (Cleere (ur.) 1989; Hunter, Ralston (ur.) 1993; Carman 1995; 2002a; Frigo 2004; Stamatoudi 2011). Pregled povijesti zakonodavstva otvara uvid u promjenjivost koncepta zaštite baštinskih vrijednosti, ali i mijenjanje pravne moći sudjelovanja u tom određenju, što daje izravan uvid u prostornu i vremensku ovisnost vrednovanja ostatka iz prošlosti (Soderland 2010, 137). Dio je tih razmatranja proveden kroz pregled promjena u pravnoj terminologiji koja se smatra odrazom promjena u načinu na koji poimamo svijet koji nas okružuje, odnosno odrazom pozitivnoga i negativnog vrednovanja unutar društva (Mathers, Darvill, Little 2005, 9). Ako je geneza pravne terminologije jedno od osnovnih područja na kojem se oblikuju definicije vrijednosti kulturne baštine, i samo razumijevanje

² Pojam baština prvi se put u međunarodnom pravu pojavljuje 1969. godine u Europskoj konvenciji o zaštiti arheološke baštine (Svet Evrope 1969; Petrič 2000, 6), a već 1972. godine i u UNESCO-ovoj Konvenciji o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (UNESCO 1972).

vrijednosti baštine postaje retoričko, pripisano pojedinom objektu ili djelovanju kroz diskurs (Pearce 2000; Rogers 2007; Cooper, M. A. 2008; Kristiansen 2008a). Ta je postavka jasno vidljiva u promjenama pravnih doktrina utemeljenih na definiranju baštinskih vrijednosti i zahtjevima za prikladno postupanje. Teškoće oblikovanja jedne i univerzalno prihvaćene definicije vrijednosti razmatrali su mnogi autori, naglašavajući značenje razlike između pravnoga koncepta kulturnog vlasništva (engl. *cultural property*, obično preveden kao kulturno dobro) i šireg koncepta kulturne baštine, kao i poteškoće pri prevođenju tih sintagmi u međunarodnim sporazumima (O'Keefe, Prott 1992; Müller 1998; Willems 2010a; Frigo 2004; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010; Stamatoudi 2011; Bortolotto 2013). Ipak, većina autora ističe da je zakon o kulturnom vlasništvu, odnosno kulturnom dobru, evoluirao prema zakonu o kulturnoj baštini, što se može vidjeti u međunarodnim sporazumima, poveljama i konvencijama, gdje je ideja kulturnog vlasništva od kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća sve češće zamjenjivana sintagmom kulturna baština (Boylan 2002; Brodie, Walker Tubb (ur.) 2002; Frigo 2004; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010; Stamatoudi 2011). Ipak, Kristian Kristiansen naglašava da je u razdoblju obilježenom živim sjećanjem na nacionalističke tenzije koje su prouzročile Drugi svjetski rat, termin baština, koji je bio kompromitiran u njemačkoj nacističkoj ideologiji zbog povezivanja s idejama kulturnoga i etničkog porijekla, bilo nemoguće uvrstiti u zakonodavstvo.³ No ideološka se klima promijenila već osamdesetih godina 20. stoljeća, kada baština postaje sveprisutni termin (Kristiansen 2008a, 9–10; 2011, 103) koji ulazi u međunarodne sporazume, konvencije i povelje, ali i nacionalne zakonodavne sustave i političke programe, a taj uvid još jednom pokazuje neraskidivu

međuovisnost društveno-političkih kretanja i znanstvenog diskursa o prošlosti.

Danas je općenito prihvaćeno da je očuvanje kulturne baštine odgovornost države (Kristiansen 1989, 25), a državni sustav upravljanja baštinom podrazumijeva zakone, propise i smjernice vezane uz postupke identifikacije, evaluacije, inventarizacije, zaštite i konzervacije (McManamon, Hatton 2000, 6). U Europi se baštinsko zakonodavstvo počinje razvijati krajem 19. stoljeća, no prava se svijest o vrijednosti kulturne baštine javlja tijekom dvadesetog stoljeća, obilježenog izrazitim razvojem tehnologije, stvaranjem novih materijalnih vrijednosti te stalnom prijetnjom rata (Princ 1984, 12). U tom razdoblju kulturna baština postupno izlazi iz sfere nacionalnih interesa i, posebno nakon Drugoga svjetskog rata, prerasta u internacionalnu vrijednost. Slijedeća se velika promjena diljem zapadnog svijeta odvijala šezdesetih godina 20. stoljeća, a posljedica je velikog infrastrukturnog razvoja koji je značajno promijenio izgled okoliša te uništio mnoga kulturna dobra i posebno arheološka nalazišta. U tom je razdoblju, obilježenom dominantnom teorijskom paradigmatom o arheologiji kao objektivnoj znanosti, u razvijenim angloameričkim zemljama oblikovana većina i danas djelatnih baštinskih pravnih sustava (North 2006), koji su arheologiju uveli u nove režime upravljanja zajedničkim kulturnim bogatstvima (Kristiansen 2008a, 8; Waterton, Smith 2009, 18). Ideje razvijene u tom razdoblju idućih su desetljeća, djelovanjem mnogih međunarodnih institucija te putem različitih povelja i konvencija, imale značajan utjecaj na baštinski diskurs diljem svijeta te ih i danas legislativni okviri većine zemalja, kao i praksa upravljanja baštinom, nastavljaju snažno reflektirati. Već osamdesetih godina 20. stoljeća baština postaje jedan od vodećih ekonomskih potencijala, no istodobno je odraz novog naglašavanja važnosti povijesnog porijekla i nacionalnih težnji diljem Europe (Corner, Harvey 1991, 49; Kristiansen 2008a, 9), koje će u Srednjoj i Istočnoj Europi početkom devedesetih dovesti do radikalnih političkih promjena. Širenje svijesti o važnosti baštine u tom se razdoblju izravno povezuje i uz potrebu za oblikovanjem povijesnog identiteta proizašlog iz pojačanog osjećaja

3 Dobru ilustraciju te situacije pruža i činjenica da je glavna nacistička organizacija za proučavanje arheološke i kulturne povijesti arijske rase nazvana Ahnenerbe, što u prijevodu znači "naslijeđe" ili "baština predaka". Kako je riječ o organizaciji koja je između ostalog provodila i eksperimente na ljudima, lako je uvidjeti koje je sve konotacije termin baština mogao imati u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata.

otuđenosti koji se javio kao posljedica modernog i zatim postmodernog života, ali i značajnog razvoja turizma kao generatora ekonomskih dobara te širenja kulture uslužnih djelatnosti u okvirima baštinskih institucija (Walsh 1992). No u tom se razdoblju javljaju i drugačija razmatranja baštine, koja će već u idućim desetljećima postati široko prihvaćena. U skladu s novim trendovima baština se više ne shvaća ponajprije kao objekt istraživanja, već se sagledava kao javno kulturno dobro koje će donijeti dobrobit sadašnjim i budućim generacijama. S druge strane, javlja se jasan trend zamjene koncepta zaštite spomenika novim pristupom upravljanja kulturnim dobrima (Hodder 1992; Willems 1997; 2010a; Deeben *et al.* 1999, 177; Kristiansen 2008b).⁴ Istodobno, razvijena je i žestoka kritika eksploatacije baštine u okvirima industrije turizma i masovnog konzumerizma, koji baštinu reducira na jednostavnu zabavu u trenucima dokolice (Walsh 1992; Shanks, Tilley 1987a; Wright 2009). Uz to, sve izraženija kritika razumijevanja baštine u uskim zapadnjačkim okvirima (Merryman 1994; Smith 1994; 2004; 2006; Meskell (ur.) 1998; Meskell, Preucel (ur.) 2004; Waterton 2005; 2010; Waterton, Smith, Campbel 2006), i na nacionalnoj i na međunarodnoj razini⁵

4 S razvojem novih pravnih instrumenata zaštite i očuvanja javila se potreba za strukturiranjem zasebnog područja upravljanja baštinom koje je u Sjedinjenim Američkim Državama uspješno ostvareno već kasnih šezdesetih godina 20. stoljeća kao Cultural Resource Management (skr. CRM). Kako je taj naziv smatran preopširnim i neprikladnim za prevođenje, u Europi je obično definiran kao Archaeological Heritage Management (skr. AHM; Schadla-Hall 1999, 148; Cleere 1993, 400; Fletcher 2011, 75–77), odnosno ograničen je na upravljanje arheološkom baštinom.

5 Kritika UNESCO-ove Konvencije o zaštiti svjetske kulturne (i prirodne) baštine (UNESCO 1972) ističe izraziti eurocentrizam i dominaciju zapadnjačkih ideja o univerzalnoj urođenoj vrijednosti, zapadnjačkoj estetici, monumentalnosti i materijalnosti baštine, što se odrazilo i na samom UNESCO-ovom popisu, gdje oko polovice baštinskih mjesta čine elementi europske i kršćanke baštine, elitistička arhitektura te povijesni gradovi i razdoblja. Svojevrsna realizacija te kritike je donošenje Konvencije o zaštiti svjetske nematerijalne baštine koja je na snagu stupila 2003. godine (UNESCO 2003). Iako je i taj pristup ponavljano kritiziran (Kirshenblatt-Gimblett 2004; Smith 2006; Nikočević *et al.* 2012), ipak pokazuje značajan pomak u prihvaćanju drugačijih, izvaneuropskih i nezapadnjačkih oblika konceptualizacije baštine.

(Cleere 1995; 1996; 2000; 2001; Skeates 2000; Musitelli 2002; Pomeroy 2005; Scarre, Scarre (ur.) 2006; White, Carman (ur.) 2007; Labadi 2007; Rico 2008; Holtorf 2009; Pietrobruno 2009; Breglia 2006; Labadi, Long (ur.) 2010) unosi značajne promjene u tretiranje baštine u skladu s interesima javnosti te, u postkolonijalnom kontekstu, u skladu s pravima domorodačkog stanovništva na samoodređenje (Chris 1994; McDavid 1999; 2004; Pokotylo, Guppy 1999; Skeates 2000; Clark 2002; 2005a; 2010; Smith 2004; 2006; Smith, Akagawa (ur.) 2009, Smith, Waterton 2009a; Smith, Morgan, van der Meer 2003; Swidler, Yeatts 2005; Graham, Howard (ur.) 2008; Lekakis 2008; Kolen 2009; Altschul 2010; Poullos 2010; Ruggles (ur.) 2012). Istodobno se očuvanje baštine kroz paradigmu javnog dobra uvodi u područje širih ekoloških pitanja i problematiku očuvanja kulturnih i povijesnih krajolika, sa svrhom da se politikom upravljanja obuhvate opći interesi i dobrobit javnosti (vidi pogl. 4.3.6). Zahvaljujući toj osviještenosti stvoreni su, premda još uvijek u razvojnom stadiju, pravni i organizacijski uvjeti za očuvanje baštine u kojem javni interes i dobrobit društva imaju značajan utjecaj na način vrednovanja baštine i proces upravljanja njome, te stvaraju osnovni okvir oblikovanja stručne prakse.

Za razumijevanje utjecaja koje pravo i zakonodavstvo imaju na arheološku baštinu, zanimljivo je razmotriti utjecaj koji je Europska konvencija o zaštiti arheološke baštine (Council of Europe 1992), održana 1992. godine na Malti, imala na promjenu javnog stava prema arheološkim ostacima.⁶ Većina se autora slaže da je potpisivanje te Konvencije i njezino implementiranje u zakonodavstvo u mnogim zemljama dovelo do drastičnih promjena, prema kojima arheologija prestaje biti samo akademska disciplina i postaje dio procesa planiranja društvenoga i

6 Informacije o provođenju Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine vidi na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=143&CM=1&CL=ENG>. Informacije o zakonskim i organizacijskim aspektima upravljanja arheološkim resursima u europskim zemljama nalaze se na Europskoj baštinskoj mreži (engl. European Heritage Network, fr. Réseau européen du patrimoine) koju održava Svet Evrope (engl. Council of Europe; <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Herein/>).

gospodarskog razvoja (O'Keefe 1993; Trotzig 1993; van Marrewijk, Brandt 1997; Deeben *et al.* 1999; Skeates 2000; Goudswaard 2001; Wainwright 2001; van Dockum, Lauwerier 2004; Willems 2007; 2009; Marciniak 2011). Kao rezultat tog procesa pojavio se jasan trend zamjene koncepta zbrinjavanja i zaštite spomenika novim pristupom upravljanju arheološkim dobrima. Novi stav zahtijeva prevenciju radi očuvanja kulturne baštine planiranjem procedura u ranim fazama, a ne spašavanje arheološkim iskopavanjem. Opravdanje tog stava nalazi se u njegovoj usmjerenosti na budućnost što se smatra proširenjem i adaptacijom tradicionalnih arheoloških orijentacija (Groenewoudt, Bloemers 1997, 123–124). Uz to, javila se i povećana svijest o potrebi za integriranom politikom očuvanja arheoloških nalazišta u kontekstu kulturnih i povijesnih krajolika i time potreba za integriranjem procesa upravljanja baštinom u procese prostornog i okolišnog planiranja (Willems 2000, 159). Iako utemeljen već u Malteškoj konvenciji, taj je pristup proširen godine 2000. prihvaćanjem Konvencije o europskim krajobrazima (Council of Europe 2000), kroz koju je koncept krajolika postao prikladan okvir upravljanja i kulturnom i prirodnom baštinom (Willems 2010b, 20).⁷ No implementiranje tih stavova u praksu nemoguće je bez državne i zakonske potpore koja će preuzeti odgovornost za registraciju i dokumentaciju, zaštitu i konzervaciju te ustanoviti sustav kontrole kvalitete utemeljen na unaprijed definiranim standardima. Odluke koje se donose na tim osnovama mogu imati i značajne posljedice na gospodarski i društveni razvoj (Willems 2000, 160) pa nas ta problematika dovodi do pitanja selekcije, odnosno odabira ostataka koji sadržavaju dovoljnu vrijednost da budu zakonski zaštićeni i očuvani, a time, neizbježno, i do problema odnosa prema elementima baštine koji nisu zadovoljili ustanovljene kriterije.

2.2.2 Problem selekcije

Zakon o zaštiti kulturne baštine određuje elemente baštine vrijedne očuvanja čime njihov dugoročni opstanak postaje javni interes. Zakonska definicija kulturne baštine oblikovana je, dakle, na akademskim osnovama te u skladu s javnim, društveno-političkim interesima (Reichstein 1984, 40). Vrednovanje kulturne baštine zahtijeva prihvaćanje osnovnih aksioma: kulturna je baština konačan i neobnovljiv izvor podataka te predstavlja državnu zalihu kulturnih dobara, predmet je javnog interesa, njome se upravlja i njezin opstanak ovisi o zakonskim okvirima te je podložna vrijednosnim procjenama (Carman 1996a, 3, 15; 2000a, 5–6; slično naglašavaju i Holtorf 2001, 286–287; Holtorf, Ortman 2007, 76; Darvill 2005, 28). Carman ističe da su ti aksiomi razvijeni u malobrojnoj arheološkoj literaturi tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, te i danas predstavljaju temeljna načela upravljanja baštinom (Carman 1996a, 3). Smatra da su ta ista načela uzrokovala odvajanje područja upravljanja baštinom od glavnih arheoloških struja i akademske arheologije jer je, prihvaćanjem njihove neupitne istinitosti, njihovo teorijsko razmatranje i kritičko sagledavanje postalo onemogućeno (Carman 1996a, 15). Istodobno, prihvaćanje tih postavki prisiljava nas na traženje načina kako očuvati reprezentativne kolekcije ostataka iz prošlosti te koje metode primijeniti za identificiranje i mjerenje njihovih vrijednosti.

Svi ostaci iz prošlosti imaju vrijednosni ili svrhoviti potencijal u sadašnjosti ili budućnosti, no iz praktičnih razloga ne mogu svi biti očuvani niti proučavani na istoj razini (Lipe 1984, 2). Kako je zaštita arheološke baštine utemeljena na aksiomu da su ostaci iz prošlosti konačni i neobnovljivi, iz toga slijedi da su oni - budući da nije moguće sačuvati sve iz prošlosti - podložni procjeni vrijednosti i time sposobnosti da budu arheološki zanimljivi (Carman 2002a, 155). No svaka je procjena između vrijednog i bezvrijednog arbitrarno ustanovljena (Groenewoudt, Bloemers 1997, 131) pa zahtjev za očuvanjem prisiljava arheologe da se suoče s načelima koja se nalaze u pozadini njihovih istraživanja (King, Lyneis 1978, 890). Vrednovanje

⁷ Informacije o provođenju Konvencije o europskim krajobrazima vidi na stranici: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/default_en.asp.

arheološke baštine, koje podrazumijeva izabiranje određenih primjera i odbacivanje drugih, priznata je i prihvaćena realnost, no ona zahtijeva opravdanje učinjenih odabira (Donaghey 2006, 1). Stoga analize pretpostavki na kojima su izjave o vrijednosti oblikovane i na kojima je selekcija utemeljena, postaju osnovni segment arheološkog djelovanja u području upravljanja baštinom (Mathers, Schelberg, Kneebone 2005, 180). Na tim je temeljima razvijena potreba za eksplicitnim objašnjenjima selektivnog očuvanja baštine, u pozadini koje se nalazi razumijevanje da ne mogu svi interesi biti jednako tretirani (Mathers, Darvill, Little 2005, 5). Kako politika očuvanja mora biti primijenjena selektivno, proces selekcije prema definiciji uključuje prosudbe o relativnoj vrijednosti kulturne baštine te selekcija postaje politička odluka o odnosu prema određenom elementu baštine zasnovana na rezultatima primijenjene evaluacije.

Vidljivo je, dakle, da je selekcija jedan od osnovnih problema s kojima je suočen proces upravljanja arheološkom baštinom. Ona je politički proces donošenja odluke, a vođena je ciljevima i ograničenjima koji se nalaze izvan, ali i unutar područja znanosti (Walsh 1992, 92; Groenewoudt, Bloemers 1997, 120; Willems 2001, 86). No selekcija trenutno predstavlja jedini optimalan sustav očuvanja arheološke baštine, te donošenje odluka o selekciji bez opširnih istraživanja i jasno definiranih kriterija postaje iznimno opasno. U pozadini tih razmatranja nalazi se spoznaja da selekcija ima široke posljedice na naše znanje, jer, dok s jedne strane istraživanje koje implicira uništenje arheoloških ostataka povećava naše spoznaje, odluke o *in situ* očuvanju pretpostavljaju širenje znanja u nekom neodređenom trenutku u budućnosti na temelju arheološkog zapisa odabranog u sadašnjosti (Groenewoudt, Bloemers 1997, 139; Clark 2005b, 96; Tainter, Bagley 2005, 58; vidi i pogl. 4.2.4). Time odluke o selekciji izravno utječu i na širinu naše trenutne spoznaje, ali i na oblikovanje budućih istraživanja te zahtijevaju kontinuirano propitivanje zasnovano na svijesti o promjenjivosti vrijednosti. Iz tog razloga praksa procjenjivanja arheoloških nalazišta i arheoloških ostataka koju zahtijeva proces selekcije postaje središnja aktivnost upravljanja baštinom (Carman

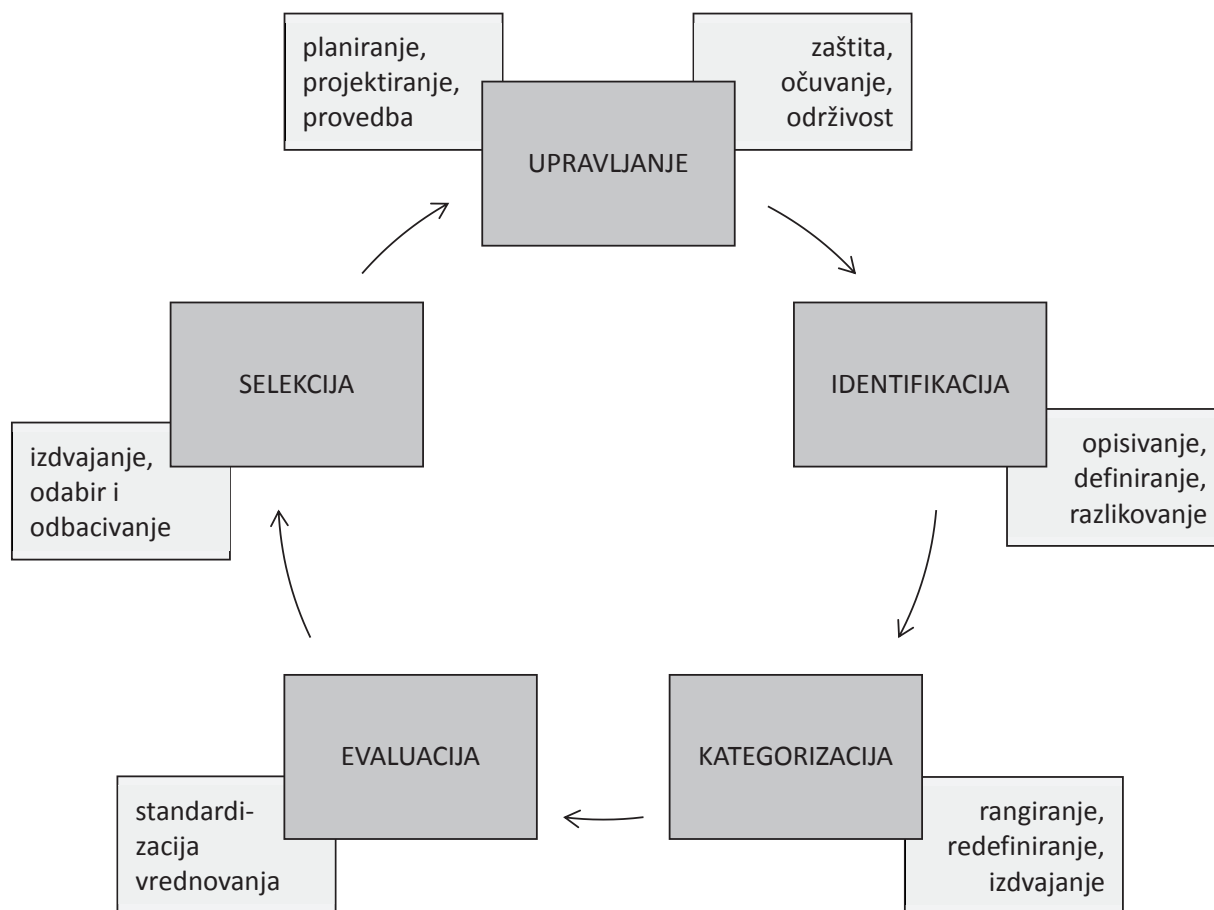
2002a, 155; Darvill 2005, 21); tako najvažniji oblik korištenja evaluacija postaje njihova upotreba u selekciji nalazišta koja će se zakonski zaštititi ili trajno očuvati (Schofield 2000a, 79).

Arheološko je djelovanje na području vrijednosnih procjena i selektivnog očuvanja rezultiralo potrebom za razradom prikladnih strategija i oblikovanjem jasnih sustava evaluacije temeljenih na relevantnim teorijskim postavkama koje će proces selekcije moći opravdati u znanstvenom i društvenom smislu (Darvill 1987, 169; 2001, 192). Na tim je temeljima stvoren zahtjev za standardizacijom metoda i kriterija evaluacije koji su istodobno što manje ovisni o trenutnim znanstvenim spoznajama (Groenewoudt, Bloemers 1997, 134). Iz tog razloga stručnjaci diljem svijeta prosudbene postupke pokušavaju utemeljiti oblikovanjem predmetnih pitanja za identificiranje i dokumentiranje vrijednosnih elemenata baštine koji će selekciju uskladiti s općim društvenim interesima (Cleere 1989, 11). Time su najvažniji čimbenik u kreiranju reprezentativne zalihe arheoloških dobara postali jasni kriteriji na kojima će prosudbe vrijednosti biti utemeljene i koji će postupak učiniti jasnim i provjerljivim (Carman 2002a: 158). Krajnji je cilj omogućiti oblikovanje vrijednosnih procjena i iskaza o vrijednosti čiji rezultat predstavlja definiranje najinformativnijega i najkarakterističnijega segmenta arheološkog zapisa. Nakon što je postupak završen, izabrana građa može ući u proces upravljanja koji bi trebao osigurati njezinu zaštitu i dugoročno očuvanje, održivost njezinih vrijednosti i intaktan prijenos utvrđenoga vrijednosnog potencijala kroz vrijeme (*sl.* 5).

2.3 Ekonomski okvir razmatranja vrijednosti kulturne baštine

Pravni okvir razumijevanja kulturne baštine oblikuje smjernice i norme upravljanja baštinom, dok ekonomski okvir predstavlja područje djelatnog upravljanja baštinom i njezinim vrijednostima. Kako i pravno i ekonomsko područje imaju izravne posljedice na baštinsku djelatnost, zahtijevaju aktivno sudjelovanje

Slika 5 Model upravljanja kulturnom baštinom utemeljen na politici selektivnog očuvanja.

stručnjaka u baštinskom zakonodavnom sustavu te oblikovanju učinkovitih načina upravljanja baštinom i planiranju financiranja njezinog očuvanja (Cooper 1995, 67). Rezultat tih postupaka vidljiv je u razvoju mnogih sofisticiranih oblika upravljanja elementima baštine, ali i javljanju jasne, danas izražene problematike mogućnosti ekonomskih procjena vrijednosti kulturnih dobara.

Danas, kada se riječ vrijednost tako često rabi u ograničenom ekonomskom smislu, ne čudi što su se i u prostoru društvenih, kulturnih, općih vrijednosti pojavili pritisci da se nađu ekonomski ekvivalenti za te izrazito neekonomske vrijednosti (Startin 1994, 185). Uz to, razumijevanje ostataka iz prošlosti često je oblikovano u terminima dobara, resursa ili čak kapitala, što s druge strane upućuje na izrazitu tendenciju razmatranja njihove vrijednosti u terminima izravne uporabe i time ekonomske vrijednosti (Carman 2005b, 43–44). Rasprava o vrijednosti utoliko je nužno uokvirena ekonomskim razmatranjima te

razumijevanje vrijednosti netržišnih dobara predstavlja sve značajni dio ekonomskih istraživanja koja uviđaju sposobnost kulturnih fenomena da kreiraju ekonomski profit i time izravno utječu na gospodarstvo (Fletcher 2011, 137, 149). No rasprave koje se vrte oko upravljanja baštinom u ekonomskim okvirima redovito su obilježene idejom o ekonomskoj eksploataciji materijalnih ostataka iz prošlosti kroz industriju zabave, dokolice i turizma, te često ističu bojazan od obezvrjeđivanja i samih elemenata baštine i njihova istraživanja kroz razmatranje baštine kao ekonomskog resursa (Skeates 2000, 71–72). To je dodatno ojačano suvremenom materijalističkom logikom neprestanog rasta proizvodnje i potrošnje proizašlom iz ideologije profita, koja postavlja nove zahtjeve učinkovitosti, kako pred komercijalni sektor, tako i pred sve ostale (Šola 2001, 8–9), a jasno je iskazana uvođenjem financijskih evaluacija javnih institucija i neprofitnih organizacija koje zahtijevaju ekonomsku učinkovitost kao opravdanje svakog istraživanja

i djelovanja (Cooper, A. 2008; Carnegie, Wolnizer 1996; Carman, Carnegie, Wolnizer, 1999; Carman 2005b; Scott 2007; Chhabra 2010). Istodobno, odluke o upravljanju kulturnom baštinom izravno utječu na njezino održavanje te sprečavanje ili ublažavanje njezina propadanja (Frey 1997, 231), a taj postupak nužno stvara značajne troškove čija će isplativost uvijek zahtijevati opravdanja. U suvremenom društvu, dakle, u kojem se dinamičan odnos između očuvanja i napretka počinje gledati kroz prizmu ekonomskih odnosa troškova i dobiti, odluke o očuvanju, proučavanju, restauraciji, istraživanju, izlaganju ili zanemaranju i uništavanju, nužno su dobile i ekonomsku dimenziju (Lipe 1984, 8), a neekonomske su vrijednost kulturnih dobara neosporno ušle u domenu ekonomije i tržišne manipulacije. Ovdje dakle nije jednostavno riječ o tržišnoj vrijednosti pojedinog elementa baštine, nego o stvarnosti odnosa troškova i dobiti koje upravljane baštinom predstavlja za društvo. S obzirom na iznimnu količinu financijskih sredstava obično potrebnih za očuvanje, nadziranje ili istraživanje elementa kulturne baštine, potpora društva u tom postupku postaje iznimno značajna. Uz to se troškovi sve češće stavljaju na teret pojedinca, čime baština postaje osobni izdatak zbog čega lako poprima negativan oblik prepreke i problema. Proces procjene vrijednosti koji se odvija u akademskim i znanstvenim okvirima obično ne razmatra financijske mogućnosti upravljanja baštinom niti političku i društvenu motiviranost za taj postupak, pa šire društveno razumijevanje problematike kulturnih vrijednosti i razvijanje volje za njihovo očuvanje postaje značajno područje baštinskih razmatranja (Fletcher 2011, 135). Naime, razumijevanje vrijednosti kulturnih dobara u terminima ekonomskih evaluacija i društvenih interesa može se koristiti kao sredstvo prioritizacije upravljačkih strategija i identifikacije dugoročnih društvenih dobiti te predstavljati prikladan postupak, koji u obzir uzima i stručno mišljenje i interese i vrijednosti zajednice (Claesson 2011, 62, 74).

No detaljnijim razmatranjem te problematike, može se uvidjeti da se kategorije vrijednosti označene kao kulturne i ekonomske u osnovi ne odnose na različite, zasebne setove vrijednosti, već su dva alternativna

načina razumijevanja i označavanja istoga širokoga ranga vrijednosti baštine (Mason 2002, 11), a razdvajanje kulturne od ekonomske vrijednosti omogućuje identificiranje procesa kojim se te vrijednosti oblikuju (Throsby 2000, 28–29). Iznimno je bitno i to da se ekonomske vrijednosti od kulturnih ne razlikuju samo metodama i tehnikama korištenim u praksi, već su zasnovane na epistemologiji neusporedivoj s narativnom epistemologijom kulturnih vrijednosti (Mason 2002, 12) te da uvođenje ekonomskih čimbenika u razmatranje problematike vrijednosti može donijeti sasvim nove uvide u razumijevanje kulturne baštine. Kulturne se vrijednosti tradicionalno nalaze u samom središtu područja upravljanja i tretiranja baštine. S druge strane, ekonomsko je vrednovanje jedno od najmoćnijih načina na koje društvo identificira, procjenjuje i definira relativnu vrijednost materijalnih dobara (Mason 2002, 12). Na kraju se više ne postavlja pitanje može li ekonomija oblikovati prikladnu metodu procjene vrijednosti baštine, već kako ekonomske metode evaluacije iskoristiti za donošenje upotrebljivih i prikladnih izjava o vrijednostima elemenata kulturne baštine.

2.3.1 Pripisivanje ekonomske vrijednosti elementima kulturne baštine

Kulturna dobra na više načina mogu ući u područje tržišne ekonomije: potrošači su spremni platiti posjet muzeju ili arheološkom nalazištu, žele kupiti suvenire i knjige, ali su spremni platiti i kako bi posjedovali neko kulturno dobro (Lipe 1984; Darvill 1987; Startin 1994; Worthing, Bond 2008). Obnavljanje povijesnih građevina generira i materijalne i nematerijalne dobiti jer daje sadržaj mjestu i pojačava uživanje u prostoru, ali utječe i na porast cijena nekretnina te posjećenost i turističku potrošnju (Gruen 2001, 169). Baština ima značajan utjecaj na gospodarstvo i u terminima prihoda i u terminima stvaranja novih radnih mjesta, te u mnogim zemljama predstavlja jednu od najjačih grana gospodarstva (Snowball 2008, 2; Flatman 2012, 293). Tako danas neizostavni element u odnošenju spram kulturne baštine predstavljaju troškovi i prihodi,

razvojna pitanja, konkurencija, pronalaženje dodatnih izvora financiranja, samofinanciranje i formiranje proizvođača (Šola 2001, 25).

Prema neoklasičnoj ekonomskoj teoriji, ekonomske vrijednosti su vrijednosti vidljive primarno kroz leću pojedinog potrošača i njegov čvrsti izbor te su najčešće izražene u terminima cijene (Mason 2002, 12; McCain 2006, 150). Ekonomske vrijednosti dobara mjere se spremnošću potrošača na odricanje prilikom pribavljanja pojedinog dobra, gdje se mjerenja odvijaju kroz konstrukciju standardnih ekonomskih funkcija ponude i potražnje koje vrijede jednako za kulturna dobra kao i za bilo koja druga (Throsby 2000, 27). No, ne mjere se sve ekonomske vrijednosti u terminima tržišne cijene. Kulturna je baština po definiciji razumljiva kao javno dobro pa ekonomske vrijednosti koje joj se žele pripisati trebaju reflektirati kolektivne odluke i time nisu uhvaćene u mjere tržišnih cijena (Mason 2002, 12). U skladu s time proces formiranja vrijednosti može se promatrati kako za privatna, tako i za javna kulturna dobra, gdje je ponovno moguće primijeniti empirijsko razmatranje ekonomske vrijednosti (Throsby 2000, 28).

Vrste ekonomskih vrijednosti koje se mogu pripisati baštini su uporabne vrijednosti, koje su tržišne vrijednosti i najlakše se određuju kao cijena, i neuporabne vrijednosti, koje se odnose na vrijednosti pripisane nerivalskim i neisključujućim javnim dobrima javnim dobrima, što su najčešće značajke kulturne baštine (Throsby 2002, 103; Claesson 2011, 64; *sl. 6*). Ekonomisti, dakle, uporabnim vrijednostima smatraju tržišno podložne vrijednosti kojima se može pripisati cijena, dok neuporabne vrijednosti predstavljaju javna dobra koja se nalaze izvan dohvata tržišne ekonomije.

Uporabne vrijednosti zasnovane su na potrošnji, tj. društvenoj sposobnosti da koristi elemente baštine. Uporabne vrijednosti baštine odnose se, dakle, na dobra i usluge koje proizlaze iz toga što se njima može trgovati ili ih je moguće procijeniti na postojećim tržištima, a obuhvaćaju, na primjer, kulturni turizam, ulaznice za muzeje, cijene zemljišta, umjetnička djela, antikvitete, knjige (Mason 2002, 13). Upotreba može imati oblik stručnog ili znanstvenog istraživanja, ali i inspiracije za umjetničko stvaralaštvo, može biti element

obrazovanja, turizma, rekreacije ili zabave te sredstvo postizanja materijalne dobiti. Ta je vrijednost zasnovana na interesima i sastoji se od davanja značenja kulturnoj baštini koje je utemeljeno na njezinoj upotrebljivosti (Darvill 1995, 41–43; Carman 2002a, 162). Kako se te vrijednosti razmjenjuju na tržištu, mogu se izraziti u terminima cijene i podložne su ekonomskim analizama temeljenim na neoklasičnoj ekonomskoj teoriji (Mason 2002, 13).

Neuporabne vrijednosti su ekonomske vrijednosti kojima se ne trguje ili koje nisu obuhvaćene tržištem i zato ih je teško izraziti u terminima cijena. Razlog tome su neka posebna svojstva i načini upotrebe kulturne baštine koji onemogućuju postojanje tržišta na kojem bi pojedinci iskazali svoje zahtjeve ili sklonosti (Mason 2002, 13; Mourato, Mazzanti 2002, 53). No i neuporabne se vrijednosti mogu klasificirati kao ekonomske, ispitivanjem koliko su pojedinci voljni platiti kako bi im one i dalje bile dostupne (Mason 2002, 13; Throsby 2002, 103) ili analiziranjem pojedinačnih izbora između mogućih scenarija. Ekonomija neuporabne vrijednosti opisuje kao one koje proizlaze iz samih kvaliteta javnih dobara. Te kvalitete nisu konkurentne, što znači da konzumacija dobra od strane jedne osobe ne isključuje mogućnost konzumacije drugima. Također nisu isključive: kada je dobro dostupno svima, svi imaju mogućnosti njegova korištenja (Mason 2002; Mourato, Mazzanti 2002; Throsby 2002; Rizzo, Throsby 2006; Snowball 2008). Velikim su dijelom neuporabne vrijednosti alternativan način gledanja na društvene i kulturne vrijednosti i mogu se objasniti kao vrijednosti opcije (engl. *option value*) - odnose se na očuvanje mogućnosti, tj. opcije da se baština konzumira jednom u budućnosti; vrijednosti egzistencije (engl. *existence value*) - element baštine je cijenjen zbog samog svog postojanja iako se ne konzumira; i vrijednosti ostavštine (engl. *bequest value*) - predstavljaju želju za očuvanjem elementa baštine kako bi on mogao biti prenesen budućim generacijama (Martin 1994; Carman 1996b; Frey 1997; Mason 2002; Throsby 2002; Claesson 2011).

Vrijednosti opcije predstavljaju područje nerealiziranih mogućnosti, usporeni proces konzumacije baštine prebačen u neko neodređeno vrijeme u budućnosti. Ciljna orijentacija tog sustava vrijednosti je fizičko

očuvanje ostataka iz prošlosti kao idejnog očuvanja opcija (Carman 2002a, 162–163). Tako ekonomisti vrijednosti opcije tretiraju kao integralni i važan dio društvene vrijednosti kulturne baštine prevedene u zahtjev za postojanjem opcije koju su pojedinci spremni platiti (Chhabra 2010, 5). Sama vrijednost opcije nije isključujuća jer pojedinačno korištenje opcije ne isključuje mogućnost drugih da ju koriste, a i samo neiskorištavanje opcije otvara prostor drugima čime se vrijednost dodatno povećava.

Druga razina neuporabnih vrijednosti odnosi se na jednostavno postojanje dobara. *Vrijednosti egzistencije* zasnovane su na samoj fizičkoj egzistenciji dobara, koja je izražena u jednostavnom poštovanju prema postojanju kulturnog dobra i znanju o njegovoj dobrobiti (Startin 1994, 185; Chhabra 2010, 6). Vrijednost egzistencije uključuje i psihološku potrebu za prošlošću koja predstavlja preduvjet razvoju individualnoga ili grupnog identiteta (Darvill 1995, 45). Istodobno ona prikazuje i jasnu ekonomsku vezu s tržištem jer utječe na mjerila potražnje, na primjer povećanjem vrijednosti nekretnina u starim gradskim jezgrama (Carman 2002a, 163; Throsby 2002, 104).

Posljednji oblik pojave neuporabnih vrijednosti je *vrijednost ostavštine*, koja predstavlja sposobnost vrijednosti naslijeđenih iz prošlosti da budu prenesene budućim generacijama (Rizzo, Throsby 2006, 996; Chhabra 2010, 6). To omogućuje očuvanje pojedinog kulturnog dobra u sadašnjosti kako bi se njegovo postojanje zajedno s vrijednostima koje utjelovljuje moglo učiniti trajnim, što će budućim generacijama omogućiti njegovo korištenje.

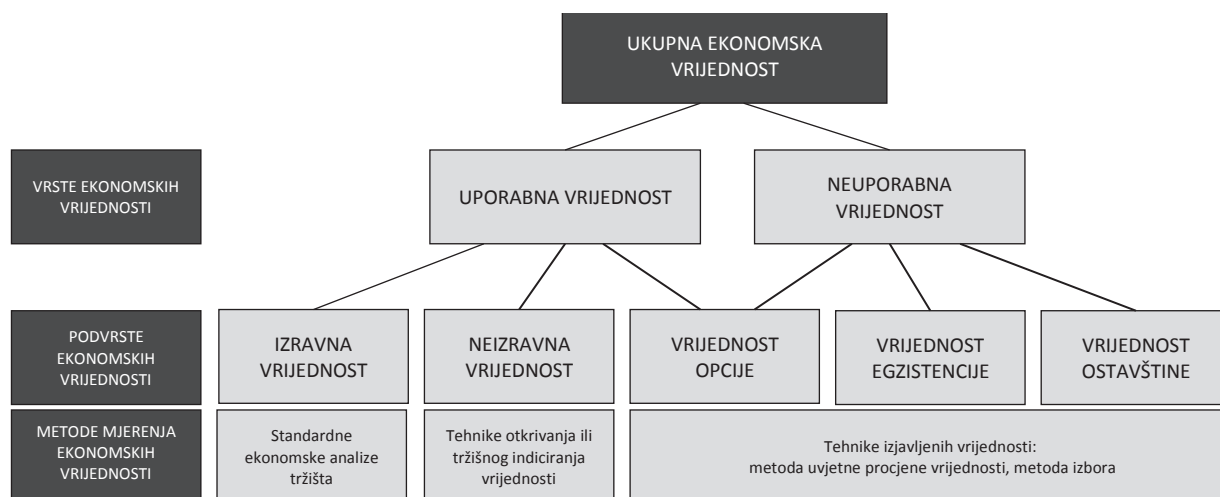
No, vrijednosti opcije, egzistencije i ostavštine sadržavaju kontradikciju, jer dok stoje u opoziciji naspram uporabnih vrijednosti, njihova realizacija uključuje redefiniranje tih vrijednosti u uporabnu vrijednosti (Darvill 1995; 2005; Carman 2002a; 2005a; 2005b). Naime, sve tri neuporabne vrijednosti predstavljaju odgođene uporabne vrijednosti, pa ih ekonomisti nazivaju i pasivnim uporabnim vrijednostima. Vrijednost opcije u svojoj ideji sadrži mogućnost upotrebe u nekom trenutku u budućnosti, dok su i vrijednost egzistencije i vrijednost ostavštine oblik odgođenih vrijednosti opcije. Postojanje odgođenih uporabnih vrijednosti nije

samo odraz etike zaštite i očuvanja baštine već sadrži i spoznaju da u danom trenutku nije ni moguće definirati sve potencijalne načine upotrebe (Darvill 2005, 29). Iz tog razloga Carman ističe da se u praksi neuporabne i uporabne vrijednosti podržavaju i nisu međusobno u opreci te u osnovi predstavljaju različite verzije iste vrijednosti gdje je vrijeme jedini bitni čimbenik (Carman 2002a, 164). Time sve vrijednosti s vremenom mogu postati uporabne vrijednosti, a važnost te spoznaje leži u bitnom aspektu svih sustava vrijednosnih procjena: sve one proizlaze iz svrhovitosti arheološke baštine i odraz su neminovnosti utilitarnog pristupa njezinom vrednovanju (Carman 2002a, 164; 2005b, 49–50; Canningham, Cooper, Pollard 2006, 268).

2.3.2 Metode mjerenja ekonomskih vrijednosti kulturne baštine

Premda ekonomisti ne tvrde da se sve vrijednosti mogu mjeriti u monetarnim terminima, smatraju da ekonomija kao društvena znanost može i treba osigurati prikladne metode i tehnike za vrijednosne procjene kulturnih dobara (Mourato, Mazzanti 2002, 58–59). Značajan napredak na tom području učinjen je zadnjih petnaestak godina, a vidljiv je u razvoju različitih načina mjerenja netržišne potražnje za kulturnim dobrima utemeljenim na teorijskim, metodološkim i empirijskim istraživanjima provedenim na području evaluacije dobrobiti prirodnog okoliša (Throsby 2006; Rizzo, Throsby 2006; Claesson 2011). Na temelju tih istraživanja razvijena je posebna metodologija namijenjena mjerenju monetarnih vrijednosti kulturnih dobara koja ne podliježe tržišnim procjenama, a nedostatak tržišta riješen je tzv. tehnikama otkrivenih (engl. *revealed-preference technique*) i tehnikama izjavljenih vrijednosti (engl. *stated-preference technique*; Bruns, Green 2001; Mourato, Mazzanti 2002; Verbič, Slabe Erker 2004; Rizzo, Throsby 2006; Chhabra 2010; Snowball 2008; Claesson 2011; *sl. 6, 7*).

Izračunavanje vrijednosti tehnikom otkrivanja ili tržišnog indiciranja vrijednosti (engl. *revealed-preference technique*, skr. RPT) oslanja se na praćenje tržišnog

Slika 6 Ekonomske vrijednosti kulturne baštine (prema Verbič, Slabe Erker 2004; Wilson, Troy, Constanza 2004, 77; Črnjar 2009, 27).

ponašanja (Rizzo, Throsby 2006, 996) mjerenjem koliko su ljudi spremni platiti uživanje u kulturnom dobru, npr. život u povijesnoj jezgri grada ili turističko putovanje na kulturnu destinaciju. Najčešće korištene metode za takve procjene su metoda troškova uživanja (engl. *hedonic pricing method*) i metoda putnih troškova (engl. *travel cost method*; Frey 1997; Verbič, Slabe Erker 2004; Darvill 2005; Rizzo, Throsby 2006; Snowball 2008). Vrijednost se može mjeriti i izbjegavanjem održavanja kulturnog dobra, procjenjivanjem štete i kalkuliranjem uštede, no to nisu precizne mjere pa mogu ozbiljno podcijeniti prave ekonomske vrijednosti (Mourato, Mazzanti 2002, 55). S druge strane, takve su procjene i dalje izrazitije vezane uz uporabne negoli neuporabne vrijednosti pa su ekonomske procjene vrijednosti kulturne baštine usmjerene na istraživanje tehnikama izjavljenih vrijednosti (Rizzo, Throsby 2006, 997; Snowball 2008, 210).

Najpopularnija među tehnikama izjavljenih vrijednosti (engl. *stated-preference technique*, skr. SPT) je metoda uvjetne procjene vrijednosti (engl. *contingent valuation*, skr. CV),⁸ koja se diljem svijeta koristi za određivanje ekonomske izvedivosti javne politike poboljšanja kvalitete okoliša te, sve češće, za procjene ekonomske vrijednosti elemenata kulturne baštine.⁹

⁸ Naziva se još i metoda mogućeg vrednovanja.

⁹ U Sjedinjenim Američkim Državama je godine 1993. organizacija National Oceanic and Atmospheric Admini-

Promjene društvene dobrobiti mjere se oblikovanjem procjena spremnosti na plaćanje očuvanja (engl. *willingness to pay*, skr. WTP), odnosno spremnosti prihvaćanja kompenzacije (engl. *willingness to accept*, skr. WAC).¹⁰ Cilj je metode izmjeriti ukupnu vrijednost koju pojedinci pripisuju elementu baštine kombiniranjem unaprijed dobivenih informacija s dobro osmišljenim upitnikom u kojem se traže pojedinačne procjene i odluke na hipotetičkom tržištu (Martin 1994; Frey 1997; Knudson 2001; Mason 2002; Mourato, Mazzanti 2002; Verbič, Slabe Erker 2004; Wilson, Troy, Constanza 2004; Rushton 2004; Darvill 2005; Rizzo, Throsby 2006; Snowball 2008; Claesson 2011).¹¹ Iako se CV metoda pokazala iznimno korisnom

stration (skr. NOAA) održala savjetodavni skup čiji je cilj bio procijeniti mogućnosti korištenja CV metode. Na skupu su sudjelovali i neki od vodećih svjetskih ekonomista, a njihov je zaključak da su CV studije dovoljno pouzdane te se mogu koristiti u sudskim postupcima za procjene štete koje uključuju gubitak neuporabnih, odnosno pasivnih uporabnih vrijednosti (Arrow *et al.* 2001). To su potvrdila i istraživanja provedena na osnovi smjernica i preporuka oblikovanih na skupu NOAA-e (Carson *et al.* 1996).

¹⁰ Za detaljni pregled mogućnosti i nedostatka procjena spremnosti na plaćanje (WTP), odnosno spremnosti prihvaćanja kompenzacije (WAC) vidi Snowball 2008, posebno poglavlja 4 i 5.

¹¹ CV metoda procjene vrijednosti kulturnih i prirodnih dobara korištena je na mnogim poznatim primjerima svjetske prirodne i kulturne baštine. Primjer primjene CV metode za Dioklecijanovu palaču vidi u Armaly, Pagiola, Bertaud 2001.

METODE		POSTUPAK	PREDNOSTI	NEDOSTACI
TEHNIKE OTKRIVENIH VRIJEDNOSTI	METODA TROŠKOVA UŽIVANJA	Oslanja se na praćenje tržišnog ponašanja i vrijednost elemenata kulturne baštine izvodi iz analize tržišta, čime neizravno otkriva sklonosti potrošača (Frey 1997, 234; Darvill 2005, 31; Rizzo, Throsby 2006, 996; Claesson 2011, 70; Fletcher 2011, 170)	Može odgovoriti na pitanje netržišne vrijednosti kulturne baštine za izravne korisnike (Snowball 2008, 79). Vrijednosti su određene tržištem pa se rezultati metode, u usporedbi s tehnikama izjavljenih vrijednosti, mogu smatrati manje podložnima pojedinačnim sklonostima (Snowball 2008, 210).	Ne obuhvaća one koji iz bilo kojeg razloga nisu korisnici, ali su i dalje spremni platiti da očuvaju ili podrže kulturnu baštinu (Snowball 2008, 79). Može dati samo odgovore na pitanja koja se tiču postojeće situacije te nije u stanju obuhvatiti buduće mogućnosti (Snowball 2008, 210). Procjena je i dalje izrazitije povezana uz uporabne nego neuporabne vrijednosti (Rizzo, Throsby 2006, 997; Snowball 2008, 210).
	METODA PUTNIH TROŠKOVA	Utemeljena je na pretpostavci da posjetitelji otkrivaju vrijednost kroz vrijeme ili novac koji su spremni utrošiti da posjete određeni element kulturne baštine (Darvill 2005, 31; Claesson 2011, 71).	Kao i metoda troškova uživanja, može odgovoriti na pitanje netržišne vrijednosti kulturne baštine za izravne korisnike (Snowball 2008, 79). Vrijednosti koje obuhvaća u znatnoj su mjeri određene tržištem pa utoliko nisu podložne pojedinačnim sklonostima koje imaju značajan utjecaj na tehnike izjavljenih vrijednosti (Snowball 2008, 210).	Nije u stanju obuhvatiti one koji iz bilo kojeg razloga nisu korisnici, ali su i dalje spremni platiti da očuvaju ili podrže kulturnu baštinu (Snowball 2008, 79). Može dati samo odgovore na pitanja koja se tiču postojeće situacije te nije u stanju obuhvatiti buduće mogućnosti (Snowball 2008, 210). Procjena je i dalje izrazitije povezana uz uporabne nego neuporabne vrijednosti (Rizzo, Throsby 2006, 997; Snowball 2008, 210).
TEHNIKE IZJAVLJENIH VRIJEDNOSTI	METODA UVJETNE PROCJENE VRIJEDNOSTI	Utemeljena je na upitnicima koji zahtijevaju od ispitanika da izraze vrijednost koju pridaju pojedinim elementima kulturne baštine ili njihovom budućem opstojanju iskazivanjem stavova o hipotetičkim situacijama koje se odvijaju na konstruiranim ili simuliranim tržištima predstavljenim u istraživanju (Frey 1997, 235; Darvill 2005, 31; Rizzo, Throsby 2006, 996; Snowball 2008, 77; Claesson 2011, 70).	Sposobna je obuhvatiti opće ideje uporabne i neuporabne vrijednosti ili njihovog gubitka (Fletcher 2011, 174). Utemeljena je na ekstenzivnoj analizi pojedinog elementa kulturne baštine te omogućuje izvođenje prikladnih vrijednosnih procjena za određene razine neuporabnih vrijednosti (Frey 1997, 240). Sposobna je proizvesti dovoljno pouzdane procjene za provedbu sudskih postupaka prilikom gubitka neuporabnih vrijednosti (Arrow <i>et al.</i> 1993, 42 – 45).	Utvrđeno je da hipotetička tržišta preuveličavaju volju za plaćanjem (Snowball 2008, 87) te da postoji značajna razlika u rezultatima upitnika usmjerenih na volju za plaćanjem kako bi se spriječilo propadanje i volju za prihvaćanjem kompenzacije u istoj situaciji (Snowball 2008, 107). Utemeljena je na hipotetičkim pitanjima koja nužno imaju hipotetičke odgovore pa njezini rezultati ne predstavljaju pravi odraz mjerene vrijednosti (Mourato, Mazzanti 2002, 57; Snowball 2008, 24).
	MODEL IZBORA	Utemeljena je na upitnicima koji zahtijevaju od ispitanika da izraze sklonosti u odnosu na različite kombinacije atributa pojedinog elementa kulturne baštine, što omogućuje mjerenje vrijednosti pojedinih značajki elementa baštine kao i njegove ukupnu vrijednost (Snowball 2008, 177, 185).	Omogućuje preciznije opisivanje atributa pojedinog elementa baštine te njihovo zasebno i kombinirano vrednovanje (Snowball 2008, 210 – 211). Omogućuje predviđanje potražnje za elementima kulturne baštine s više različitih značajki (Snowball 2008, 179).	Oblikovanje takvih upitnika izrazito je kompleksno i javljaju se poteškoće pri izdvajanju atributa te pri donošenju odluka između velike mogućnosti izbora (Snowball 2008, 210). Od ispitanika zahtijeva visoku informiranost i još uvijek ne može uhvatiti neopipljive, simboličke ili duhovne vrijednosti (Mason 2002, 22; Mourato, Mazzanti 2002, 64; Snowball 2008, 177 – 216).

Slika 7 Usporedba osnovnih metoda mjerenja neuporabnih vrijednosti kulturne baštine.

tehnikom mjerenja netržišnih vrijednosti, njezin je osnovni nedostatak utemeljenost na hipotetičkim pitanjima koja nužno imaju hipotetičke odgovore te njezini rezultati nisu uvijek pravi odraz mjerene vrijednosti (Mourato, Mazzanti 2002, 57; Snowball 2008, 24).

Druga metoda izjavljenih vrijednosti jest model izbora (engl. *choice modeling*, skr. CM),¹² koji izdvaja specifične attribute pojedinog elementa baštine i omogućuje mjerenje vrijednosti njegovih pojedinih značajki kao i vrijednost elementa baštine u cijelosti. Njegova prednost nad CV metodom je sposobnost preciznijeg opisivanja atributa pojedinog elementa baštine te njihovo zasebno i kombinirano vrednovanje, no od sudionika ispitivanja zahtijeva visoku informiranost i još uvijek ne može uhvatiti neopipljive, simboličke ili duhovne vrijednosti (Mason 2002, 22; Mourato, Mazzanti 2002, 64; Snowball 2008, 177–216).

2.3.3 Nedostaci ekonomskih razmatranja vrijednosti kulturne baštine

Premda ekonomija ima najrazvijenije i najšire prihvaćene metode procjene vrijednosti, prikazano je kako one još uvijek ne omogućuju precizne načine mjerenja kulturnih vrijednosti (de la Torre, Mason 2002, 4). Ekonomske su metode još uvijek utemeljene na pojedinačnim interesima koji odražavaju utilitarni sustav vrijednosti proizašao iz sposobnosti kulturnog dobra da služi materijalnim ciljevima te iz pojedinačnih zadovoljstava za koja smo spremni platiti. Takav pristup povezuje tržište s dobrobitima potrošača i pokušava definirati koje dobrobiti potrošači traže (Blockley 1995, 97), ali pojedinačni stavovi spram kulturne baštine utjelovljuju kompleksnu mješavinu emotivnih i pragmatičnih potreba pa potrošačko tržište ne može odlučivati koja dobra zaslužuju počasni naslov kulturna baština (Juul Jensen 2000, 40; Serageldin 2000, 53). Vrijednosti baštine ne mogu biti jednostavno svedive na sumu pojedinačnih vrijednosti pa

ekonomisti ističu da i uporabne, a pogotovo neuprabne vrijednosti kulturnih dobara odražavaju tipične tržišne nesavršenosti. Dobra s neuporabnom vrijednošću smatraju se javnim dobrima kojima upravlja državna vlast osiguravajući njihovo održavanje javnim fondovima ili proračunskim financiranjem putem poreznih obveza. Iako ulaze u područje tržišne ekonomije, često je riječ o slučajevima gdje je politika cijena kontrolirana, nekompetitivna i arbitrarna, a cjenovna diskriminacija nije učinkovito primijenjena. Prisutni su i mnogi drugi nedostaci, kao što je monopol moći institucija i vlasti koji onemogućuje konkurentske cijene (Mourato, Mazzanti 2002, 53). Tržišne nesavršenosti odnose se dakle na situacije u kojima tržište ne reflektira punu dobrobit i tipično se javljaju pri procjeni vrijednosti onoga što ima značajke javnog dobra (Mourato, Mazzanti 2002, 53).

Analizom teorija ekonomskih vrijednosti australski ekonomist David Throsby istražuje dosege i ograničenja ekonomije i standardnih tržišnih indikatora pri razmatranju i iskazivanju vrijednosti kulturne baštine (Avrami, Mason, de la Torre 2000b, 15). Poveznicu između fizičkog tržišta, na kojem se kulturne vrijednosti određuju ekonomskim odredbama, i tržišta ideja, koje određuje kulturne vrijednosti, nalazi u zahtjevu potrošača da elementi baštine posjeduju kulturnu vrijednost (Throsby 2000, 29-30). Throsby smatra da se ekonomisti zavaravaju kada misle da mjerila kao što su cijena ili spremnost na plaćanje mogu biti pravi indikator kulturne vrijednosti. Razdvajanje ekonomske od kulturne vrijednosti jasno pokazuje da pripisivanje monetarne cijene elementima kulturne baštine predstavlja materijalističko iskazivanje kulturnih vrijednosti koje ipak zahtijevaju drugačija mjerenja (Throsby 2000, 30).

Ekonomska razmatranja vrijednosti često su ograničena njezinom utilitarnošću i problem nastaje kada se utilitarna teorija koristi kao jedina teorija vrijednosti (Snowball 2008, 25). Prema toj teoriji vrijednost je jednaka uporabnoj vrijednosti te predstavlja nešto što se može izračunati (Groenewoudt, Bloemers 1997, 130) pa su preporučeni ili primjenjivani kriteriji za određivanje vrijednosti baštine obično povezani uz različite vrste upotrebe, gdje ideja korisnosti baštine

¹² Naziva se još i eksperiment izbora (engl. *choice experiment*, skr. CE) ili združena analiza (engl. *conjoint analysis*).

leži u osnovi ekonomskog procjenjivanja njezinih elemenata (Carman 2002a, 164). S druge strane, ako su elementi baštine javno dobro smješteno u javnoj domeni i sa značajkama neuporabnih vrijednosti, ne mogu se vrednovati na osnovi pojedinačnih preferencija te rezultata dobivenih njihovom upotrebom. Zato je važno primijetiti da je bitan aspekt ekonomskog razmatranja neuporabnih vrijednosti mogućnost njihove preobrazbe u uporabne vrijednosti. No, iako mogu biti u kauzalnom odnosu, neuporabne vrijednosti, kako ih definiraju ekonomisti, nisu samo odgođene uporabne vrijednosti nego drugi oblik postojanja vrijednosti, koji se ekonomskim manipulacijama ne može preoblikovati u uporabne vrijednosti, već do toga može doći samo pod određenim vanjskim utjecajima, tj. u obliku promjena društvenog vrijednosnog sustava (Carman 2002a, 171–172). Ekonomska teorija time ostaje vezana ili uz pripisivanje ekonomske vrijednosti pojedinom elementu baštine ili uz analizu odluka između alternativnih scenarija, pa se sve češće priznaje da su vrijednosti, dok god su determinirane samo u kontekstu pripisane cijene ili izabrane odluke, pod utjecajem ili pojedinačnih sklonosti ili procesa donošenja odluka (Carman 2005, 71) te se ne mogu smatrati pravim izrazom vrijednosti kulturne baštine niti predstavljati prikladne metode za njezino mjerenje.

Kritika ekonomskog pristupa vrijednosnim procjenama baštine tiče se neprikladnosti trenutačno razvijenih sustava evaluacije koji su ograničeni na utilitaran pristup vrijednostima definiran pojedinačnim sklonostima potrošača. Na kraju se mora prihvatiti da se vrijednosti baštine ne mogu jednostavno preoblikovati u ekonomske te se takve procjene još uvijek mogu opisati samo kao proceduralne (Startin 1994, 186). Kada se problem sagleda iz perspektive znanstvene vrijednosti nezamjenjivih i nenadoknadivih podataka, uviđa se da je riječ o vrijednosti neprocjenjivoj u okvirima ekonomije, a kreativni pokušaji da se ona podvrgne ekonomskim mjerenjima za sada nisu donijeli prave rezultate. Srećom, postoji neka svijest o potrebi za očuvanjem kulturnih dobara unatoč mogućnosti da su neka čak i bezvrijedna s ekonomskog gledišta (Groenewoudt, Bloemers 1997, 130). Možda

rješenje tog problema leži u samoj činjenici da vrijednosti kulturne baštine nastaju, zapravo, konverzijom uporabne u neuporabnu, simboličku vrijednost. Riječ je o dobrima koja su društvenim manipulacijama iz svakodnevnog života promovirana u prostor neprocjenjivih, trajnih vrijednosti. Prateći Carmanovu terminologiju, dobili su poseban status i okupiraju prostor u području simboličkih vrijednosti te zahtijevaju poseban tretman. Područje simboličkih vrijednosti nalazi se izvan cirkulacije prolaznih predmeta i nikad se ne odnosi na posvećenje samo pojedinog predmeta, već je to uvijek posvećenje cijelog sustava kao kategorije u koju je promovirani predmet smješten (Carman 2002a, 171–172; 2010, 79–81). Utoliko ekonomske vrijednosti mogu biti važan segment očuvanja kulturnih dobara i upravljanja njima, no ne mogu biti jedini kriterij prema kojem se određuje što će, a što neće biti sačuvano i čime će se i na koji način upravljati (Lipe 1984, 9). Kako su procjene vrijednosti nužne i omogućuju izbor unutar područja vrijednosti, treba prihvatiti da je definiranje koncepta vrijednosti kulturnih dobara prije svega teorijsko pitanje (Groenewoudt, Bloemers 1997, 130), a uvjet je taj da oni koji žele i trude se očuvati kulturnu baštinu moraju točno prikazati što je vrijedno i na koji je način kriterij vrijednosti ustanovljen.

No premda baština zauzima kompleksnije i apstraktnije simboličko područje u kojem čisto ekonomski kapital postaje bezvrijedan i svakodnevan (Carman 2002a, 175), dobra koja sadrže simboličke vrijednosti te služe stvaranju zalihe kulturnog kapitala općih vrijednosnih značajki nužno zahtijevaju razmatranja unutar ekonomskih teorija kako bi dobila prikladan upravljački tretman i dugoročnu održivost. Trenutna usmjerenost na pitanja održivosti preuzeta iz ekonomije okoliša predstavlja značajan napredak unutar kojeg ekonomske evaluacije baštinskih vrijednosti mogu biti uključene u širi društveni i ekonomski kontekst te mogu pružiti jake osnove za donošenje odluka o kontinuiranom očuvanju baštine i upravljanju njome (Knudson 2001; Wilson, Troy, Costanza 2004; Carman 2005b; Throsby 2006; Claesson 2011; Fletcher 2011). Iz tog razloga treba pokušati suzbiti izraženi strah da će ekonomskim razmatranjima

baština nužno biti obezvrijeđena te u odnosu spram drugih resursa shvaćena kao nešto od sekundarnog društvenog značenja. Takvi zaključci proizlaze iz razmatranja trenutno razvijenih ekonomskih metoda za procjenu netržišnih vrijednosti koje uistinu nisu u stanju obuhvatiti njihovo puno značenje. Ono što treba imati na umu, jest da ekonomski aspekti sagledavanja problema polaze od krajnjeg profita koji može donijeti element baštine stavljen u upotrebu. Takav stav može ozbiljno ugroziti stvarnu interpretaciju, kontekst i značenje baštine. No realitet ekonomskih

vrijednosti sadržanih u baštini kao kulturnom kapitalu ili korporativnoj štednji, zajedničkom dobru upravljanoj na korist svih, ne može se negirati. Iako se može prihvatiti da baštinske vrijednosti nisu financijske prirode i odbaciti potrebu za vrednovanjem pojedinačnog elementa baštine u monetarnim terminima, upravljanje baštinom u našem će društvu zasigurno još duže vrijeme zahtijevati ekonomsko opravdanje pa ne možemo zanemariti potrebu za aktivnim sudjelovanjem u ekonomskim razmatranjima vrijednosti elemenata kulturne baštine.

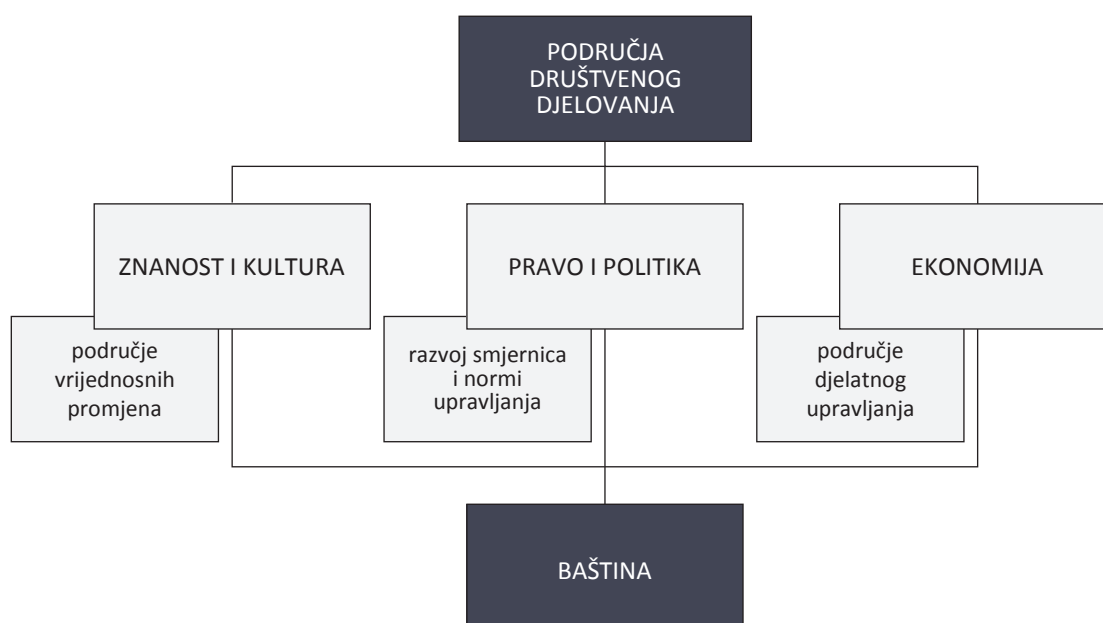
3 Razmatranje znanstvene vrijednosti arheološke baštine

3.1 Znanstveni okvir razmatranja vrijednosti arheološke baštine

Kao što je prikazano, ideja vrijednosti kulturne baštine, a time i arheoloških ostataka, oblikuje se u društvenim okvirima te je ovisna o prostoru i vremenu i predstavlja odraz civilizacijskih tekovina, odnosno društvenih kretanja u sadašnjosti. Javni se interes za vrijednosni status kulturne baštine definira u pravnim okvirima čija posljedica nije samo regulacija zakonima zaštićenog javnog i općeg dobra već je to prostor u kojem se ovaj postupak oblikuje, opravdava i usmjerava. Promjene razvijene unutar teorijskih razmatranja vrijednosti kulturne baštine utječu na razvoj zakonodavnih sustava te je koncept zaštite i konzervacije spomenika u novije vrijeme zamijenjen novim pristupom upravljanja kulturnim dobrima. Takav pristup nije samo preusmjerio orijentaciju interesa prema budućnosti već je kulturnu baštinu izravno uveo u domenu gospodarskih interesa, čime ekonomski okviri oblikovanja vrijednosti kulturne baštine nisu

više mogli ostati akademski zanemarivani (*sl. 8*). Istodobno, oblikovani pristup neizbježno rezultira selekcijom te je prvi put jasno definiran problem odabira dobara koja sadržavaju dovoljnu vrijednost da budu zakonski zaštićena i očuvana, čime selekcija postaje osnovni problem i središnja djelatnost procesa upravljanja kulturnom baštinom. Taj najvažniji čimbenik u kreiranju reprezentativne zalihe kulturnih dobara pred stručnjake je stavio zahtjev za razradom prikladnih strategija i oblikovanjem jasnih sustava evaluacije na relevantnim znanstvenim i društvenim osnovama (Darvill 1987, 169; 2001, 192).

Znanstveni je potencijal elemenata arheološke baštine, u okvirima zapadne i europske misli razvijane s oblikovanjem arheologije kao zasebne znanosti, uvijek predstavljan kao prioritetni kriterij njihove vrijednosti. U zakonskim okvirima anglofonskih zemalja za njega je rezerviran i zaseban termin, izražen kao značaj ili važnost (*significance* u Sjedinjenim Američkim Državama i Australiji, odnosno *importance* u Velikoj Britaniji) koji oblikuje iskaz o vrijednosti

Slika 8 Baština kao produkt različitih područja društvenog djelovanja.

arheoloških ostataka. U tim okvirima značaj ili važnost ne smatraju se istoiznačnicima s terminom vrijednost. Vrijednost odražava konsenzus o društvenim vrijednostima, dok su u terminima značaj i važnost sadržane specifične vrijednosti razvijene u okvirima stručnih i znanstvenih spoznaja (Darvill 2001, 184, 192; 2005, 22, 37–38). Termin značaj, odnosno važnost odnosi se dakle na stručnu procjenu o kvaliteti i kvantiteti arheoloških podataka, odnosno njihovog znanstvenog potencijala (Leone, Potter 1992, 137) te je u mnogim anglofonskim zemljama prenesen u regulatorno-pravni okvir kao odraz prikladnosti pojedinih mjesta da budu zaštićena ili očuvana kao značajna ili važna na nacionalnoj razini. U području upravljanja baštinom taj termin označava jedinstvenost potencijala arheoloških ostataka da osiguraju podatke za oblikovanje novih spoznaja te predstavlja središnji koncept evaluacije i zakonsko opravdanje njihove zaštite i očuvanja. Kako o njemu ovisi i način oblikovanja politike upravljanja elementima arheološke baštine, brzo je prepoznato da sadrži visoku moć oblikovanja i sadašnjih znanstvenih spoznaja i budućeg spoznajnog potencijala. Na tim je temeljima oblikovana i osnovna kritika suvremenog upravljanja baštinom, koja ističe da se taj postupak ne odnosi toliko na otkrivanje arheološkog zapisa koliko na njegovo, najčešće nesvjesno, oblikovanje i proizvodnju (Tainter, Beagley 2005, 69; vidi i Young 1994, 197). Ta je spoznaja značajno utjecala na promjene u razmatranju vrijednosti, a spoznaja o dominantnosti znanstvene vrijednosti naspram drugih, ponajprije društvenih vrijednosti potakla je značajne debate.

Iz tog je razloga u nekoliko navrata raspravljano o tome kako iskaz o vrijednosti arheoloških ostataka oblikovan u terminima značaja ili važnosti ne obuhvaća punu razinu njihove vrijednost te predstavlja samonametnuto ograničenje na razmatranje vrijednosti u znanstvenim i spoznajnim okvirima, zanemarujući vrijednost koju arheološka nalazišta mogu imati za šire segmente društva i različite interesne skupine (Leone, Potter 1992; Briuer, Mathers 1996; Clark 2001; 2002; Smith 2001; 2004; 2006; 2009; Tainter, Bagley 2005; Lafrenz Samuels 2008; Smith, Brandon (ur.) 2008; Hodder 2010; Claesson

2011; Fletcher 2011; Scarre, Scarre (ur.) 2006). Reduciranje vrijednosti arheoloških ostataka na kategoriju podataka kritizirano je i kao odraz eurocentričnog pristupa baštini i kao odraz procesnog naslijeđa razmatranja arheološkog zapisa u terminima objektivnog, apstraktnog i od vrijednosti oslobođenog znanja (Smith 2004, 108, 123; Hodder 2010, 861). Ako arheološke ostatke kao dio kulturne baštine smatramo smještenim u javnom području i nepristupačnim bez javne potpore, njihovo pravo značenje možemo iskazati tek uporabom dalekosežnijeg termina vrijednost.¹³ U pozadini te ideje nalazi se spoznaja da arheološki zapis ne pripada arheolozima, već društvu u cijelosti, te da predstavlja simboličku vrijednost sposobnu da oblikuje ne samo prošlost nego i identitet zajednica u sadašnjosti. Uz to, bitnu stavku prilikom implementacije politike očuvanja predstavlja javna potpora, pogotovo u sukobu arheoloških interesa s različitim političkim i ekonomskim interesima, čime javna percepcija arheološkog djelovanja postaje osnovni element uspješnog upravljanja kulturnom baštinom, što u konačnici normalizira i opravdava arheološku praksu te definira razloge za očuvanje arheoloških nalazišta, odnosno njihovo istraživanje prije destrukcije (Carver 1996, 55; Deeben *et al.* 1999, 191). Tako zahtjev za aktivnijim uključenjem javnosti u arheološka istraživanja ima iznimno značenje u javnim projektima kao sredstvo otvaranja predmeta mišljenju javnosti i javnoj raspravi (Young 1994, 193; Carver 1996, 45) te stvara širok prostor djelovanja javnim baštinskim institucijama kao onom segmentu državnog ustrojstva koji ima sposobnost interesnim

13 U okvirima mnogih (ne-common law) zakonodavnih sustava, pa tako i slovenskog, ova terminološka razlika nije jasno izražena, već je zakonska zaštita utemeljena na terminu vrijednost (vidi Zakon o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/2008), iako se termin važnost (slov. pomen) koristi u pojedinim sintagmama slovenskog pravnog sustava, npr. spomenik državnog ili lokalnog pomena, ali i kao družbeni pomen, što dodatno potvrđuje nepostojanje prikazane terminološke razlike). Kako termin vrijednost dopušta razmatranje šireg značenja elemenata arheološke baštine obuhvaćajući i znanstveni potencijal i opće vrijednosti društva, bit će korišten prilikom oblikovanja modela vrijednosne procjene koja predstavlja cilj ovoga rada.

skupinama omogućiti pristup i znanstvenom istraživanju i njegovim rezultatima.

Vrijednost arheoloških ostataka time više nije moguće definirati samo oblikovanjem iskaza o znanstvenom potencijalu već procjena vrijednosti mora pomiriti sferu društvenih i znanstvenih interesa. Iz tog razloga arheologija treba razviti iscrpne i obuhvatne sustave evaluacije koji su zasnovani na podudaranju arheoloških interesa i širih društvenih vrijednosti, što će omogućiti njihovu uspješnu upotrebu i široku prihvaćenost (Darvill 2001, 192). Stručnjaci već dugo pokušavaju oblikovati evaluacijski sustav koji u obzir uzima i društvenu vrijednost i znanstvenu relevantnost arheoloških ostataka, no kulturno i povijesno uvjetovani kriteriji društvene vrijednosti nisu jasni ni lako mjerljivi, a znanstvena relevantnost nije konstantna (Groenewoudt, Bloemers 1997, 133). Ipak, danas mnogi evaluacijski sustavi zahtijevaju iskaz o društvenoj vrijednosti elemenata arheološke baštine kao jedan od uvjeta opravdanja postupka selekcije te okvir za oblikovanje načina upravljanja. Kako su vrijednosti ponovno smještene u središte postupka evaluacije, razmatranje okvira unutar kojih se oblikuje vrijednost arheoloških ostataka posebno se intenzivirala zadnjih desetljeća te je oblikovana suprotnostima koje obilježavaju dvije najistaknutije struje teorijskog razmatranja arheoloških interpretacija.

3.1.1 Razvoj teorijskih razmatranja vrijednosti arheološke baštine

Teorijska rasprava o procesu pripisivanja vrijednosnih značajki arheološkoj baštini, začecima tog postupka i njegovim rezultatima, iznimno je opsežna. Iako razumijevanje ostataka iz prošlosti kao nekog oblika vrijednosti možemo naći u svim povijesnim razdobljima i svim društvima,¹⁴ većina se autora slaže da je arheološka baština kakvu danas poznajemo počela svoj oblik dobivati krajem

¹⁴ U tom kontekstu značajna su razmatranja Davida C. Harveya (npr. 2000, 2001), koji rekonstruira dugotrajnu prošlost političkih manipulacija materijalnim ostacima iz prošlosti.

19. stoljeća, odnosno donošenjem prvih zakona o njezinu očuvanju, koji se u to vrijeme oblikuju diljem Europe (Cleere 1989; Walsh 1992; Hardesty, Little 2000, Carman 2002a; 2005b; Carman, Sørensen 2009; Smith 2004; 2006; Waterton, Smith 2009; Waterton 2010; Graham, Howard (ur.) 2008; Gibson, Pendlebury (ur.) 2009; Ashworth, Graham Tunbridge 2007).¹⁵ Zakonska zaštita vrijednosti arheoloških ostataka uvela je tu posebnu kategoriju objekata u javnu domenu te ih obilježila kao javno, zajedničko dobro i namijenila im poseban tretman. Ta se promjena poklapa s vremenom oblikovanja arheologije kao zasebne discipline te se odvija usporedo sa širim pojavom javnih institucija za čuvanje pokretnih i nepokretnih arheoloških ostataka, brigu o njima i upravljanje njima te za njihovu prezentaciju. Zajedno, te su promjene osigurale prikladan društveni kontekst u kojem je arheologija mogla profesionalizirati i institucionalizirati svoje djelovanje (Darvill 2005, 24; Kristiansen 2008a, 8).

Promatramo li razmatranje arheološke baštine u okvirima tradicionalne arheološke misli, uviđamo kako se teorijsko razmatranje kao i praktično postupanje s baštinom u potpunosti poklapa sa zdravorazumskim stavom te induktivnim procesom zaključivanja koji vladaju razdobljem od kraja 19. stoljeća pa sve do šezdesetih godina 20. stoljeća. Većina izjava o vrijednosti oblikovanih u okvirima tog pristupa u osnovi se donosi na nekonzistentnim metodološkim načelima te se oslanja na profesionalnu procjenu, što vrijednosne procjene čini iznimno ovisnima o stručnosti procjenitelja i njegovim osobnim interesima (Young 1994; Schofield, Carman, Belford 2011).¹⁶

¹⁵ Pregled razvoja sustava zaštite i očuvanja baštine te baštinskog zakonodavstva u Sloveniji vidi u Baš 1954, Mikl Curk 1981 i Hazler 2009.

¹⁶ Ipak, značajno je spomenuti djelatnost Aloisa Riegla, pionira tzv. Bečke škole povijesti umjetnosti i od 1904. godine glavnog konzervatora II. odjeljenja Carskog i kraljevskog središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika Austro-Ugarske. Riegl je već davne 1903. godine (u prvom dijelu knjige Prijedlog zakonskog reguliranja zaštite spomenika u Austriji/Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich, nazvanom Bit i postanak modernog kulta spomenika/Wesen und Entstehung des modernen Denkmalkulturs) klasificirao baštinske

Kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća pozitivistički pristup arheologiji postavio je nove zahtjeve za evaluaciju arheoloških nalazišta. Taj se pristup naziva procesnom ili novom arheologijom, a njezina osnovna postavka odnosila se na istraživanje arheoloških nalazišta s eksplicitnim i unaprijed osmišljenim istraživačkim pitanjima i hipotezama o prošlosti. Kako je cilj procesne teorije učiniti arheološku disciplinu objektivnom i rigorozno znanstvenom, procesni je pristup problemu procjene arheoloških vrijednosti tretirao kategorizaciju kao nužnu i neizbježnu. U tim okvirima kategorizirati znači dati smisao stvarima pa se stvaranjem kategorija i smještanjem objekata u te kategorije definiraju značenja koja se zatim predstavljaju drugima (Carman 2002a, 188). Na tako čvrsto oblikovanom realističkom i empirističkom pristupu materiji ideja evaluacije postaje relativno usmjeren proces mjerenja na prikladnim, jasno definiranim skalama (Cooper *et al.* 1995b, 231). No zakasnijeli je pozitivizam procesne arheologije već početkom osamdesetih godina 20. stoljeća žestoko kritiziran te se u arheološkoj teoriji razvija novi pravac, nazvan postprocesnom arheologijom, koji odbija prihvatiti pojednostavljene odnose prema kojima se materijalna kultura razmatra kao izravan i mjerljiv odraz ljudskog ponašanja. Postprocesna arheologija arheološku interpretaciju utemeljuje na postmodernističkim elementima mišljenja i u tim okvirima kategorije arheoloških ostataka vidi kao konstruiran koncept koji je, premda reflektira njihovu realnost, arbitrarno pripisan arbitrarno stvorenoj klasi objekata (Cooper *et al.* 1995b, 231). Kritika procesne arheologije bila je, dakle, usmjerena na njezine osnovne paradigme, koje su se ticale objektivnosti arheološke znanosti koja proizvodi neutralno i od vrijednosti oslobođeno znanje, te je pokušala otkriti prirodu

vrijednosti u dvije osnovne kategorije: memorijalne i sadašnje vrijednosti, te različite potkategorije (npr. starost i povijesna vrijednost, odnosno uporabna, umjetnička vrijednost itd.). Takav pristup postat će temeljni princip mnogih kasnijih vrijednosnih klasifikacija (vidi pogl. 4.1 i 4.2), a ovaj uvid otkriva njegovu duboku vremensku ukorijenjenost u okvirima stručnog i državnog djelovanja na području zaštite i očuvanja kulturne baštine (Pirković 1993, 11–16; Jokilehto 1999, 215–218; Gibson, Pendlebury 2009, 7; Jurić, Ćorić 2009).

spoznaje i razotkriti njezinu ovisnost o društvenim uvjetima. U skladu s novim pristupom, upravo je postprocesni smjer u arheološkoj teoriji pokušao naglasiti postojanje različitih pristupa arheološkoj baštini i mogućnosti višestrukih interpretacija, koje ne proizvode objektivne spoznaje, nego otkrivaju duboku subjektivnost spoznajnog procesa (McGuire 2008, 59). Toj su se kritici pridružile feministička i marksistička teorija te kritike oblikovane među domorodačkim stanovništvom postkolonijalnog svijeta ukazivanjem na neprikladnosti arheoloških razmatranja njihove prošlosti oblikovanih u okvirima androcentričnih i eurocentričnih, klasnih i rasnih te kolonijalističkih i imperijalističkih predrasuda discipline. Cilj postprocesne, feminističke, marksističke i domorodačke arheologije bio je prikazati da je sve znanje političko te da i proces upravljanja arheološkom baštinom i njezinim vrijednostima predstavlja politički proces koji se oblikuje u sadašnjosti i izveden je iz kompleksne, ideološki obojene društvene dinamike.¹⁷ Iako je taj novi pristup imao značajan odjek diljem svijeta, te je promijenio ne samo stav unutar arheološke discipline nego je i utjecao na promjene u nacionalnim i međunarodnim sustavima razumijevanja i vrednovanja baštine, Laurajane Smith smatra da je njegov utjecaj bio ograničenog dosega te da nije istinski promijenio područje unutar kojeg se disciplina prakticira. U svojim mnogobrojnim razmatranjima (Smith 1993, 1994, 2004, 2005, 2006, 2007) Smith pokazuje kako naslijeđe procesne arheologije ima najznačajniji i još uvijek aktualni utjecaj na oblikovanje pravnih instrumenta za očuvanje i upravljanje baštinom. U okvirima kritičke analize diskursa

17 Prikazana tematika razmatrana je u mnogim raspravama te brojnim arheološkim knjigama i člancima pa je ovdje dovoljno izdvojiti samo one koji su izravno povezivali subjektivnost arheoloških spoznaja s politikom upravljanja arheološkom baštinom: Leone, Potter, Shackel 1987; Shanks, Tilley 1987a; 1987b; Tilley 1989; Hodder 1991; 1992; 2010; Shanks 1992; Leone, Potter 1992; Carman 1993; Gathercole, Lowenthal (ur.) 1994; Hodder *et al.* (ur.) 1995; Trigger 1995; Meskell (ur.) 1998; Gramsch 2000; Funari, Zarankin, Stovel (ur.) 2005; Mathers, Darvill, Little (ur.) 2005; McGuire, Navarrete 2005; McGuire 2007; Moore, Wheelan (ur.) 2007; van der Valk 2010a; 2010b; Ireland 2012.

prikazuje kako je diskurs o baštini razvijen tijekom 19. stoljeća u anglofonskom svijetu, legitimiran šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća razvojem ideja o objektivnosti arheološke znanosti i inzistiranjem na profesionalnosti njezinih organizacija. Neovisno o teoriji koja se nalazila u pozadini tih razmatranja, ideja o važnosti jasnih zakonskih okvira i profesionalizaciji struke brzo se proširila diljem zapadnog svijeta te je uskoro omogućila oblikovanje relativno uniformnih, formalnih i tehničkih procedura zaštite i očuvanja arheološke baštine u mnogim nacionalnim zakonodavnim sustavima. Proces definiranja i interpretiranja vrijednosti baštine utvrđen na taj način, a zatim podržan djelovanjem međunarodnih baštinskih organizacija, lako se proširio na ostatak svijeta te je, iako s vremenskom zadržkom, omogućio izgradnju zakonodavnih okvira na zadanim uzorima nesvjesnim primjenjivanjem samorazumljive logike znanstvenog autoriteta arheologije u zemljama koje nisu nužno izravno iskusile isti razvoj teorijskih razmatranja. Smith smatra da je arheologija, poistovjećujući se sa znanosti i oblikujući profesionalni imidž, dobila relevantnost pred državom i državnim institucijama, te oblikovala standardizirani oblik ekspertize sposoban aplicirati tehničke procedure na pojedinačne probleme upravljanja materijalnom kulturom istodobno rješavajući konflikte između interesnih skupina (Smith 2004, 36-37). Prema Smithovoj, neuspjeh postprocesne kritike da se do kraja suoči s naslijeđem procesne teorije leži u istoj toj domeni. Nesposobna da se odrekne privilegija znanosti i profesionalnosti te pod prijetnjom da će izgubiti autoritet i privilegirani pristup ostacima iz prošlosti, postprocesna arheologija ne uspijeva do kraja poduprijeti ideju pluralnosti značenja i time omogućiti demokratizaciju pregovora oko prošlosti (Smith 2004, 47-49, 55).

Ipak, promatranje tih stavova iz društveno-političkih uvjeta jugoistočne Europe otvara i neke mogućnosti drugačijih razmatranja prikazanih postavki. Iako tvrdnje o političkom karakteru baštine bivaju stalno i možda upravo ovdje intenzivno i sveprisutno potvrđivane,¹⁸

18 Pogotovo u svjetlu ratnih zbivanja devedesetih godina 20. stoljeća, o čemu detaljnije vidi u Slapšak 1993, Chapman 1994; Kaiser 1995; Novaković 2000; 2007.

položaj arheologije u ovim kulturno-povijesnim uvjetima možda možemo i drugačije postaviti. U svijetu u kojem društvo karakterizira svijest o izrazitoj međuovisnosti svih vidova javnih službi, a položaj javnih dobara i javnog vlasništva ima nešto drugačiju tradiciju, arheologija predstavlja javnu djelatnost koja djeluje s potporom i na korist cijeloga društva. Unatoč mnogim promjenama koje su zemlje na ovom prostoru doživjele zadnjih dvadesetak godina, a koje prije svega karakterizira uvođenje slobodne tržišne ekonomije i prelazak na liberalni kapitalistički način upravljanja resursima, još uvijek postoji donekle sadržajno i konceptualno drugačije razumijevanje vrijednosti zajedničkog vlasništva i javnog dobra, nego u zemljama u kojima socijalna orijentacija državnog uređenja nije tako duboko ukorijenjena.¹⁹ U tim je okvirima upravljanje baštinom *zadaca* države, a provodi se putem javnih ustanova te financira državnim proračunom, odnosno javnim fondovima. Istodobno, država u potpunosti ili većim dijelom proračunski financira javno obrazovanje i time osposobljava stručni kadar za upravljanje njezinim kulturnim bogatstvom. Iako to ne znači da temelji zakonodavnog sustava nisu preuzeti iz zapadnih okvira i ojačani prihvaćanjem međunarodnih dokumenta, autoritet koji arheologija ima ne može se shvatiti kao jednostavno oblikovan unutar discipline i zakonima praktički nametnut ostatku društva. U takvim uvjetima autoritet proizlazi iz svojevrsnoga društvenog sporazuma o zajedničkom ulaganju u obrazovanje budućih stručnjaka i njihovom kasnijem djelovanju u okvirima javnih službi i institucija na korist čitave zajednice. Arheologija utoliko još uvijek predstavlja javnu službu čija je pozicija uvjetovana i zadana zahtjevima koje društvo i država pred nju stavljaju. Tako oblikovan položaj arheologije istodobno pred

19 Ta je razlika posebno izražena u odnosu na angloameričke koncepte javnoga i privatnog vlasništva, no prikazani je sustav općenito blizak srednjoeuropskom načinu poimanja društva i države, i time razumijevanju javnih dobara, te na tim osnovama oblikovanom značenju baštine i u tim okvirima definiranoj svrsi znanstvenog djelovanja (o proturječnosti angloameričkog i europskog koncepta društva i države te utjecaju koji ima na upravljanje arheološkom baštinom vidi npr. Demoul 2010).

nju stavlja i najznačajniji zahtjev: da služi društvu u cijelosti i u okvirima stručnih službi i na području znanstvenog i akademskog djelovanja. Time razumijevanje informativnog potencijala i znanstvene vrijednosti arheološkog zapisa te znanje i nove spoznaje o prošlosti koje proizlaze iz arheoloških istraživanja postaju zadani cilj arheološkog djelovanja, kroz koji mogu dobiti oblik mnogih društvenih vrijednosti i na mnoge načine značajno pridonijeti interesima društva u cijelosti. Istodobno se od arheologa sve intenzivnije zahtijeva razumijevanje i prihvaćanje vrijednosti koje društvo pripisuje elementima arheološke baštine, kao i razvijanje svijesti o mogućnostima političkih eksploatacija rezultata njihovog interpretativnog djelovanja te razumijevanje često negiranih težnji za pravom na potvrdu identiteta i kulturnog izraza manjina, migranata, žena, nižih klasa i drugih obespravljenih skupina. Na kraju, pred nama stoji pitanje hoće li ovaj oblik društvenog značenja arheologije pod pritiscima opće privatizacije, slobodnog tržišta i mahnitog kapitala već u bliskoj budućnosti potpuno nestati ili će razumijevanje pozitivnih aspekata naslijeđa iz ne tako davne prošlosti prevladati te nam pomoći u oblikovanju posebnog stava ne samo prema baštini kao kategoriji i arheologiji kao disciplini nego i prema društvenim, političkim i ekonomskim odnosima s kojima su one neraskidivo povezane i o kojima ovisi njihovo razumijevanje i definiranje.²⁰

20 Detaljnija razmatranja teorijskih osnova arheološkog istraživanja u istočnoeuropskim zemljama nalaze se u prvom dijelu knjige *Comparative Archaeologies* (Lozny (ur.) 2011; za Sloveniju i zemlje bivše Jugoslavije vidi posebno Novaković 2011). Iako se autori poglavljaju u toj knjizi uglavnom zaustavljaju na općem prikazu povijesnog razvoja arheologije, tek načelno prikazujući istočnoeuropsku perspektivu arheološke teorije (makar i s priznanjem da ni jedna interpretacija nije moguća bez teorijske osnove; vidi i Gramsch 2011), ipak naglašavaju posebnost društvenih, političkih i ekonomskih uvjeta tog područja te ističu važnost različitih utjecaja iz njemačkoga govornog područja na razvoj arheološke misli i teorije (Lozny 2011; Marciniak 2011; Tomášková 2011; Bartosiewicz, Mérai, Csippán 2011; vidi i Novaković 2002 i 2012). Takva razmatranja otvaraju mogućnosti postojanja i drugačijeg načina razumijevanja arheološke baštine od onog na koji sustavno nailazimo u susretu s literaturom vođenom angloameričkim diskursom. Na neke posebnosti razumijevanja vrijednosti arheološke baštine u Istočnoj Europi već je upozoravano,

Neovisno o daljnjim razmatranjima ove problematike, promjene u razumijevanju vrijednosti arheološke i kulturne baštine sve intenzivnije utječu na sve razine baštinskog djelovanja te su vidljive u oblikovanju mnogih novih međunarodnih dokumenata, konvencija i povelja koje sve češće naglašavaju važnost i šire značenje društvenih vrijednosti baštine. To je ponajprije vidljivo u odnosu na pojačano razumijevanje vrijednosti nematerijalne baštine, ali i kroz razmatranja vrijednosnog značenja širih prostornih jedinica, u vidu kulturnih krajolika ili povijesnih okoliša, kao kategorije koja zahtijeva multidisciplinarno istraživanje i može obuhvatiti šire vrijednosti različitih interesnih skupina (*sl. 9*).

3.1.2 Znanstvena vrijednost kao informativni potencijal

Ostaci iz prošlosti mogu imati različite vrijednosti u sadašnjosti: znanstvenu, obrazovnu, simboličku, duhovnu, asocijativnu ili čak estetsku, a, neovisno o njihovoj veličini i značenju, uvijek imaju barem neku moć da nas informiraju o prošlosti (Lipe 1984). Kako arheološka nalazišta, kao poseban vid kulturne baštine, samo rijetko sadržavaju nadzemne strukture koje obilježavaju njihov položaj u prostoru, ona najčešće izravno ne prikazuju društvene vrijednosti koje možemo prepoznati kod drugih oblika kulturne baštine (McManamon 2000, 49). Za nalazišta koja su u potpunosti prekrivena zemljom i bez vidljivih oblika na površini znanstvena vrijednost je od primarnog interesa

pa Jelka Pirković, primjerice, smatra da postoje dvije struje razmatranja vrijednosti baštine: prvu struju predstavljaju zemlje njemačkoga govornog područja i zemlje pod njihovim utjecajem, koje zagovaraju jednakost vrijednosti svih vidova baštine i besmislenost vrijednosnih klasifikacija; druga je struja pod utjecajem anglofonskog, ali i frankofonskog diskursa, koji ističu da baštinu nije moguće u potpunosti zaštititi niti joj osigurati jednaku razinu skrbi te je klasifikacija vrijednosti nužna jer služi izdvajanju prioriteta slučajeva (Pirković 1993, 113–114; 2012, 24). Taj se pristup donekle poklapa s razmatranjima spomenutih istočnoeuropskih teoretičara koji u dominaciji utjecaja iz njemačkoga govornog područja vide razloge za slabu prihvaćenost teorijskih postavki razvijenih u okvirima zapadne, odnosno anglofonske arheologije.

PODRUČJE	STARI KONCEPTI	NOVI KONCEPTI
DEFINIRANJE KULTURNE BAŠTINE	Spomenici	Krajolik
	Građevine	Urbana područja
	Nalazišta	Povijesni okoliš / kulturna baština
DRUŠTVENA ULOGA KULTURNE BAŠTINE	Nacionalno jedinstvo	Poštivanje kulturne raznolikosti
	Stvaranje prihoda od posjetitelja	Šire ekonomske i društvene dobrobiti
ODLUČIVANJE	Državna razina	Regionalna / lokalna razina
	Autoritativnost	Demokratizacija i participacija
STRUČNOST	Stručnjaci	Voditelji
	Specijalizirani stručnjaci	Svestrani profesionalci
	Stručno znanje	Upravljačke vještine
VRIJEDNOST	Starost	Industrijska / poslijeratna baština
	Estetska vrijednost	Komemorativna vrijednost
	Nacionalno značenje	Regionalna / lokalna raznolikost
	Kulturno jedinstvo	Kulturna raznolikost
	Uzak raspon vrijednosti	Širok raspon vrijednosti
INTERPRETACIJA	Pod vodstvom stručnjaka	Pod vodstvom zajednice
ODGOVORNOST	Država	Lokalne zajednice Tržište / privatni sektor
	Baštinski sektor	Zaštita okoliša
UPRAVLJANJE	Proglašenje	Karakterizacija
	Zaštita spomenika	Cjelovito očuvanje
	Usmjereno na pojedinačni slučaj	Strateški usmjereno
	Tehničko istraživanje	Filozofsko istraživanje

Slika 9 Mijenjanje trendova u području upravljanja kulturnom baštinom (prema Council of Europe 2001, 112).

pa je i osnovni razlog zašto su arheološka nalazišta vrijedna većim dijelom određeni informacijama o prošlosti koje ona sadrže (Startin 1994, 184–185; Carver 1996, 46). Znanstvena vrijednost materijalnih ostataka iz prošlosti dolazi iz formalnih istraživanja arheologije, povijesti, povijesti umjetnosti i arhitekture, povijesne geografije itd., i te discipline imaju dobro razvijene pristupe istraživanju i stvaranju zaključaka o prošlosti izravnim proučavanjem samih materijalnih ostataka, njihovog prostornog položaja i vremenskog

konteksta te njihovih međudnosa i zadanih prirodnih uvjeta (Lipe 1984, 6). Pitanja na koja arheološki ostaci mogu dati odgovore su način života, kronologija i tehnologije, okoliš i njegovo iskorištavanje te socijalna pitanja ekonomije, nataliteta, naseljavanja, demografije itd. Arheologija time ima značajno mjesto u proučavanju razvoja društva u prošlosti, ali i sadašnjosti (Startin 1994, 185) te treba napomenuti da arheološki ostaci pružaju značajne podatke ne samo za arheologiju već i za mnoge druge znanosti

pa mogu mnogo pružiti za napredak i društvenih, ali i prirodnih znanosti (Moratto, Kelly 1978, 5). U konačnici, treba biti svjestan da nevidljivi arheološki ostaci koji imaju samo znanstvenu vrijednost sadrže potencijal da jednom postanu i druge vrijednosti.

Znanstvenu vrijednost arheoloških nalazišta tvore prisutna stratifikacija te kontekstualna informativnost artefakata i očuvanih organskih materijala. Kako je znanstvena vrijednost pojedinog kulturnog dobra sadržana u njegovu potencijalu da odgovori na bitna istraživačka pitanja (Fowler 1982, 26), ona je najčešće bila definirana u terminima istraživačkih ciljeva i planovima njihove izvedbe (Moratto, Kelly 1978, 7). Naime, tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća u Americi je razvijena opsežna rasprava o pitanjima znanstvene vrijednosti i načinima njezine procjene. Rasprava je bila uokvirena procesnim pristupom arheologiji kroz koji je mogućnost definiranja znanstvene vrijednosti arheoloških ostataka razmatrana u okvirima jasno definiranih, problematskih istraživačkih pitanja (engl. *research design*; Binford 1964; Raab, Klinger 1977; 1979; Goodyear, Raab, Klinger 1978; Sharrock, Grayson 1979; Barnes, Briggs, Neilsen 1980; Klinger, Raab 1980; Raab *et al.* 1980). Promjenjivost orijentacije znanstvenih istraživanja koja bitno utječe na razumijevanje vrijednosti arheološkog zapisa prihvaćena je kao glavna kritika tog pristupa. Problem kompleksnosti i promjenjivosti znanstvene vrijednosti pokušao se riješiti i idejom reprezentativnosti (Lipe 1974, Glassow 1977; Raab, Klinger 1979), odnosno selekcijom primjeraka što više različitih tipova nalazišta, no primijećeno je da je i ta ideja suočena s istim problemom nemogućnosti predviđanja budućih znanstvenih interesa (Startin 1993; Briuer, Mathers 1996; Hardesty, Little 2000; Mathers, Schelberg, Kneebone 2005; Smith 2005). Uz to, postalo je sve šire prihvaćeno da su procjene vrijednosti nužno

temeljene na usporedbama i ovisne o kontekstu te da procjene vrijednosti zahtijevaju definiranje jasnih referentnih okvira sposobnih prikazati u odnosu na što je vrijednost određena (Moratto, Kelly 1976; 1978; Schiffer, House 1977; Tainter, Lucas 1983; Briuer, Mathers 1996).

Praćenjem razvojnog smjera te rasprave može se primijetiti da danas i britanski i nizozemski arheolozi ističu kako je znanstvenu vrijednost arheoloških nalazišta moguće definirati u terminima kvalitete i potencijalne informativne vrijednosti jer one do neke razine jamče smislene interpretacije relevantne i za društvo i za znanost (Carver 1987b; Emery 1993; Groenewoudt, Bloemers 1997; Darvill 2005).²¹ To proizlazi iz činjenice da je evaluacija vrijednosti u terminima kvalitete i informativne vrijednosti donekle konstantan čimbenik koji uspijeva izbjegavati trendove kojima je podložna i znanstvena perspektiva i društvena percepcija arheološke baštine (Groenewoudt, Bloemers 1997). Arheološka nalazišta, dakle, uvijek sadrže mogućnost izvođenja znanstvene vrijednosti iz prisutne razine informativnog potencijala ovisnog o kvaliteti deponitnog konteksta. U tim terminima razina kvalitete deponita može se procijeniti u odnosu na stupanj podatkovne razumljivosti koji je predstavljen jasnoćom prisutne stratifikacije te kontekstualnom informativnošću artefakata i očuvanih organskih materijala. Ako arheološki zapis promatramo kao izvor informacija, onda znanstvena vrijednost predstavlja potencijal arheoloških nalazišta za definiranje vjerodostojnih podataka i izvođenje smislenih interpretacija prošlosti (Moratto, Kelly 1978, 5), gdje značenje znanstvene vrijednosti biva dodatno prošireno njezinim uključivanjem u kontekst širih društvenih interesa te smještanjem znanstvene vrijednosti u okvire općih, društvenih vrijednosti.

21 Martin Carver (1987a, 124) prvi je uveo kriterij kvalitete kao parametar procjene znanstvenog potencijala arheološkog zapisa determiniran njegovom jasnoćom i čitljivošću kao razinom do koje dopušta izvođenje razumljivih i smislenih podataka (Emery 1991, 38).

4 Procjena vrijednosti arheološke baštine

4.1 Problematika vrijednosnih procjena arheološke baštine

Sudbina arheoloških ostataka danas više ne ovisi samo o volji i interesima pojedinog arheologa, već je dio šire rasprave između nekoliko interesnih skupina, među kojima arheolozi predstavljaju samo jedan segment zahtjeva, obično sukobljen s političkim i ekonomskim interesima, u obliku razvojnih planova, gospodarskog napretka, poreznih nameta te javnog ili privatnog financiranja. Utoliko svaka izjava o vrijednosti u konačnici postaje opravdanje za trošenje javnog novca ili financijskog uloga u okviru javnih i privatnih razvojnih projekata (Young 1994, 198; Grenville, Ritchie 2005, 213). Iz tog su razloga arheološka istraživanja i ciljevi razvoja u području upravljanja elementima arheološke baštine danas oblikovani pitanjima dosega i ograničenja vrijednosnih procjena koje trebaju omogućiti jasne i utemeljene iskaze o vrijednosti koji podupiru odluke o selekciji i propisanim načinima upravljanja (Briuer, Mathers 1996, 32).

Procjena vrijednosti daje uvid u razloge postupka zaštite i očuvanja pa se evaluacija u tom kontekstu razumijeva kao procedura oblikovanja iskaza o vrijednosti zasnovanih na argumentima izvedenim iz oblikovanih kriterija i strategije procjene. Evaluacija kao proces mjerenja vrijednosti baštine omogućuje određivanje relativne vrijednosti njezinih elemenata i pomaže razumijevanju njihovih značajki, što postaje osnovni preduvjet donošenju odluka o zaštiti, očuvanju i održivom upravljanju (Donaghey 2006, 2). U pozadini tog postupka nalazi se osnovna premisa da očuvanje svih ostataka iz prošlosti nije moguće pa evaluacija baštine aplikacijom koncepta vrijednosti postaje središnji segment postupka upravljanja baštinom. Time cilj evaluacije postaje definiranje arheoloških ostataka vrijednih očuvanja te uspostava temelja za oblikovanje prikladnog postupanja s onima koji taj zahtjev ne

zadovoljavaju pa ovo područje arheološkog djelovanja dobiva središnju važnost i postaje oblikovano terminima savjesti i odgovornosti discipline.

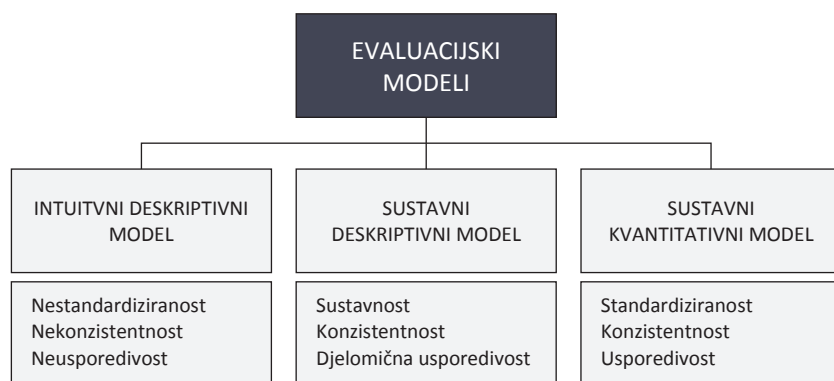
Ipak, problematika donošenja odluka o postupanju s arheološkim ostacima puno je kompliciranija, a već njihova osnovna obilježja produbljuju problem i vrijednosne procjene i selekcije. Naime, pojedina se arheološka nalazišta mogu u mnogočemu razlikovati te nije moguće na istim osnovama procijeniti njihovu relativnu vrijednost (Startin 1994, 186). Neovisno o metodi procjene, često raspoložemo nedovoljno detaljnim i fragmentarnim podacima pa nemamo dovoljno informacija potrebnih za oblikovanje utemeljene i dobro uravnotežene izjave o vrijednosti (Hey 2006, 113). Istodobno, loše izvedene procjene ugrožavaju ne samo arheološki zapis i njegov znanstveni potencijal nego i profesionalni kredibilitet struke (Raab, Klinger 1977; Groenewoudt i Bloemers 1997). Nedostatak regionalnih arheoloških istraživanja često je istican kao glavna prepreka razvoju specifičnih kriterija procjene te je priznato da je pouzdanost bilo koje arheološke procjene povezana sa širinom postojećeg znanja o regionalnom arheološkom zapisu (Moratto, Kelly 1976; Glassow 1977; King, Lyneis 1978; Chippindale, Gibbins 1990). Uz to, stalni razvoj arheološke spoznaje proširuje područje onoga što definiramo kao arheološki informativno, te područje istraživanja postaje kompleksnije i zahtijeva nove mjerne i evaluacijske parametre (Roper 1979; Lynott 1997; Little 2005; Worthing, Bond 2008). Vrijednost pripisana arheološkoj baštini uvelike ovisi o promjenjivim trendovima u znanstvenom istraživanju, ali i varira ovisno o tehnološkom, metodološkom i teorijskom razvoju te istraživačkim interesima i prioritetima procjenitelja pa su proces i učinak evaluacije priznati i prihvaćeni kao povijesno i kulturno uvjetovani (Briuer, Mathers 1996; Glassow 1977, Lynott 1980; Tainter, Lucas 1983; Schiffer, House 1977; Moratto,

Kelly 1976; 1978; Groenewoudt, Bloemers 1997; Darvill 2005; Scarre, Scarre (ur.) 2006). Istodobno su razlike u razumijevanju vrijednosti odraz razlika u razumijevanju značenja arheološkog zapisa te nužno imaju širok utjecaj kako na arheološko istraživanje i interpretaciju, tako i na samu evaluaciju (Cooper *et al.* 1995b, 231).

Procjena vrijednosti izrazito je ovisna o kontekstu i iznimno dinamična, pa ako problem kompleksnosti i promjenjivosti znanstvene vrijednosti promotrimo s akademskog gledišta, na kraju nužan postaje zaključak da je sve u osnovi vrijedno jer sve može postati vrijedno jednom u budućnosti (Schiffer, House 1977, 46). U pozadini takvog stava ne nalazi se ideja o jednakovrijednosti svih oblika arheološke građe, nego pitanje prihvaćanja destrukcije u budućnosti potencijalno značajnih vidova arheološkog zapisa (Whitelaw 2005, 142). No nužnost procesa selekcije nameće potrebu za vrijednosnim evaluacijama koje rangiraju arheološke ostatke s ciljem identificiranja njihovog najinformativnijeg dijela. Rezultat takvih procjena predstavlja detaljni pregled nad zalihama arheoloških dobara koji se može koristiti u određivanju načina postupanja te kao podloga za razvoj smjernica u planiranju društvenoga i gospodarskog razvoja. Iz tog je razloga potrebno razviti prikladne metode procjene koje će moći zadovoljiti ove zahtjeve, te biti prilagodljive i imati mogućnost aplikacije na novootkrivene vrste arheološkog zapisa. Važno je evaluirati i samu metodu, naći mane dosadašnjim vrijednosnim procjenama i mjesta koja one nisu bile u stanju obuhvatiti. Već i sama mogućnost definiranja arheologije kao povijesno-humanističke, odnosno prostorne i društveno-političke discipline nameće holistički pristup oblikovanju metode određivanja vrijednosti. Uz to, zahtijeva i utemeljenje prilagodljivog cikličkog procesa prikupljanja podataka koji će omogućiti oblikovanje optimalnih načina upravljanja elementima arheološke baštine (Groenewoudt, Bloemers 1997, 120). Zato procedure procjene moraju biti rigorozno oblikovane te visoko strukturirane i standardizirane kako bi smanjile količinu subjektivnosti uključenu u proces donošenja odluka i omogućile praćenje njihovih posljedica (Startin 1994, 194–196; Carman 2002a, 189).

Evaluacija treba biti eksplicitno osmišljen i objektivno utemeljen postupak, no krajnja će procjena uvijek biti relativna i subjektivna jer ovisi o interesima, znanju i vještini pojedinaca ili skupine te njihovom kulturnom kontekstu (Worthing, Bond 2008, 117). Iz tog se razloga procjena ne smije smatrati fiksnom i objektivnom, nego rezultatom trenutnih spoznaja o višestrukim, promjenjivim i međuovisnim vrijednosnim varijablama (Moeran 2009, 8).

Mnogo je literature posvećeno problemima evaluacije i selekcije kao osnovnim preduvjetima dugoročnog očuvanja kvalitetnog uzorka arheološkog zapisa. Na tom su području pionirsku ulogu imale Sjedinjene Američke Države, koje su početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, na temeljima do tada razvijenog zakonodavstva, oblikovale široki i obuhvatni sustav zaštite i očuvanja kulturne baštine (Green, Doershuk 1998, 124; Fletcher 2011, 75) utemeljen na konceptu značaja (engl. significance) kao odraza ponajprije znanstvene vrijednosti baštine. Ta se ideja ubrzo proširila na ostatak svijeta te je omogućila oblikovanje i trenutno vjerojatno najdalekosežnijih pristupa ovom području, a predstavljaju ih standardi i vodiči razvijeni u Engleskoj i Nizozemskoj koje su među rijetkim zemljama sa striktno propisanim setom kriterija za evaluaciju i jednom od sofisticiranijih shema za njihovu aplikaciju (vidi pogl. 4.2.1 i 4.2.2). U Engleskoj se ideja o reprezentativnim uzorcima nalazi u osnovi Monument Protection Programme (skr. MPP) koji je English Heritage osmislio kako bi povećao broj zaštićenih arheoloških nalazišta te omogućio kontrolu i provjeru kvalitete donesenih odluka (Carman 2002a, 158). Nizozemska je praksa procjenjivanja vrijednosti arheološke baštine prikazana u dokumentu nazvanom Dutch Archaeology Quality Standard (Willems, Brandt 2004), koji propisuje kriterije i standarde za procjenu vrijednosti arheoloških ostataka definirane u terminima kvalitete i informativnog potencijala. Premda se većina rasprava u području upravljanja baštinom tiče dogovora oko takvih kriterija, englesko i nizozemsko iskustvo nudi kriterije za procjenu vrijednosti arheološke baštine diljem Europe. Njihov pristup ustanovljen unutar određenog nacionalnog okvira čini

Slika 10 Značajke različitih vrsta evaluacijskih modela.

se prikladnim za aplikaciju unutar svakoga kulturnoga i povijesnog konteksta (Carman 2002a, 200).²² No prije nego promotrimo mogućnosti i dosege tih evaluacijskih modela potrebno je osvrnuti se na različite pristupe vrijednosnim procjenama te njihove prednosti i nedostatke.

4.1.1 Evaluacijski postupak: intuitivne i sustavne evaluacije te deskriptivni i kvantitativni modeli

Različiti pristupi procjeni vrijednosti baštine vežu se uz specifične teorijske postavke, metode, strategije i postupke. Teorija u pozadini svakog pristupa uključuje postupke identifikacije i interpretacije vrijednosnih kategorija koje omogućuju razumijevanje načina oblikovanja vrijednosnih procjena. Na operativnoj, praktičnoj razini pitanja koja se tiču evaluacije vrijednosti kulturnih dobara vezana su uz stupanj razvijivosti kriterija procjene i postupka njihove primjene te o njima ovisi učinkovitost različito oblikovanih pristupa (Briuer, Mathers 1996, 30). Konačni je cilj

izvršenih evaluacija omogućiti donošenje odluka i oblikovanje upravljačkih strategija za postupanje s arheološkom baštinom na planskoj, projektnoj i izvedbenoj razini (Williams 2010, 557).

Uvidom u postojeće modele procjene vrijednosti (*sl. 10*) obično smo suočeni s deskriptivnim evaluacijama oblikovanim u vidu stručne procjene zasnovane na manje ili više eksplicitnim pravilima struke koja se najčešće koriste kao okvirne smjernice u evaluacijskom postupku. Taj tip evaluacije možemo nazvati i intuitivnom (prema Groenewoudt, Bloemers 1997), jer je visoko ovisna o stručnosti, znanju, vještini, iskustvu i interesu procjenitelja. Vrijednosna procjena koncipirana na okvirnim smjernicama obično ima oblik deskriptivne izjave utemeljene na specifičnosti pojedinog slučaja neovisno o drugim izvršenim procjenama. Kako se izjave o vrijednosti oblikovane na tom sustavu donose na temelju subjektivne prosudbe s ograničenjem na pojedini slučaj, nemaju sposobnost konzistentnog ponavljanja ili međusobnog uspoređivanja pa nestandardiziranost postupka, koja onemogućuje uspoređivanje, nije prikladna za provedbu sustavnih analiza i izvođenje utemeljenih interpretacija (Lucas 2001, 152). Iz tog se razloga intuitivni, deskriptivni sustavi procjene danas smatraju neprikladnima za donošenje izjava o vrijednosti jer mogu izravno ugroziti vrijedne ostatke iz prošlosti, propustima koji se lako javljaju kao rezultat nedostatnih ili neprikladno prikupljenih vrijednosnih podataka. Ta je kritika otvorila potrebu za razvojem sustavnih i konzistentnih vrijednosnih procjena koje će biti temeljene na metodološki jasnom postupku te omogućiti konzistentno donošenje odluka čije je posljedice moguće pratiti, mjeriti i uspoređivati.

²² Koncept upravljanja baštinom oblikovan u Sjedinjenim Američkim Državama pokazuje visoku kompleksnost i duboku problematičnost svojstvenu potrebama federaliziranog sustava upravljanja, ali i kulturno-politički uvjetovanim nedostacima specifičnim za američki oblik pravne regulacije privatnog vlasništva i time uvjetovanog zakonskog ograničenja zaštite na javna zemljišta. Iz tog razloga nije prikladan za primjenu u drugim zemljama i u okvirima drugih oblika državnoga i pravnog uređenja (za detaljnija razmatranja vidi, na primjer: King, Lyneis 1978; Elia 1993; Gerstenblith 1995; Hardesty, Little 2000; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010; Soderland 2010).

U zapadnom svijetu i pretežno engleskom govornom području na tim je temeljima razvijena ideja oblikovanja eksplicitnih, dobro utemeljenih i time obranljivih kriterija procjene vrijednosti koja se zadnjih desetljeća proširila diljem svijeta (Carman 2005b, 47) pa danas mnoge zemlje u evaluacijskom postupku koriste različito oblikovane setove kriterija. Zadani kriteriji mogu biti eksplicitno izraženi u pravnim dokumentima ili oblikovani kao smjernice unutar različitih baštinskih institucija, a predstavljaju operativnu strategiju za procjenu vrijednosti baštine. No kriterije je moguće koristiti samo ako dopuštaju uspoređivanje, te na njima utemeljena evaluacija nužno zahtijeva oblikovanje jasno definiranih referentnih okvira koji su temelj razumijevanja dobivenih procjena. Primjenom seta kriterija i sustava referiranja evaluacija omogućuje uspoređivanje razina vrijednosti pripisanih različitim elementima baštine (Carman 2002b, 9; 2005b, 47–48) pa tako oblikovana procjena čini smisleni sustav čiji se rezultati mogu učinkovito mjeriti i pratiti te koristiti za rigorozno i konzistentno donošenje odluka, a njezina je dodatna prednost što izvedene procjene otvara raspravi i kritici.

Sustavi oblikovani na jasno definiranim setovima kriterija usmjereni su na kvalitativne i kvantitativne značajke arheoloških ostataka koje se mogu deskriptivno bilježiti i vrednovati. U takvom se postupku kriteriji koriste kao zadani temelj stručnim prosudbama, gdje stručnjaci razinu vrijednosti utvrđuju na osnovi postojećeg znanja prema jasno utvrđenim pravilima. Prednost te i dalje deskriptivne metode procjene jest jasno oblikovani postupak gdje procjena na zadanom setu kriterija omogućuje konzistentno ponavljanje postupka i time uspoređivanje dobivenih rezultata čime sustavnu deskriptivnu evaluaciju možemo smatrati objektivnijom od intuitivne jer postupak čini konzistentnim, a rezultate usporedivima (Groenewoudt Bloemers 1997, 135).

No postoje i kvantitativni sustavi evaluacije koji koriste numeričke oznake prilikom procjene vrijednosti arheološke baštine. Osnovno načelo koje se nalazi u pozadini svakog kvantitativnog pristupa tvrdi da se bilo koji materijalni ili nematerijalni entitet koji sadrži vrijednosni potencijal može izraziti u numeričkim

terminima (Heizer, Cook 1956, 229). Mogućnosti numeričkog ocjenjivanja elemenata baštine razmatraju se od sedamdesetih godina 20. stoljeća te postoje brojni pokušaji kvantitativnog mjerenja njihove relativne vrijednosti (Smith, Burke 2007, 228). Kvantitativne analize vrijednosti zasnovane su na aplikaciji sustava procjene koji omogućuje kvantifikaciju vrijednosti, odnosno izražavanje vrijednosti u obliku zbroja bodova. Cilj je takvih postupaka olakšati procjenu te umanjiti subjektivnost tijekom evaluacijskog procesa i time pomoći oblikovanju prioriteta u području upravljanja baštinom pa bi tako oblikovanu procjenu trebalo biti moguće izravno prevesti u selekciju. Pripisivanje bodova zadanim kriterijima rezultira ukupnim zbrojem koji omogućuje rangiranje vrijednosti te oblikovanje izjave o vrijednosti koja se u ovom slučaju može nazvati sustavom potpomognuta procjena (prema Groenewoudt, Bloemers 1997). Kvantitativni sustavi zahtijevaju kvalitetne informacije i jasno oblikovanu metodologiju, kojima se omogućuje praćenje i mjerenje krajnjih rezultata, a proces procjene obično koristi definirane granične vrijednosti koje služe kao indikatori stupnja relativne vrijednosti elementa baštine (Donaghey 2006, 40, 65). Granične vrijednosti najčešće predstavljaju samo okvirne smjernice za konačnu vrijednosnu procjenu koja uvijek zahtijeva interpretaciju i, ako je potrebno, kvalitativnu analizu dobivenih kvantitativnih indikatora (Darvill 2001, 189) pa se danas takvi modeli koriste uz aplikaciju sofisticiranih kvalitativnih i interpretativnih tehnika (Smith 2008, 7). U svakoj fazi procesa bodovanja i određivanja vrijednosti postupak je moguće sustavno dokumentirati, konzistentno primjenjivati i ponavljati (Darvill 2001, 189). Zato prednost sustava predstavljaju rigoroznost, transparentnost i konzistentnost postupka koji omogućuje reviziju donesenih odluka jer kao ni drugi oblici procjene ni ovaj nije sposoban oblikovati dugoročne izjave o vrijednosti i jednako je podložan procesima mijenjanja vrijednosnih orijentacija. Numeričko oblikovanje iskaza o vrijednosti samo je, dakle, pomoć u procjeni i donošenju odluka te zahtijeva stalnu reevaluaciju rezultata i cikličko ponavljanje postupka (Donaghey 2006, 40).

No uporaba kvantitativne evaluacije ima i nekoliko značajnih nedostataka. Ponajprije treba istaknuti varljivi stupanj sigurnosti koji tako oblikovan postupak sugerira, a jednako je ovisan o kvaliteti dostupnih podataka kao i drugi modeli evaluacije (Groenewoudt, Bloemers 1997, 135). Iako ostavlja dojam izrazite objektivnosti, on nije i ne može biti objektiv. Svaka je prosudba uvijek donesena na brojnim subjektivnim predrasudama, te treba biti svjestan da kvantitativni postupak ne osigurava objektivnost, već unutarnju konzistentnost među procjenama (Bowden 1988, 286). To je, dakle, ponajprije sredstvo koje olakšava uspoređivanje te izbjegavanje besmislenih usporedbi (Bowden 1988, 286; Worthing, Bond 2008, 88). Također treba primijetiti da se trend kvantifikacije poklapa s političkim i znanstvenim trendovima korištenja ekonomskih principa u oblikovanju upravljanja različitim vrstama resursa (Darvill 2001; Carman 2005b; van der Valk 2010b) gdje osnove i razlozi postupanja postaju najuvjerljiviji kada ih je moguće izraziti u numeričkim terminima. No iz istog će razloga kvantitativno oblikovani modeli procjene zasigurno osigurati bolja i uvjerljivija sredstva obrane arheoloških interesa u sukobu s političkim i ekonomskim pritiscima.

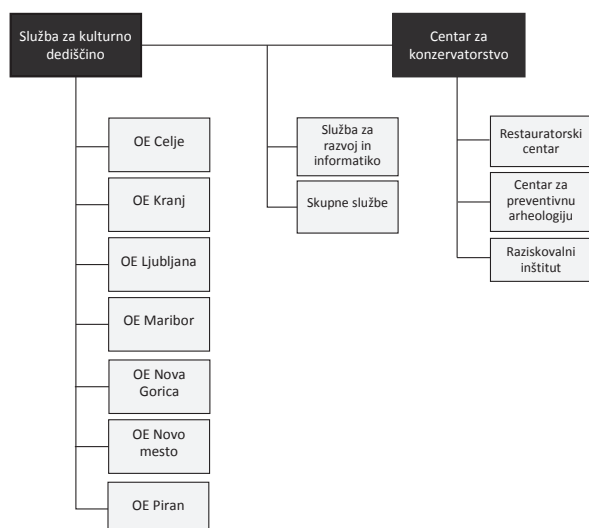
Iako postoje mnoge manje studije koje su se koristile kvantitativnim modelima pri pokušaju mjerenja vrijednost različitih elemenata arheološke baštine, ti su sustavi samo rijetko uvedeni u državne propise i regulacije. Engleska i Nizozemska su među rijetkim zemljama gdje takav pristup čini temelj politike upravljanja arheološkom baštinom. Kako sustavi razvijeni u tim zemljama predstavljaju najrazvijenije kvantitativne modele evaluacije, potrebno je detaljnije promotriti načela na kojima su utemeljeni i okvir unutra kojeg djeluju, kako bi se dobio uvid u dosege i ograničenja takvog pristupa vrijednosnoj procjeni. No kako bi jasnije razumijevanje razlika između razmotrenih sustava bilo moguće, potrebno je razmotriti i primjer deskriptivnog modela procjene koji će biti prikazan razmatranjem značajki slovenskog sustava procjene vrijednosti arheološke baštine.

4.1.2 Slovenski model

Iako Slovenija ima iznimno dugu tradiciju antikvarne i arheološke djelatnosti koja se može pratiti od renesanse (Novaković 2011, 351; vidi i Slapšak, Novaković 1996), organizirana zaštita kulturne baštine na području današnje Slovenije počinje sredinom 19. stoljeća, kada se oblikuju prve austrijske baštinske institucije te različiti programi zaštite i očuvanja kulturnih spomenika (Hazler 2009, 321–322). Danas zaštita kulturne baštine u Sloveniji ima ustavni rang,²³ a provodi se Zakonom o zaštiti kulturne baštine (slov. *Zakon o varstvu kulturne dediščine*, skr. ZVKD-1; Uradni list RS, št. 16/2008) koji zaštitu definira kao javni interes određen u skladu s kulturnim, odgojnim, razvojnim, simboličkim i identifikacijskim značenjem baštine za državu, pokrajine i općine (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 2). Zaštita obuhvaća pravne, upravne, organizacijske, financijske i druge postupke koji služe očuvanju i obogaćenju baštine (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 3). Aktualni je zakon na snagu stupio 2008. godine te sadrži načela koja je Slovenija prihvatila ratificiranjem novijih međunarodnih konvencija o zaštiti kulturne baštine: Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine 1999. godine (Uradni list RS - Međnarodne pogodbe, št. 7/1999), Konvencije o europskim krajobrazima 2003. godine (Uradni list RS - Međnarodne pogodbe, št. 74/2003), te Okvirne konvencije vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo (Uradni list RS - Međnarodne pogodbe, št. 5/2008), kao i UNESCO-ve Konvencije o zaštiti podvodne kulturne baštine (Uradni list RS - Međnarodne pogodbe, št. 1/2008) te Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (Uradni list RS - Međnarodne pogodbe, št. 1/2008) 2008. godine.²⁴

²³ Prema članku 5. Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/1991) jednu od glavnih zadaća države predstavlja zaštita i očuvanje prirodne i kulturne baštine te osiguranje mogućnosti za skladan civilizacijski i kulturni razvoj Slovenije.

²⁴ Slovenija je još uvijek među rijetkim državama Europe i svijeta koja je ratificirala sve konvencije s područja zaštite kulturne baštine, iako su slično postupile i druge države istočne i jugoistočne Europe. Jelka Pirković smatra da te države nemaju stabilan pravni sustav zaštite i očuvanja te ga žele oblikovati u skladu s najnovijim međunarodnim

Slika 11 Organigram Zavoda za zaštitu kulturne baštine Slovenije (<http://www.zvkds.si/sl>).

Među tim načelima kao najznačajnija treba istaknuti cjelovito i in situ očuvanje arheološke baštine, holistički koncept očuvanja baštine u vidu krajolika, važnost uključivanja baštinskih pitanja u prostorne i razvojne planove te isticanje važnosti društvenih vrijednosti i priznanje značaja nematerijalne kulturne baštine (Pirković 2012, 12).

U skladu sa zahtjevima novog zakona oblikovani su mnogi podzakonski propisi: npr. *Pravilnik o registru kulturne dediščine* (Uradni list RS, št. 66/2009), *Pravilnik o seznamih vrsti dediščine in varstvenih usmeritvah* (Uradni list RS, št. 102/2010)²⁵ te različiti podzakonski i upravni akti (*akti o razglasitvi spomenikov, odločbe o arheoloških najdiščih, kulturnovarstveni pogoji in soglasja, inšpekcijske odločbe i slično*), koji omogućuju formalnu zaštitu, očuvanje i upravljanje kulturnom baštinom (Pirković 2012, 15). Za pitanja arheološke baštine važno je istaknuti novi Pravilnik o arheološkim istraživanjima (Uradni list RS, št. 03/2013)

standardima, dok države s dobro ustanovljenim sustavima teže pristupaju novim konvencijama jer to od njih zahtijeva komplicirane postupke pravne prilagodbe (Pirković 2012, 12). Stanje ratifikacije europskih konvencija može se provjeriti na: http://conventions.coe.int/?pg=/Treaty/MenuInfos_en.asp.

²⁵ Prema tom Pravilniku vrste nepokretne baštine predstavljaju arheološka nalazišta, građevine, parkovi i vrtovi, građevine s parkovima i vrtovima, memorijalni objekti i krajevi, drugi objekti i uređaji, naselja i njihovi dijelovi te kulturni krajolici (Uradni list RS, št. 102/2010).

koji je na snagu stupio početkom 2013. godine.²⁶ Evaluaciju i zaštitu baštine u Sloveniji provodi državni Zavod za zaštitu kulturne baštine Slovenije (slov. *Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije*) koji se sastoji od Službe za kulturnu baštinu (slov. *Služba za kulturno dediščino*), odnosno njezinih sedam područnih jedinica, te Centra za konzervatorstvo pod kojim se nalaze Centar za preventivnu arheologiju, Restauratorski centar te Istraživački institut (<http://www.zvkds.si/sl>; *sl. 11*). Zadatak te državne službe je identificiranje i dokumentiranje kulturne baštine prikupljanjem dostupne građe i podataka, evidentiranje stanja i ugroženosti pojedinog elementa baštine te dokumentiranje svih vrsta zahvata i njihovih rezultata (Pirković 2012, 19). Informacije o elementima arheološke baštine prikupljaju se u skladu s metodološkim okvirom koji je razvijen u području preventivne arheologije te se odnosi na prethodna istraživanja koja obuhvaćaju prikupljanje arhivske građe te postojećih povijesnih i geografskih podataka. Na tim se temeljima provode različite prostorne, odnosno GIS analize, koje po potrebi mogu biti nadopunjene rezultatima terenskih pregleda i različitih metoda daljinskog istraživanja (Pirković 2012, 19–21). Rezultat tog postupka predstavljaju informacije koje služe dokumentiranju i inventarizaciji arheoloških ostataka. Postupak inventarizacije omogućuje da se element baštine upiše u Registar kulturne baštine (slov. *Registar kulturne dediščine*)²⁷ koji predstavlja svojevrstni baštinski inventar te vrijedi za sve dokumentirane elemente baštine i predstavlja temelj za oblikovanje daljnje vrijednosne procjene. Vrijednosne se procjene donose na osnovi

²⁶ Kako taj pravilnik ne propisuje postupak procjene vrijednosti arheološke baštine, već se tiče propisa o provedbi arheoloških istraživanja, odnosno načina prikladnog postupanja s arheološkim ostacima, trenutno nije potrebno ulaziti u razmatranje njegovog sadržaja. Pravilnik će biti detaljnije razmotren u poglavlju 5.2 te će u njemu sadržani propisi služiti kao temelj oblikovanju zadanog modela procjene čija će ograničenja biti utvrđena u skladu sa zahtjevima o prikladnim načinima vršenja arheoloških istraživanja te prikupljanja i analiziranja podataka.

²⁷ U Registar se upisuje sva nepokretna kulturna baština neovisno o vrsti, tipu, opsegu, vlasništvu ili zaštitnom statusu (Benedik Kreitmayer *et al.* 2007, 5). GIS verzija Registra dostupna je na internetskoj stranici <http://rkd.situla.org/>.

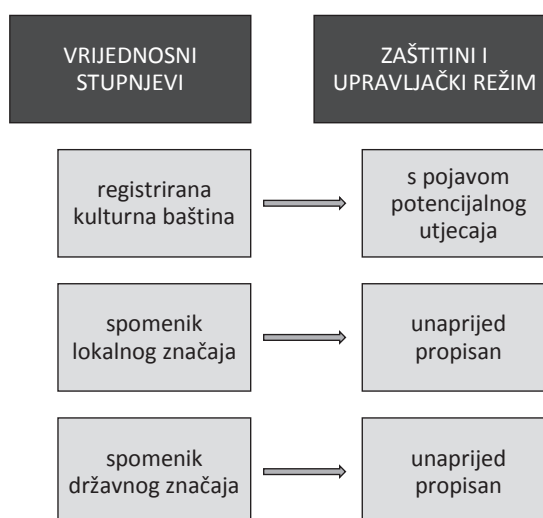

općenitih vrijednosnih mjerila ustanovljenih kao smjernice djelovanja Zavoda za zaštitu kulturne baštine, a čine ih: autentičnost, ugroženost, očuvanost, rijetkost i starost (<http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>; *sl. 14/1*).²⁸

Na temelju vrijednosne procjene pojedini elementi baštine mogu biti dodatno ocijenjeni kao spomenici od lokalne ili državne važnosti pa u tom postupku prepoznamo tri vrijednosna stupnja, koja, u okvirima slovenskog zakonodavnog sustava, mogu biti pripisana pojedinom elementu baštine: registrirana (nepokretna) kulturna baština, spomenik lokalne važnosti i spomenik državne važnosti. Ovisno o pripisanom vrijednosnom stupnju oblikuje se prikladan zaštitni i upravljački režim. Naime, registrirana kulturna baština zaštićena je posredno te upis u Registar nema izravne pravne posljedice i zaštita se provodi kada se pojavi potencijalni utjecaj. S druge strane, kulturni spomenici imaju unaprijed propisan zaštitni režim koji može uključivati način upravljanja, održavanja, obnavljanja, zatim očuvanje originalne namjene, ograničenja prava vlasnika, potencijalnu obavezu javne dostupnosti i slično (Sbull 2013; 23–24; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>; *sl. 12*). No često je kulturna baština zaštićena na nekoliko razina: npr. samostalno i kao dio baštinskog ili spomeničkog područja²⁹

28 Jelka Pirkovič još 1987. godine u članku Vrednotenje kulturne dediščine predlaže uvođenje sustavne kvantitativne procjene vrijednosti baštine na temelju eksplicitno oblikovanih kriterija vrijednosti, no prava sustavna procjena do danas nije uvedena u praksu Zavoda za zaštitu kulturne dediščine Slovenije. Ipak, slovensko Ministarstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport (skr. MIZKŠ) je 2012. godine na svoje internetske stranice postavilo Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin (MIZKŠ 2012), kojim, na temelju jasno oblikovanog seta kriterija te korištenjem sustava referiranja, daje upute za kvantitativnu procjenu gubitka vrijednosti uklonjenih arheoloških ostataka koje služe za određivanje kompenzacijskih mjera u sudskim postupcima (detaljnije vidi u pogl. 5.2).

29 Spomeničko je područje zaštićeno kao spomenik, a može obuhvaćati područja naseobinske baštine, dijelove urbanog ili ruralnog krajolika, područja povijesnih događaja, arheološka nalazišta ili povijesne parkove i vrtove (Uradni list RS, št. 16/2008 čl. 3). Baštinska područja mogu biti arheološka, arhitektonska, naseobinska, vrtna i

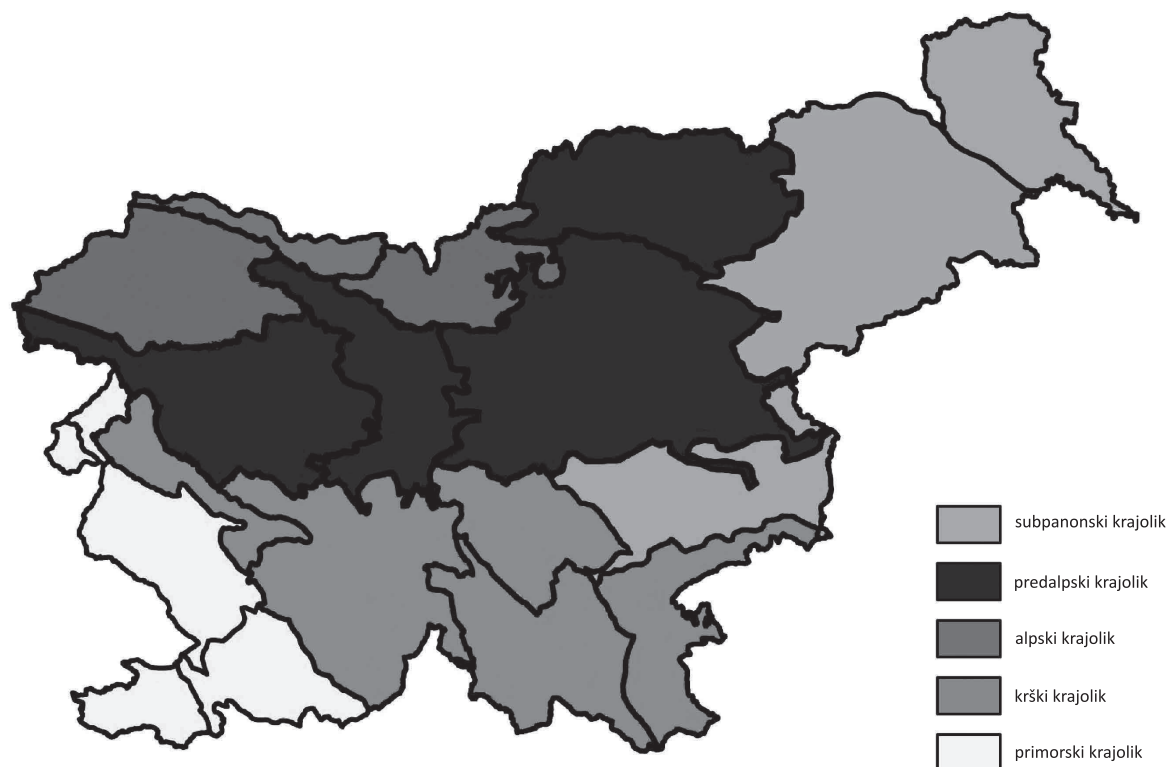
Slika 12 Ovisnost zaštitnog i upravljačkog režima o vrijednosnom stupnju pojedinog elementa slovenske kulturne baštine.

(Benedik Kreitmayer *et al.* 2007, 29), te Zakon predviđa nadogradnju zaštitnog režima za baštinska područja na temelju dodatnih vrijednosnih kriterija: ukupnog povijesnog konteksta nepokretne baštine, povezanih morfoloških značajki i vrijednosti baštine u prostoru³⁰ te topografske jedinstvenosti (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 25; *sl. 14/2*). Cilj tog postupka je oblikovanje smjernica, ishodišta i uvjeta zaštite i očuvanja baštinskih područja u okviru prostornih akata koji utječu na baštinu i njezinu zaštitu (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 75–76), a trenutno se donose u skladu sa zahtjevima pojedinačnog slučaja, odnosno s pojavom potencijalnog utjecaja (Pirkovič 2012, 26).

Kako su ograničenja razmatranja kulturne baštine i arheoloških ostataka u vidu pojedinačnog nalazišta ili spomenika sve intenzivnije prihvaćana, i slovenski je sustav zaštite kulturne baštine proširen uvođenjem kategorije kulturnog krajolika kao prikladnije razine razmatranja baštinskih vrijednosti. Prema članku

parkovna, te memorijalna i krajobrazna (MIZKŠ 2013a; 2013b).

30 Podrazumijeva podatke o nepokretnoj baštini iz Registra, arheološka nalazišta s određenjem njihovih granica i, prema potrebi, odluke o načinu njihovog preciznog prostornog razgraničenja, smjernice za cjelovito očuvanje, identifikaciju područja baštine u prostoru s određenjem njezine kulturne vrijednosti, ograničenjima i prijedlozima prostornog razvoje te utjecaje na baštinu i druga ograničenja unutar baštinskog područja (Uradni list RS, št. 16/2008, čl.71).

Slika 13 Regionalna karakterizacija krajolika Slovenije (Marušič *et al.* 1998).

3 ZVKD-1 (Uradni list RS, št. 16/2008) kulturni je krajolik definiran kao nepokretna baština koja predstavlja otvoren prostor s prirodnim i kulturnim sastavnicama čiju strukturu, razvoj i uporabu najvećim dijelom određuju ljudski zahvati i djelovanje. Zaštitni režimi kulturnih krajolika zasnovani su na vrijednostima krajolika definiranim kao izgrađenost pejzaža, poznata prostorna slika, obrasci naseljavanja, odnosi između otvorenih prostora i naselja, tradicionalna uporaba zemljišta, obrasci parcelacije, značajna vegetacija, prostorne dominante i panoramski pogledi, oblik terena, memorijalna obilježja, groblja, ostaci struktura i značajni topografski nazivi (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 134; Bratina Jurkovič, 2008, 22; *sl. 14/3*). No kako su krajolici područje širega društvenog interesa, podložni su i Zakonu o prostornom planiranju (*Zakon o prostorskom načrtovanju*, Uradni list RS, št. 33/2007) kao i Zakonu o očuvanju prirode (*Zakon o obranjanju narave*, Uradni list RS, št. 96/2004) te posredno i mnogim drugim slovenskim zakonima i podzakonskim propisima. Kako bi se očuvanje krajolika u Sloveniji uskladilo sa suvremenim pristupom njihovoj vrijednosti, danas ponajprije utemeljenima u Konvenciji o europskim krajobrazima (Svet Evrope

2000), već je 1993. godine, na inicijativu Ministarstva okoliša i prostora, pokrenuto istraživanje regionalnih značajki slovenskih krajolika, u kojem su sudjelovali mnogi slovenski krajobrazni arhitekti (Breskvar Žaucer, Marušič 2006; Hudoklin 2007). Studija je zaključena 1998. godine, a u skladu s njezinim rezultatima Slovenija je podijeljena na primorski, alpski, predalpski i subpanonski krajolik te krški krajolik unutrašnje Slovenije (Marušič *et al.* 1998; *sl. 13*).³¹ Na tim je temeljima, u sklopu istraživanja pod nazivom *Strategija varstva krajine v Sloveniji* (Ogrin 1996), provedena studija *Izjemne krajine Slovenije* (Ogrin *et al.* 1999) tijekom koje je registrirano gotovo stotinu iznimnih slovenskih krajolika (Bratina Jurkovič 2008, 17; 2011, 264–266; Andlar *et al.* 2011, 818). Studija je provedena uz pomoć kriterija za procjenu vrijednosti krajolika određenih na temelju morfoloških, strukturalnih i simboličnih posebnosti te procjenom

³¹ Studija je bila utemeljena na kvantitativnom modelu procjene prema unaprijed definiranom setu kriterija (Marušič *et al.* 1998). Na temelju regionalne podjele slovenskih krajolika oblikovan je i prijedlog tipološke podjele registriranih kulturnih krajolika prikazan u Smernicama za celostno ohranjene dediščinske kulturne krajine (Hudoklin, Selak, Simič 2005; vidi i Mlakar 2007).

MJERILA VRIJEDNOSTI			
1. KULTURNA BAŠTINA	2. BAŠTINSKA PODRUČJA	3. KULTURNI KRAJOLICI	4. IZNIMNI KRAJOLICI
autentičnost	ukupni povijesni kontekst	izgrađenost pejzaža	morfološke posebnosti
ugroženost	povezane morfološke značajke	poznata prostorna slika	strukturalne posebnosti
očuvanost	vrijednost baštine u prostoru	obrasci naseljavanja	simboličke posebnosti
rijetkost	topografska jedinstvenost	odnosi između otvorenih prostora i naselja	razvidna vrijednost
starost		tradicionalna uporaba zemljišta	
		obrasci parcelizacije	
		značajna vegetacija	
		prostorne dominante i panoramski pogledi	
		oblik terena	
		memorijalna obilježja	
		groblja	
		ostaci struktura	
		karakteristični topografski nazivi	

Slika 14 Mjerila vrijednosti korištena u okviru različitih postupaka vrijednosnih procjena kulturne i prirodne baštine Slovenije.

razvidne vrijednosti (Bartol *et al.* (ur.) 2004; Hudoklin, Selak, Simič 2005; Bratina Jurković 2008; 2011; *sl.* 14/4). Godine 2004. iznimni su krajolici, zajedno s prostorno istaknutom kulturnom baštinom visoke razvidne vrijednosti, *Strategijom prostornog razvoja* (Bartol *et al.* (ur.) 2004) uključeni u šire segmente upravljanja područjima prepoznatog značenja na nacionalnoj razini (Hudoklin, Selak, Simič 2005, 1; Bratina Jurković 2008, 19).

Iako je prepoznato da je slovenska metoda identifikacije iznimnih krajolika utemeljena na opsežnim, dobro definiranim i artikuliranim kriterijima (Andlar *et al.* 2011, 818), proučavanje, zaštita i očuvanje kulturnih krajolika još je uvijek, kao i u mnogim europskim zemljama, suočeno s problemima koji su rezultat

podjele ovlasti među različitim državnim službama (Simonič 2012, 136; vidi i Marić, Gurgurević 2007). Drugi problem čini nerazvijenost same metode evaluacije koju prakticira Zavod za zaštitu kulturne dediščine Slovenije, a utemeljena je na relativno intuitivnom postupku koji se samo okvirno oslanja na unaprijed definirani set vrijednosnih kriterija, dok mu istodobno nedostaje jasno razrađen okvir referiranja. Ipak, daljnjim razvojem sustava vrijednosne procjene, pogotovo u okvirima kulturnih krajolika, Slovenija bi mogla značajno unaprijediti postupak zaštite i očuvanja arheološke baštine te ga potpuni- je uskladiti sa suvremenim razmatranjima vrijednosti ostataka iz prošlosti na osnovi njihovih širih prostornih i vremenskih odnosa u okviru prirodnog okoliša i

njegovih kulturnih preobrazbi kao odraza dugotrajnog procesa razvoja pojedinih mjesta, krajeva i regija.

4.2 Pregled kvantitativnih modela procjene vrijednosti arheološke baštine

4.2.1 Engleski model

U Engleskoj se zaštita elemenata arheološke baštine provodi registracijom čime oni postaju zaštićeni zakonom *Ancient Monuments and Archaeological Areas Act* iz 1979. godine (Darvill, Saunders, Startin 1987, 394; Startin 1995, 133).³² Upravljanje baštinom donedavno je provedeno propisima Planning Policy Guidance 15 (skr. PPG15): *Planning and Historic Environment* (DoE 1994) te *Planning Policy Guidance 16* (skr. PPG16): *Archaeology and Planning* (DoE 1990), koje je godine 2010. zamijenio revidirani propis Planning Policy Statement No. 5 (skr. PPS5): *Planning for the Historic Environment* (DCLG 2010).³³ No već godine 2012. i taj je dokument zamijenjen propisom *National Planning Policy Framework* (skr. NPPF; DCLG 2012), koji predstavlja ključni element reformi engleskog sustava provođenja razvojnih planova, a promovira ideju održivog razvoja te uključuje zaštitu kulturne baštine u okviru upravljanja povijesnim okolišima (engl. *historic environment*).

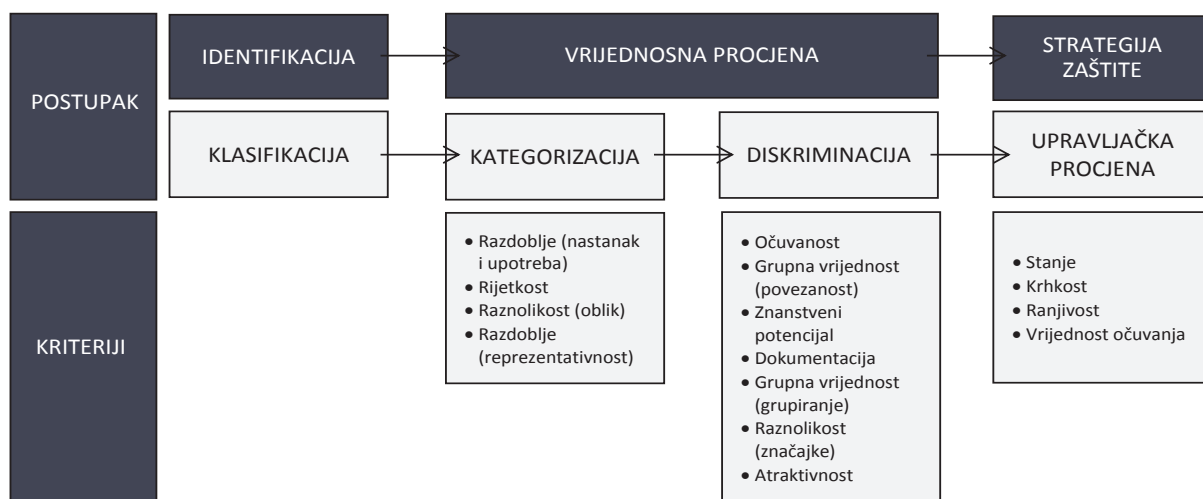
Registriranje i dokumentiranje arheoloških ostataka odvija se na dvije razine: na nacionalnoj, koju pred-

stavlja *Royal Commission on the Historical Monuments of England* (skr. RCHME) te *National Monument Record* (skr. NMR), i lokalnoj, koja djeluje kroz administrativne regije te donedavno registracijom u registru *Sites and Monuments Records* (skr. SMRs; Haskell (ur.) 1993, 4; Schofield 2000a, 76), zamijenjenom s *Historic Environment Record* (skr. HER), registrom usklađenim s novim propisima i širim razumijevanjem arheoloških ostataka kao dijela povijesnog okoliša (Schofield, Carman, Belford 2011, 94).

Taj je sustav razvijan od osamdesetih godina 20. stoljeća kada je prepoznato da proces popisivanja i registriranja spomenika nije u skladu s proširenim spoznajama o mogućim izvorima arheoloških informacija ni s promijenjenom percepcijom kategorije nacionalne vrijednosti. Iz tog razloga 1986. godine *English Heritage* (službeno *Historic Buildings and Monuments Commission*) pokreće program nazvan *Monuments Protection Programme* (skr. MPP; <http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mppa.htm>; Darvill, Saunders, Startin 1987; Wainwright 1993; Startin 1995; Schofield 2000b; Gwyn 2005) utemeljen na kriterijima nacionalne vrijednosti koje je godine 1983. oblikovalo britansko Ministarstvo okoliša (Darvill 2005, 33). Kriteriji su nekoliko puta revidirani te konačno objavljeni 1990. godine kao dio propisa PPG16 (OSP17 2005, 24). Program je arheološkoj praksi omogućio da, u kombinaciji sa zakonskim odredbama, pokrene postupak popisivanja i dokumentiranja različitih klasa zakonski definiranih spomenika, a zatim na njih aplicira set unaprijed ustanovljenih kriterija za procjenu njihove vrijednosti (Saunders 1984; Darvill, Saunders, Startin 1987; Carman 1996a; 2000a; Schadla-Hall 1999; Darvill 2001; 2005; Gwyn 2005). MPP djeluje na tri osnovne razine: identifikaciji, evaluaciji i razradi strategije zaštite arheoloških spomenika (Darvill, Saunders, Startin 1987; Schofield 2000a; Darvill 2001; Fletcher 2011; *sl.* 15). Radi se o kontinuiranom cikličkom procesu arheološkog proučavanja i procjenjivanja, u kojem svaki ciklus uključuje utvrđivanje konsenzusa na osnovi prikladnog i eksplicitnog prosudbenog procesa sposobnog za oblikovanje i povratne informacije o postignutim rezultatima (Startin 1994, 194–195).

³² Zakon je dopunjavao do 1983. godine i smatra se prilično zastarjelim (Fletcher 2011, 121). Iz tog je razloga 2007. godine objavljen dokument nazvan *The Heritage White Paper - Heritage Protection in the 21st Century* (DCMS 2007), koji predlaže donošenje novog zakona za zaštitu baštine u Engleskoj i Walesu, no takav zakon do danas nije stupio na snagu (Cooper, M. A. 2008; Drury, McPherson 2008; Waterton 2010; Fletcher 2011).

³³ Za razliku od prijašnjih propisa (PPG15 i PPG16), koji su utjecali na razvojne planove za područja s utvrđenim arheološkim ostacima (Haskell (ur.) 1993; Gould 1998; Schofield 2000b; Wainwright 2001; Davis *et al.* 2002; Lawson 2004; Moore 2006), PPS5 je imao značajniji utjecaj na razvojne planove jer su njime različiti elementi baštine razmatrani u širim prostornim i povijesnim okvirima (Fletcher 2011; Schofield, Carman, Belford 2011; Cushman, Howe 2012).

Slika 15 Engleski model upravljanja kulturnom baštinom (prema Darvill, Saunders, Startin 1987).

Prva i osnovna razina na kojoj se prosudbe oblikuju jest sustav klasa spomenika. Opisi spomeničkih klasa (engl. Monument Class Descriptions, skr. MCD) ključni su dio engleske metode evaluacije, a zasnovani su na sintezi trenutnih spoznaja o vrstama arheoloških spomenika. Trenutno postoji oko 225 opisa spomeničkih klasa koje se mogu proširivati i nadopunjavati s razvojem znanstvenih spoznaja na osnovi novih istraživanja (<http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mcd/index.htm>). Sustav je osmišljen tako da tek kada se popišu i evaluiraju svi arheološki spomenici, rezultati dobivenih analiza postaju usporedivi, što omogućuje donošenje prosudaba o relativnoj važnosti pojedinog spomenika ovisno o njegovoj pripadnosti pojedinoj spomeničkoj klasi (Darvill, Saunders, Startin 1987, 396; Schofield 2000a, 80). Postupak utoliko omogućuje dvije razine vrijednosne usporedbe: usporedbu spomenika unutar iste klase te usporedbu između različitih klasa spomenika (Startin 1994, 187). Klasifikacija je, dakle, potrebna kako bi se cjelokupna arheološka baština podijelila na manje setove podataka koje je zatim moguće dokumentirati i proučavati. Njome se utvrđuje koja će nalazišta biti definirana kao nalazišta iste klase, što je nužan postupak prije sljedeće faze, procjene vrijednosti pojedinog spomenika (Startin 1994, 187).

Proces profesionalne prosudbe odvija se na dvije razine: karakterizaciji klase spomenika i diskriminaciji spomenika, koje omogućuju oblikovanje vrijednosne procjene (Darvill, Saunders, Startin 1987; Startin 1994; Carman 1996a; Darvill 2005).

Prva razina evaluacije odvija se na osnovi kriterija za karakterizaciju klase kojima se određuje relativna vrijednost pojedinih klasa spomenika (Schofield 2000a, 79), čime je omogućeno da registrirani spomenici budu reprezentativni uzorak određene klase spomenika (Carman 2000a, 12). Taj dio prosudbe sadrži sljedeće kriterije: razdoblje u kojem je određena klasa spomenika konstruirana i upotrebljavana, rijetkost klase, raznolikost oblika unutar klase te reprezentativnost kao razina do koje je klasa spomenika karakteristična za određeno razdoblje. I ti su kriteriji izrazito povezani sa znanstvenom vrijednošću te nisu poredani po nekom posebnom redu i važnosti (Startin 1994, 189). Kriteriji se boduju ocjenama od 1 do 3, što omogućuje oblikovanje uravnotežene i reprezentativne izjave o vrijednosti pojedinog spomenika ovisno o utvrđenoj vrijednosti spomeničke klase kojoj pripada (Darvill, Saunders, Startin 1987, 401).

Sljedeća razina procjene, diskriminacija spomenika, uključuje evaluaciju svih primjeraka svake klase spomenika temeljenu na dokumentaciji (Schofield 2000a, 80). Relativno vaganje različitih diskriminatorskih kriterija kombiniranih s profesionalnom prosudbom u obliku uvida u njihovu distribuciju i relativan opstanak, najznačajnija je točka prilikom odabira primjeraka za dugoročno očuvanje (Schofield 2000a, 80). To je dakle faza identifikacije spomenika od nacionalne vrijednosti. Sam proces prosuđivanja sadržava sljedeće kriterije: očuvanost

nalazišta, njegov znanstveni potencijal, raznolikost prisutnih komponenti, atraktivnost nalazišta kao oznake šireg društvenog interesa, arheološku dokumentaciju o prijašnjim istraživanjima, postojanje povijesnih izvora te kriterije grupne vrijednosti koji se odnose na prostornu i vremensku povezanost sa spomenicima iste klase ili različitih klasa. Kriteriji nisu poredani po nekom posebnom redu i tretiraju se kao jednakovrijedni, a bitno je istaknuti da je sedam od njih osam povezano sa znanstvenom vrijednošću (Startin 1994, 188). Svaki diskriminatorni kriterij boduje se ocjenama od 1 do 3 utemeljenima na opisima pojedine spomeničke klase (Darvill, Saunders, Startin 1987, 397, 401; Startin 1994, 192; Darvill 2001, 189). Ukupni se zbroj uspoređuje s graničnim pragom pripisanim svakoj klasi, čime se utvrđuju nalazišta od nacionalne vrijednosti, nalazišta oko granične vrijednosti i nalazišta ispod granične vrijednosti.

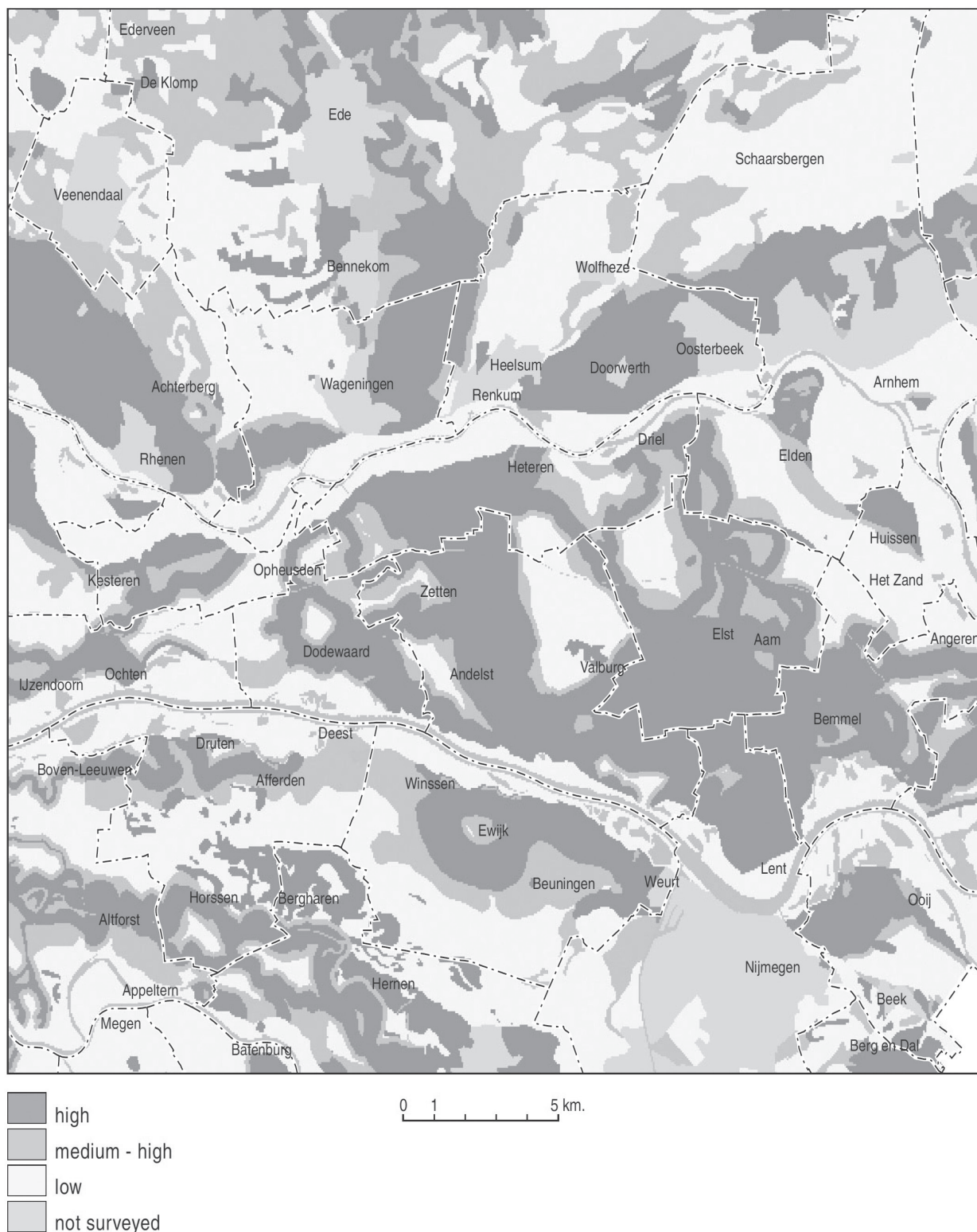
Iako je model osmišljen za identifikaciju nalazišta od nacionalne vrijednosti i njihovu pripremu za registraciju i zakonsku zaštitu, on sadržava i vrijednosnu procjenu svih utvrđenih arheoloških nalazišta i njihovih dijelova (Darvill, Saunders, Startin 1987, 402; Startin 1994, 189; Darvill 2001, 189; 2005, 34, 45). Cilj je takvog postupka pridonijeti smanjenju gubitaka arheoloških informacija te osigurati prikladne tretmane i olakšati aktivnosti spasilačke arheologije (Carman 2000a, 12–13) pa model olakšava donošenje odluka o postupanju s arheološkim nalazištima jer informira zakonske odredbe te omogućuje djelatno uključivanje na regionalnoj i lokalnoj razini (Bowden 1988, 286; Schofield 2000a, 80).

4.2.2 Nizozemski model

Područje pravne zaštite i očuvanja arheološke baštine u Nizozemskoj oblikovano je intenzivnim sudjelovanjem arheologa u razvoju baštinskog zakonodavstva. Nakon što je sedamdesetih godina 20. stoljeća metoda sustavnoga terenskog pregleda prvi put iskušana u Nizozemskoj, izrađena je serija arheoloških karata Nizozemske u mjerilu 1 : 100 000 na arheološki uteme-

ljenim paleogeografskim rekonstrukcijama (Willems 2000, 158). Na tim su osnovama skupine stručnjaka iz različitih disciplina izradile karte s inventarnim podacima i procjenama vrijednosti prirodnih i kulturnih dobara Nizozemske (Willems 2000, 158–159). Godine 1989. izrađen je arheološki informacijski sustav (nizoz. *Archeologisch Informatiesysteem*, skr. ARCHIS), nizozemska nacionalna baza podataka povezana s GIS-om te dizajnirana i kao alat za istraživanje i kao baza podataka za djelotvorno upravljanje arheološkim dobrima (Willems 2000, 160; Goudswaard 2001, 160; Deeben, Groenewoudt 2005, 289). Iz ARCHIS-a je godine 1997. izvedena prva Indikativna karta arheoloških vrijednosti (nizoz. *Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden*, skr. IKAW; *sl.* 16) kojom su utvrđena arheološki relevantna područja Nizozemske (Deeben *et al.* 1997; Deeben, Hallewas, Maarleveld 2002; Willems 2000, 161; Goudswaard 2001, 160, 166; Deeben, Groenewoudt 2005, 294–297). Karta prikazuje predviđeni stupanj prisutnosti arheoloških ostataka na određenom području utemeljen na analizi odnosa pedoloških i geoloških tvorevina s poznatom distribucijom arheoloških ostataka (Deeben *et al.* 1997; 1999, 193) te je podložna stalnim promjenama i poboljšanjima na osnovni novih podataka i spoznaja (van Dockum, Lauwerier 2004, 117).³⁴ Godine 2001. na tim je osnovama u Nizozemskoj razvijen dokument nazvan *Dutch Archaeology Quality Standard* (Willems, Brandt 2004), koji obuhvaća šest glavnih procesa cikličkog upravljanja arheološkom baštinom: terenske evaluacije, fizičku zaštitu, nadzorni postupak, arheološka iskopavanja, pohranjivanje materijala i podataka te registraciju (van den Dries, Willems 2007, 55; *sl.* 17). Standardi ne definiraju detalje djelatnosti, već opisuju pojedine korake svakog postupka prihvaćanjem da se veći dio arheološkog rada ne može lako standardizirati te ne smije učiniti pretjerano nefleksibilnim velikom količinom propisa (van den Dries, Willems 2007, 55). Zato ne propisuju

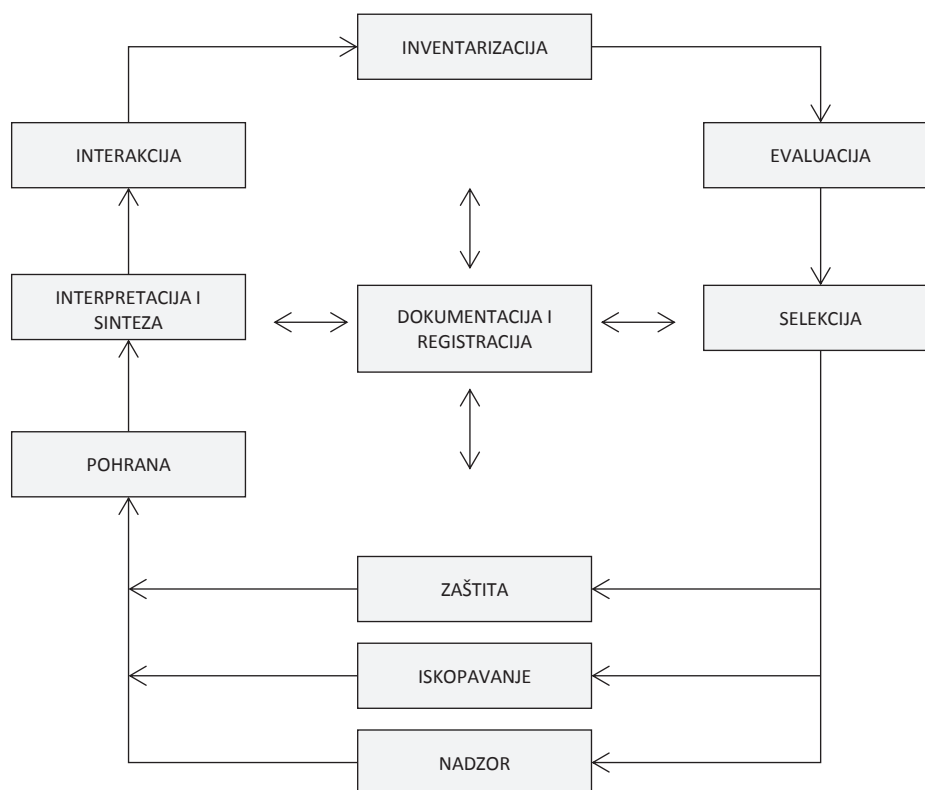
³⁴ Godine 2001. razvijena je druga generacija indikativnih karata, koje su obuhvatile i podvodnu arheologiju (Deeben, Hallewas, Maarleveld 2002), a dodatno je proširena 2007. godine razvojem treće generacije karata (Deeben (ur.) 2008).

Slika 16 Detalj Indikativne karte arheoloških vrijednosti (IKAW). Različite nijanse označavaju različite razine vjerojatnosti pojave arheoloških ostataka (van Dockum, Lauwerier 2004, 116, sl. 3).

standarde za interpretaciju ili sinteze koje pripadaju području znanstvenog istraživanja, već obuhvaćaju inicijalne analize i preliminarne, izvještajne interpretacije (van den Dries, Willems 2007, 55). Značajni dio Standarda posvećen je sustavu arheološke evaluacije,

tj. okvirima i procedurama te kriterijima i smjernicama za procjenu vrijednosti arheoloških nalazišta. Taj je postupak temeljen na Indikativnim kartama arheoloških vrijednosti kojima je Nizozemska podijeljena na arheološki relevantna područja (Willems 2000, 161).

Slika 17 Nizozemski model upravljanja kulturnom baštinom (Willems, Brandt 2004, 11, sl. 2).

Primarni je cilj evaluacije odrediti je li arheološko nalazište vrijedno na nacionalnoj razini i time prikladno za dugoročno očuvanje (Groenewoudt, Bloemers 1997, 137). I ovaj model, kao i prije spomenuti engleski model, ostavlja prostor za utvrđivanje vrijednosti na regionalnoj i lokalnoj razini, definiranje preporuka za prikladno postupanje s nalazištima nakon evaluacije te olakšava aktivnosti spasilačke arheologije. Model također prepoznaje iznimnu važnost kriterija informativnog potencijala nalazišta kao najvažnijeg kriterija u terminima i evaluacije i selekcije arheoloških nalazišta (Groenewoudt, Bloemers 1997, 146). Arheološka evaluacija terenski je rad osmišljen za prikupljanje informacija o poznatim ili očekivanim vrijednostima arheoloških nalazišta, što podrazumijeva prisutnost ili odsutnost, prirodu i karakter, količinu, datiranje, integritet i očuvanost te relativnu kvalitetu arheoloških vrijednosti (Willems, Brandt 2004, 45). Rezultat tog postupka je izvješće o procijenjenoj vrijednosti nalazišta, koje po potrebi može sadržavati i preporuku za donošenje odluka o daljnjem postupanju s nalazištem (Willems, Brandt 2004, 45). Strategija vrijednosnog procjenjivanja arheoloških nalazišta

odvija se na tri razine, a iznadprosječno zadovoljavanje kriterija na svakoj razini određuje spomenik kao vrijedan očuvanja. Proces je temeljen na kriterijima vidljivosti i kvalitete. Rijetko prisutna vidljivost arheoloških ostataka koja upućuje na očuvanost nevidljivih ostataka dovoljna je da se područje smatra vrijednim očuvanja (Groenewoudt, Bloemers 1997, 137). Kada arheološki ostaci nisu vidljivi, izvodi se procjena kvalitete koja se odnosi na stupanj do kojeg su arheološki ostaci očuvani u svom originalnom stanju i poziciji (Groenewoudt, Bloemers 1997, 137; sl. 18). Prva razina procjene odnosi se, dakle, na perceptivnu vrijednost arheološke baštine koja se prvenstveno odnosi na njezinu sposobnost da izazove direktni doživljaj, a obuhvaća dva kriterija: estetsku i povijesnu vrijednost (Deeben *et al.* 1999, 183–184; Willems, Brandt 2004, 71; Deeben, Groenewoudt 2005, 292). Estetska je vrijednost definirana kao vidljivost arheološkog nalazišta u nadzemnim strukturama ili u elementima krajolika koji predstavljaju vidljivi podsjetnik na prošlost (Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 71). Povijesna se vrijednost odnosi na sjećanje na prošlost koju arheološka

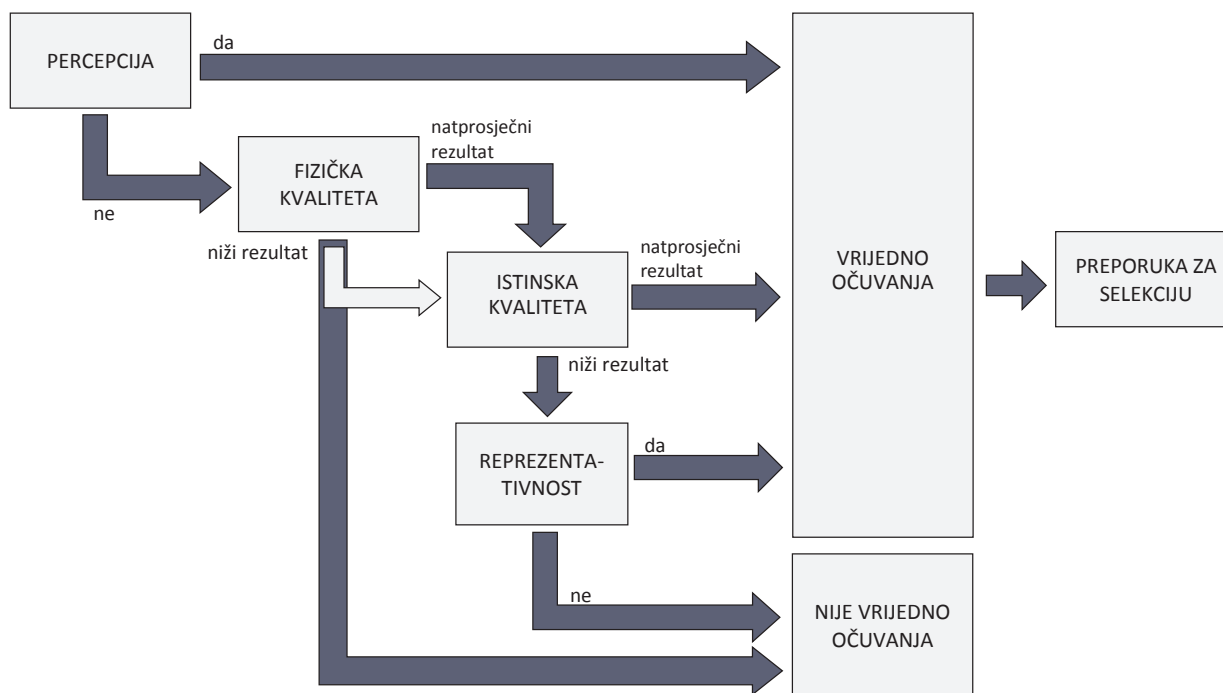
VRIJEDNOSTI	KRITERIJI	OCJENA VRIJEDNOSTI		
		VISOKA	SREDNJA	NISKA
PERCEPCIJA	Estetska vrijednost	Bodovanje se ne primjenjuje		
	Povijesna vrijednost			
FIZIČKA KVALITETA	Integritet	3	2	1
	Očuvanost	3	2	1
ISTINSKA KVALITETA	Rijetkost	3	2	1
	Istraživački potencijal	3	2	1
	Grupna vrijednost	3	2	1
	Reprezentativnost	Bodovanje se ne primjenjuje		

Slika 18 Kriteriji vrijednosti i bodovna tablica nizozemskog modela vrijednosne procjene (prema Willems, Brandt 2004, 69–70, tab. 4, 5).

nalazišta (ne uvijek i nužno vidljiva) izazivaju (Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 72). Prva je razina procjene izravno određena društvenom vrijednošću arheoloških ostataka, a utemeljena je na spoznaji o važnosti javne potpore zaštiti arheoloških spomenika koja se u praksi postiže korištenjem spomenika s visokom perceptivnom vrijednošću kao primjera i simboličkih predstavnika ostalih nalazišta (Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999; Willems, Brandt 2004).

Druga se razine procjene odnosi na fizičku vrijednost i obuhvaća kriterije integriteta i očuvanosti (Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72). Integritet se procjenjuje u odnosu na prisutnost i integritet arheoloških tvorevina, prostorni integritet nalazišta, intaktnost stratifikacije, očuvanost *in situ* pokretnih materijala te njihove prostorne odnose, stabilnost fizičkog okoliša i njegovu podložnost prirodnim procesima (Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72). Za razliku od kriterija perceptivnosti koji se ocjenjuje kao prisutan ili odsutan, fizički se kriteriji ocjenjuju bodovima od 1 do 3 koji označavaju lošu, srednju i visoku vrijednost, a natprosječni rezultat pokazuju spomenici ocijenjeni sa 5 ili 6 bodova (Groenewoudt, Bloemers 1997, 140; Goudswaard 2001, 164; Willems, Brandt 2004, 70). U slučaju srednje i loše ocjene (4 ili manje bodova) preispituju se kriteriji istinske kvalitete kao bi se odredilo je li nalazište vrijedno očuvanja korištenjem

usporedbi na različitim prostornim skalama (Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999; Willems, Brandt 2004). Kriteriji istinske kvalitete su: rijetkost, istraživački potencijal, grupna vrijednost i reprezentativnost (Deeben *et al.* 1999, 185; Willems, Brandt 2004, 73). Prva tri kriterija ocjenjuju se bodovima od 1 do 3. U slučaju iznadprosječnog rezultata (7 i više bodova) spomenik se smatra vrijednim očuvanja (Willems, Brandt 2004, 70). Na spomenike koji su imali nisku fizičku vrijednost, a imaju i nižu vrijednost prema kriterijima istinske kvalitete (manje od 7 bodova) primjenjuje se kriterij reprezentativnosti. Reprezentativnost označava stupanj do kojeg je određen spomenik tipičan za određeno razdoblje ili područje (Willems, Brandt 2004, 73–75). Za razliku od drugih kriterija iz ove skupine, reprezentativnost se povećava s povećanjem dostupnih informacija o usporedivim spomenicima iz istog razdoblja i u istoj regiji, a utvrđuje se kako bi se uravnotežila proizvoljna selekcija (Willems, Brandt 2004, 75). Nakon što je procjena završena podnosi se preporuka za selekciju spomenika vrijednih očuvanja (Willems, Brandt 2004, 70). Za spomenike koji nisu određeni kao vrijedni očuvanja procjena vrijednosti daje temelje za donošenje odluka o daljnjem postupanju i tretmanima zasnovanim na jasnim arheološkim argumentima (*sl.* 19).

Slika 19 Nizozemski model procjene vrijednosti arheoloških ostataka (Willems, Brandt 2004, 71, sl. 4).

4.2.3 Značenje referentnog okvira za vrijednosne procjene

Važno je spomenuti da su i nizozemski i engleski sustav procjenjivanja s uključenim mjernim skalama pokazali visoku razinu konsenzusa u usporedbi s ranijim sustavima registriranja arheoloških nalazišta od nacionalne vrijednosti (Startin 1994, 190). Također je primijećeno da se dobro očuvana nalazišta u principu razumijevaju i kao nacionalno vrijedna (Startin 1994, 192), što do neke mjere jamči očuvanje kvalitetnog seta podataka za buduća istraživanja. Istodobno, oba postupka obuhvaćaju registriranje i dokumentiranje nalazišta koja ne zadovoljavaju stupanj nacionalne vrijednosti, čime je omogućeno učinkovito upravljanje svim elementima arheološke baštine neovisno o pripisanoj razini vrijednosti.

No već je spomenuto da su problemi s kojima su svi sustavi evaluacije suočeni u praksi, puno kompliciraniji, a ovisе o izrazitoj raznolikosti arheološkog zapisa, koja može biti posljedica različitih čimbenika. Zato prilikom oblikovanja procjene u obzir treba uzeti da nalazišta slabo preživljavaju u intenzivnije naseljenim i obrađivanim zonama, a najbolje u marginalnim područjima, koja obično

slabije reprezentiraju prošle ljudske aktivnosti. Stoga u praksi postupak pripisivanja bodovnih vrijednosti zahtijeva sustavnu analizu i prilagodbu, kako bi reflektirao regionalne raznolikosti te potencijalne razlike u očuvanosti arheoloških ostataka koje su ovisne o prostornim i vremenskim uvjetima (Startin 1994, 192; Groenewoudt, Bloemers 1997, 139). Iz tog razloga bodovne vrijednosti ne mogu biti općenito primjenjive, nego ovisе o širim arheološkim značajkama pojedine regije.³⁵ Istodobno treba istaknuti da neki kriteriji prikazanih procjena sadrže potencijalne kontradikcije koje se ne mogu lako riješiti i od kojih neke mogu biti isključive. Nalazište dobiva bodove ako ima dokumentaciju, ako je dio grupe ili ako ima brojne atribuce

³⁵ U područjima poznatim po lošoj očuvanosti organskog materijala, loše očuvane arheološke ostatke treba ocijeniti srednjom ocjenom kako ne bi došlo do njihova automatskog otpisivanja (Groenewoudt, Bloemers 1997, 139). Također je besmisleno paleolitička nalazišta tretirati prema istim kriterijima kao na primjer srednjovjekovna (Startin 1994, 186; Groenewoudt, Bloemers 1997, 139). U skladu s time u nizozemskoj će praksi pleistocenski inhumacijski grob bez koštanog materijala, ali s očuvanom siluetom pokojnika biti ocijenjen visokom ocjenom, dok će grobovi iz kasnijih razdoblja gdje se takav materijal očekuje biti ocijenjeni niskom ocjenom (Willems, Brandt 2004, 70).

te, no isto tako može dobiti bodove zbog rijetkosti ili posebnosti pojedinih atributa. To s jedne strane postavlja pitanje mogućnosti smislenog uspoređivanja nalazišta koja su dobro očuvana, rijetka i s dobrom očuvanošću različitih atributa, nasuprot loše očuvanim nalazištima s odličnom dokumentacijom te grupnim vrijednostima (Carman 1996a, 13; 2000a, 13), no, s druge strane, omogućuje prikladniji pristup različitim tipovima nalazišta te sprječava automatsko otpisivanje onih slabije očuvanih.³⁶ Kriterij rijetkosti sadržava pak sebi svojstvenu problematiku. Koliko je nešto rijetko, ovisi o geografskoj skali unutar koje se procjena obavlja pa što je skala manja to se objekt procjene čini rjeđim (Groenewoudt, Bloemers 1997, 131–132; Deeben, Groenewoudt 2005, 292; Coningham, Cooper, Pollard, 2006, 264–266). Kako rijetkost nije konstanta, za procjenu rijetkosti treba jasno odrediti geografski okvir unutar kojeg se procjenjuje relativna učestalost pojedinih vrsta arheološkog zapisa (Groenewoudt, Bloemers 1997, 132). Kako se skala prema kojoj se dobra procjenjuju širi kako bi uključila skupine ili komplekse spomenika, naselja koja obuhvaćaju duži vremenski raspon i širi krajolik, tako i profesionalna prosudba biva teža. Zato treba biti svjestan da procjena vrijednosti na unaprijed oblikovanim kriterijima najvećim dijelom ovisi o stručnoj prosudbi utemeljenoj na interpretaciji postojećih podataka pa najznačajnije pitanje postaje osiguranje konzistentnosti koje će omogućiti sustavno ponavljanje postupka te uspoređivanje i provjeru rezultata. Mogućnost uspoređivanja vrijednosnih ocjena arheološkog zapisa u kombinaciji s profesionalnom prosudbom, koja predstavlja uvid u njihovu distribuciju i relativnu očuvanost, najznačajniji je segment oblikovanja iskaza o vrijednosti (Schofield 2000a, 80). Kako su procjene vrijednosti velikim dijelom utemeljene na usporedbama, osim korištenih kriterija, najznačajniji *čimbenik* procjene jest referentni okvir u odnosu na koji se procjena vrši i koji omogućuje mjerenje i smisleno uspoređivanje rezultata

³⁶ Loše očuvan tumul, na primjer, ne mora imati visoku vrijednost, ali se njegova vrijednost može povećati ako je dio značajne nekropole ili krajolika (Startin 1994, 196).

(Groenewoudt, Bloemers 1997, 131). U engleskom modelu referentni je okvir osiguran sustavom spomeničkih klasa koje omogućuju izdvajanje reprezentativnog uzorka za svaku utvrđenu klasu spomenika. Nizozemski model koristi sustav arheoregija koje predstavljaju geografske jedinice varijabilne veličine, definirane prostornim i vremenskim odnosima između arheologije i krajolika (Groenewoudt i Bloemers 1997, 125; Willems, Brandt 2004, 68). U odnosu na značenje krajolika kao trenutno najistaknutijeg okvira razmatranja i društvenih i znanstvenih vrijednosti arheološkog zapisa, nizozemski sustav evaluacije možemo smatrati donekle naprednijim od engleskog. Engleski model, utemeljen na ideji reprezentativnih uzoraka koja pati od problema promjenjivosti orijentacije znanstvenih istraživanja (što je vidljivo i u nesposobnosti MPP-a da u sustav procjene uključi šire prostorne jedinice), trenutno prolazi kroz proces prilagodbe i nužne reforme koja se očituje u razvijanju novih metoda interpretacije krajolika te oblikovanju novih propisa i sustava vrijednosnih procjena.³⁷ Ipak, engleski je, kao i nizozemski model, donio mnoge novosti u vrijednosne procjene, koje su ponajprije vidljive u sustavnoj organizaciji prosudbenog procesa, mogućnostima procjene nalazišta s vrijednošću koja nije nacionalnog dosega te mogućnostima usporedbe među nalazištima. Na tim je osnovama omogućena prezentacija i analiza rezultata te retrospektivna analiza prethodnih procjena. Uz to, stvoren je mehanizam za dobivanje povratnih informacija koji je bitan za formiranje konsenzusa kao uvjeta potvrde uspješnosti kvantitativnih modela (Startin 1994, 192) te preduvjeta razvoja novih, dobro definiranih i intelektualno rigoroznih okvira budućih evaluacija (Carman 2002a, 158).

³⁷ Među najistaknutijim promjenama može se izdvojiti donošenje novog propisa za održivo upravljanje kulturnim baštinom u okviru povijesnih okoliša (NPPF) te uspostavu HER-a, novog oblika registriranja povijesnih okoliša utemeljenog na programu English Heritagea, nazvanom Historic Landscape Characterization (skr. HLC; vidi i pogl. 4.3.6).

4.2.4 Pitanje opravdanosti vrijednosnih procjena

Kad se govori o vrijednosnim procjenama, nezaobilazno pitanje je problematika vrijednosnog rangiranja nalazišta, koja se nalazi u pozadini svakog oblika zakonskog reguliranja zaštite i očuvanja arheološke baštine. Kako takav pristup nije u skladu s arheološkim načinom mišljenja, bio je podvrgnut jakim kritikama. U okvirima arheološkog mišljenja svako se arheološko nalazište može smatrati potencijalno vrijednim da donese odgovore na neka istraživačka pitanja te je jedan od posebno isticanih problema taj da vrijednosne procjene daju prednost određenim nalazištima te zahtijevaju određivanje nekih od njih kao arheološki beznačajnih (Tainter, Lucas 1983; Briuer, Mathers 1996; Carman 1996a; 2000a). Uz to, trenutno razvijeni sustavi procjene vrijednosti ne uspijevaju pomiriti nesklad prilikom pojave nalazišta potencijalno vrijednih očuvanja, no neprikladnih za oblikovanje zakonske zaštite (vidi pogl. 4.3) te teško pomiruju znanstvene i pravno-političke ciljeve (Schiffer, House 1977; Leone, Potter 1992). Iako je prihvaćeno da je vrijednost arheološkog zapisa dinamična i relativna, tj. da ovisi o kontekstu i varira s vremenom, osnovni problem s aplikacijom vrijednosnih procjena utemeljenih na unaprijed utvrđenim kriterijima sadržan je i u njihovoj sposobnosti da reflektiraju samo trenutne probleme i ne mogu predviđati buduće (Carman 2002a, 156). Kako su sustavi vrijednosti društvena konstrukcija, identificiranje i definiranje svih oblika i načina vrijednosti nije moguće, pa takvi pokušaji kao posljedicu mogu imati negiranje relativne i dinamične prirode vrijednosti arheoloških ostataka (Carman 2002a, 187).

No potreba za procjenjivanjem i određivanjem vrijednosti potreba je suvremenog društva, koje zahtijeva sustavno metodološko razmatranje i sintetiziranje razloga za očuvanje i istraživanje arheološke baštine pa Curtis Schaafsma, kako bi našao izlaz iz problema koje taj postupak donosi, traži od arheologa da sva nalazišta smatraju značajnima dok se ne dokaže suprotno (Schaafsma 1989, 48). No takav se idealizirani stav ipak zadržava na području teorijskih razmatranja

i treba razmotriti kako se taj problem manifestira u praksi. Već je istican utjecaj koji je Europska konvencija o zaštiti arheološke baštine održana 1992. godine na Malti imala na razvoj danas već posebne grane arheologije, koja se obično referira kao *Cultural Resource Management ili Archaeological Heritage Management*, čije je osnovno djelovanje zasnovano na ideji da su arheološka dobra ograničena količinom i veličinom. Ideja da se arheološko istraživanje mora što prije s tradicionalnog načina razumijevanja arheologije kao discipline prikupljanja podataka putem iskopavanja preorijentirati na arheologiju koja se bavi očuvanjem i održivošću arheološke baštine za buduće generacije približavanjem arheologije prostornom i okolišnom planiranju i politici, potaknula je veliku raspravu. Ta je rasprava izazvala preokrete ne samo na području arheologije već i na području prava i politike te se odrazila u donošenju novih zakona i pravnih propisa kojima se regulira postupanje s arheološkom baštinom. Najizrazitiji učinci konvencije vidljivi su u Velikoj Britaniji i Nizozemskoj te u skandinavskim zemljama, premda su na zadanim temeljima oblikovani sustavi vrijednosne procjene arheološke baštine diljem Europe. No slijepo implementiranje ideja sročениh u konvenciji polsjednjih je godina izazvalo značajan otpor te su razvijene različite kritike koje zahtijevaju reevaluaciju prihvaćenih paradigmi.

Tako nizozemski arheolog Willem Willems primjećuje da je tijekom posljednjeg desetljeća iznimna pozornost posvećena istraživanjima čija je namjera osigurati podatke za očuvanje arheoloških dobara in situ, no pretpostavka da je očuvanje in situ najbolja opcija zapravo nije ni dokazana ni testirana hipoteza. Willems ističe da u zagađenom svijetu podložnom brzim promjenama okoliša te intenzivnim kemijskim raspadanjima i fizičkim degradacijama, nemamo razloga vjerovati da arheološke podatke treba ostaviti neistraženima (Willems 2009, 97; 2010a, 218–219).³⁸ Iako se pitanje prirodnog propadanja arheoloških

³⁸ Donald Davidson i Clare Wilson (2006) ističu da neke od nedovoljno poznatih reakcija arheoloških ostataka uključuju one potencijalno izazvane isušivanjem ili promjenama u plodnosti tla te njegovim kemijskim i biološkim svojstvima. Nedovoljno su poznate i prijetnje arheološkim ostacima u nepoljoprivrednim područjima te ra-

ostataka razmatra već dulje vrijeme (vidi npr. Frankel 1993; Briuer, Mathers 1996; van Marrewijk, Brandt 1997), ta su istraživanja još uvijek u začecima pa Willems nove analize i nadziranje (engl. monitoring) promjena arheoloških ostataka pod zemljom smatra dobrodošlim i nužnim razvojem (Willems 2009, 97). No također ističe i drugi problem, dogmatično provođenje *in situ* paradigme koje je mnoge arheološke ostatke, na primjer gradnjom iznad ugroženih nalazišta, učinilo nedostupnima za arheološka istraživanja te je nužno protivno arheološkim interesima (Willems 2009, 97).³⁹

Istodobno, značajni ekonomski troškovi koje stvara očuvanje *in situ* otvorili su pitanja stvarnih dobrobiti tog postupka i njegove istinske dugoročne održivosti u skladu s trenutnim mogućnostima interveniranja (Fletcher 2011, 177). U pozadini tih razmatranja ne nalazi se jednostavno pitanje troškova svakodnevnog upravljanja, već problem stvarnih ekonomskih mogućnosti dugoročnog očuvanja *in situ* ovisnog o prikladnim podzemnim uvjetima koji istodobno upitnom čine i realnu učinkovitost trenutno razvijenih metoda njihovog nadziranja i održavanja (Fletcher 2011, 304–305; van den Berg *et al.* 2010, 162; Davis *et al.* 2002).

Laurajane Smith otkriva kontradikcije i u samom zahtjevu za očuvanjem *in situ* kao poželjnoj opciji u odnosu na destruktivna istraživanja. Smithova ističe da u pozadini očuvanja *in situ* ne leži samo ideja

---

zine utjecaja gnojenja, pesticida i djelovanja mikroba, kao i reakcije arheoloških ostataka na mijenjanje tih uvjeta u tlu.

39 U Yorku, gradu koji provodi striktnu politiku očuvanja arheoloških depozita *in situ*, dopuštajući da manje od 5 % očuvanih arheoloških depozita bude arheološki uklonjeno prilikom građevinskih, infrastrukturnih ili drugih zemljanih radova, proveden je jedan od projekta nadziranja potpovršinskih arheoloških depozita (Davis *et al.* 2002). Projekt je nazvan Marks & Spencer Deposit Monitoring Project, a obuhvatio je petogodišnje nadziranje arheoloških depozita pomoću uređaja za praćenje brojnih parametara podzemnog okruženja (npr. stupanj vlažnosti, razinu i kemijski sastav podzemnih voda, pH vrijednost tla itd.), koji se smatraju značajnim indikatorima očuvanosti arheoloških ostataka. Rezultati projekta pokazali su da se duboko ukopani depoziti mogu smatrati dugoročno održivima, no da depoziti do čak 2 metra dubine imaju visokodinamične značajke i pokazuju jasne indikacije stalne degradacije.

dugoročnog opstanka nalazišta, već njihovo čuvanje za buduća istraživanja koja ponovno uključuju mogućnost destrukcije (Smith 2004, 109). Jednako je kritizirana i preorijentacija na nejasnu, nepredvidivu i nespacificiranu budućnost prikazanu i kao sustav koji sadašnjim generacijama onemogućuje istinsko arheološko djelovanje te aktivno sudjelovanje u interpretacijama prošlosti (Frankel 1993; Holtrof 2001; Holtrof, Ortman 2007; Little 2005; Smith 2006). Isticane su i druge negativne posljedice paradigme *in situ*, koja favorizira poznate vrste arheoloških nalazišta, opstruira arheološka istraživanja, ograničava ih na prikupljanje lošije kolekcije podataka te ne promovira nove spoznaje, a može smanjiti i zanimanje javnosti za prošlost (Biddle 1989; Carver 1989a; 1996; Grenville, Ritchie 2005; Burström *et al.* 2009).⁴⁰

S druge strane, John Carman primjećuje kako promišljanje baštine kao konačnog i neobnovljivog izvora podataka može imati značajne posljedice na procjenu vrijednosti njezinih elemenata jer takav statični sustav onemogućuje razumijevanje promjena znanstvenih orijentacija (Carman 2000a, 13). Carman ističe da je svako nalazište, spomenik, relik

---

40 Britanski arheolog Martin Carver (1996) vjerojatno je najistaknutiji zagovornik drugačijeg pristupa očuvanju *in situ*. Napominjući da nikad nećemo biti u stanju predvidjeti smjer razvoja arheološkog interesa, Carver zahtijeva mijenjanje upravljačkog pristupa arheološkoj baštini. Cilj arheologije je znati više, ali upravljanje resursima o kojima arheologija ovisi favorizira već poznate vrste arheoloških nalazišta (Carver 1996, 52). Carver zato smatra da bi prioritet upravljanja elementima arheološke baštine trebalo predstavljati istraživanje onih dijelova arheološkog zapisa koji su trenutno ocijenjeni kao visoko vrijedni i jasnog znanstvenog potencijala, dok bismo nalazišta koja ne razumijemo i čiju vrijednost ne možemo sa sigurnošću procijeniti trebali štiti, čuvati i prepustiti budućim generacijama. No očiti problem tako oblikovanog stava je spoznaja da su nalazišta visokog znanstvenog potencijala danas obično ista ona koja su taj potencijal imala u prošlosti i vrlo je vjerojatno da će ga imati i u budućnosti, čime i površan uvid u mogućnosti tehnološkoga i metodološkog napretka, kojemu i sami svjedočimo, kao i razumijevanje ograničenja i najstručnije izvedenih arheoloških iskopavanja, pred nas stavlja možda tešku odluku da ta nalazišta za sada ostavimo nejasnoj i nesigurnoj budućnosti. S druge strane, opravdanje očuvanja arheološkog zapisa čiju vrijednost ne razumijemo, pred svakodnevnim bi ekonomskim i političkim zahtjevima zasigurno izazvalo velike teškoće, čime aplikacija Carverova stava u praksi biva dodatno otežana.

ili artefakt jedinstven i da je jednom kad je uništen, izgubljen zauvijek. Neobnovljiv je jer se, za razliku od prirodnih dobara, ne može reproducirati, rekolonizirati ili transplantirati (Carman 2000a, 18; prema Darvill 1987, 4). No postoje tri načina kako se arheološka baština, na neki način, može smatrati obnovljivom: depozicijom novog otpadnog materijala, otkrićem novih arheoloških nalazišta te otkrivanjem, prepoznavanjem i definiranjem potpuno novih vrsta arheoloških ostataka (Carman 1996a, 7; 2000a, 8).⁴¹ Problem se dakle javlja s razumijevanjem da arheološka znanost ne ovisi samo o ograničenim i neobnovljivim nego i o trenutno nepoznatim i novonastalim izvorima podataka. Zato razumijevanje tih procesa mora biti uključeno u svaki evaluacijski postupak koji ne želi ograničiti vrijednosne procjene na dosege trenutnih spoznaja (Carman 2000a, 13).⁴² O tim su se pitanjima oglašili i švedski arheolozi u knjizi *Swedish archaeologists on ethics* (Karlsson (ur.) 2004), koji u preokupaciji očuvanja baštine otkrivaju uvjerenje o stalnom smanjivanju i neprestanoj ugroženosti kulturne baštine što bez provođenja rigoroznih mjera vodi njezinom sigurnom i potpunom nestanku (Burström, Elfström, Johansen 2004, 136; vidi i Holtorf 2001 te Holtorf, Ortman 2007). Smatraju da se te postavke moraju preispitati jer uviđaju da je naše kulturno naslijeđe trenutno veće nego ikad prije i da još uvijek nezaustavljivo raste (Burström, Elfström, Johansen 2004, 136).⁴³ Zato ističu da se kulturno naslijeđe doseže dijalogom unutar društva, te nije povijesno dano niti uzeto prijašnjim generacijama da bi se prenosilo dalje, već je nešto što se aktivno stvara različitim procesima

41 Na tim je temeljima razvijena i ideja da će nalazišta na kojima se danas obavljaju arheološka istraživanja, možda već u bliskoj budućnosti postati dio baštine ili biti ponovno istraživana kako bi se utvrdio način prijašnjeg istraživanja (Lucas 2001, 158).

42 Carman kritizira i MPP, koji se bavi samo poznatim materijalima i zakonski definiranim te unaprijed dokumentiranim spomenicima, čime je ograničen na definiranje postojećih evaluacijskih kriterija i nesposoban je razvijati nove (Carman 1996a, 12–13; 2000a, 13).

43 U tom kontekstu nije naodmet spomenuti i značajnu primjedbu Julie Hollowell, koja ističe da ideja o neobnovljivosti arheološki resursa također implicira da arheološka baština ne može biti dio sustava održivog razvoja (Hollowell 2006, 83).

izbora (Burström, Elfström, Johansen 2004, 144).⁴⁴

Istu su kritiku naglašavali mnogi arheolozi, razotkrivajući njezine korijene u razumijevanju arheologije kao postupka nalaženja, opisivanja i interpretiranja, čime je prikriivena uloga arheologa kao onih koji uvijek novo stvaraju, oblikuju i osmišljavaju ostatke iz prošlosti pripisujući im atribut „arheološki“ kao odraz njihove vrijednosti (Carver 1996, 49; Holtorf, Schadla-Hall 2000, 231, 240–241). Arheološko iskopavanje, istim smjerom razmatranja, predstavlja dio konstruktivnog, a ne destruktivnog procesa, kojim se prikupljaju podaci na kojima se stvara prošlost (Frankel, 1993; vidi i Gell 1986, za antropološku raspravu o konzumaciji kao produkciji, a ne destrukciji). Istodobno, i sam postupak očuvanja in situ predstavlja sustav selektivne konstrukcije prošlosti koji mijenja značenje izabranih mjesta te oblikuje i sadašnje znanstvene spoznaje, ali i budući spoznajni potencijal (Young 1994; Tainter, Beagley 2005; Cannavò 2007; Holtorf 2007; Holtorf, Ortman 2007; Ireland 2012).

Rješenje prikazanih problema još uvijek nije lako definirati, možda zato što je i njihovo razmatranje još uvijek u početnoj fazi. Trenutno je potrebno razumjeti da su arheološka nalazišta pod prijetnjom intenzivnog zaagađenja, ali i pod utjecajem prirodnih djelovanja, te da ne predstavljaju ni konačan totalitet mogućih vrijednosti ni ukupnost znanstvenog potencijala, već da postoje načini proširivanja i obnavljanja izvora arheoloških vrijednosti. Time zadani cilj postaje identificiranje i praćenje procesa degradacije arheoloških ostataka te razumijevanje procesa obnavljanja podataka, a zatim uključivanje tih spoznaja u proces evaluacije arheoloških ostataka. Stoga se može uvidjeti da se dio rješenja nalazi u razumijevanju samog procesa razvoja arheološke spoznaje. Naime, razmatranjem procesa širenja područja arheološkog interesa postaje jasno da se već pripisivanjem atributa „arheološki“ bilo kojem vidu ostataka iz prošlosti pridaju i vrijednosna obilježja i potencijalno informativno značenje, čime njihovo odbacivanje kao beznačajnih biva onemogućeno. Oblikovanjem prikladnih postupaka evaluacije omogućuje

44 Primjer Varšave posebno je istican kao kontradiktoran ideji o neobnovljivosti baštine (vidi npr. Burström *et al.* 2009).

se oblikovanje iskaza o razini pripisane vrijednosti koja predstavlja temelj za donošenje odluka o daljnjem postupanju i upravljanju. Politika očuvanja arheološkog zapisa *in situ* vjerojatno će još dulje vrijeme biti prihvatljiv način postupanja s arheološkim zapisom, a ona zahtijeva dobru utemeljenost arheoloških zahtjeva, posebno prilikom njihove implementacije u prostorne i razvojne planove. U tom kontekstu, razumijevanje novootkrivenih vrsta podataka te uvođenje širih prostornih jedinica kao okvira istraživanja otvara nove mogućnosti i nove pristupe vrijednosnim procjenama. Kako je razumijevanje krajolika utemeljeno na promjeni kao jedinjoj konstanti, taj pristup arheolozima možda može otvoriti prostor pomirbe s nužnostima promjene i time omogućiti povezivanje sustava zaštite i očuvanja s kompleksnijom problematikom razumijevanja prostora u kojem prošlost može predstavljati aktivni i djelatni segment sadašnjosti i budućnosti.

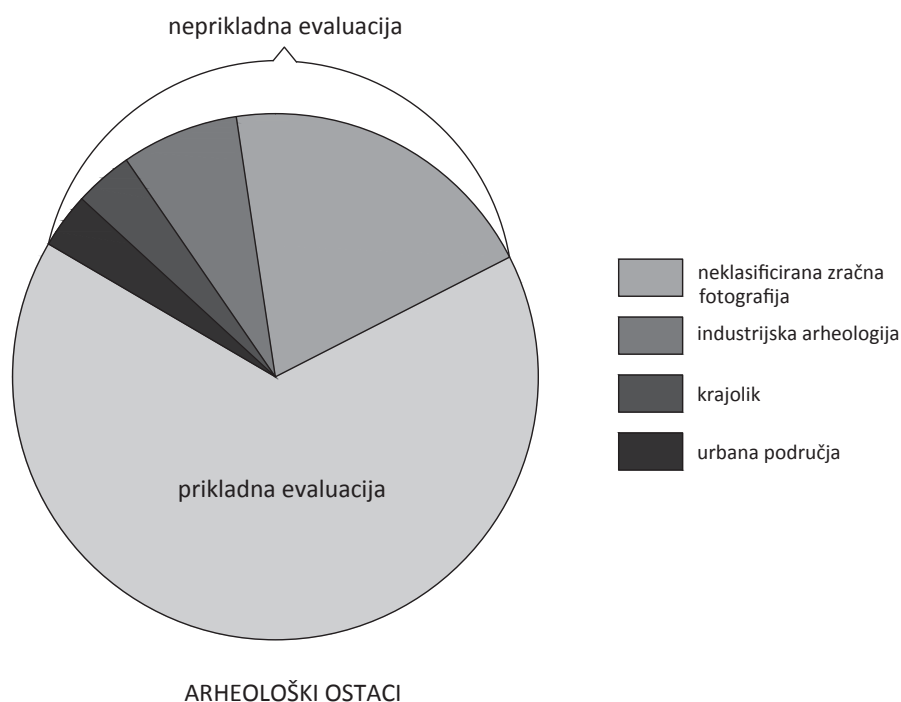
4.3 Problematika nedovoljno poznatih i nepotpuno shvaćenih vrsta arheološkog zapisa

Rasprave o problematici vrijednosnih procjena još uvijek su većim dijelom usmjerene na pojedinačne elemente arheološke baštine koje obično predstavljaju poznati tipovi arheoloških nalazišta. Taj je pristup odraz načina dosadašnjeg razumijevanja arheološke baštine koji je rezultirao nužno pojednostavljenom kategorizacijom arheoloških ostataka na razinu vrsta, tipova i klasa. Tako i sam pojam nalazište označava informacijama zbijene prostorne jedinice unutar kontinuiranog konteksta arheološkog zapisa koje imaju značajnu, ali specifičnu i time ograničenu informativnu vrijednost (Groenewoudt, Bloemers 1997, 119, n. 2). No načini pojave arheoloških ostataka puno su kompleksniji i evaluacijska praksa često se susreće s prostornim preklapanjem različitih nalazišta, problematikom urbanih područja i različitih tipova prostornih jedinica te nedostacima strategija u odnosu na nedovoljno poznate i nepotpuno shvaćene dijelove arheološkog zapisa (Startin 1994, 195). Odnedavno je važan dio arheoloških istraživanja postao cijeli

spektar prije ignoriranih oblika arheološkog zapisa (Darvill 2005, 31) koji ne samo da predstavljaju uvid u razvoj sposobnosti prepoznavanja, razumijevanja i klasificiranja novih otkrića, već i upozoravaju na široke mogućnosti promjena i razvoja budućih oblika znanstvenih istraživanja. Arheološki se ostaci mogu identificirati u različitim skalama i oblicima pa usmjerenost na unaprijed ustanovljene kategorije nalazišta ograničava rezultate selekcije na dobro poznate i materijalom bogate dijelove arheološkog zapisa i time na uzak segment prošlosti koji ima ograničeni spoznajni kapacitet. Zato treba razmotriti u kojem su odnosu sustav procjene i naše razumijevanje arheoloških ostataka bilo u formi pojedinačnog nalazišta, skupine ostataka, povijesnoga grada ili dijela krajolika (Startin 1994, 184). Ne treba zanemariti ni važnost površinskih nalazišta ili nalazišta narušenih različitim uzrocima, koja mogu biti izvorima bitnih podataka te u okvirima različitih znanstvenih istraživanja dati značajne podatke o prošlosti (Moratto, Kelly 1978, 7). Treba razmotriti i mogućnosti procjene za sada nepoznatih, atipičnih vrsta nalazišta kao i još uvijek problematično područje industrijske arheologije, odnosno arheologije modernog doba. Općenito, ono što ne razumijemo, ne možemo klasificirati i teško je procijeniti, a sve što ne razumijemo, dovoljno je važno da opravda buduća istraživanja (Startin 1994, 196). Promatranje navedenih problema potaknulo je intenzivnija razmatranja problematike vrijednosnih procjena različitih, nepotpuno definiranih područja arheološkog interesa, a predstavljaju ih arheološki ostaci otkriveni zračnom fotografijom, urbana područja, arheologija modernog doba i industrijski ostaci, površinska nalazišta arheoloških ostataka i prirodni depoziti te kulturni krajolici (*sl.* 20).

4.3.1 Arheološki ostaci otkriveni zračnom fotografijom

Eksplוזija arheoloških podataka dobivenih zračnom fotografijom ostavila je u nasljedstvo mnoštvo neklasificiranih arheoloških tvorevina koje nisu dovoljno dobro razumljene da bi dopustile jasnije interpretacije

Slika 20 Prikaz okvirne podjele arheoloških ostataka za potrebe MPP-a (Stocker 1995, 106, sl. 18.1).

i time detaljnije vrijednosne procjene (Saunders 1984, 15; Startin 1994, 194; Schofield 2000a, 88). Arheološke tvorevine otkrivene zračnim fotografijama, pogotovo one koje nije moguće svrstati u poznate tipove arheoloških nalazišta, često je moguće identificirati, ali ne i eksplicitno interpretirati jer su dostupni podaci nejasni ili odveć fragmentirani (Schofield 2000a, 88). Identifikacija tih još nedovoljno shvaćenih tragova u prostoru preduvjet je oblikovanja vrijednosne procjene te se pristup tom problemu obično temelji na projektima dokumentiranja i kartiranja takvih nalazišta. Cilj je takvog postupka poboljšati istraživačke preduvjete i omogućiti detaljnije analize nejasnih vrsta nalazišta, uspoređivanjem sličnih lokaliteta putem morfoloških kriterija te proučavanjem njihove distribucije u odnosu na prirodni karakter područja u kojem se nalaze (Schofield 2000a, 88). Rezultat takvog pristupa može se izraziti kao konstrukcija hijerarhijskog popisa izvedenih obilježja kojim se uočene tvorevine pokušavaju definirati na sustavnim osnovama. Krajnji mu je cilj omogućiti izdvajanje najznačajnijih tipova vrijednosnih podataka, koji mogu dopustiti donošenje odluka ovisno o pretpostavljenoj kvaliteti i informativnom potencijalu pojedinih prostornih struktura i njihovih elemenata.

4.3.2 Urbana područja

U urbanim sredinama često postoje okolnosti koje kompliciraju primjenu standardnih evaluacijskih procedura (Willems, Brandt 2004, 75). Značajni su povijesni gradovi iskusili kontinuirano naseljavanje u širokom vremenskom razdoblju, s promjenama u gustoći ili fokusu naseljavanja, pa arheološki ostaci pod zemljom formirani u urbanim sredinama često predstavljaju najkompleksnija arheološka nalazišta stvorena uzastopnom depozicijom različitih materijala (Startin 1994, 196). Urbano područje obično podrazumijeva široko i duboko prostorno i stratigrafski povezane depozite akumulirane kao rezultat intenzivne ljudske aktivnosti (Darvill, Saunders, Startin 1987, 401), pa su gradovi često značajan izvor informacija o odnosima između ljudskog ponašanja i materijalne kulture (Staski 1982, 97). Iz tog ih razloga nije moguće jednostavno prostorno i vremenski ograničiti niti ih je moguće lako klasificirati pa standardne procedure procjene vrijednosti nisu prikladne za ovo kompleksno područje često obilježeno nedovoljno detaljnim i neujednačenim podacima (Stocker 1995, 106; Willems, Brandt 2004, 75). Ipak, u okvirima prikazanih procedura

evaluacije povijesno središte grada koherentan je konglomerat arheoloških vrijednosti te je načelno uvijek vrijedno očuvanja. Sama se vrijednosna procjena arheoloških ostataka u gradskim povijesnim jezgrama, unatoč dodatnim komplikacijama, može napraviti prema unaprijed ustanovljenim kriterijima ako postoji dostatan uvid u relevantne arheološke podatke (Willems, Brandt 2004, 75). Istodobno, procjena u obzir mora uzeti i podatke o povijesnom razvoju, prisutnim građevinama i drugim urbanim elementima, njihovom međuodnosu te recentnim poremećajima prouzročenih različitim vrstama zemljanih radova (Willems, Brandt 2004, 74). No povijesni se gradovi ne procjenjuju samo zbog njihove znanstvene vrijednosti. Urbanistički raspored, gradske ulice, pojedini spomenici ili skupine spomenika koji pridonose ukupnoj vizuri grada (Startin 1994, 196) neizostavno imaju višestruke vrijednosti za različite društvene skupine. Evaluacija arheoloških područja u urbanoj sredini ne može se odvojiti od tog fenomena pa je nužno napraviti vrijednosnu razliku između povijesnoga gradskog središta i povijesnoga ruralnog područja koje je nedavno obuhvaćeno urbanim razvojem (Willems, Brandt 2004, 75). Naposljetku, gradovi su obično izrazito podložni intenzivnom razvoju i stoga su često pod jakim ekonomskim i političkim pritiskom (Schofield 2000a, 84; Willems, Brandt 2004, 75). Zato je iznimno bitno razviti jasne i primjenjive sustave za procjenjivanje vrijednosti koji će olakšati donošenje odluka i oblikovanje prikladnih strategija za postupanje s arheološkim ostacima u urbanom kontekstu.

4.3.3 Arheologija modernog doba i industrijski ostaci⁴⁵

Veliki problem vrijednosnih procjena predstavlja arheologija modernog doba i područje istraživanja industrijskih ostataka čija obilježja ne dopuštaju primjenu parametara propisanih za pojedinačne i dobro dokumentirane tipove nalazišta iz ranijih razdoblja.

Uzrok tome su nedovoljno jasne i nepotpune informacije koje su posljedica nedostatne istraženosti tog kompleksnog područja (Stocker 1995, 106), ali i osjećaj nedavnog iskustva koji uvjetuje intenzivnije emocionalno uključivanje u njihova razmatranja (Carman 2002b, 11). No kao i kod drugih nalazišta, razumijevanje područja istraživanja prethodi svakoj procjeni vrijednosti (Schofield 2000a, 84; Cossons 2005, ix–x), a jasnije razumijevanje tih tipova arheoloških ostataka može se proširiti samo intenzivnim radom na prikupljanju novih podataka. Uz to, sve je izrazitije prihvaćeno da nalazišta iz tog razdoblja obiluju strukturalnim dokazima o društvenom djelovanju, odnosima moći i redefiniranju klasnog sustava, te istraživanje kulturnoga i društvenog konteksta, donedavno prepuštano povjesničarima, predstavlja jednako važan aspekt arheoloških istraživanja ovog razdoblja (Gould 1998, 154; Palmer, Neaverson 1998, xiii). Istodobno je, pogotovo u okvirima industrijske arheologije, prepoznat nedostatak jasno definirane prikladne terminologije koja je temeljni preduvjet za smisleno interpretiranje i vrednovanje (Stocker 1995, 107; Schofield 2000a, 82). Iz tog su razloga u mnogim zemljama pokrenuti različiti istraživački projekti kojima je cilj izgradnja prikladnih baza podataka koje će omogućiti konzistentno sortiranje prikupljenih informacija kao preduvjet uspješnom oblikovanju metode evaluacije te sustava zaštite i upravljanja. Rezultati dobiveni na tim temeljima trebali bi uključivati definiranje prikladne terminologije te obuhvatiti interpretaciju različitih komponenti i njihovih funkcija, regionalne varijacije te indikacije o izvorima vrijednosti pojedinog nalazišta i njegovih komponenti (Schofield 2000a, 82). Nakon što se prikupljeni podaci preispitaju i evaluiraju, moguće je oblikovati prikladne evaluacijske modele s jasno definiranim kriterijima, koji će dopustiti utemeljene vrijednosne procjene. Tek je na tim osnovama moguće pokrenuti postupke zaštite ili definirati druge prikladne oblike postupanja s arheološkim ostacima koji su rezultat ljudskih aktivnosti u nedavnoj prošlosti (Startin 1995, 139).

45 U slovenskom pravnom sustavu ti su ostaci označeni kao *zgodovina znanosti in tehnike*.

4.3.4 Površinska nalazišta arheoloških ostataka

Jedan od čestih rezultata terenskih pregleda jest identifikacija malih nalazišta keramičkoga ili litičkog materijala čija je pojava na površini obično rezultat modernih poljoprivrednih djelatnosti. Kako takvi ostaci ponekad ne predstavljaju pravu indicaciju o postojanju potpovršinskih arheoloških tvorevina (koje su ili potpuno uništene ili skromne i slabo očuvane ili nikad nisu ni postojale), država i državne institucije uglavnom ih neće smatrati prikladnim za registraciju i očuvanje (Startin 1993; Carman 1999c; Klein 2003; Schofield 2000b). No podaci prikupljeni istraživanjem tog tipa arheoloških ostataka donose vrijedne informacije o sredstvima preživljavanja te obrascima naseljavanja i iskorištavanja okoliša (Schofield 2000a, 81; vidi i Schofield, Humble, 1995), te u nekim područjima ti ostaci predstavljaju jedini dokaz o životu u prošlosti. Premda danas površinska nalazišta arheološkog materijala čine prihvaćenu i prepoznatljivu kategoriju, procjene njihove vrijednosti i oblikovanje načina postupanja još uvijek se rijetko javljaju u praksi. Unatoč značajnoj literaturi posvećenoj toj vrsti arheoloških ostataka, posebno površinskim nalazištima litičkog materijala, sustavno istraživanje vrijednosti koje bi omogućilo donošenje odluka o postupanju s takvim nalazištima još je u povojima te čeka podrobnija razmatranja njihovih obilježja i oblikovanje razumne interpretacije (Schofield 2000a, 81). S druge strane, kako bi se izbjeglo njihovo automatsko otpisivanje kao beznačajnih, arheolozi pokušavaju proširiti vrijednosne kategorije oblikovanjem jasnijeg razumijevanja njihova značenja. Različitim projektima pokušavaju oblikovati smislene interpretacije njihova sastava i funkcija, dokumentiranjem i proučavanjem njihovih međusobnih razlika te njihove relativne gustoće u odnosu na druge tipove nalazišta (Schofield 2000a, 82; Mathers, Schelberg, Kneebone 2005, 173). Bilježenjem relativne učestalosti u odnosu na kronološku pripadnost i opseg do kojeg njihov integritet varira ovisno o topografiji, pokušavaju produbiti razumijevanja te, trenutno nedovoljno poznate, teme. Uvidi tog tipa trebali bi pomoći budućem razumijevanju

površinskih nalazišta kao odraza obrazaca iskorištavanja okoliša (Schofield 2000a, 82), ali i ustanovljavanju osnova za oblikovanje sustava postupanja s ovim tipom arheoloških ostataka te načina kontroliranja i umanjivanja prijetnji njihovom opstanku, kao što se to čini za druge dijelove arheološke baštine (Wenban-Smith 1995, 155).

4.3.5 Prirodni depoziti

U okviru ovih razmatranja bitno je promotriti i paleolitička nalazišta sastavljena od prirodnih pleistocenskih depozita, od kojih neka ne sadržavaju ljudskom rukom oblikovane artefakte. Naime, istraživanje i razumijevanje paleolitika uvelike ovisi o analizama materijala oblikovanih prirodnim djelovanjem (Wenban-Smith 1995, 146) koji mogu donijeti osnovni kronološko-stratigrafski, klimatski i okolišni okvir paleolitika (apsolutnim datiranjem sedimenata, litoških i geoloških analiza, istraživanjem biljnih i životinjskih ostataka itd.). Smješteni unutar tog okvira, artefakti kao dokazi o ljudskom ponašanju mogu produbiti razumijevanje promjena u ponašanju i kulturnom razvoju tijekom paleolitika (Wenban-Smith 1995, 147). Unatoč tome zakonska zaštita većinom zahvaća samo pećinska nalazišta, dok ostala paleolitička nalazišta najčešće nisu obuhvaćena definicijom „spomenik“ ili „nalazište“ i time bivaju isključena iz formalne zaštite na arheološkim osnovama (Wenban-Smith 1995, 150). Francis Wenban-Smith prepoznaje nekoliko problema vezanih uz prepoznavanje i inventariziranje paleolitičkih nalazišta. Primjećuje da su paleolitička nalazišta zbog svoje duboke starosti često nedostupna i ne mogu se uvijek ustanoviti terenskim pregledom. Posljedica toga je ne samo da mnogi značajni depoziti još uvijek nisu otkriveni, već i to da mnogi nisu ni prepoznati (Wenban-Smith 1995, 147–148). To upućuje ne samo na činjenicu da ni vrijednost tih tipova nalazišta nije poznata, nego da ni kriteriji za njihovo vrednovanje nisu pravilno oblikovani. Iz tog razloga ističe da je u vrijednosne procjene paleolitičkih nalazišta potrebno uključiti kronološki i okolišni potencijal depozita nastalih prirodnim procesima

(Wenban-Smith 1995, 149) te ih evaluirati na temelju kriterija koji obuhvaćaju usku povezanost između prirodnih i kulturnih ostatka u arheologiji paleolitika.⁴⁶ Iako su istraživanja prirodnog okoliša i danas značajan segment svih vidova arheološkog istraživanja, prirodni depoziti još uvijek nisu razumljeni kao izvorna arheološka građa. No prirodni depoziti imaju veliko značenje za razumijevanje svih razdoblja ljudske prošlosti te sažimlju značajan informativni potencijal o upotrebi okoliša, sredstvima preživljavanja, razinama i sustavima prilagodbe prirodnim uvjetima te sadrže važne kronološke informacije i predstavljaju osnovni kontekst ljudskih aktivnosti. Zato uvid u problematiku prirodnih depozita kao značajnog segmenta arheoloških istraživanja paleolitika ukazuje na mogućnosti da taj tip informacija uskoro postane neizostavni dio arheološke građe i za istraživanja drugih, kasnijih razdoblja ljudske prošlosti. Utoliko je moguće predvidjeti da će uskoro biti potrebno razviti dobro utemeljene metode arheološke evaluacije prirodnih depozita kako bi njihovo istraživanje ili zaštita i dugoročno očuvanje bili omogućeni.

4.3.6 Kulturni krajolici

Razvoj baštinskog koncepta kulturnog krajolika može se pratiti od ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća, odnosno prvih razmatranja vrijednosti područja sa značajkama prirodne i kulturne baštine u okvirima UNESCO-ove Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine (Cleere 1995, 63).

⁴⁶ Kako bi pružio svoj doprinos poboljšanju vrijednosnih procjena paleolitičkih ostataka, Wenban-Smith (1995) predlaže 7 kriterija koji se mogu koristiti za diskriminaciju paleolitičke baštine unutar MPP-a te daje preporuke za njihovo korištenje u praksi. Kriteriji obuhvaćaju procjenu prirode geološkog konteksta, njegovu očuvanost, mogućnost apsolutnog datiranja te procjenu geoloških kronološko-stratigrafskih dokaza, očuvanost biljnih i životinjskih ostataka te, na kraju, artefakta (Wenban-Smith 1995, 154). Predloženi kriteriji omogućuju i kvantitativno ocjenjivanje vrijednosti, a veća vrijednost depozita trebala bi ležati u prisutnosti pozitivno ocijenjenih različitih kriterija na istome nalazištu, a ne visoko ocijenjenog pojedinog kriterija, te posebno u povezanosti bihevioralnih i okolišnih podataka s databilnim ostacima (Wenban-Smith 1995, 155).

No kulturni krajolik, kao potpuno nov način razumijevanja arheološkog zapisa, javlja se u idućem desetljeću kada se arheološka nalazišta prestaju smatrati izoliranim nakupinama arheoloških ostataka i postaju integralnim dijelom okoliša u kojem se nalaze i s kojim čine jedinstvenu cjelinu (d'Agostino 1984, 86; Thapar 1984, 72; Palmer, Neaverson 1998, 4; Lucas 2001, 128; Novaković 2008, 35). Ta promjena odražava prijelaz s istraživanja usmjerenog na nalazište i na objekt prema istraživanju usmjerenom na krajolik, koji postaje prikladna skala proučavanja i razumijevanja arheoloških ostataka (Willems 2001; Lozyny (ur.) 2006; Smith 2006; Baxter 2010; Bloemers, Kars, van der Valk 2010). U okvirima baštinskih studija koncept krajolika već devedesetih godina 20. stoljeća postaje iznimno važan te se javlja izražena potreba za pomicanjem od selektivnog, na nalazište orijentiranog postupka zaštite, prema razvijanju strategija očuvanja i upravljanja širim prostornim jedinicama (Donaghey 2006, 78; Novaković 2008, 42). Kako krajolik nije samo zbir fizičkih komponenata nego sadrži mnoge različite dimenzije (temporalnu, prostornu, prirodnu, kulturnu, društvenu, gospodarsku itd.), primijećeno je da smisljena karakterizacija krajolika ovisi o razumijevanju međudnosa ovih dimenzija (Garden 2009, 275; Bloemers 2010, 5; Freestone, Marsden, Garnaut 2008, 157). Prepoznata kompleksna problematika identificiranja značajki krajolika danas je vjerojatno najznačajnije područje teorijskih i praktičnih razmatranja politike upravljanja kulturnom baštinom (Gibson, Pendlebury 2009, 1). Kako mnogostruke značajke krajolika nije moguće klasificirati unutar standardnih sustava razrađenih za procjenu vrijednosti baštine, zadnjih su godina intenzivno razvijani sustavi interpretacije i evaluacije krajolika. Trenutno postoji veći broj studija koje bi trebale omogućiti obuhvatniji pristup vrijednosnim procjenama krajolika, a cilj im je uključiti ne samo njegove povijesne značajke već i ekološke i vizualne attribute, geologiju i topografiju, kao i lokalne ili regionalne društvene vrijednosti (Schofield 2000a, 86).⁴⁷

⁴⁷ Među najdalekosežnijim studijama tog tipa važno je spomenuti *Historic Landscape Characterization* (skr. HLC), program koji je English Heritage razvio kao alat za

Istodobno, ideja kulturne vrijednosti uključuje se u sve širi koncept održive kvalitete okoliša čime je kulturna baština uvedena u domenu strateški osmišljenijih pristupa integriranog upravljanja prirodnim i kulturnim resursima (Rosenberg 1980, 702; Deeben *et al.* 1999, Baxter 2010, 245; Ruiz del Árbol, Orejas 2010, 487). Takvim pristupom primjena koncepta kulturni krajolik na postupke upravljanja kulturnom baštinom čini nužnim uključivanje različitih stručnjaka iz mnogih profesionalnih područja koja proizlaze iz raznih prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti te su povezane s područjem prostornoga i razvojnog planiranja (Goudswaard 2001; McGovern 2006; Buggey, Mitchell 2008; Mason 2008; van der Valk 2010a). Uključivanjem različitih interesnih skupina u donošenje odluka o krajoliku razvijaju se nova i kreativna rješenja kojima se politika upravljanja kulturnim krajolicima povezuje s oblikovanjem razvojnih planova i programa. Utoliko i razmatranje arheološke baštine u terminima kulturnog krajolika arheologiju stavlja u središte važnih pitanja prostornoga i gospodarskog planiranja i time u središte problematike razumijevanja općih društvenih interesa. Taj položaj omogućuje arheologiji da ispuni svoje suvremene društvene zadatke te opravdano oblikuje svoje znanstvene interese u okvirima širih društvenih vrijednosti. Krajolik time postaje ono područje unutar kojega nove ideje, proizašle iz različitih kritika dosadašnjeg sustava upravljanja baštinom, napokon dobivaju mogućnost uspješne realizacije.

Proširena važnost koncepta kulturnih krajolika u okvirima upravljanja kulturnom i arheološkom baštinom vidljiva je u oblikovanju Konvencije o europ-

skim krajobrazima (engl. *European Landscape Convention*; Council of Europe 2000), koja krajolik definira u terminima ljudskog doživljaja te njegov karakter smatra rezultatom akcija i interakcija prirodnih i ljudskih čimbenika (Svet Evrope 2000; vidi i Willems 2001; Dukelis, Mendoni (ur.) 2004; Bratina Jurković 2008; Bloemers *et al.* (ur.) 2010). Na svjetskoj je razini novi pristup identifikaciji i zaštiti krajolika vidljiv u pristupu koji UNESCO razvija u okviru Operativnih smjernica za implementaciju Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (UNESCO 2012), a koje odražavaju pojačanu svijest o neodvojivosti kulturne i prirodne raznolikosti (Stephenson 2008, 128). Unatoč tome što prikazani pristup postaje široko prihvaćen diljem Europe i svijeta, osnovni problem njegove implementacije u mnogim zemljama predstavljaju nedostaci postojećih pravnih sustava (Willems 2010a, 216) kao i na njima utemeljeni sustavi vrijednosne procjene. Kulturni krajolik u osnovi nije podložan standardnim procjenama vrijednosti, pogotovo što zahtijeva razmatranje onih aspekata krajolika koji nisu arheološki pa je rano prepoznato da se evaluacija arheoloških ostataka na razini krajolika znatno razlikuje od evaluacije pojedinačnih nalazišta ili širokih područja s jakom koncentracijom arheoloških ostataka (Schofield 2000a, 86). Vrijednosna evaluacija krajolika određena je značenjem i funkcijama koje pripisujemo njegovim dijelovima i može se kombinirati s prisutnim kulturnim i prirodnim značajkama (Groenewoudt, Bloemers 1997, 125). U tim okvirima arheološka građa predstavlja osnovni materijal za interpretaciju dugoročnog procesa razvoja i promjene (Schofield 2000a, 95–96), a krajolik za arheologiju postaje nezamjenjiv analitički koncept jer omogućuje razmatranje međuodnosa različitih vrsta arheoloških ostataka te proučavanje širih područja ljudskog djelovanja u okviru različitih značajki neposrednog okoliša (Hardesty, Little 2000, 33). Time koncept kulturnog krajolika postaje sfera sposobna obuhvatiti sva prije spomenuta problematična mjesta tradicionalnog procesa organizacije upravljanja baštinom jer je u stanju razriješiti problematiku evaluacije nedovoljno poznatih i nepotpuno shvaćenih nalazišta te stvoriti jasne smjernice za

---

održivo upravljanje kulturnim krajolicima, a zasnovan je na proučavanju današnjeg krajolika identifikiranjem povijesnih procesa i intervencija koje su utjecale na razvoj njegovog današnjeg karaktera (Fairclough 1999; 2006; 2007; Turner 2006; Worthing, Bond 2008). Drugi značajan pristup je koncept kulturne biografije krajolika (engl. *Cultural Biography of Landscape*), razvijen u Nizozemskoj na antropološkoj ideji kulturne biografije predmeta (Appadurai (ur.) 1986). Cilj mu je obuhvatiti prošlost krajolika prostornim bilježenjem funkcionalnih promjena i promjena značenja povezanih s društvenim i gospodarskim razvojem, povijesnim institucijama, svjetonazorima i prostornim konceptima (Bloemers *et al.* (ur.) 2010; Willems 2010a).

oblikovanje načina njihove zaštite i njihova očuvanja. Razmatranje urbanih područja u tim okvirima omogućuje istraživanje prostornih i vremenskih međudnosa izgrađenog krajolika, proces urbanističkog razvoja te njegovu vezu s neposrednim okolišem i zadanim prirodnim uvjetima (Palmer, Neaverson 1998; Freestone, Marsden, Garnaut 2008). Krajolik industrijskoj arheologiji i arheologiji modernog doba omogućuje razmatranje širih prostornih i društvenih međudnosa te zahvaća i značajnu te donekle zanemarivanu kategoriju linearnih spomenika (Stocker 1995; Palmer, Neaverson, 1998; Hardesty, Little 2000; Clark 2005b; Gwyn 2005). Krajolik omogućuje i smisljena razmatranja vrijednosti neklasificiranih nalazišta, površinskih nalazišta arheološkog materijala, kao i prirodnih, pedoloških i geoloških depozita, uključujući arheološko značenje krajobraznih oblika te prostorne i kronološke podatke o prisutnosti životinjskih i biljnih vrsta. Konceptom

krajolika, dakle, otvorene su mogućnosti smislene evaluacije svih tipova nalazišta te izvan-nalazišnih (engl. *off-site*) i ne-nalazišnih (engl. *non-site*) arheoloških pojava tretiranjem različitog intenziteta distribucije arheoloških tvorevina i materijala kao dijela kontinuirane prostorne varijable čiji informativni potencijal leži u međudnosu prikupljenih podataka (Briuer, Mathers 1996; Carman 1999; Altschul 2005).⁴⁸

Upravo iz tih razloga oblikovanje novih evaluacijskih modela na širim konceptima kulturnih krajolika diljem svijeta predstavlja prioritet baštinskih upravljačkih politika. Razvijanje holističkih programa koji nisu samo selekcije pojedinih zanimljivih tvorevina nego obuhvaćaju proširena razmatranja vrijednosti krajolika, smatraju se temeljnim pristupom oblikovanju integriranog i održivog sustava zaštite i razvoja te prostorne kategorije koja je utemeljena na razumijevanju i njezinog povijesnog razvoja i njezinog suvremenog značenja.

---

48 Za detaljniji uvid u dosege vrijednosnih procjena površinskih nalazišta litičkog materijala u okviru istraživanja krajolika te mogućnosti oblikovanja načina upravljanja njima vidi značajnu studiju Jeffrey H. Altschula (2005), *Significance in American cultural resource management*.

5 Procjena gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa

5.1 Vrste utjecaja na arheološki zapis

Arheološki su izvori po svojoj definiciji fragmentarni te visoko osjetljivi na oštećenja koja su rezultat neprekidnih procesa transformacije, degradacije i destrukcije čiji uzročnici mogu biti prirodni utjecaji i ljudsko djelovanje, a odvijaju se istodobno s prirodnom degradacijom arheoloških ostataka (Skates 2000, 57–61). Utoliko je pitanje o stvarnom ili potencijalnom gubitku vrijednosti i informativnog potencijala arheološkog zapisa implicitno, ako ne i eksplicitno prisutno u pozadini arheološke prakse te pri praktički svakom pokušaju arheološke interpretacije. Podložnost arheološkog zapisa različitim utjecajima koji smanjuju njegovu vrijednost i znanstveni potencijal predstavlja značajan problem te je osnovni razlog zašto je potrebno osmisliti načine procjene tog gubitka. No najveću prepreku predviđanju štetnih utjecaja i smanjenju njihovih učinaka čini oskudno i fragmentarno znanje o dovezima često kompleksnih procesa okolišnih promjena (Briuer, Mathers 1996, 18; Davidson, Wilson 2006, 3). Ipak, bolje razumijevanje štetnih utjecaja trebalo bi omogućiti predviđanje mogućih negativnih učinaka i rizika te osposobiti baštinske djelatnike za prikladno djelovanje i učinkovito interveniranje te smislenije oblikovanje selekcije za očuvanje *in situ* utemeljeno na razumnim pretpostavkama o procesima degradacije arheološkoga zapisa (vidi i pogl. 4.2.4).

Uvjeti i procesi postdepozicijskoga očuvanja ili propadanja variraju ovisno o vrsti arheoloških ostataka te utjecajima kojima su oni podvrgnuti (Davidson, Wilson 2006, 3). Prirodne sile koje oštećuju ili uništavaju arheološke ostatke mogu biti kiša, vjetar, erozija, poplave, vlaga; štetni utjecaji uzrokovani ljudskim djelovanjem su onečišćenje zraka, ratovi, vandalizam, krađe te svakodnevne ljudske aktivnosti

u šumarstvu, agrikulturi, isušivanju i navodnjavanju (Davidson, Wilson 2006, 5–6, App 2–3; Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010, 253). Istodobno je najrašireniji uzročnik šteta na arheološkom zapisu gospodarski razvoj, koji uključuje sve vidove zemljanih radova namijenjenih konstrukciji i izgradnji razvojne infrastrukture (Nafziger, Kirkwood Paterson, Dundes Renteln 2010, 253; *sl.* 27).⁴⁹ Joachim Reichstein (1984) prijetnje arheološkim ostacima dijeli na akutne i kronične te definira njihove uzroke. Uzroci akutnih prijetnji mogu biti: građevinski radovi, eksploatacija mineralnih sirovina, promjene i napredak u agrikulturi te namjerna destrukcija i oštećivanje arheoloških ostataka. Kronične prijetnje uzrokuju agrikultura, šumarstvo, erozija, stalni promet i masovni turizam te fizičke, kemijske ili biološke degradacije itd. (Reichstein 1984, 38). Prijetnje arheološkim ostacima mogu imati oblik izravnoga i neizravnog utjecaja te privremeni, stalni, povratni i nepovratni, ali i vizualni, kulturni, ekonomski, društveni i psihološki učinak (ICOMOS 2010, 8). Leslie

⁴⁹ English Heritage je 1993. godine proveo obuhvatnu studiju *Monuments at Risk Survey (MARS)* kojoj je cilj bio dokumentirati promjene na registriranim arheološkim nalazištima i utvrditi uzroke njihove degradacije. Studija je pokazala da su najizrazitije štete na arheološkim nalazištima vidljive u šumama i na poljoprivrednim površinama, dok je utjecaj umjereniji u urbanim sredinama i na pašnjacima (Darvill, Wainwright 1994, 821; Darvill, Fulton 1998, 225–226; prema Jones 2007, 20). William Fletcher (2011, 71) primjećuje da značajni nedostatak MARS studije predstavlja to što nije bila usmjerena na procjenu gubitka vrijednosti, odnosno kvantificiranje preostale vrijednosti nalazišta, ali ističe da i sam koncept gubitka vrijednosti tek zadnjih godina postaje intenzivnije razmatran u arheološkoj literaturi, naglašavajući pritom posebno značenje publikacije *Conservation Principles, Policies and Guidance for the sustainable management of the historic environment* (Drury, McPherson 2008), koja je imala značajan utjecaj na uvođenje tog koncepta u svakodnevnu englesku baštinsku praksu.

agrikultura hortikultura (duboko oranje)	naseljeno područje	agrikultura hortikultura	park	područje za rekreaciju	voćnjak	dvorište povrtnjak	priroda (šuma)	priroda (ledina)	pašnjak travnjak
									
loš	loš - umjeren		umjeren		umjeren - dobar		dobar		

Slika 21 Načini upotrebe zemljišta i razina njihovog utjecaja na arheološki zapis (van Dockum, Lauverier 2004, 118, sl. 4).

E. Wildesen ističe da prijetnje mogu izravno utjecati na ostatke ako su uzrokovane aktivnostima čije se posljedice javljaju u isto vrijeme i na istome mjestu; neizravne su prijetnje pak posljedica prostorno udaljenih aktivnosti ili su uzrokovane aktivnošću čije će posljedice biti naknadno vidljive (Wildesen 1982, 54).⁵⁰ Oštećenja mogu destabilizirati nalazište, izazvati eroziju i nestabilnost podzemnih uvjeta te ubrzati degradaciju, mogu poremetiti stratigrafske odnose i odnos arheološkoga zapisa s njegovim okruženjem, oštetiti pojedinačne depozite te položaj i fizičko stanje pokretnih arheoloških materijala (Flatman 2012, 174). Utjecaji na arheološke ostatke definirani su kao promjene njihovih značajki ili osobina u usporedbi s prethodnim stanjem, a mogu se odrediti promatranjima promjena fizičkog stanja te njihovim mjerenjima i opisima. Učinci tih utjecaja profesionalna su procjena o promjenama u značajkama arheološkoga zapisa i njihovu odrazu na njegovu vrijednost (Wildesen 1982, 53–54). Wildesen ističe kako postoji relativno malen broj tipova mogućih utjecaja: ukop, uklanjanje, premještanje ili promjena; a njihov opis uključuje ne samo prethodno nabrojane značajke nego i indikacije o uzrocima promjene i značajkama njezina djelovanja, razini izazvane promjene, njezinom doseg u trodimenzionalnom prostoru i njezinom trajanju (Wildesen 1982, 54–55). Utjecaji koji rezultiraju fizičkim gubicima obično su trajni i nepovratni pa se razina ozbiljnosti učinaka ili uzrokovanih promjena može prosuđivati razmatranjem do kojeg je stupnja učinak privremen ili stalan te povratan ili nepovratan. Time je stvorena mogućnost rangiranja ozbiljnosti učinka na nekoliko razina: bez promjene, zanemariva promjena, minimalna, umjerena, izrazita i potpuna promjena

(ICOMOS 2010, 8). Kad su arheološki ostaci uništeni u cijelosti, gubici su nemjerljivi. Teoretski, oni mogu biti potpuni ili nikakvi jer u cijelosti uništeno područje više ne sadržava nikakve podatke o prethodnoj situaciji. Ipak, situacije u kojima nije moguće *post festum* procijeniti učinjenu štetu, mogu se smatrati najtežim oblikom štete, a u takvim će se slučajevima razina odgovornosti temeljiti na pravnom stavu države prema baštini općenito i takvim situacijama posebno.

No što je s djelomično uništenim lokalitetima? Ovo je istraživanje usmjereno na mogućnosti procjene gubitka vrijednosti djelomično uništenog arheološkoga zapisa, odnosno na situacije gdje je dio zapisa sačuvan te sadrži indikacije o kvaliteti i informativnom potencijalu uništenog dijela. Istraživanje je ograničeno na arheološki zapis na koji su štetni utjecaj izvršili nenadzirani ili nestručno izvedeni zahvati, ponajprije građevinski ili drugi oblici zemljanih radova, i ne dotiče se prirodnih procesa ili starijih, povijesnih građevinskih zahvata čiji se rezultati danas prepoznaju kao dio baštine. Isto tako, ograničeno je na primjere potpovršinskoga, kopnenog arheološkoga zapisa, premda model uz dodatna istraživanja može biti primjenjiv i na slučajeve oštećenja podvodnih arheoloških ostataka, kao i nadzemnih arheoloških struktura s potpovršinskim ostacima ili bez njih. Razmatrana neće biti ni problematika gubitka vrijednosti koji je posljedica zahvata u šire prostorne jedinice, odnosno kulturne krajolike ili povijesne okoliše, jer takve procjene zahtijevaju intenzivnu multidisciplinarnu suradnju kako bi bile sposobne obuhvatiti puninu značenja pojedinih mjesta ili područja kao temelja razumijevanja vrijednosnog položaja arheološkoga zapisa, što izlazi iz okvira ovoga rada. Ipak, pojedinačni slučajevi oštećenja arheološkoga zapisa bit će razmatrani kao dio utvrđene cjeline, i u kontekstu cijeloga

⁵⁰ Za izravne i neizravne prijetnje podvodnim arheološkim ostacima vidi Flatman 2012, 174–175.

zapisa i u okviru njegovog šireg regionalnog značenja. Procjena obuhvaća vrednovanje arheološkoga zapisa u baštinskom kontekstu te u obzir uzima moguće razine vrijednosti koje arheološki zapis ima kao dio baštine. Istodobno, oblikovana je na mogućnostima procjene gubitka znanstvenog potencijala razmatranjem osnovnih indikacija znanstvene vrijednosti koju čine kvaliteta ostataka i njihova potencijalna informativna vrijednost. Vrijednosni elementi arheoloških zapisa utoliko su sadržani u okvirima općih baštinskih vrijednosti, gdje je problematika znanstvene vrijednosti produbljena pitanjem očuvanosti fizičkih značajki arheološkog zapisa kao osnovnog podatkovnog materijala za izvođenje novih spoznaja o ljudskoj prošlosti. Procjena vrijednosti arheoloških zapisa time postaje izravno ovisna o prostorno specifičnoj procjeni informativnog potencijala arheoloških depozita i razini njihove primjerenosti za znanstveno istraživanje (Emery 1993, 49). Time je u žarište interesa smještena mogućnost definiranja znanstveno relevantnih podataka koji proizlaze iz međuodnosa stratifikacije i prisutnih arheoloških materijala. Ti su podaci prilikom standardnih procjena vrijednosti u okviru baštinskih evaluacija obično nedostupni ako se ne provedu dodatna invazivna i neinvazivna arheološka istraživanja. No u slučajevima oštećenja arheološkog zapisa otvara se određen uvid u njegove fizičke značajke koje predstavljaju indikaciju izgubljene znanstvene vrijednosti, odnosno izgubljene kvalitete i informativnog potencijala. Utoliko temelj procjene gubitka vrijednosti djelomično uništenog arheološkog zapisa čini razumijevanje njegove šire baštinske vrijednosti, uvid u sačuvane fizičke značajke kao indikatore izgubljene znanstvene vrijednosti te podaci o njegovim regionalnim značajkama kao okvir konstrukcije vrijednosne klasifikacije.

5.2 Mogućnosti oblikovanja procjene u okvirima slovenskoga pravnog sustava

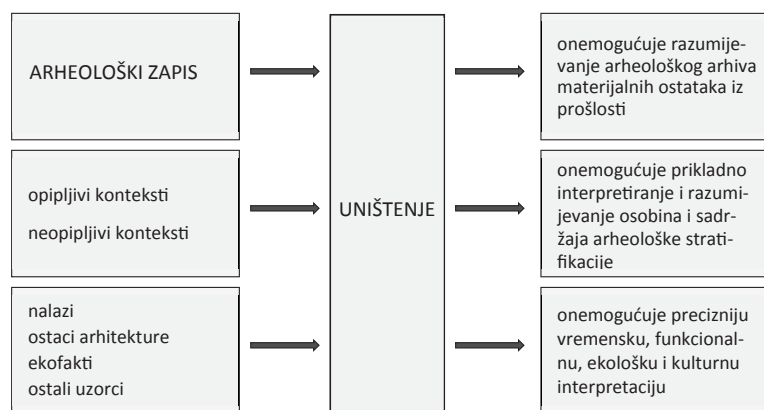
Gubitke nastale oštećenjem ili uništenjem elemenata arheološke baštine općenito je teško procijeniti jer je šteta uvijek nepovratna, a potencijal izgubljenih podataka nije samo nenadoknativ nego se više

nikada ne može sa sigurnošću i jasno utvrditi. Iz tog je razloga arheološka disciplina nužno razvila stav o neprocjenjivosti arheoloških ostataka. No takav je stav izrazito nepraktičan pri svakodnevnim susretima s promjenama koje nastaju njihovom neizbježnom degradacijom ili nepovratnim oštećenjima. Procjene gubitaka u tom su kontekstu neizbježan preduvjet donošenju odluka o postupanju, odnosno zaštiti, upravljanju ili otpisivanju. Istodobno se procjena učinjene štete može koristiti za oblikovanje zakonske reakcije na problem uništavanja ili oštećivanja arheoloških ostataka, gdje arheolozi moraju gubitak vrijednosti iskazati u sklopu prekršajnih ili kaznenih postupaka te često u monetarnim terminima. Cilj je takvih postupaka barem djelomično kompenzirati štetu učinjenu javnom interesu te oblikovati preventivni učinak odvratanja od zakonski nedopuštenih aktivnosti, rezultat kojih obično predstavlja protupravno prisvajanje materijalne koristi izbjegavanjem troškova arheoloških istraživanja i smanjenjem trajanja građevinskih radova (Slapšak 2004, 7–10; 2005, 5).

U Sloveniji se nedopušteni zahvati u kulturnu baštinu smatraju nepoštivanjem stajališta Zavoda za zaštitu kulturne baštine Slovenije, čija je uloga zaštita javnog interesa na području očuvanja kulturne baštine pred trenutnim, osobnim ili drugim političkim i gospodarskim interesima (Slapšak 2005, 2). Zato slovenski pravni sustav predviđa različite sankcije i mnoge kompenzacijske mjere u slučajevima oštećivanja arheološke baštine. Cilj je tih postupaka učinjenu štetu nadomjestiti mjerama razmjernim izgubljenoj vrijednosti baštine pa one obuhvaćaju širok spektar mogućih prekršajnih ili kaznenih postupaka koji u praksi ovise o razini učinka te utvrđenoj namjeri i odgovornosti (Uradni list RS, št. 16/2008, čl. 125–129).

Pristupanje elementima arheološke baštine regulirano je Pravilnikom o arheološkim istraživanjima (Uradni list RS, št. 03/2013) koji je na snagu stupio početkom 2013. godine.⁵¹ Sastavni dio pravilnika čini 6 priloga, među kojima su prvi

⁵¹ Metoda procjene gubitka vrijednosti arheološkog zapisa bit će utemeljena prema zahtjevima, sadržanim u

Slika 22 *Rezultat uništenja arheološkog zapisa prema Stokovnim standardima arheoloških terenskih raziskav (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6).*

*Stokovni standardi arheoloških terenskih raziskav.*⁵² Standardi podatke koje sadržava arheološki zapis dijele na dvije osnovne skupine: (1) podatke o opipljivim i neopipljivim kontekstima koji predstavljaju odraz neposrednoga ili posrednog slijeda ljudskih aktivnosti te (2) nalaze, ostatke arhitekture i uređaja, ekofakte i druge uzorke koji su otkriveni ili prikupljeni na nalazištu te sve iz njih izvedive podatke (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6).

U skladu s definicijama navedenim u poglavlju 2.6 *Stokovnih standarda* (Uradni list RS, št. 03/2013), uništenje prve skupine podataka onemogućit će prikladno interpretiranje i razumijevanje osobina i sadržaja arheološke stratifikacije, odnosa među stratigrafskim jedinicama te njihove prirode i izvora, zatim strukture i osobina stratigrafskoga slijeda i time njegovo faziranje, odnosno kronološko povezivanje i funkcionalno izjednačavanje, te razumijevanje postdepozicijskih i transformacijskih procesa itd. Uništenje druge skupine podataka onemogućit će precizniju vremensku, funkcionalnu, ekološku i kulturnu interpretaciju arheoloških ostataka i stratifikacije. Time uništenje arheološkog zapisa onemogućuje razumijevanje dijela ukupnog arheološkog arhiva materijalnih ostataka iz prošlosti, čime su zauvijek izgubljeni podaci o tijeku i vrsti prošlih ljudskih aktivnosti i prirodnih procesa te o njihovu međudodnosu i njihovu

značenju (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6; *sl. 22*).

Arheološko dokumentiranje uništenja Standardi definiraju kao istraživački postupak koji je propisan u situacijama uništenja ili oštećenja arheološkoga zapisa uzrokovanoga nenadziranim ili nestručnim zahvatima (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.4). Cilj mu je prikupiti podatke o razini i doseg štete na temelju čega je moguće oblikovati procjenu izgubljene vrijednosti te vrijednosni potencijal očuvanoga dijela arheološkog zapisa. Sustav prikupljanja podataka potrebnih za evaluaciju obuhvaća arheološko vrednovanje izvora, odnosno postojećih podataka o arheološkom zapisu te provedbu arheološkoga istraživanja koje, ovisno o situaciji, može biti neinvazivno, niskoinvazivno ili invazivno (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.4). Postupak arheološkog dokumentiranja uništenja utemeljen je na zahtjevima iz članka 10. Pravilnika o arheološkim istraživanjima (Uradni list RS, št. 03/2013), a definiran Stokovnim standardima (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.4) koji zahtijevaju izradu dokumentacije kakva se koristi i prilikom arheoloških iskopavanja. Dokumentacija arheološkog dokumentiranja uništenja utoliko obuhvaća terenski zapisnik te, po potrebi, radni dnevnik i svu dokumentaciju koja se odnosi na arhiv nalazišta (Uradni list RS, št. 03/2013, Priloga 1, pogl. 2.6), a sadrži podatke o tijeku radova, prostorna mjerenja, podatke o prikupljenim nalazima i uzorcima te opisnu, nacrtnu i fotografsku dokumentaciju o stratigrafskim i drugim opažajnim jedinicama (Uradni list RS, št. 03/2013, čl. 10). Na temelju prikupljenih podataka izrađuje se stručno izvješće

njemu, o prikladnim načinima prikupljanja podataka i na njima oblikovanim rezultatima arheoloških istraživanja.

⁵² Ostali prilozi su: Zapisnik o konservatorskom nadzoru, Prvo stokovno poročilo o raziskavi, Končno stokovno poročilo o raziskavi, Sestava arhiva najdišća i Zapisnik predloga poterenske obdelave arhiva najdišća (Uradni list RS, št. 03/2013).

o izvršenim radovima i njihovim rezultatima na osnovi kojih je moguće izvesti procjenu izgubljene vrijednosti uništenog dijela arheološkog zapisa.⁵³ Ipak, pristup utvrđivanju gubitaka u slučajevima oštećenja ili uništenja arheoloških ostataka donekad nije predviđao mogućnosti sustavnog oblikovanja iskaza o razini učinjene štete. Takve su procjene obično izvodili ovlašteni inspektori i arheološki stručnjaci na temelju profesionalne prosudbe te ovisno o pojedinačnom slučaju, a procjena je bila utemeljena na utvrđenom doseg zahvata te ovisna o unaprijed pripisanom vrijednosnom rangju pojedinog elementa baštine i njegovom zaštitnom režimu. Kako se izjave o gubitku vrijednosti oblikovane na takvom sustavu donose na temelju subjektivne prosudbe s ograničenjem na pojedini slučaj, procjena gubitka vrijednosti i znanstvenog potencijala arheološkog zapisa, provedena u skladu s evaluacijskom praksom slovenskoga Zavoda, imala je ograničene mogućnosti sustavnog ponavljanja postupka te uspoređivanja i provjere rezultata.

Godine 2012., međutim, *Ministarstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport* reguliralo je procjenu štete Uputama za određivanje i izvođenje kompenzacijskih mjera u slučajevima odstranjivanja arheoloških ostataka (*Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*, MIZKŠ 2012). Upute se naslanjaju na *Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti* (Uradni list RS, št. 24/1992), koji služi samo u svrhu postupaka denacionalizacije pojedinačnih kulturnih spomenika ili prirodnih znamenitosti, a koristi kvantitativni sustav procjene njihove vrijednosti. Procjena izgubljene vrijednosti uklonjenih arheoloških ostataka izvedena na temelju Uputa obuhvaća utvrđivanje osnovne vrijednosti te stručno vrednovanje arheoloških ostataka, koje je temelj za izračun tzv. dodatne vrijednosti. Osnovnu vrijednost za utvrđivanje kompenzacijskih mjera čine stvarni troškovi iskopavanja i troškovi poslijeterenskih

radova (Uradni list RS, št. 16/2008; MIZKŠ 2012).⁵⁴

Izračun dodatne vrijednosti utemeljen je na usporedbi oštećenog nalazišta s najmanje tri usporediva registrirana nalazišta, koja utoliko predstavljaju referentni okvir procjene. Usporediva nalazišta moraju imati jednak broj elemenata vrednovanja koji mogu biti: istraživačka važnost, cjelovitost, očuvanost, usporedivost, tipičnost, rijetkost, iznimnost, estetska važnost, povijesna važnost i drugo, a procjenjuju se na temelju mjerila vrednovanja definiranih za svaki element posebno u Prilogu 1 Uputa za određivanje i izvođenje kompenzacijskih mjera (MIZKŠ 2012). Elementi vrednovanja ocjenjuju se ocjenama od 1 do 3 prema odgovarajućim mjerilima vrednovanja. Ako se pojedini element vrednovanja vrednuje s nekoliko mjerila, potrebno je izračunati srednju vrijednost koja u tom slučaju može biti decimalni broj jednak ili veći od 1 i jednak ili manji od 3.

Konačni izračun dodatne vrijednosti dobiva se Uputama propisanim jednadžbama koje glase:

$$PV = \frac{(nvEV + nvEV + \dots + nvEV)}{nEv}$$

$$DV = \frac{(PV - 1)}{1,5}$$

Pri čemu je:

PV - *poprečna primerjalna vrednost*

DV - *dodatna vrednost*

nvEV - *numerična vrednost elementa vrednotenja*

nEv - *število elementov vrednotenja*

Rezultat operacije može biti jednak ili veći od 0 i manji ili jednak 1,33. Ako je rezultat 0, to znači da arheološko nalazište nema značajke koje bi omogućile određivanje dodatne vrijednosti (MIZKŠ 2013, 2).

⁵³ Stručni se izvještaj oblikuje u skladu sa zahtjevima iz Priloga 3 i 4 Pravilnika o arheološkim istraživanjima (Uradni list RS, št. 03/2013).

⁵⁴ Troškovi se utvrđuju na temelju prostornih značajki stratifikacije, zahtjevnosti iskopavanja, opsega poslijeterenskih radova, koji obuhvaćaju 20 do 50 % vrijednosti terenskih radova, te na temelju važećeg cjenika nadležne organizacije (Uradni list RS, št. 16/2008; MIZKŠ 2012).

U evaluacijskom je postupku problematika referentnog okvira razriješana sustavom usporedivih nalazišta gdje je ocjena prema pojedinom elementu ovisna o značajkama najmanje tri usporediva i registrirana nalazišta. Kako takav postupak ne omogućuje oblikovanje sustavne procjene vrijednosti u svakodnevnoj baštinskoj praksi, jer evaluaciju utemeljuje na nedefiniranom načinu izbora iz segmenta poznatih elemenata baštine koji su već priznati kao vrijednosti, čime ujedno ograničava razmatranja dinamične i nestalne prirode baštinske vrijednosti; ne može se smatrati u potpunosti prikladnim za procjenu gubitka vrijednosti uništenog ili oštećenog arheološkog zapisa. No lako je primijetiti i da je izračun ograničen na procjenu vrijednosti prije provedbe štetnih zahvata i ne govori ništa o gubitku nastalom uklanjanjem arheoloških ostataka. Naime, ni u jedan od prikazanih segmenata postupka nisu uključeni parametri vezani uz nastala oštećenja, već je procjena utemeljena na situaciji koja je oštećenju prethodila. Istodobno su definirani vrijednosni kriteriji oblikovani kao zadani elementi čija je vrijednost utemeljena na procjeni prema definiranim mjerilima. Problematika izračuna prosječne vrijednosti na temelju okvirnoga, odnosno unaprijed neodređenog broja elemenata vrednovanja (između 3 i 5) razriješana je načinom izračuna zadanom jednadžbom koja zahtijeva da se ukupni zbroj podijeli s brojem korištenih elemenata vrednovanja. Iako je taj segment postupka namijenjen poništavanju potencijalnih razlika u konačnom rezultatu, nedefiniranje točnog broja elemenata vrednovanja omogućuje značajne manipulacije konačnim rezultatom.⁵⁵ Dodatni problem je način ocjenjivanja pojedinog elementa vrednovanja na temelju okvirnog broja mjerila. Naime, za svaki mogući element vrednovanja zadano je više eksplanatornih mjerila, među kojima procjenitelj izabire ona prikladna za pojedini element vrednovanja. Kontradikcija u sustavu nastaje kada primijetimo da pojedini element vrednovanja može biti značajan i time visoko ocijenjen prema samo jednom mjerilu, dok elementi koji

pokazuju obilježja različite razine značenja prema više mjerila mogu dobiti nižu ocjenu izračunom srednje vrijednosti prema različitim mjerilima. Time postupak može izravno obezvrijediti značajne segmente arheološkog zapisa jer dopušta varijabilni pristup osnovnim kriterijima vrednovanja. Premda predstavlja određeni pomak u pristupu procjeni gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa, prikazani postupak još uvijek pati od značajnih nedostataka.

Iz tog će razloga metoda vrijednosne procjene arheološkog zapisa oblikovana u ovom radu biti prijedlog usavršavanja takvog sustava pa je jedan od temeljnih ciljeva postupka razmatranje širokog spektra eksplicitno utemeljenih vrijednosnih kriterija koji procjenu vrijednosti arheoloških ostataka omogućuju na osnovi različitih vrijednosnih obilježja arheološke baštine razmatranih u prethodnim poglavljima. Kako je dodatni zahtjev ovoga rada predložiti metodu procjene gubitka znanstvenog potencijala arheološkog zapisa, posebna će pozornost biti posvećena indikatorima znanstvene vrijednosti arheoloških zapisa i mogućnostima njihove procjene prilikom uništenja ili oštećenja. Premda procjena vrijednosti arheološkog zapisa prije oštećenja predstavlja značajan segment postupka, procjena gubitka te vrijednosti nužno mora biti oblikovana na zasebnom postupku, definiranom gubicima nastalim uklanjanjem arheoloških ostataka. Utoliko se procjena gubitka vrijednosti arheološkog zapisa odvija na dvije razine, od kojih prvu predstavlja procjena vrijednosti prije oštećivanja, a drugu definiranje gubitaka nastalih uklanjanjem dijelova arheološkog zapisa. Kako su vrijednosne procjene uvijek zasnovane na usporedbama, za potrebe predložene metode bit će oblikovan i prikladan referentni okvir utemeljen na trenutnim spoznajama o arheološkom zapisu pojedine regije. No kako konstrukcija takvih okvira predstavlja zaseban postupak, koji opsegom izlazi iz okvira ovoga rada, njegovo će korištenje biti ilustrativno i služi kao prikaz mogućnosti takvih oblika procjene. Ipak je značajno još jednom istaknuti da su referentni okviri temeljni preduvjet za provedbu procjene i time preduvjet za njezinu upotrebu u svakodnevnoj baštinskoj praksi.

55 Isti problem nastaje i neprecizno definiranim brojem usporedivih nalazišta.

5.3 Oblikovanje vrijednosne procjene

5.3.1 Mogućnosti primjene kriterija vrijednosti razvijenih u baštinskom kontekstu

U prethodnim je poglavljima razmatrano kako su klasifikacija vrijednosti i osiguranje usporedivosti osnovni preduvjet učinkovite evaluacije. Vrijednosne su procjene usmjerene na analizu značajki arheoloških ostataka koje se mogu deskriptivno bilježiti ili kvantitativno vrednovati, gdje procjena utemeljena na jasno definiranom setu kriterija omogućuje konzistentno izvođenje i ponavljanje postupka te uspoređivanje dobivenih rezultata. Istodobno je prikazano kako procjene vrijednosti danas pokušavaju ustanoviti prikladnu ravnotežu između znanstvenoistraživačkih vrijednosti baštine, obično definiranih cjelovitošću, očuvanošću i integritetom, te njezinim širim društvenim značenjem, koje obuhvaća vizualne, povijesne, simboličke, memorijalne, rekreacijske, ekonomske i druge vrijednosti koje baštini mogu pripisati različite društvene skupine. Iz tog su razloga, za potrebe oblikovanja sustava procjene vrijednosti arheološkog zapisa, kriteriji vrijednosti podijeljeni u tri osnovna segmenta. Prvi segment čine kriteriji koji obuhvaćaju šire društvene vrijednosti arheološke baštine koje pridonose različitim društvenim ciljevima te imaju utjecaj na djelovanje i ponašanje, čime mogu ojačati društvene veze i proširiti društveno djelovanje, ali biti i generator financijske dobiti (Council of Europe 2009, 17–18). Drugi segment čine prostorno i vremenski determinirane vrijednosti baštine, koje ne proizlaze iz mogućnosti njihove uporabe, nego iz trenutnih spoznaja o njihovoj vremenski uvjetovanoj distribuciji te razini njihove očuvanosti, pa ih u konačnici možemo razumjeti kao opće baštinske vrijednosti. Treći segment čini zasebni set kriterija usmjeren na procjenu vrijednosti fizičkih ostataka arheološkog zapisa. Procjena je u tom segmentu utemeljena na kvaliteti i informativnom potencijalu arheološkog zapisa, kriterijima koji su temelj razumijevanja znanstvene vrijednosti arheološkog zapisa

(Carver 1987b; Emery 1993; Groenewoudt, Bloemers 1997; Darvill 2005). Taj za arheološka istraživanja osnovni set podataka obično nije razmatran tijekom standardnih vrijednosnih procjena jer zahtijeva uvid u strukturu i sadržaj arheološkoga zapisa, i time podatke koji su najčešće nedostupni bez dodatnih, često invazivnih oblika arheološkog istraživanja. No fizičke značajke arheološkog zapisa omogućuju identifikaciju i interpretaciju određenog područja ljudske aktivnosti pa pristup prikazanoj problematici mora biti oblikovan pomnim pregledom dostupnih podataka o arheološkoj stratifikaciji te artefaktima i ekofaktima, a zatim proširen na njihovo potencijalno značenje u okviru cijeloga zapisa. U slučajevima oštećenja procjena vrijednosti arheološkoga zapisa prvi je segment postupka koji treba produbiti razumijevanje razine izgubljene vrijednosti te omogućiti daljnje vrijednosne i znanstvene analize. Na temelju prikazanih modela procjene razvijenih u različitim nacionalnim okvirima vidljivo je da su, neovisno o evaluacijskom postupku, korišteni setovi kriterija utemeljeni na izrazito sličnim teorijskim osnovama te imaju slične značajke i eksplanatorne modele. Kao društvene i opće kriterije u tom kontekstu možemo izdvojiti kriterije vizualne, povijesne i ekonomske vrijednosti te rijetkost, grupnu vrijednost i reprezentativnost, koji predstavljaju široki spektar baštinskih vrijednosti. U baštinskom se kontekstu kao kriteriji izrazito znanstvenih vrijednosti obično javljaju istraživački potencijal, integritet i očuvanost. Ti će vrijednosni kriteriji, za potrebe procjene gubitka znanstvenog potencijala oštećenog arheološkog zapisa, biti sagledani u odnosu na njegove fizičke značajke te preoblikovani kako bi obuhvatili punu razinu njegove kvalitete i informativnog potencijala (*sl.* 23). Tako oblikovan postupak trebao bi rezultirati utemeljenom vrijednosnom procjenom, rezultate koje je moguće učinkovito pratiti, mjeriti i uspoređivati.

5.3.2 Društveni i opći baštinski kriteriji vrijednosti arheološkog zapisa

Koncept društvene vrijednosti obuhvaća značenje elemenata arheološke baštine za suvremeno društvo i društvene skupine (Young 1994, 194), ali i potencijal arheoloških ostataka da pobude javni interes ili budu generator ekonomske dobiti. Stoga je definiranje društvenih vrijednosti s jedne strane uvjetovano identificiranjem ljudi i zajednica koje pripisuju vrijednost određenom mjestu, te definiranjem tih vrijednosti i njihovih izvora (Drury, McPherson 2008, 36). S druge je strane određeno pitanjem dobrobiti koje arheološki ostaci mogu generirati, a odnose se na doprinos karakteru mjesta, njegovim estetskim, obrazovnim, rekreacijskim, turističkim i drugim potencijalima, ali i pitanjem ekonomske vrijednosti te problematikom moguće i isplative održivosti. Stoga među vrijednostima koje društvo i različite društvene skupine mogu pripisivati elementima arheološke baštine možemo izdvojiti vizualnu, povijesnu i ekonomsku vrijednost kao temeljne društveno determinirane baštinske vrijednosti.

Opće kriterije baštinske vrijednosti ovisne o prostorno i vremenski uvjetovanim varijablama, možemo odrediti kao rijetkost, grupnu vrijednost i reprezentativnost koje zajedno s društvenim vrijednostima čine temeljne vrijednosti arheološkog zapisa u baštinskom kontekstu. Arheološki ostaci često se razumijevaju kao pojedinačni, jasno ograničeni segmenti prostora te se razmatraju u izolaciji bez punog razumijevanja njihova kontekstualnog značenja (Fletcher 2011, 183). Razumijevanje regionalnih značajki prostora u koji je arheološki zapis smješten, omogućuje razumijevanje njegovog šireg značenja kao dijela kulturnog krajolika, ovisno o širini prostornih veza pojedinog mjesta te ovisno o vremenu njegova nastanka i trajanja. Razumijevanje vrijednosti u tom je kontekstu određeno prostornim i vremenskim granicama koje omogućuju evaluaciju arheološkog zapisa naspram vremenski determiniranim arheološkim značajkama i regije i krajolika.

U skladu s razmatranim modelima procjene vrijednosti arheološkog zapisa zapis će prema pojedinom

VRIJEDNOSTI	KRITERIJI
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	Vizualna vrijednost
	Povijesna vrijednost
	Ekonomska vrijednost
OPĆE VRIJEDNOSTI	Rijetkost
	Grupna vrijednost
	Reprezentativnost
ZNAJSTVENE VRIJEDNOSTI	Integritet
	Kvaliteta
	Informativni potencijal
	Interpretativni potencijal

Slika 23 Kriteriji vrijednosti izdvojeni za potrebe izvođenja procjene vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

kriteriju biti ocijenjen ocjenama od 1 do 3, koje odgovaraju procjeni niske, srednje i visoke vrijednosti, te je ovo poglavlje namijenjeno razmatranju značenja prikazanih kriterija i načina njihove primjene u vrijednosnoj procjeni.

Kriteriji društvenih vrijednosti

Vizualna vrijednost

Vizualna vrijednost proizlazi iz načina na koje ljudi izvode osjetilne i intelektualne stimulacije iz pojedinog mjesta pa se kriterij odnosi se na sposobnost arheoloških ostataka da imaju utjecaj na misli i emocije, odnosno na doživljaj mjesta ili prostora (Drury, McPherson 2008, 30). Usmjeren je, dakle, na vidljivost, vanjski izgled, odnosno prepoznatljivost elementa arheološke baštine u prostoru te njihov odnos spram drugih prirodnih i kulturnih elemenata krajolika (Darvill, Saunders, Startin 1987, 397–399; Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 71; MIZKŠ 2012, Priloga 1). Vizualna vrijednost odnosi se, dakle, na sposobnost arheoloških ostataka da budu doživljeni te je ponajprije određena njihovom vidljivošću, koja ovisi o stanju, obliku i strukturi, a zatim njihovim odnosom prema krajoliku u kojem su smješteni. Kriterij je posebno bitan jer je njegov učinak vizualna reprezentacija inače nevidljivih arheoloških ostataka.

Takvi elementi arheološke baštine vidljivi su podsjetnik na prošlost i mogu pridonijeti obrazovnoj, rekreacijskoj i estetskoj kvaliteti područja te stvaranju javne potpore zaštiti arheološke baštine kao simbolički predstavnici mnogih nevidljivih arheoloških ostataka (Startin 1994; Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72).

Povijesna vrijednost

Povijesna vrijednost proizlazi iz načina na koji ljudi, događaji i aspekti života iz prošlosti preko određenog mjesta postaju povezani sa sadašnjošću, pa povijesna vrijednost obuhvaća percepciju mjesta kao poveznice između prošlosti i sadašnjosti (Drury, McPherson 2008, 28). Utoliko arheološki zapis ima povijesnu vrijednost ako se može povezati s nekim sjećanjem na prošlost koje može biti vezano uz stvarne ili imaginarne događaje (Young 1994, 193; Deeben *et al.* 1999, 183; Willems, Brandt 2004, 72). Sjećanja predstavljaju opipljivu vezu s prošlošću često iznimno bitnu za lokalno stanovništvo, a ponekad i šire društvene zajednice, pa je povijesna vrijednost često iskazana u elementima memorijalne ili komemorativne baštine koji predstavljaju obilježja i podsjetnik na ljude i događaje iz prošlosti pojedinaca ili zajednice. Može biti prikazana i kao etnografska ili etnohistorijska veza s određenim mjestom, ili izvedena iz uloge koju arheološka baština može imati u mitovima i legendama, ili u odnosu na živu tradiciju i kulturni ili religiozni i duhovni kontinuitet (MIZKŠ 2012, Priloga 1). No povijesna vrijednost može biti iskazana i u drugim aspektima kulturne baštine, predstavljena, na primjer, kroz različita umjetnička djela, gdje mjesto s povijesnom vrijednošću predstavlja inspiraciju za reinterpretaciju prostora (Drury, McPherson 2008, 29; MIZKŠ 2012, Priloga 1). Povijesna je vrijednost najčešće dio izravnog naslijeđa lokalne zajednice jer predstavlja neposrednu vezu s događajima, živom tradicijom, idejama, vjerovanjima, te može pridonijeti interpretativnom potencijalu arheološkoga zapisa (Carman 2002a, 187), a može koristiti i stvaranju javne potpore zaštiti arheološke baštine (Deeben *et al.* 1999, 184; Willems, Brandt 2004, 72).

Ekonomska vrijednost

Ekonomska vrijednost označava sposobnost kulturne baštine da bude stavljena u uporabu kao element obrazovanja, turizma, rekreacije ili zabave, i time kao potencijalni generator izravne ili neizravne materijalne dobiti. Izravna se ekonomska dobit može ostvariti prodajom ulaznica, suvenira, knjiga, dok neizravna predstavlja sposobnost baštine da obogati opću ponudu određenog mjesta te ima utjecaj na širenje turističkog interesa. Utoliko je ekonomska vrijednost pojedinog elementa baštine ovisna o pravnom statusu i vlasništvu, dostupnosti za javnost, trenutnom načinu upotrebe, kao i mogućim te prikladnim načinima upravljanja. Ekonomska vrijednost može biti uvećana ako je pojedini element baštine u blizini drugih potencijalno zanimljivih baštinskih mjesta, ali i elemenata prirodne baštine te drugih turistički ili rekreativno zanimljivih sadržaja. Ekonomska vrijednost obuhvaća i izvedivost obnove, rekonstrukcije, prezentacije te mogućnosti dugoročne održivosti (Fletcher 2011, 167–168; MIZKŠ 2012, Priloga 1), pa procjena ekonomske vrijednosti predstavlja značajni indikator dugoročnih društvenih dobiti. Analiza ekonomskih vrijednosti arheološke baštine utoliko uključuje definiranje troškova vezanih uz upravljanje i održivo očuvanje *in situ*, te mogućnosti izravnog i neizravnog generiranja materijalne dobiti, što ponovo može predstavljati izrazito važan element u stvaranju javne potpore njezinom očuvanju.

Kriteriji općih baštinskih vrijednosti

Rijetkost

Rijetkost označava razinu do koje je određeni element arheološke baštine jedinstven ili izniman ovisno o njegovom prostornom smještaju, vremenu njegova nastanka te fizičkoj očuvanosti. Rijetkost se, dakle, određuje prema broju poznatih i usporedivih arheoloških ostataka iz istog razdoblja i unutar iste regije, ali i u odnosu na njihovu fizičku očuvanost (Deeben *et al.* 1999, 185; Willems, Brandt 2004, 73). Rijetkost je relativan koncept koji počiva na našim trenutnim spoznajama o broju očuvanih primjeraka određene vrste arheoloških ostataka te o njihovim

fizičkim značajkama. Takve se procjene obavljaju na osnovi dostupnih podataka i na osnovi očekivanja utemeljenih na nedavnim i specifičnim istraživanjima (Willems, Brandt 2004, 73). Neke su vrste arheoloških ostataka predstavljene sa samo nekoliko očuvanih primjeraka pa je gubitak jednog primjerka prema ovom kriteriju važniji od gubitka one vrste predstavljene brojnim usporedivim primjerima (Darvill 1987, 34; Darvill, Saunders, Startin 1987, 396; Startin 1994, 189). Utoliko se rijetkost ocjenjuje kao niska ako je u određenoj regiji očuvan velik broj sličnih elemenata arheološke baštine iz istog razdoblja, a koji su u usporedivo boljem stanju, dok se kao visoka ocjenjuje ako je element baštine jedinstven i ako nema ili gotovo da nema drugih usporedivih primjeraka u regiji (Willems, Brandt 2004, 73).

Grupna vrijednost

Grupna vrijednost je dodatna vrijednost koja može biti pripisana pojedinom elementu arheološke baštine ovisno o prisutnosti arheološkog konteksta ili konteksta krajolika. U odnosu na arheološki kontekst, vrijednost se pojedinog elementa baštine povećava povezivanjem s grupom istovremenih arheoloških ostataka (npr. naselje i groblje) ili ostataka iz različitih, obično uzastopnih razdoblja, ako je između njih moguće ustanoviti neku vrstu povezanosti (Darvill 1987, 34; Darvill, Saunders, Startin 1987, 397–398; Wainwright 1989, 165–166; Skeates 2000, 13). U odnosu na kontekst krajolika, vrijednost se povećava ako element baštine predstavlja dio fizički te geografski i povijesno cjelovitog krajolika (Willems, Brandt 2004, 74).⁵⁶

Utoliko se grupna vrijednost određuje na temelju bliskog okruženja, a zasnovana je na ideji da arheološki ostaci s grupnom vrijednošću omogućuju izvođenje širih analiza njihovih međudnosa te studije razvojnih aspekata ili uzroka promjena u načinu

korištenja nekog područja (Darvill, Gerrard, Startin 1993, 567–573; Deeben *et al.* 1999, 187; Willems, Brandt 2004, 74). Ako je u bliskom okruženju utvrđena visoka koncentracija arheoloških ostataka te kontekst krajolika, ocjena vrijednosti će biti visoka. Ako su oba konteksta oštećena ili dijelom nedostaju, ocjena će biti srednja, a ako su ozbiljno oštećeni ili nedostaju, ocjena će biti niska (Willems, Brandt 2004, 74).

Reprezentativnost

Reprezentativnost označava stupanj do kojeg je određena vrsta arheoloških ostataka karakteristična za određeno razdoblje ili područje (Deeben *et al.* 1999, 187; Willems, Brandt 2004, 74). Neke vrste arheoloških ostataka predstavljaju osnovni izvor informacija o razdoblju ili području pa je važno tijekom procjene obuhvatiti i taj kriterij (Wainwright 1989; Startin 1994). Reprezentativnost se određuje utvrđivanjem prisutnosti značajki određenog područja i/ili razdoblja te rasponom prisutnih komponenti. Česti i dobro očuvani arheološki ostaci mogu imati mnogo različitih komponenti, koje najčešće neće biti jednako dobro očuvane ili uvijek prisutne, pa se vrijednost pojedinog elementa baštine prema kriteriju reprezentativnosti procjenjuje u odnosu na raspon i očuvanost prisutnih komponenti (Darvill, Saunders, Startin 1987, 396–398; Startin 1994, 189; Skeates 2000, 13). Vrijednost se prema kriteriju reprezentativnosti povećava i s porastom dostupnih informacija o usporedivim arheološkim ostacima iz istog razdoblja i u istoj regiji. Ako ih je puno i dobro su istraženi, znači da takvi ostaci obično neće biti visoko ocijenjeni na osnovi interpretativnog potencijala i rijetkosti. Reprezentativnost je kriterij vrijednosti izveden iz težnje za očuvanjem ne samo rijetkih i različitih vrsta arheoloških ostataka nego i njihove pune razine ili gustoće (Glassow 1977, 417). Utoliko procjena vrijednosti prema kriteriju reprezentativnosti služi uravnoteživanju evaluacije jer sprječava davanje prednosti rijetkim vrstama arheoloških ostataka nauštrb reprezentativnim i čestim (Willems, Brandt 2004, 75).

⁵⁶ Willems i Brandt (2004, 74) ističu da je u povijesnim jezgrama urbanih sredina arheološki kontekst gotovo uvijek prisutan, dok je kontekst krajolika obično velikim dijelom izgubljen. Ipak, ako se koncept krajolika razumije kao urbani krajolik, arheološki će ostaci u urbanom kontekstu uvijek imati visoku vrijednost prema kriteriju grupne vrijednosti.

Slika 24 Prikaz procesa definiranja znanstvene vrijednosti arheološkog zapisa.

5.3.3 Kvaliteta i informativni potencijal kao indikatori znanstvene vrijednosti

Arheološki ostaci imaju konkretnu fizičku komponentu iz koje se mogu iščitati različite informacije o ljudskim aktivnostima u prošlosti te je arheološko istraživanje usredotočeno na prostor i okoliš unutar kojeg se odvijala ljudska aktivnost. No postoji samo manji broj studija koje su za predmet istraživanja uzle procjenu vrijednosti fizičkih značajki arheoloških ostataka kao osnovnog dijagnostičkog i interpretativnog materijala arheoloških istraživanja (npr. Glassow 1977; Wildesen 1982; Carver 1987a; 1987b; Emery 1991; 1993). Te studije ističu da je procjena vrijednosti arheoloških zapisa moguća korištenjem kriterija vezanih uz njihovo definiranje. Naime, sve se vrste arheoloških ostataka nalaze u specifičnom sklopu različitih elemenata, svojevrsnoj „organskoj“, vezi koju predstavlja cjelokupni arheološki zapis kao primarni izvor arheoloških podataka. Kako je svaki potencijalni izvor arheoloških podataka izložen različitim okolnostima o kojima ovisi njegovo očuvanje, razina njegove znanstvene vrijednosti može se procijeniti u odnosu na očekivanu znanstvenu dobit koja je iskazana kvalitetom i potencijalnom informativnom vrijednošću arheološkog zapisa, koji utoliko trebaju predstavljati temeljne kriterije njegove znanstvene vrijednosti (*sl. 24*; vidi i pogl. 3.1.2).

Procjene vrijednosti oblikovane u kontekstu baštinskih istraživanja uključuju spoznaju o posebnom značenju znanstvenih vrijednosti pri vrednovanju arheoloških ostataka, osobito kada su ona u potpunosti prekrivena zemljom i time često nedostupna razvoju drugih oblika mogućih vrijednosti. No kako su pravi podaci najčešće nedostupni, razmatranja vrijednosti arheološke baštine utemeljena na problematici kvalitete i informativnog potencijala obično nisu predmet zakonskih propisa ili smjernica u postupanju nadležnih baštinskih institucija, nego procjene proizlaze iz

općih arheoloških načela razumijevanja znanstvene vrijednosti i manje ili više utemeljenih pretpostavki o značajkama pojedinog arheološkog zapisa. No već je spomenuto da se u slučajevima uništenja dijela arheološkoga zapisa otvara svojevrsan uvid u njegov očuvani dio, koji je obično predstavljen u obliku vertikalnih presjeka na rubovima uništenja te, ovisno o dubini zahvata, tlocrtno očuvanih podataka o stratifikaciji. Horizontalne plohe i vertikalni presjeci u arheološkom zapisu pružaju djelomičan prikaz stratigrafskog slijeda te ograničeni uvid u distribuciju arheoloških materijala (artefakata i ekofakata).⁵⁷ Dio podataka predstavlja i zahvatom izbačen i dislociran arheološki materijal koji, iako odvojen od originalnog konteksta, dopušta uvid u vrstu i količinu, pa čak i u kvalitetu pokretnih arheoloških materijala. Time je u žarište zanimanja smještena mogućnost definiranja znanstveno relevantnih podataka koji proizlaze iz međudnosa stratifikacije i prisutnih arheoloških materijala. Ako je znanstvena vrijednost arheološkog zapisa određena kvalitetom arheoloških ostataka i njihovim informativnim potencijalom, pristup prikazanoj problematici postaje nužno oblikovan pomnim pregledom sačuvane arheološke stratifikacije te prisutnih artefakata i ekofakata. Utoliko

⁵⁷ Phillip A. Emery u svojim je radovima (1991; 1993) detaljno razložio značenje vertikalnih presjeka za procjenu znanstvene vrijednosti arheološkoga zapisa u urbanom kontekstu. Presjek kao uzorak stratigrafskog slijeda za Emeryja je primarni izvor podataka prilikom evaluacije urbanih depozita. U slučajevima oštećenja arheološkoga zapisa prouzročenog nenadziranim ili nestručnim zahvatima, presjek predstavlja indicaciju o situaciji koja je oštećenju prethodila i time postaje značajan segment procjene gubitka vrijednosti kao često jedini cjelovito sačuvani arheološki podatak o stratigrafskom slijedu koji ne zahtijeva dodatne intervencije u arheološki zapis. Ipak, presjek je uvijek samo uzorak stratigrafskog slijeda indikativan za prostorno blisko okruženje te nije u potpunosti prikladan za izvođenje zaključaka o kvaliteti i informativnom potencijalu cijelog zapisa (Emery 1991, 56–58; Harris 1997, 70–71).

Slika 25 Informativni sadržaj arheološkog zapisa (prema Groenewoudt, Bloemers 1997, 134, sl. 6).

podaci kojima raspolaže procjena znanstvenog potencijala arheološkog zapisa postaju usporedivi sa setovima podataka koji su dostupni arheološkim iskopavanjima, pa, kako bismo oblikovali sustav procjene znanstvene vrijednosti, postaje značajno razmotriti koje značajke arheološkog zapisa predstavljaju indicaciju o razini njegove kvalitete i njegovog informativnog potencijala.

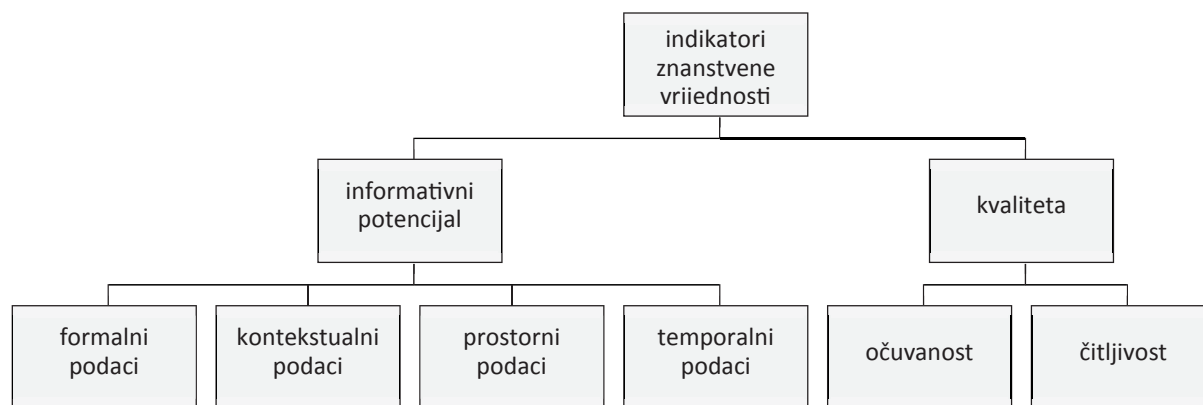
Osnovni informativni materijal dostupan arheološkom istraživanju čine arheološka stratifikacija, koja obuhvaća različite vrste stratigrafskih jedinica, te očuvani organski i anorganski materijali kulturnog i prirodnog porijekla (sl. 25). Arheološke ostatke kao izvore arheoloških informacija utoliko možemo podijeliti na tri dijela: stratigrafske jedinice te artefakte i ekofakte; tako arheološko istraživanje predstavlja testiranje fizičkih odnosa između tih materijalnih tragova prošlih ljudskih aktivnosti (Djurić 2004, 13) te s njima povezanih ostataka prirodnog porijekla. Svi se ti arheološki ostaci mogu smatrati potencijalno informativnima jer među njima ustanovljeni odnosi i njihova interpretacija daju uvid u pojedinu prostorno i vremenski determiniranu vrstu ljudskih aktivnosti (Wildesen 1982; Carver 1987a; 1987b; Emery 1993). Osnovne arheološke informacije uključuju opise pojedinih elemenata arheološkog zapisa i njihovih kontekstualnih odnosa. Iz njih se izvode zaključci o

formativnim procesima, vremenskim razdobljima, širini prostorne okupacije, vrstama djelatnosti; koji zatim predstavljaju temelj za izvođenje općih teorija i interpretacija o kulturnom, povijesnom, tehnološkom, simboličkom, duhovnom razvoju itd. (Hardesty, Little 2000, 70). Utoliko osnovne arheološke informacije možemo podijeliti na formalne, kontekstualne, prostorne i temporalne (Glassow 1977, 415; vidi i Emery 1991, 9). To znači da se fizički atributi arheološke stratifikacije i arheoloških materijala mogu razmatrati preko njihovih formalnih opisa i njihovih kontekstualnih međuodnosa koji obuhvaćaju vezu arheoloških materijala i stratigrafskih jedinica. Dodatne analize međuodnosa prikupljenih podataka omogućuju izvođenje zaključaka o prostornoj i vremenskoj dimenziji ljudskih aktivnosti koje su se odvijale u prošlosti. Prikazani skup podataka možemo smatrati informativnim potencijalom arheološkog zapisa čija je kvaliteta određena njegovim fizičkim stanjem. Kako je svaki potencijalni izvor arheoloških informacija izložen različitim okolnostima o kojima ovisi njegovo očuvanje, kvaliteta arheološkog zapisa ovisi o očuvanosti njegovih elemenata kao razini do koje te podatke možemo jasno i čitljivo izvoditi (sl. 26).

Arheološke ostatke, koji predstavljaju osnovne fizičke komponente arheoloških zapisa i izvore arheoloških informacija, dijelimo dakle, na stratigrafske jedinice te artefakte i ekofakte.

Stratigrafske jedinice su izolirane homogene tvorevine koje predstavljaju materijalne i nematerijalne aspekte stratifikacije (Harris 1997). Definirane su na temelju fizičkih značajki te ih možemo dijeliti na opipljive i neopipljive ili na različite vrste depozita, struktura i ostalih tvorevina,⁵⁸ koje puno značenje poprimaju na temelju međusobnih odnosa. Međusobno se razlikuju na temelju primjetnih varijacija koje predstavljaju posljedice uzroka, načina i vremena njihova nastanka, materijala od

⁵⁸ Depoziti su obično predstavljeni različitim vrstama slojeva i zapuna, strukture obuhvaćaju dijelove različitih konstrukcija, dok se terminom tvorevine označavaju ostale arheološke pojave, najčešće dvodimenzionalno ili u negativu očuvani ukopi, otisci i tragovi.

Slika 26 Indikatori znanstvene vrijednosti arheološkog zapisa.

kojega su načinjene te kulturno i prirodno uzrokovanih promjena kojima su bile podvrgnute (Binford 1964, 431). Formalne informacije koje sadrži pojedina stratigrafska jedinica vezane su uz vidljiva obilježja koja je moguće opisati i grafički dokumentirati, a ovisi o vrsti kojoj stratigrafska jedinica pripada. Značenje pojedine stratigrafske jedinice kao analitičke jedinice arheološkog istraživanja leži u stratigrafskom slijedu kao odrazu formativnih, depozicijskih i postdepozicijskih procesa te relativnog kronološkog slijeda događaja (Van de Noort *et al.* 2002, 3) pa taj skup podataka možemo smatrati informativnim potencijalom stratigrafske jedinice čija je kvaliteta ovisna o razini do koje te podatke možemo jasno i čitljivo izvoditi.

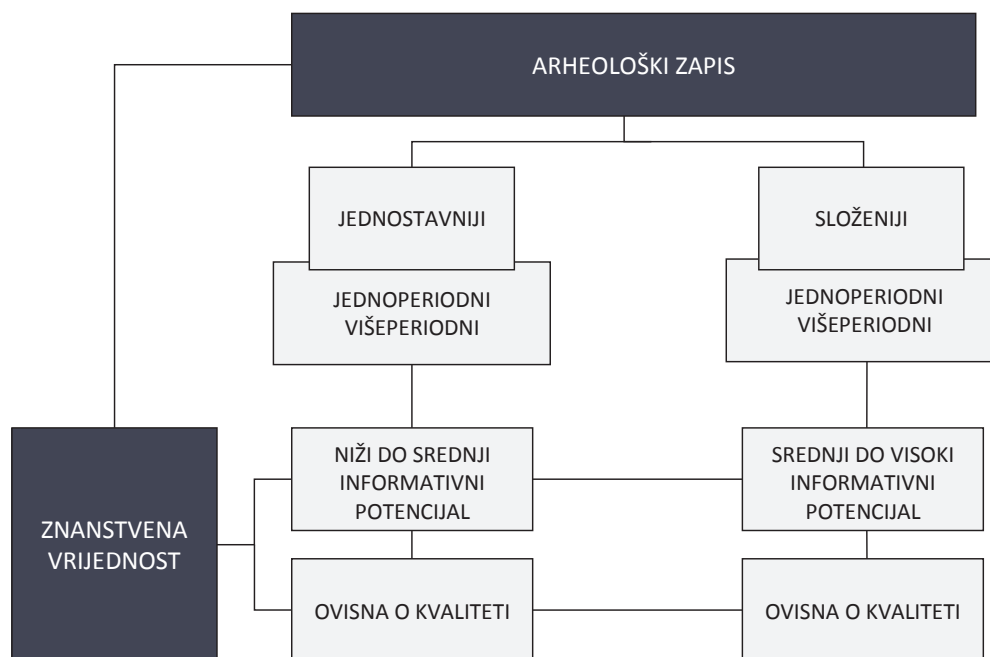
No pouzdanost interpretacije stratigrafskog slijeda uvelike ovisi o analizi povezanog arheološkog materijala koji čine različiti artefakti i ekofakti kao kulturni i okolišni dijagnostički materijal te element fiksiranja relativne kronologije koja je rezultat analize stratigrafskog slijeda, a dobiva se različitim tehnikama datiranja i analiziranja apliciranim na specifične komponente depozitnog sadržaja (Emery 1991, 13–18).

Artefakte možemo definirati kao bilo koji materijalni produkt kulturnog djelovanja i ponašanja, odnosno kao objekt čija su obilježja izravni rezultat ljudskog djelovanja ili ona koja pokazuju značajnu vezu s kulturnim ponašanjem (Spaulding 1960, 437–439; Binford 1964, 430). Artefakti su dakle kulturni ili s kulturnim ponašanjem povezani materijali čije formalne značajke možemo dovesti u vezu s

kulturnim djelatnostima, odnosno ljudskim aktivnostima ili određenim događajima, a mogu biti predstavljeni sljedećim vrstama: keramika, staklo, kamen, metal, jantar, kost, roževina, drvo, koža, tkanina; te donose podatke o izradi, uporabi, tehnologijama, vremenskom razdoblju itd. (Hardesty, Little 2000, 71). Analiza artefakata utoliko obuhvaća studiju njihovih obilježja u odnosu na formalnu, kontekstualnu, temporalnu i prostornu dimenziju, koje zajedno čine njihov informativni potencijal, dok je kvaliteta artefakata ovisna o razini do koje te podatke možemo jasno i čitljivo izvoditi.

Ekofakt je termin koji obuhvaća sve arheološki relevantne neartefaktualne materijale koji imaju informativni potencijal za razumijevanje i ljudskog djelovanja i prirodnog okruženja (Binford 1964, 432), a obuhvaćaju ljudske ili životinjske kosti, arheobotanički i palinološki materijal, fitolite, ostatke drveta i ugljena, sedimente itd. Ekofakti čuvaju dokaze o vremenskom razdoblju, okolišu, klimi, biljnim i životinjskom habitatima, prošlim načinima uporabe zemljišta itd., pa je informativni potencijal ekofakta iskazan njihovom formalnom, kontekstualnom, temporalnom i prostornom dimenzijom, dok je njihova kvaliteta ponovno ovisna o razini do koje te podatke možemo jasno i čitljivo izvoditi.

No arheološki zapis kao prostorni međuodnos stratigrafskih jedinica i arheoloških materijala može pokazivati izrazite varijacije u značajkama koje su rezultat uzroka i tijeka njegovog nastanka određenih depozicijskim i postdepozicijskim procesima te funkcionalnim specifičnostima. To znači da

Slika 27 Ovisnost znanstvene vrijednosti o vrsti arheološkog zapisa.

depozicijski i postdepozicijski procesi, kao uzroci varijacija među različitim vrstama arheoloških zapisa, predstavljaju rezultat i kulturnih i prirodnih aktivnosti na određenom prostoru. Istodobno su arheološka nalazišta, kao informacijama zbijene prostorne jedinice, rezultat aktivnosti društvenih zajednica unutar određenih prostornih granica, i u načelu će se razlikovati ovisno o vrsti djelatnosti koja je na određenom prostoru bila zastupljena te varijacijama u njezinom izvođenju (Binford 1964). Utoliko se arheološka stratifikacija pojavljuje u oblicima manje ili više kompleksnih kombinacija stratigrafskih jedinica, pa različite vrste arheoloških zapisa možemo okvirno dijeliti na jednostavnije i složenije jednodne ili višepodne arheološke zapise. Kako razlike u vrsti arheoloških zapisa sugeriraju razlike u njihovoj znanstvenoj vrijednosti, potrebno je razmotriti koja je to razlika u odnosu na kriterije kvalitete i informativnog potencijala.

Jednostavniji se jednodne ili višepodne zapisi javljaju u vidu slabe stratigrafske povezanosti, gdje međudnos stratigrafskih jedinica ne prikazuje dovoljnu kompleksnost da bi dao detaljnije kronološke podatke. Utoliko se smatra da imaju nižu do srednju razinu znanstvene informativnosti te je njihova

dotatna vrijednost ovisna o kvaliteti prisutnih pokretnih arheoloških materijala.

Složeniji se jednodne ili višepodne zapisi javljaju u vidu izrazitije stratigrafske povezanosti, gdje je međudnos stratigrafskih jedinica dovoljno kompleksan i daje detaljne podatke o relativnim kronološkim odnosima. Utoliko se smatra da posjeduju srednju do visoku vrijednost znanstvene informativnosti ovisno o njihovoj kvaliteti procijenjenoj prema načelu stratigrafske kompleksnosti, kojim se utvrđuje jasnoća i čitljivost stratigrafskog slijeda (prema Emery 1991; 1993).⁵⁹ Dodatna je vrijednost kompleksnih arheoloških zapisa ponovo određena kvalitetom prisutnih pokretnih arheoloških materijala (sl. 27).

Zato je još jednom značajno istaknuti da temelj procjene znanstvenog potencijala arheološkog zapisa predstavljaju fizički ostaci: stratifikacija i pokretni arheološki materijali. U slučajevima oštećenja

⁵⁹ Emery (1991; 1993) je kriterije stratigrafske povezanosti (engl. stratigraphic coherence) i stratigrafske kompleksnosti (engl. stratigraphic complexity), kao segmente procjene znanstvenog potencijala arheološkog zapisa, razvio kako bi nadopunio Carverove kriterije arheološke kvalitete (Carver 1987b) namijenjene vrednovanju fizičkih značajki arheološkoga zapisa u urbanom kontekstu. U ovom su radu definicije njegovih kriterija iskorištene za utvrđivanje kvalitete stratifikacije (vidi pogl. 5.3.4).

arheološkoga zapisa segment stratigrafskog slijeda sačuvan u obliku vertikalnih presjeka omogućuje izvođenje podataka potrebnih za rekonstrukciju vrste i intenziteta te temporalnih granica ljudskih aktivnosti na određenom prostoru. Istodobno, analiza prisutnih pokretnih arheoloških materijala (artefakata i ekofakata) nadopunjuje razumijevanje situacije koja je prethodila oštećenju te pridonosi rekonstrukciji kronoloških značajki stratigrafskog slijeda. No dok razumijevanje kvalitete stratifikacije možemo smatrati zadovoljavajućim, okvir unutar kojeg bi se obavljala prava analiza kvalitete pokretnih arheoloških materijala, za sada nije razvijen jer šira istraživanja indikatora kvalitete tih arheoloških ostataka još uvijek nisu sustavno provedena.⁶⁰ S razvojem takvog tipa istraživanja bit će moguće oblikovati kolekciju usporedivih setova podataka i stvoriti karakterizaciju indikatora kvalitete, što će omogućiti njihovu pravu primjenu u evaluacijskoj praksi. Zato je u evaluacijskom postupku naglasak stavljen na kvalitativna obilježja stratigrafskog slijeda koja leže u njegovoj jasnoći i čitljivosti kao onom segmentu koji će omogućiti obuhvatno razumijevanje informativnog potencijala, odnosno njegove formalne, kontekstualne, temporalne i prostorne dimenzije. Aplikacijom kvantitativnih parametara na kvalitativne značajke fizičkih komponenti arheološkog zapisa, odnosno pripisivanjem mjerne vrijednosti parametrima evaluacijskog sustava, ponovo je, kao i u slučaju baštinskih vrijednosti, moguće oblikovati izjavu o znanstvenoj vrijednosti arheološkog zapisa. Procjena utemeljena na tako oblikovanoj analizi omogućuje sustavnu organizaciju prosudbenog procesa, uspoređivanje rezultata s drugim izvršenim procjenama te daljnju analizu i retrospektivnu analizu situacija koje su prethodile uništenju.

⁶⁰ Međunarodni skup Preservation of Archaeological Remains In Situ (PARIS), koji se od 1996. godine održava svakih pet godina, posebno je usmjeren na predstavljanje i razmatranje metoda prikladnih za nadziranje razine degradacije arheoloških ostataka u podzemnom okruženju (Corfield, Williams 2011) te značajno pridonosi razvoju metoda nadziranja promjena na arheološkim ostacima i utvrđivanju njihovih uzroka, što je temeljni preduvjet za utemeljenu analizu kvalitete pokretnih arheoloških materijala.

5.3.4 Kriteriji znanstvene vrijednosti arheološkoga zapisa

Procjena znanstvene vrijednosti arheološkog zapisa je, kao i svaka vrijednosna procjena, utemeljena na pitanju usporedivosti pa, osim o fizičkim značajkama zapisa, ovisi i o prostorno i vremenski definiranom referentnom okviru zasnovanom na tematskim pitanjima znanstvenog istraživanja. Utoliko znanstvena vrijednost proizlazi iz kvalitete i informativnog potencijala arheološkog zapisa ovisnih o njegovim fizičkim značajkama, te njegovom interpretativnom potencijalu definiranom relevantnim spoznajama u prostorno i vremenski određenim granicama. U skladu s tako razmotrenim uvjetima vrijednosne procjene, izdvojena su četiri kriterija znanstvene vrijednosti arheološkoga zapisa, izražena kao integritet, kvaliteta te informativni i interpretativni potencijal. Prva se tri kriterija odnose na procjenu vrijednosti njegovih fizičkih značajki, dok četvrti razmatra njegovu sposobnost da unaprijedi znanstvenu spoznaju ovisno o vrijednosti fizičkih ostataka, trenutnim istraživačkim ciljevima i postojećim prazninama u spoznajama.

U skladu s razmatranim modelima procjene vrijednosti arheološki će zapis prema pojedinom kriteriju biti ocijenjen ocjenama od 1 do 3 koje odgovaraju procjeni niske, srednje i visoke vrijednosti, te je ovo poglavlje namijenjeno razmatranju značenja prikazanih kriterija i načina njihove primjene u praksi.

Integritet

Arheološki zapis može biti očuvan u različitim stupnjevima cjelovitosti pa kriterij integriteta određuje razinu do koje su arheološki ostaci ostali nedirnuti i prisutni u svojoj originalnoj poziciji (Glassow 1977; Darvill 1987; Darvill, Saunders, Startin 1987; Startin 1994; Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999). Smanjenje arheološkog zapisa te oštećivanje njegovih dijelova može prouzročiti ljudsko djelovanje, odnosno različiti načini upotrebe zemljišta, kao i utjecaji različitih prirodnih sila. Kako se kriterij odnosi na procjenu cjelovitosti arheološkog zapisa, njegov integritet umanjit će i invazivna arheološka istraživanja (Wainwright 1989; Startin 1994). Kriterij

istodobno obuhvaća i utvrđivanje stabilnosti fizičkog okoliša, što je posebno bitno za podvodne lokalitete koji su podložni brzim promjenama (Willems, Brandt 2004, 72), ali i za mnoga kopnena područja koja se nalaze pod utjecajem intenzivnijih prirodnih procesa. Integritet se, dakle, procjenjuje razmatranjem stabilnosti prirodnog okoliša i razine ugroženosti ljudskim aktivnostima, a zatim utvrđivanjem prostorne cjelovitosti arheološkog zapisa i razine intaktnosti stratifikacije (Groenewoudt, Bloemers 1997; Deeben *et al.* 1999; Willems, Brandt 2004).

Kvaliteta

Kriterij kvalitete odnosi se na procjenu razine očuvanosti fizičkih ostataka arheološkog zapisa kao odraza njihove jasnoće i čitljivosti, odnosno prikladnosti za izvođenje informacija potrebnih za rekonstrukciju aktivnosti koje su prouzročile stvaranje zapisa. Utoliko pokazuje visoku povezanost s kriterijem informativnog potencijala jer izravno utječe na sposobnost izvođenja osnovnih arheoloških podataka. Kriterij podrazumijeva procjenu kvalitete stratifikacije na temelju načela stratigrafske povezanosti i stratigrafske kompleksnosti, odnosno procjenu jasnoće i čitljivosti stratigrafskog slijeda ovisno o distribuciji i odnosima između stratigrafskih jedinica (prema Emery 1991; 1993).⁶¹

Utvrđivanjem njihove gustoće i razine njihove povezanosti, procjena predstavlja odraz potencijala arheološkog zapisa za definiranje relativnih kronoloških odnosa. Utoliko se stratifikacija prema kriteriju

61 Stratigrafska povezanost (engl. stratigraphic coherence) označava odnose između stratigrafskih jedinica koje serijski dijagram (tzv. Harrisova matrica; Harris, 1997) prikazuje u izravnim, neprekinutim odnosima, te se umanjuje intervencijama koje prekidaju njezin kontinuitet. Stratigrafska povezanost utoliko je obrnuto proporcionalna broju pojedinačnih veza u definiranoj sekvenci, a omogućuje procjenu stratigrafske kompleksnosti, odnosno obrasca distribucije stratigrafskih jedinica (Emery 1993, 51). Stratigrafska kompleksnost (engl. stratigraphic complexity) označava učestalost kontakata između stratigrafskih jedinica, odnosno gustoću stratigrafskih jedinica u prostoru. Utoliko omogućuje procjenu intenzivnosti odnosa između stratigrafskih jedinica, pri čemu na primjer izrazita pojava interfacijesa može sugerirati nečitkost stratigrafskog slijeda (Emery 1991, 64; 1993, 51).

kvalitete razmatra u terminima prostornog rasporeda stratigrafskih jedinica, gdje loša stratigrafska povezanost kao i izrazita stratigrafska kompleksnost sugeriraju nečitkost stratigrafskog slijeda i time neizvedivost ili djelomičnu izvedivost relativne kronologije. Istodobno obuhvaća procjenu kvalitete odnosa između stratifikacije i očuvanih pokretnih arheoloških materijala te procjenu kvalitete arheoloških materijala samih,⁶² s ciljem utvrđivanja prisutnosti dijagnostički relevantnih ostataka iz kojih je moguće izvesti arheološki značajne podatke.

Informativni potencijal

Fizički ostaci prošlih ljudskih aktivnosti primarni su izvor podataka za arheološka istraživanja te je njihova vrijednost proporcionalna njihovom potencijalu da pridonese razumijevanju prošlosti. U nedostatku pisanih izvora arheološki ostaci često predstavljaju jedine podatke o ljudskoj prošlosti, a mogu biti nadopunjeni informacijama o geologiji, okolišu, životinjskim i biljnim vrstama i sl. (Drury, McPherson 2008, 28). Kriterij informativnog potencijala obuhvaća sposobnost izvođenja osnovnih podataka iz sačuvanih

62 Iako okvir unutar kojeg bi se obavljala prava analiza kvalitete pokretnih arheoloških ostataka još uvijek nije razvijen, nova bi istraživanja već u bliskoj budućnosti mogla omogućiti oblikovanje karakterizacije indikatora kvalitete depozitnoga konteksta i time stvoriti temelje za analizu njihove kvalitete u okviru vrijednosnih procjena. Jedna je takva studija provedena u Velikoj Britaniji, a cilj joj je bio izdvojiti indikatore kvalitete tla, i time relevantne čimbenike očuvanja potpovršinskoga arheološkog zapisa prikladne za nadziranje promjena u tlu kao mediju arhiviranja arheoloških ostataka, te utvrditi štetne utjecaje na arheološke ostatke (Davidson, Wilson 2006, iv, 1). U skladu s ciljevima studije potencijalni su indikatori procijenjeni na osnovi njihove relevantnosti, interpretativnosti, osjetljivosti, praktičnosti, učinkovitosti te u odnosu na troškove i mogućnosti integracije rezultata prema pomoćnim indikatorima. Kao relevantni i trenutno praktični indikatori kvalitete predloženi su organski sadržaj tla (ponajprije ugljen) i pH vrijednost tla, kao determinanata funkcioniranja ekosustava, ali i odraz njegove održivosti te stupnja promjene i potencijalne degradacije (Davidson, Wilson 2006, 16). Istodobno su mnogi drugi potencijalni indikatori, identificirani kao visoko relevantni za očuvanje informativnog potencijala arheološkog zapisa, ocijenjeni kao trenutno nepraktični zbog tehnoloških ograničenja te nedostatka osnovnih podataka o tlu i reakcijama ostataka na promatrane promjene (Davidson, Wilson 2006, iv).

fizičkih ostataka arheološkog zapisa, odnosno potencijal za dobivanje podataka o njihovim formalnim značajkama i njihovima kontekstualnim međudnosima koji obuhvaćaju vezu između arheoloških materijala i stratigrafskih jedinica. Dodatne analize prikupljenih podataka trebale bi omogućiti izvođenje zaključaka o prostornoj i vremenskoj dimenziji ljudskih aktivnosti koje su se odvijale u prošlosti. Formalne informacije koje sadrži pojedini element arheološkog zapisa vezene su uz vidljiva obilježja koja je moguće opisati i grafički dokumentirati, dok njihovi kontekstualni međudnosi predstavljaju osobine odnosa između stratifikacije i pokretnih arheoloških materijala, gdje maksimum vrijednosti pokazuju ostaci sačuvani na mjestu primarne depozicije (Carver 1987b, 131). Značenje pojedine stratigrafske jedinice kao analitičke jedinice arheološkog istraživanja leži u stratigrafskom slijedu kao odrazu formativnih, depozicijskih i postdepozicijskih procesa te relativnog kronološkog slijeda događaja (Van de Noort *et al.* 2002, 3) pa taj skup podataka možemo smatrati informativnim potencijalom stratigrafske jedinice koji treba biti nadopunjen podacima o formalnim, kontekstualnim, prostornim i temporalnim obilježjima prisutnih artefakata i ekofakata. Utoliko informativni potencijal ovisi o međudnosu stratifikacije i pokretnih arheoloških materijala, odnosno očuvanosti fizičkih ostataka na mjestu primarne depozicije. Istodobno je visoko ovisan o procijeni integriteta te kriteriju kvalitete, odnosno razini do koje osnovne podatke možemo jasno i čitljivo izvoditi. U načelu će visokom ocjenom prema ovom kriteriju biti ocijenjeni cjelovito očuvani složeniji arheološki zapisi, dok će u drugim slučajevima procjena ovisiti o kvaliteti pojedinih elemenata arheološkog zapisa.

Interpretativni potencijal

Fizički ostaci ne mogu osigurati potpuno razumijevanje pojedinog arheološkog zapisa te njegova znanstvena vrijednost ovisi o širim spoznajama u kontekstu prostora i vremena (Drury, McPherson 2008, 35). Zato kriterij interpretativnog potencijala obuhvaća sposobnost izvođenja općih teorija i interpretacija iz osnovnih arheoloških podataka koje pruža

arheološki zapis te je određen razinom do koje istraživanje pojedinog zapisa može generirati nova znanja o prošlosti. Vrijednost je prema ovom kriteriju ovisna o utvrđenoj kvaliteti i informativnom potencijalu arheološkog zapisa, a utemeljena je na analizi praznina u trenutnim spoznajama i ovisi o utvrđenim istraživačkim ciljevima (Saunders 1984; Darvill 1987; Darvill, Saunders, Startin 1987; Deeben *et al.* 1999; Skeates 2000; Willems, Brandt 2004; MIZKŠ 2012). Procjena interpretativnog potencijala obuhvaća novija istraživanja usporedivih arheoloških ostataka, novija istraživanja regije i razdoblja te relevantnost istraživanja kao izvora podataka za popunjavanje praznina u geografskom i kronološkom znanju te tematskom znanju o prošlosti (Deeben *et al.* 1999, 187; Willems, Brandt 2004, 73; MIZKŠ 2012, Priloga 1). Doprinos razumijevanju važnosti i značenja arheološkog zapisa mogu pružiti i rezultati prethodnih arheoloških iskopavanja, terenskih pregleda ili prostornih analiza te se vrijednost prema ovom kriteriju može povećati i ako postoji novija dokumentacija o prethodnim istraživanjima (Darvill, Saunders, Startin 1987, 397; Wainwright 1989, 165; Startin 1994, 189; Skeates 2000, 13). Interpretativni potencijal utoliko obuhvaća prisutnost značajki koje mogu unaprijediti ili pridonijeti razumijevanju oblika i načina korištenja prostora, obrazaca naseljavanja i drugih vidika ljudskih aktivnosti na određenom području (MIZKŠ 2012, Priloga 1). U načelu će arheološki zapisi ocijenjeni kao rijetki imati i visok interpretativni potencijal, dok će u drugim slučajevima ocjena ovisiti o utvrđenim prazninama u trenutnim spoznajama (Willems, Brandt 2004, 73) te dostupnim podacima o sposobnosti pojedinog zapisa da te praznine popuni.

5.3.5 Problematika uspostave referentnih okvira

Prilikom izvođenja vrijednosnih procjena treba imati na umu da su one uvijek relativne i ovisne o našim trenutnim spoznajama te da nikad ne stoje kao samostalni i neovisni zaključci, nego su uvijek done-sene usporedbom s drugim relevantnim podacima.

Utoliko procjena vrijednosti arheološkog zapisa ne ovisi samo o njegovim specifičnim značajkama već se mora odrediti na temelju velikog broja parametara, ovisno o prostorno i vremenski uvjetovanim okolnostima (Groenewoudt, Bloemers 1997, 138). Time procjene zahtijevaju sustavnu analizu širih arheoloških značajki određenog područja, kako bi mogle reflektirati regionalne raznolikosti te potencijalne razlike u očuvanosti arheoloških ostataka (Starlin 1994, 192). Zato evaluacija utemeljena na unaprijed definiranom setu kriterija zahtijeva razvijeni sustav referiranja koji će omogućiti uspoređivanje vrijednosnih ocjena pripisanih različitim elementima baštine (Carman 2002b, 9; 2005b, 47–48). Mogućnost uspoređivanja, kojoj je preduvjet uvid u distribuciju i relativnu očuvanost arheoloških ostataka, time čini najznačajniji segment oblikovanja iskaza o vrijednosti pojedinog arheološkog zapisa (Groenewoudt, Bloemers 1997, 131; Schofield 2000a, 80). U Engleskoj i Nizozemskoj ta je problematika riješena upotrebom referentnih okvira procjene koji u Engleskoj predstavljaju unaprijed definirane klase spomenika, a u Nizozemskoj sustav regionalnih indikacija arheoloških vrijednosti. Kako u većini zemalja takvi okviri procjene nisu uspostavljeni, ovo je poglavlje namijenjeno razmatranju mogućnosti upotrebe kriterija vrijednosne procjene izvan konteksta procjene kakva je razvijena u Engleskoj i Nizozemskoj.

Procjena vrijednosti nije moguća bez nekog sustava referiranja pa strategija pristupa pojedinom arheološkom zapisu prilikom bilo koje vrste vrijednosne procjene mora obuhvatiti razumijevanje značajki zapisa, tj. njegovu kategorizaciju utemeljenu na komponentama koje pojedini zapis smještaju u unaprijed razumljene i definirane kategorije te ga na temelju prostornih i vremenskih značajki postavljaju unutar arheološki smislenih granica. Kako očuvanje različitih kategorija arheoloških ostataka nije stvar slučajnosti i na njih utječu mnogi čimbenici kao što su topografija i geologija, zatim klima i zagađenje okoliša te različiti fizički i biološki čimbenici, njihova inicijalna analiza također može biti obuhvaćena u ovom segmentu

vrijednosne procjene. Utoliko kategorizacija obuhvaća izdvajanje tipoloških, prostornih i kronoloških značajki koje omogućuju vrijednosnu procjenu arheološkog zapisa usporedbom s drugim relevantnim arheološkim ostacima, pa time predstavlja nužni dio postupka jer omogućuje uspoređivanje vrijednosnih ocjena. Stoga postaje jasno da višeperiodne arheološke zapise nije moguće u cijelosti procijeniti na temelju istog okvira referiranja te postupak nužno zahtijeva zaseban pristup onim dijelovima zapisa koje je moguće smisljeno vremenski odvojiti. Stoga, na temelju povijesno-geografskih značajki regije u koju je smješten pojedini arheološki zapis, svaki njegov vremenski odvojiv segment mora biti podvrgnut vrijednosnoj procjeni unutar posebno određenog okvira referiranja. Tek to će omogućiti smislenu vrijednosnu procjenu utemeljenu na regionalnom značenju ovisno o vrsti, prostornom smještaju i prisutnim temporalnim značajkama, te razumijevanje značenja arheološkog zapisa određenog opsegom pitanja na koja može donijeti odgovore.

Okvir procjene utoliko je definiran značajkama pojedinog zapisa te je ovisan o odnosu između arheologije, regije i razdoblja. Kako je u tom pogledu referentni okvir geografska jedinica varijabilne veličine koja mora odgovarati konceptima prostora i vremena povijesnih zajednica (Groenewoudt, Bloemers 1997, 125), uspostava obuhvatnog sustava referiranja za različita razdoblja u okvirima današnjih slovenskih granica prelazi okvire ovoga rada. Stoga je za potrebe vrijednosne procjene smislene okvire referiranja moguće oblikovati korištenjem postojećih izvora informacija koji obuhvaćaju poznate podatke o prisutnosti, karakteru, očuvanosti, kvaliteti i kronološkim odrednicama poznatih arheoloških zapisa. Time je moguće odrediti fizičke granice procjene unutar kojih su, u skladu s trenutnim spoznajama, izdvojene i definirane usporedive značajke. Pregledom povijesti istraživanja u regionalnom kontekstu moguće je utvrditi arheološku poziciju pojedinog zapisa u odnosu na trenutne spoznaje o prostoru i vremenu te odrediti granice unutar kojih je moguće, ovisno o pojedinom slučaju, iznijeti smislenu usporedbu i time

utemeljenu procjenu. Taj se postupak može provesti analizom znanstvenih i stručnih radova te uključuje razmatranje publiciranog, arhiviranog i drugog dokumentacijskog gradiva (Novaković *et al.* 2007, 63), što omogućuje procjenu arheološkog potencijala regije i time uspostavu okvira referiranja prilikom provođenja vrijednosnih procjena.

Kako je referentni okvir ključni dio evaluacijskog postupka, a zasnovan je na sintezi trenutnih spoznaja o arheološkom zapisu u jednom vremenski determiniranom području, nedostatak takvog pristupa posljedica je nepostojanja unaprijed definiranih okvira koji jamči da će se procjene usporedivih arheoloških zapisa uvijek obavljati na temelju istog sustava referiranja. Zato, kao preduvjet uspješnosti vrijednosnih procjena, daljnji razvoj evaluacijskog postupka mora biti usmjeren na razvoj obuhvatnog sustava referiranja, čija uspostava prelazi granice arheološki prikupljenih podataka te uključuje geomorfološku karakterizaciju krajolika, kao i njegove ekološke i vizualne atribute. Cilj je razvoja takvog sustava omogućiti dublje razumijevanje odnosa između arheologije i krajolika, i time u evaluacijski postupak implementirati sustav očekivanih vrijednosti, kao ključni element učinkovitog upravljanja arheološkom baštinom.

5.4 Oblikovanje metode procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa

Nakana je ovog poglavlja oblikovati metodu procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa koja se naslanja na postupak vrijednosne procjene razmotren u prethodnim poglavljima. Kako se vrijednost arheoloških ostataka može odrediti na temelju velikog broja parametara ovisno o njihovoj društvenoj relevantnosti te općim značajkama, specifičnim fizičkim značajkama te zadanim prostornim i vremenskim okolnostima (Groenewoudt, Bloemers 1997, 138), značajan predložak za razvoj metode predstavljali su engleski i nizozemski evaluacijski postupci, razmatranje kojih je omogućilo

definiranje kriterija i oblikovanje postupka vrijednosne procjene, kao i uviđanje značenja referentnog okvira za njegovu uspješnost. Model procjene vrijednosti arheološkog zapisa razvijen na zadanim temeljima utoliko obuhvaća jasno definirane kriterije vrednovanja, vrijednosne stupnjeve i referentni okvir, na temelju kojih se zatim izvodi izjava o vrijednosti arheološkog zapisa prije oštećenja ili uništenja. Kriteriji vrijednosne procjene podijeljeni su u tri osnovne kategorije, od kojih su prve dvije izravno izvedene iz standardnih baštinskih procjena, a definirane su društvenim i općim vrijednostima arheološkog zapisa. Treća se kategorija dijelom naslonila na standardne baštinske procjene znanstvene vrijednosti, no proširena je analizom fizičkih ostataka arheološkog zapisa kao temeljnih indikatora njegove znanstvene vrijednosti, odnosno njegove kvalitete i informativnog potencijala (*sl.* 28).

Procjena vrijednosti oblikovana je kao kvantitativna analiza, aplikacijom sustava koji omogućuje izražavanje vrijednosti u obliku zbroja bodova. Svi su predloženi kriteriji definirani i raspravljani u detalje te se, po uzoru na razmotrene modele, ocjenjuju korištenjem triju stupnjeva intervalne skale kojima se pripisuje numerička vrijednost, odnosno 1, 2 ili 3 boda za nisku, srednju ili visoku vrijednost prema pojedinom kriteriju.

Kako je postupak do ovog stupnja ograničen na razumijevanje vrijednosti arheološkog zapisa prije njegovog oštećivanja, pristup procjeni gubitka vrijednosti zahtijeva razmatranje podataka koji se mogu koristiti u tu svrhu. Stoga je potrebno razmotriti mogućnosti primjene kvantitativnog pristupa procjeni vrijednosti na metodu procjene gubitka vrijednosti, pri čemu je krajnji cilj oblikovanje jasne izjave o izgubljenoj vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa. Utoliko je razumijevanje odnosa između pripisane vrijednosti i utjecaja promjene preduvjet razumijevanju razine i dosega učinjene štete, te novog vrijednosnog statusa sačuvanog dijela arheološkog zapisa. Oblikovanje metode procjene gubitka vrijednosti ovisi, dakle, o dvostrukoj analizi: prva se odnosi na utvrđivanje

KATEGORIJE	KRITERIJI	PARAMETRI
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	VIZUALNA VRIJEDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - vidljivost kao sposobnost utjecanja na misli i doživljaj mjesta i prostora - prepoznatljivost u prostoru - očuvanost fizičkih značajki, oblika i strukture - odnos prema krajoliku
	POVIJESNA VRIJEDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - povezanost sa stvarnim povijesnim događajima ili temama iz lokalne, regionalne, nacionalne ili međunarodne povijesti - povezanost s ljudima, događajima, djelatnostima - pripisana kvaliteta, svojstva ili značenje te veza s mitovima i legendama lokalne ili regionalne zajednice - doprinos interpretaciji i reinterpetaciji prostora
	EKONOMSKA VRIJEDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - gospodarske mogućnosti te sposobnost generiranja izravne ili neizravne dobiti - dostupnost i mogućnosti upravljanja - sposobnost uključivanja u druge vidike društvenog i ekonomskog života kao doprinos obrazovnoj, rekreacijskoj i estetskoj kvaliteti područja
OPĆE VRIJEDNOSTI	RIJETKOST	<ul style="list-style-type: none"> - broj poznatih i usporedivih arheoloških ostataka iz istog razdoblja u istoj regiji - iznimnost na temelju očuvanosti arheološkoga zapisa - iznimnost ovisna o načinu i obrascima korištenja prostora ili utemeljena na drugim kulturnim i povijesnim značajkama
	GRUPNA VRIJEDNOST	<ul style="list-style-type: none"> - prisutnost sinkroničnog konteksta koji podrazumijeva očuvanost arheoloških ostataka iz istog razdoblja u neposrednoj blizini - prisutnost dijakroničkog konteksta koji podrazumijeva očuvanost arheoloških ostataka iz različitih razdoblja u neposrednoj blizini - kontekst krajolika koji podrazumijeva fizičku i/ili povijesno geografsku cjelovitost suvremenog krajolika
	REPREZENTATIVNOST	<ul style="list-style-type: none"> - bitne značajke određenog područja i/ili razdoblja - broj očuvanih i poznatih usporedivih zapisa iz istog razdoblja i iste regije (čija je prisutnost ustanovljena i očuvanje zajamčeno) - razina očuvanosti fizičkih ostataka
ZNANSTVENE VRIJEDNOSTI	INTEGRITET	<ul style="list-style-type: none"> - stabilnost prirodnog okoliša - razina ugroženosti ljudskim aktivnostima - prostorna cjelovitost arheološkog zapisa - razina intaktnosti stratifikacije
	KVALITETA	<ul style="list-style-type: none"> - procjena očuvanosti fizičkih ostataka arheološkog zapisa - jasnoća i čitljivost stratigrafskog slijeda - procjena raznolikosti i količine pokretnog arheološkog materijala - prisutnost dijagnostički relevantnih pokretnih arheoloških materijala - kvaliteta odnosa stratifikacije i očuvanih arheoloških materijala
	INFORMATIVNI POTENCIJAL	<ul style="list-style-type: none"> - sposobnost izvođenja podataka o formalnim značajkama arheoloških ostataka - sposobnost izvođenja podataka o kontekstualnim međudodnosima arheoloških ostataka - sposobnost izvođenja zaključaka o prostornoj i vremenskoj dimenziji ljudskih aktivnosti
	INTERPRETATIVNI POTENCIJAL	<ul style="list-style-type: none"> - sposobnost generiranja novih znanja - mogućnost popunjavanja praznina u trenutnim spoznajama - usporedivost s novijim istraživanjima sličnih vrsta arheoloških ostataka - usporedivost s novijim istraživanjima regije i razdoblja

Slika 28 Kriteriji i parametri vrijednosne procjene.

vrijednosti arheološkog zapisa prije oštećenja, a druga na procjenu gubitka nastalog nenadziranim ili nestručno izvedenim zahvatima. Stoga je važno definirati metodološki okvir procjene gubitka vrijednosti arheološkog zapisa u koji je moguće implementirati kriterije razmatrane u prethodnim poglavljima. U tom je kontekstu potrebno istaknuti da procjena gubitka vrijednosti ne dopušta jednostavno oduzimanje vrijednosti od rezultata dobivenih vrijednosnom procjenom. U tom segmentu procjene vrijednost ovisi o različitim kriterijima razvrstanim u tri zasebne skupine, gdje oštećenje arheološkog zapisa ne utječe jednako na gubitak vrijednosti prema svakoj skupini, kao ni prema svakom od zadanih kriterija. Naime, ocjene pripisane prema zadanim kriterijima predstavljaju kvalitativne, odnosno ordinalne varijable utemeljene na kategorizaciji podataka, zbog čega nemaju pravo numeričko značenje pa matematičke operacije nad njima postaju besmislene. Utoliko ne dopuštaju razmatranje gubitka vrijednosti prema svakom od zadanih vrijednosnih kriterija pa osnovno pitanje postaju informacije koje se mogu koristiti za takvu procjenu i sustav unutar kojeg ih je moguće koristiti. Razmatranjem prikladnosti informacija koje tim postupkom možemo prikupiti postaje razvidno da je značajan čimbenik u procjeni gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa utvrđivanje stupnja uništenosti, pa cilj postaje izdvajanje podataka kojima se on može iskazati. Taj pristup zahtijeva izravan uvid u promjenu, premještanje ili uklanjanje arheoloških ostataka koji su utjecali na integritet zapisa i time na njegovu vrijednost.

Kako je razmatranje vrijednosnog potencijala fizičkih značajki arheološkog zapisa, zajedno s njegovim društvenim i općim vrijednostima, obuhvaćeno već temeljnom vrijednosnom procjenom, postaje razvidno da procjeni nedostaje razmatranje prostornog dosega oštećenja. No arheološki zapis ima svoju trodimenzionalnu pojavnost, koja može značajno varirati i koja ne može biti sa sigurnošću utvrđena za cijeli zapis na temelju oštećenog dijela pa sustav procjene gubitka vrijednosti ne može jednostavno baratati trodimenzionalnim prostornim podacima. S druge strane, procjena vrijednosti složenijih vi-

šeperiodnih arheoloških zapisa zasebno razmatra njegove vremenski odvojive dijelove pa i razmatranje prostornog dosega oštećenja mora biti zasebno provedeno za svaki vremenski odvojiv dio zapisa.

U tom kontekstu realna nemogućnost utemeljene rekonstrukcije unutrašnje varijabilnosti cijelog arheološkog zapisa čini evaluaciju na temelju trodimenzionalnih podataka o doseg zahvata neutemeljenom. Istodobno, takav bi pristup mogao dovesti do varijabilnog pristupa različito uslojenim dijelovima arheološkog zapisa neovisno o potencijalnim razlikama u podacima koje sadrže. Uz to je razlika u vrijednosti između jednostavnijih i složenijih arheoloških zapisa u obzir uzeta već prilikom procjene vrijednosti prema kriterijima kvalitete i informativnog potencijala. Iz tih je razloga vidljivo da trodimenzionalni podaci ne mogu biti u potpunosti prikladni za procjenu gubitka te su podaci o uništenju u dvodimenzionalnom prostoru izabrani kao prikladni za takvu procjenu. Ipak, visina depozicije, kao odraz intenzivnosti i vrste aktivnosti na određenom području, ne smije biti zanemarena, pa je oštećeni dio arheološkog zapisa moguće uspoređivati samo s onim dijelovima zapisa za koje je s određenom vjerojatnošću moguće utvrditi da posjeduju slične značajke u trodimenzionalnom prostoru. U tom je postupku od presudne važnosti stručna procjena uzroka i tijeka nastanka stratifikacije na osnovi koje je moguće definirati prostorne granice usporedivog dijela arheološkog zapisa kao temelja za izračun stupnja uništenosti.

Izračun stupnja uništenosti zajedno s vrijednosnom procjenom utoliko predstavlja značajan segment procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa pa ta dva podatka treba smatrati osnovnim varijablama za izračun gubitka vrijednosti. Apolutni skor u postupku procjene vrijednosti ovisi o 10 ulaznih, ordinalnih varijabli od kojih svaka može poprimiti vrijednosti 1 (niska), 2 (srednja) ili 3 (visoka), pa ocjena vrijednosti poprima interval vrijednosti od 10 do 30 (*sl. 29*).

Rezultat vrijednosne procjene moguće je pretvoriti u vrijednosni indeks (V_i) kao pokazatelj vrijednosnog ranga pojedinog arheološkog zapisa iskazan u

VRIJEDNOSTI	KRITERIJI	OCJENA VRIJEDNOSTI		
		VISOKA	SREDNJA	NISKA
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	Vizualna vrijednost	3	2	1
	Povijesna vrijednost	3	2	1
	Ekonomska vrijednost	3	2	1
OPĆE VRIJEDNOSTI	Rijetkost	3	2	1
	Grupna vrijednost	3	2	1
	Reprezentativnost	3	2	1
ZNANSTVENE VRIJEDNOSTI	Integritet	3	2	1
	Kvaliteta	3	2	1
	Informativni potencijal	3	2	1
	Interpretativni potencijal	3	2	1
ZBROJ BODOVA		30	20	10
		maksimalni broj bodova	srednja vrijednost	minimalni broj bodova

Slika 29 Bodovna tablica vrijednosne procjene.

omjeru apsolutnog skora vrijednosti (AS_v) i broja ulaznih varijabli čime vrijednosni indeks poprima interval vrijednosti od 1 do 3.

$$V_i = \frac{AS_v}{10}$$

Interval vrijednosti koje poprima vrijednosni indeks odgovara rangiranju arheološkog zapisa u tri kategorije, koje se standardno koriste kao vrijednosne ocjene kulturne baštine, a obično su definirane kao lokalna, regionalna i nacionalna vrijednost. Vrijednosni indeks dakle, označava vrijednost koju je zapis imao prije oštećenja i izravno je vezan uz tri skupine varijabli prema kojima se vrijednost procjenjuje. Time vrijednosni indeks obuhvaća sve podatke o prepoznatoj vrijednosti arheološkog zapisa i izravno utječe na izračun gubitka vrijednosti prema ustanovljenom stupnju uništenosti. U tom je kontekstu rezultat ocjenjivanja arheološkog zapisa iskazan kao vrijednosni indeks prikladno koristiti kao multiplikator stupnja uništenosti pa osnovnu jednadžbu procjene gubitka vrijednosti arheološkog zapisa možemo iskazati kao:

$$G = V_i \times S_u$$

Pri čemu je:

G = procijenjeni gubitak vrijednosti

V_i = vrijednosni indeks

S_u = stupanj uništenosti

Izračun stupnja uništenosti (S_u) ovisit će o utvrđenoj razini relativne uništenosti (R_u) izvedenoj iz procijenjenog postotka uništenosti (PP_u), i modelu koji se primjenjuje. Procijenjeni postotak uništenosti (PP_u) predstavlja omjer površine oštećenog dijela (P_u) i ukupne površine usporedivog arheološkog zapisa (P_{uk}). Ako površinu nije moguće sa sigurnošću definirati, možemo je aproksimirati kao geometrijsku sredinu površine opisanog i upisanog kruga, pa se izračun postotka uništenosti (PP_u) može izraziti na slijedeći način:

$$\begin{aligned} PP_u [\%] &= 100 \times \frac{P_u}{P_{uk}} \approx 100 \times \frac{\sqrt{P_u \times P_R}}{P_{uk}} = \\ &= 100 \times \frac{\pi \times R \times r}{P_{uk}} \end{aligned}$$

Postotak uništenosti (PP_u) može poprimiti vrijednosti u intervalu od 1 do 100 %, pri čemu se oštećenja veća od 90 % mogu smatrati potpu-

POSTOTAK UNIŠTENOSTI	STUPANJ UNIŠTENOSTI
1 – 10 %	2
11 – 20 %	3
21 – 30 %	4
31 – 40 %	5
41 – 50 %	6
51 – 60 %	7
61 – 70 %	8
71 – 80 %	9
81 – 90 %	10

Slika 30 Tablični prikaz odnosa postotka i stupnja uništenosti pri linearnoj raspodjeli vrijednosti.

nim gubitkom vrijednosti arheološkog zapisa.⁶³ No različiti su modeli za izračun stupnja uništenosti, ovisno o postotku uništenosti, sposobni različito distribuirati procijenjeni stupanj uništenosti. Zato odnos stupnja uništenosti prema postotku uništenosti može značajno varirati te ovisi o primijenjenom modelu izračuna koji mora predstavljati odraz teorijski utvrđenih razloga primjene. Ako se stupanj uništenosti želi iskazati kao linearno proporcionalan porastu postotka uništenosti, pri čemu je jednak porast stupnja za jednak porast postotka uništenosti, interval najprikladnijih vrijednosti stupnja uništenosti iskazuje *slika 30*.

Stupanj uništenosti time dogovorno poprima vrijednosti od 2 do 10 te predstavlja ordinalnu varijablu ovisnu o izračunu relativne uništenosti na temelju postotka uništenosti, ako se prihvati da oštećenja veća od 90 % predstavljaju apsolutni gubitak vrijednosti arheološkog zapisa.

Kako izračun stupnja uništenosti (S_u) ovisi o utvrđenoj razini relativne uništenosti (R_u), linearni će model relativnu uništenost iskazati kao:

$$R_u = \frac{PP_u}{10}$$

⁶³ Procjenu postotka uništenosti treba iskazati kao cijeli broj jer takav izračun teško može biti potpuno precizan.

a stupanj uništenosti kao:

$$S_u = \text{ceil}(R_u) + 1$$

gdje *ceil* označava postupak zaokruživanja brojeva prema gornjoj graničnoj vrijednosti i služi zaokruživanju gubitka vrijednosti na cijele brojeve.⁶⁴ Time se izračun gubitka vrijednosti (G) u linearnom modelu može izraziti jednadžbom:

$$G = V_i \times S_u = V_i \times (\text{ceil}(\frac{PP_u}{10}) + 1)$$

kojom procijenjeni gubitak vrijednosti poprima vrijednosti od 2 do 30. U linearnom modelu porast stupnja uništenosti linearno je proporcionalan porastu postotka uništenosti pa ako promotrimo grafički iskazani raspon rezultata, uviđamo da on pokazuje jednak porast stupnja za jednak porast postotka uništenosti, pri čemu gubitak vrijednosti za arheološke zapise s istim vrijednosnim indeksom raste proporcionalno s postotkom uništenosti (*sl. 31, 32*).

No linearna raspodjela vrijednosti tek je jedan od nekoliko mogućih oblika ovisnosti vrijednosti o procijenjenom postotku uništenosti. U tom je kontekstu potrebno razmotriti mogućnosti postupaka koji su sposobni prikazati izrazitiji gubitak vrijednosti s porastom postotka uništenosti, a cilj je takvih izračuna naglasiti značenje većih oštećenja na arheološkom zapisu. Taj je pristup moguće iskazati kvadratnim modelom u kojem je porast postotka uništenosti kvadratnom funkcijom vezan uz porast stupnja uništenosti, što znači da je porast stupnja jednak kvadratnom porastu postotka uništenosti.

U tom će slučaju relativna razina uništenosti biti iskazana sljedećom jednadžbom:

$$R_u = \frac{PP_u^2}{1000}$$

Stupanj uništenosti ponovo se može izračunati kao:

$$S_u = \text{ceil}(R_u) + 1$$

⁶⁴ Funkcija *ceil* (x) najmanji je cijeli broj ne manji od x . Primjerice, realni brojevi između 4 i 5 zaokružuju se na 5 pa je *ceil*(4) = 4, a *ceil*(4,23655) = 5.

pa ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u kvadratnom modelu izgleda ovako:

$$G = V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PP_u^2}{1000} \right) + 1 \right)$$

Praktično gledajući, taj model kod manjeg postotka oštećenja pokazuje manje pomake u stupnju oštećenja, dok s porastom postotka oštećenja brže raste i stupanj oštećenja. Gubitak vrijednosti je prema tom modelu manje osjetljiv na manja, a više na veća oštećenja pa njegovo uporabno značenje leži u sposobnosti da veća oštećenja izrazi kao značajniji gubitak vrijednosti (sl. 33, 34).

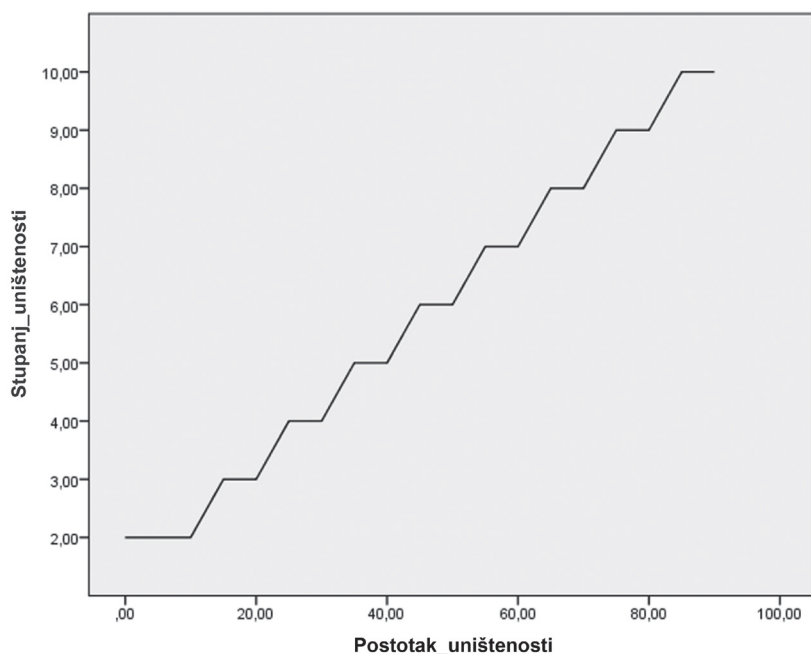
Sličan rezultat daje i eksponencijalni model gdje se razina uništenosti može iskazati kao:

$$Ru = \frac{PP_u}{25} \times e^{\frac{PP_u}{100}}$$

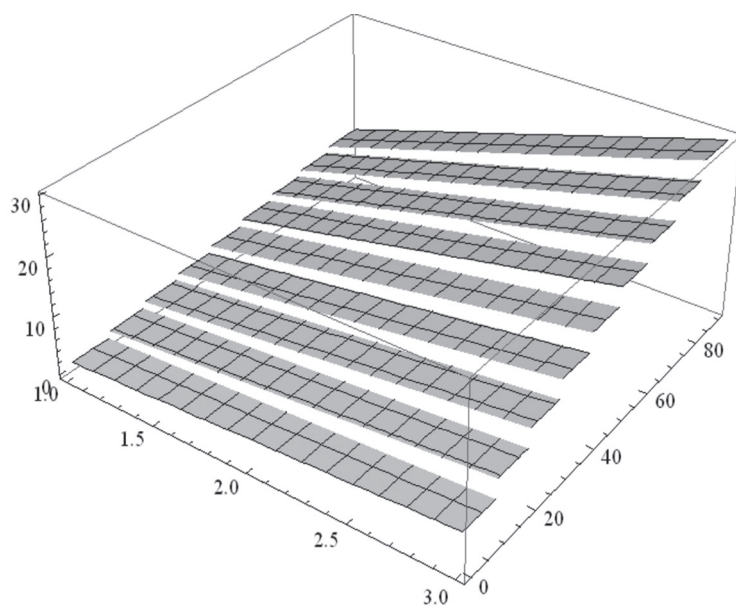
Stupanj uništenosti ponovo se može izračunati formulom:

$$Su = \text{ceil} (Ru) + 1$$

pa ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u eksponencijalnom modelu izgleda ovako:

Slika 31 Ovisnost stupnja uništenosti o postotku uništenosti u linearnom modelu.

Slika 32 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u linearnom modelu.

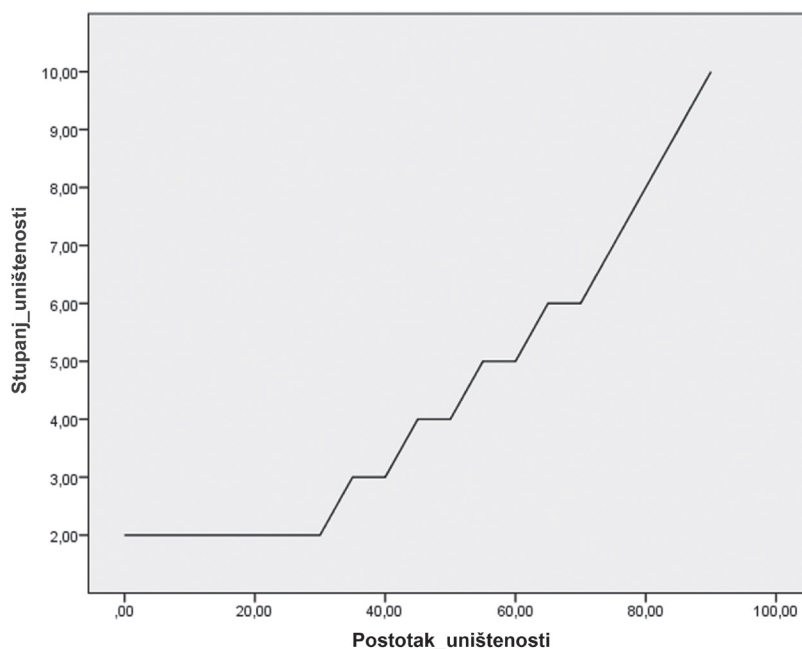
$$G = V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PP_u}{25} \times e^{\frac{PP_u}{100}} \right) + 1 \right)$$

U eksponencijalnom modelu porast postotka uništenosti eksponencijalnom funkcijom vezan je uz porast stupnja uništenosti, što znači da porast stupnja uništenosti eksponencijalno raste s porastom postotka uništenosti (sl. 35, 36). Razlika naspram kvadratnom modelu je u tome što stupanj uništenosti nešto brže raste pri manjim postocima uništenosti, no pokazuje usporavanje u najvišim vrijednostima, a o istoj je promjeni ovisna i procjena gubitka vrijednosti prema eksponencijalnom modelu. Utoliko eksponencijalni

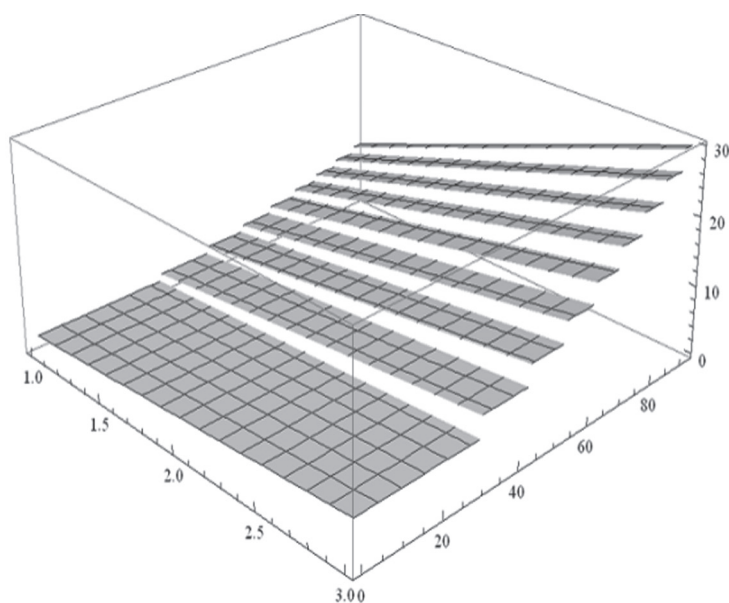
model ima prednost u odnosu na kvadratni jer je nešto osjetljiviji na manja oštećenja arheološkog zapisa (kvadratni model ne pokazuje pomak u gubitku do razine od 31 % uništenosti za zapise s vrijednosnim indeksom 3), dok je zadržka koju pokazuje pri većim oštećenjima minimalna.

Istodobno se odnos gubitka vrijednosti prema postotku uništenosti može promatrati i na način koji svako oštećenje tretira kao značajno te porast postotka uništenosti pokazuje izrazitiju osjetljivost kod manjih, a nižu kod većih oštećenja. Rezultati takvih modela od posebne su važnosti, jer učinke i manjih

Slika 33 Ovisnost stupnja uništenosti o postotku uništenosti u kvadratnom modelu.

Slika 34 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u kvadratnom modelu.

utjecaja na arheološki zapis mogu utemeljeno iskazati kao značajne.

Procjena gubitka vrijednosti se s tim ciljem može izraziti pomoću korijenskoga ili logaritamskog modela pri čemu je porast postotka uništenosti korijenskom, odnosno logaritamskom funkcijom vezan uz porast stupnja uništenosti.

U korijenskom modelu relativnu razinu uništenosti možemo iskazati kao:

$$Ru = \sqrt{PPu + 1}$$

a stupanj uništenosti kao:

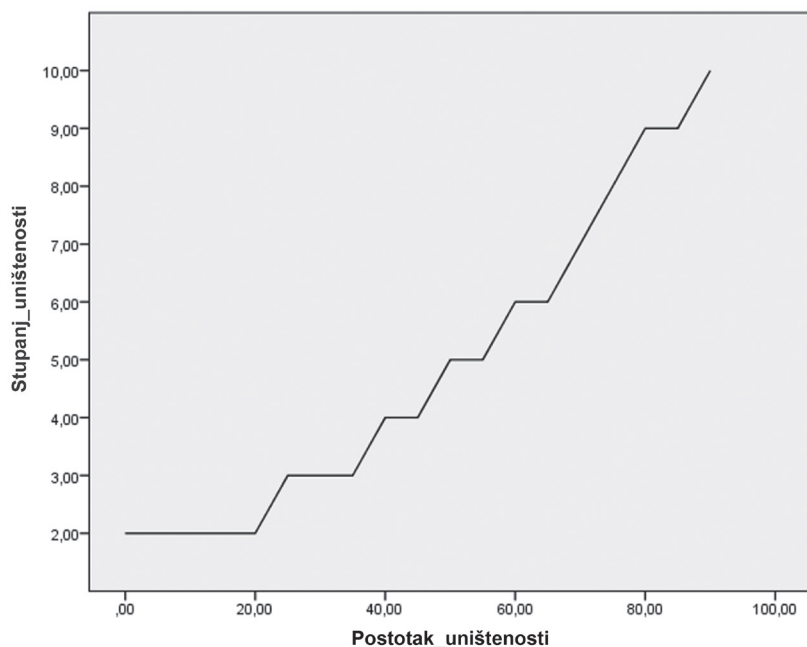
$$Su = \text{ceil}(Ru)$$

pa ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u korijenskom modelu izgleda ovako:

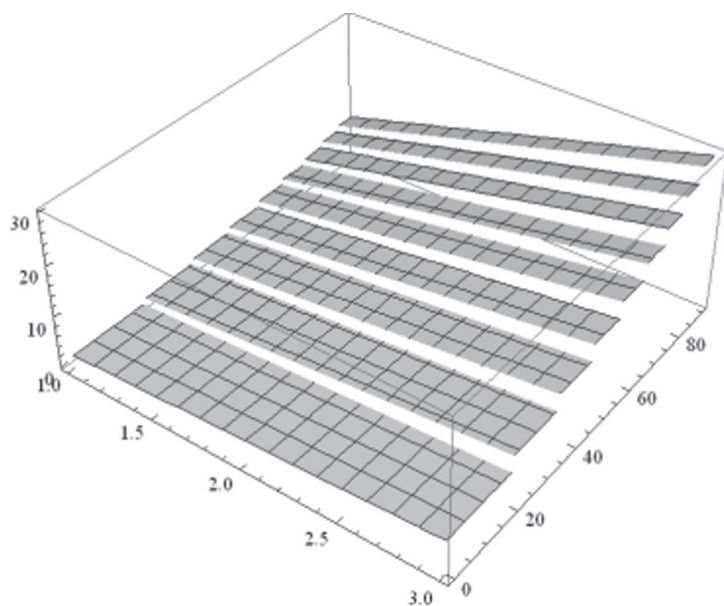
$$G = Vi \times \text{ceil}(\sqrt{PPu + 1})$$

Sličnu će osjetljivost pokazati i nešto kompliciraniji logaritamski model, u kojem je izračun relativne razine uništenosti iskazan kao:

$$Ru = 5 \times \ln\left(\frac{PPu}{20} + 1\right)$$

Slika 35 Ovisnost stupnja uništenosti o postotku uništenosti u eksponencijalnom modelu.

Slika 36 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u eksponencijalnom modelu.

a stupanj uništenosti jednadžbom:

$$Su = \text{ceil}(Ru) + 1$$

pa ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti glasi:

$$G = Vi \times (\text{ceil}(5 \times \ln(\frac{PPu}{20} + 1)) + 1)$$

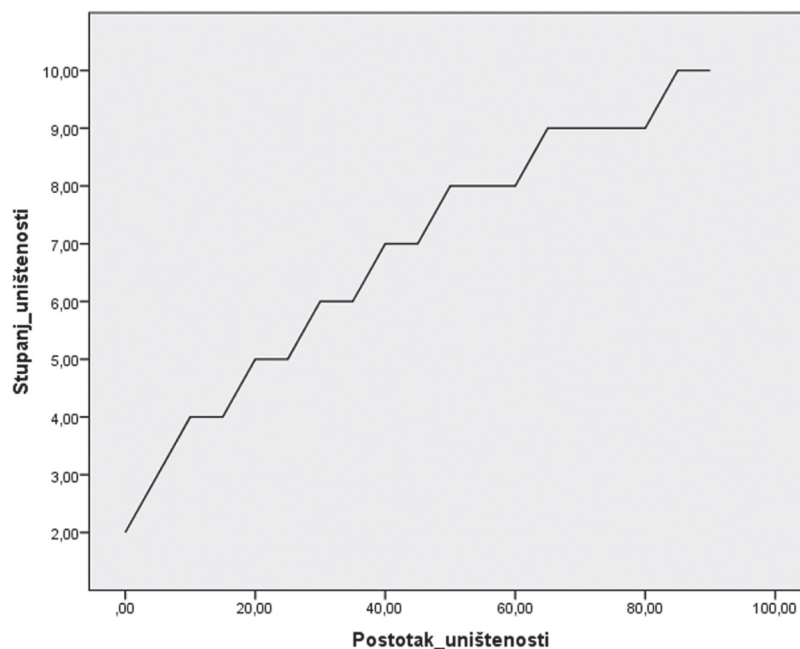
Oba modela kod manjih oštećenja rezultiraju većim pomacima stupnja uništenosti, dok s porastom postotka stupanj uništenosti sporije raste. Usporedbom

njihovih rezultata može se primijetiti da je korijenski model nešto osjetljiviji na manja oštećenja, no ta je razlika minimalna (sl. 37–40).

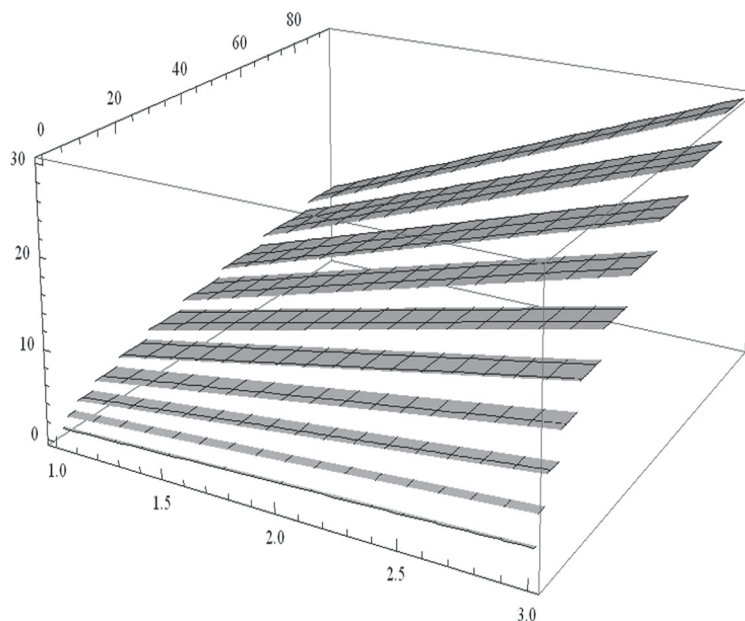
Prema svim modelima stupanj uništenosti poprima vrijednosti na intervalnoj skali od 2 do 10, a gubitak vrijednosti proporcionalno raste s procijenjenim stupnjem uništenosti te poprima vrijednosti na skali od 2 do 30 (sl. 41).

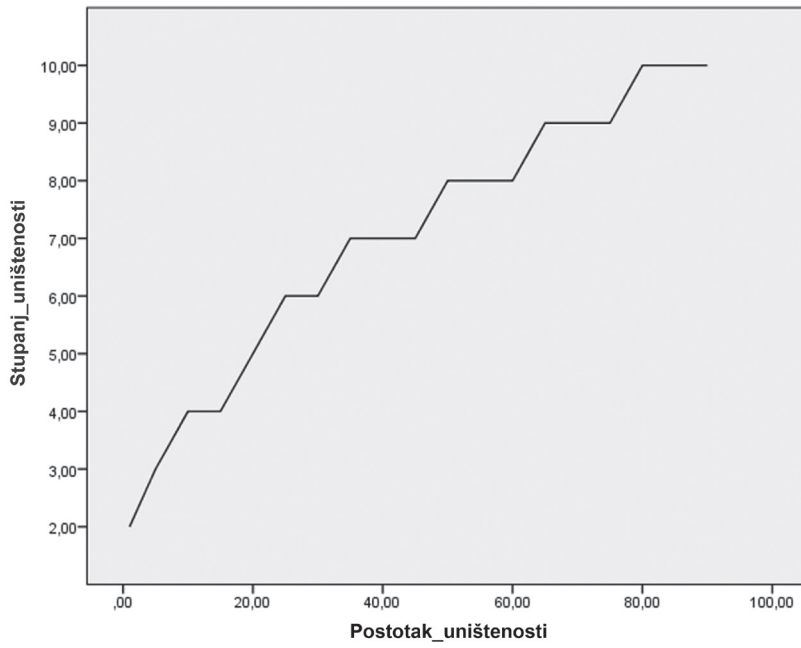
Neovisno o primijenjenom modelu, dobiveni se rezultat može izraziti u obliku ocjene koja će omogućiti rangiranje ozbiljnosti štetnih učinaka, pomoću jednadžbe:

Slika 37 Ovisnost stupnja uništenosti o postotku uništenosti u korijenskom modelu.

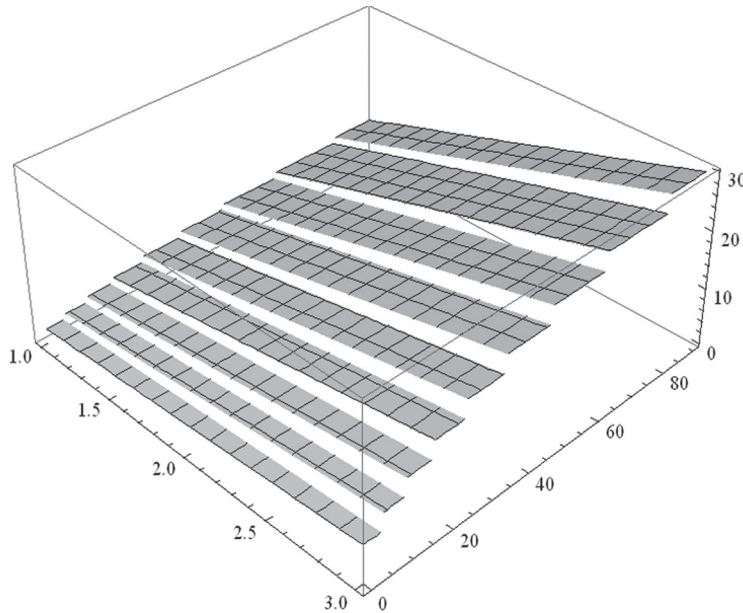

Slika 38 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u korijenskom modelu.

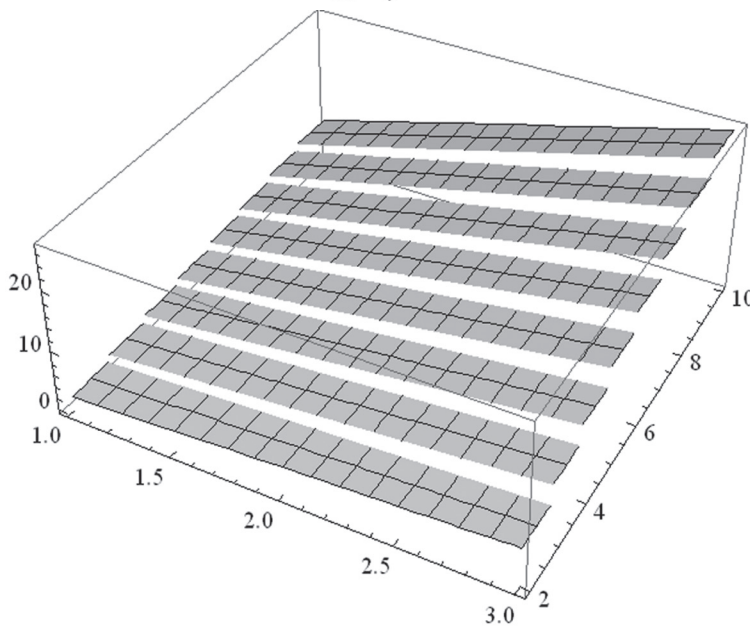

Slika 39 Ovisnost stupnja uništenosti o postotku uništenosti u logaritamskom modelu.

Slika 40 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o postotku uništenosti u logaritamskom modelu.

Slika 41 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o stupnju uništenosti: $G = Vi \times Su$.

GUBITAK VRIJEDNOSTI			KATEGORIJA	ISKAZ
linearna kategorizacija	eksponencijalna kategorizacija	logaritamska kategorizacija		
2 – 6	2 – 11	2 – 4,4	1	minimalan gubitak
6,1 – 12	11,1 – 18	4,5 – 9,8	2	umjeren gubitak
12,1 – 18	18,1 – 23,1	9,9 – 16,4	3	značajan gubitak
18,1 – 24	23,2 – 27,4	16,5 – 24,4	4	izrazit gubitak
24,1 – 30	27,5 – 30	24,5 – 30	5	potpun gubitak

Slika 42 Ovisnost procjene gubitka vrijednosti o primijenjenoj kategorizaciji.

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{6} \right)$$

kojom je gubitak vrijednosti proporcionalno svrstan u pet kategorija.

No ni gubitak se ne mora nužno proporcionalno kategorizirati, već i taj postupak može pokazivati manju, odnosno veću osjetljivost na više ili niže vrijednosti. Kategorizaciju osjetljivu na veće gubitke možemo izraziti jednadžbom:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{15} \times e^{\frac{G}{35}} \right)$$

kojom je gubitak vrijednosti ponovo raspoređen u pet kategorija, no kategorizacija je prema tom modelu manje osjetljiva na niže, a izrazitije na više ocijenjene gubitke vrijednosti.

Treći pristup predstavlja kategorizacija koja gubitak ponovo svrstava u pet kategorija, ali pokazuje izrazitiju osjetljivost na niže vrijednosti.⁶⁵

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{G}{20} + 1 \right) \right)$$

Rezultat svih triju postupaka je ocjena gubitka vrijednosti iskazana u intervalu od 1 do 5, kao numerička oznaka konačnog iskaza o izgubljenoj vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

Usporedbom rezultata predloženih modela (sl. 42) primjetno je da su i linearna i logaritamska kategorizacija sposobne pokazati osjetljivost na niže procijenjene

gubitke vrijednosti, dok je eksponencijalnom kategorizacijom gubitak vrijednosti iskazan u intervalu od 2 do čak 11 ocijenjen kao minimalan. No da predloženi postupak ne bi bio automatski odbačen, sva tri će biti testirana u stvarnim situacijama kako bi se dobili usporedivi rezultati i omogućila procjena njihove upotrebljivosti i uspješnosti.

Time je oblikovana metoda procjene gubitka vrijednosti arheološkog zapisa koja se sastoji od 5 različitih postupaka:

1. Uspostava referentnog okvira
2. Analiza rezultata arheološkog dokumentiranja uništenja
3. Procjena vrijednosti prije štetnih zahvata
4. Procjena postotka uništenosti
5. Procjena gubitka vrijednosti

Zajedno, te zasebne faze procjene trebale bi činiti prikladan set koraka koji vodi utemeljenoj ocjeni gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa. Prednosti, ali i nedostaci takvih procjena već su razmatrani te ih ovdje nije potrebno dodatno naglašavati. Ipak, predložena metoda zahtijeva empirijsku provjeru njezine uspješnosti i analizu dobivenih rezultata ovisno o korištenom modelu izračuna pa je završni dio ovoga rada usmjeren na njezinu primjenu na arheološke zapise koji su u različitom opsegu oštećeni nenadziranim zemljanim radovima.

⁶⁵ Izrazitija osjetljivost na veće ili manje gubitke može se iskazati i kvadratnom: $G_k = \text{ceil} \left(\frac{G^2}{180} \right)$; ili korijenskom jednadžbom: $G_k = \text{ceil} (\sqrt{G} - 1)$.

6 Empirijska analiza metode procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa

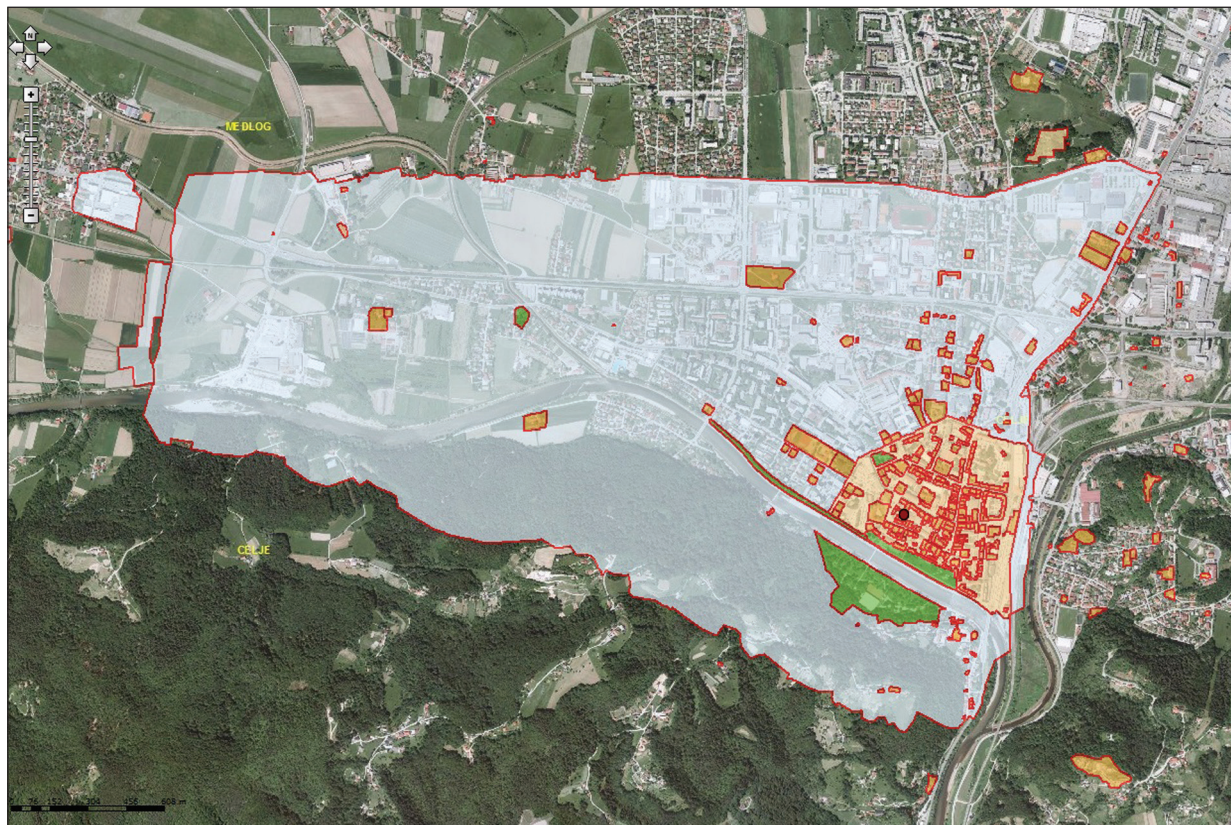
U skladu s prikazima iz prethodnih poglavlja, uspostavljenu je metodu potrebno primijeniti na različite vrste arheološkog zapisa, kako bi se testirala njezina prikladnost za procjenu gubitka vrijednosti u različitim situacijama te ovisno o obliku u kojem se arheološki zapis može javiti. Zato se u ovom poglavlju donosi prikaz postupka implementacije i testiranja uspješnosti metode procjene gubitka vrijednosti oštećenoga arheološkog zapisa. U tu svrhu izabrana su tri različita arheološka zapisa dovoljno varijabilnih značajki da prikažu prikladnu i reprezentativnu razinu mogućih situacija prilikom implementacije postupka. Na sva tri položaja provedena su arheološka istraživanja: u jednom slučaju to je arheološko iskopavanje prije provedbe građevinskih radova, a u druga dva arheološko dokumentiranje uništenja koje je nastalo nenadziranim zemljanim radovima. Istraživanja je provela tvrtka Arhej, d. o. o., a procjena gubitka vrijednosti izvedena je na temelju dokumentacije prikupljene tijekom istraživanja. U tom je kontekstu značajno istaknuti da su rezultati svih triju istraživanja odraz specifičnih zadataka i nakane s kojom su arheološki radovi poduzeti te nisu u potpunosti usporedivi sa setom podataka koji bi bio prikupljen postupkom isključivo namijenjenim procjeni gubitka vrijednosti prema ovdje prikazanoj metodi. No kako korišteni podaci na ovome mjestu služe ponajprije kao ilustracija mogućih situacija te podloga za prikaz provedbe postupka, nedostaci i manjkavosti koje pokazuju nisu relevantni za ciljeve i rezultate ovoga istraživanja.

Studije su, u skladu s predloženom metodom, podijeljene na 5 osnovnih dijelova koji uključuju razmatranje pozadinskih podataka potrebnih za oblikovanje referentnog okvira, analizu rezultata arheološkog istraživanja, vrijednosnu procjenu na temelju izdvojenih kriterija, procjenu postotka uništenosti te procjenu gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog

zapisa. Procjena je, neovisno o vremenu provedbe istraživanja, izvedena u skladu s trenutnim spoznajama o pojedinom arheološkom zapisu te njegovom vremenskom i prostornom kontekstu. Prilikom provedbe postupka u obzir su uzete i objave rezultata istraživanja te podaci dobiveni njihovom znanstvenom obradom. Postupak je obuhvatio i analizu prikladnosti podataka u predviđanju situacija koje su oštećenju prethodile pa prvi primjer predstavlja arheološki istražen zapis koji je u svrhu procjene tretiran kao oštećen. Na tom je primjeru provedena usporedba s podacima dobivenim arheološkim iskopavanjem kako bi se utvrdila prikladnost podataka koji bi bili prikupljeni u slučaju oštećenja za izvođenje procjene gubitka vrijednosti. Druga dva primjera predstavljaju zapisi oštećeni nenadziranim zemljanim radovima na kojima je proveden postupak arheološkog dokumentiranja uništenja praćen dodatnim arheološkim istraživanjima te ilustriraju primjenu postupka i njegovu uspješnost u stvarnim situacijama. Cilj je tog pristupa, utemeljenog na tri zasebne studije, ilustrirati način implementacije evaluacijskoga postupka te izdvojiti dovoljnu količinu podataka za konkretnije razumijevanje dosega i ograničenja predložene metode.

6.1 Celje – Mohorjev atrij: testiranje metode na simuliranoj situaciji

Celje – *Arheološko najdišče Celje* je u *Registar nepremične kulturne dediščine* upisano pod brojem (*evidenčna številka dediščine*, EŠD) 56 te opisano kao norički municipij *Claudia Celeia* datiran u rimsko doba (<http://rkd.situla.org/>). Proglašeno je arheološkim područjem te spomenikom lokalne važnosti sa stalnom zaštitom koja je na snagu stupila 19. srpnja 1986. godine (Uradni list SRS, 28/1986-1364, 1991; Uradni list RS, št. 1/1992-18).

Slika 43 Zračna snimka s ucertanim baštinskim područjem. Plavom je bojom označeno područje arheološke baštine, a crvenom točkom položaj nalazišta Celje – Mohorjevič atrij (<http://giskd6.situla.org/giskd/>).

Zaštićeno područje zauzima širi prostor današnjega Celja zajedno s Miklavškim hribom, odnosno prostor na kojem se nalazio jedan od značajnijih rimskih gradova te jedini norički municipij na području današnje Slovenije (*sl.* 43). Utoliko je razmatranje njegove vrijednosti moguće postaviti u vrijednosne relacije s drugim rimskim gradovima na slovenskom tlu, municipijem Neviodunom te kolonijama Emonom i Poetovijem, istodobno naglašavajući njegovu posebnost uvjetovanu izrazitim keltskim naslijeđem i utjecajima s prostora provincije Norik. Kako je riječ o arheološkom zapisu koji je većim dijelom smješten u izrazito urbanom kontekstu, problematika je njegove vrijednosne procjene opterećena svim poteškoćama koje takve kontekste prate. Stoga mu nije moguće prikladno pristupiti kao jedinstvenoj cjelini, već je potrebno odrediti granice procjene u skladu s dijelovima od kojih je sastavljen (Willems, Brandt 2004, 75).

Kako će postupak biti proveden na temelju podataka prikupljenih arheološkim istraživanjima na južnom rubu javnog dijela foruma, za potrebe ovoga prikaza poseban će naglasak biti stavljen na razmatranje foruma

kao središta rimskoga Celja s ciljem razumijevanja njegove vrijednosti, kao i mogućnosti procjene njezinog gubitka u slučajevima oštećenja arheološkog zapisa prouzročenog nenadziranim ili nestručnim zahvatima.

Evaluacija znanstvene vrijednosti tako značajnog arhitektonskoga kompleksa kao što je forum u obzir mora uzeti sve aspekte stratifikacije te kontekstualnu interpretaciju pokretnog materijala dobivenu prijašnjim istraživanjima. Samo je na taj način moguće pristupiti sintezi kronološkoga, kulturnoga i povijesnog razvoja i forumskog prostora i cijeloga grada. Kako grad posjeduje specifičnu morfološku organizaciju koja je odraz njegove društvene funkcije (Suić 1976, 12), razumijevanje strukture i funkcije foruma omogućuje razumijevanje graditeljskih faza te rasta i razvoja i samoga foruma i Celeje općenito. Ipak, ograničeni opseg do sada provedenih arheoloških istraživanja pruža samo šтору sliku razvoja i funkcija tog prostora. Kako bi razumijevanje njegove vrijednosti bilo moguće, potrebno je ukratko prikazati dosadašnje spoznaje o razvoju rimskoga grada te povijest njegovog

Slika 44 Tlocrt rimske Celeje u današnjem gradskom rasteru (crtež: J. Krajšek).

istraživanja, što omogućuje definiranje vremenskih i prostornih granica procjene, odnosno prikladnog okvira referiranja.

6.1.1 Referentni okvir nalazišta Celje – Mohorjev atrij

Rezultati dosadašnjih istraživanja upućuju da se Celeja, već s uspostavom provincije Norik i dobivanjem municipalnih prava sredinom 1. stoljeća (Šašel Kos 1997a; Lazar 2002), počinje razvijati u skladu s konceptima rimskog urbanizma, gdje središte gra-

da predstavlja forum kao jezgra javnog prostora, s glavnom ulogom u njegovom profanom i sakralnom životu (Lazar 2011a, 27). No iako istraživanja rimskodobnoga Celja traju stoljećima,⁶⁶ oduvijek se sporadično provode te do danas donose samo površan uvid u promjene urbanističke strukture grada uvjetovane prostorno i vremenski (*sl. 44*). Isto vrijedi i za forum kao središte rimskoga grada, čiji urbanistički

⁶⁶ Povijest istraživanja antičke Celeje može se pratiti sve do 15. stoljeća, a već najraniji zapisi o arheološkim nalazima svjedoče o bogatom rimskodobnom naslijeđu, koje lokalno stanovništvo potiče da Celje nazove malom Trojom (Kolšek 1967; Stopar 1981; Cvirn 1993; Lazar 1997a; 2001; 2002; 2008).

i arhitekturni elementi još uvijek ostavljaju značajne praznine u trenutnim spoznajama.

Naime, točan je smještaj foruma Celeje preispitivan nekoliko stoljeća pa je ta tema jedno od središnjih pitanja urbane organizacije rimskoga grada (Lazar 2001, 30; 2002, 85; 2008, 349; 2011a, 27).⁶⁷ Ipak, arheološka istraživanja provedena zadnjih desetljeća te nadopunjena spoznajama prikupljenim zadnjih stoljeća napokon su pokazala da središte Celeje leži u jugozapadnom dijelu grada (Lazar 1997a; 2002; 2008; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005), na prostoru koji se još početkom 19. stoljeća nazivao Nasutina ili Na ruševinah (njem. *Schuetplatz* ili *Auf der Schuet*; Lazar 2008, 352). Na tom području i urbani raster i arhitektonski ostaci prikazuju karakterističan rimski dizajn, koji forum smješta na križanje glavnih gradskih ulica uz koje se nalaze veliki rezidencijalni kompleksi opremljeni bogatim namještajem te ukrašeni mozaicima i freskama (Lazar 2001, 30; 2008, 350; 2011a, 27). Prijašnjim su istraživanjima na tom prostoru pronađeni i dijelovi monumentalnih skulptura te različiti natpisi i reljefni ukrasi s raznovrsnim prikazima (Lazar 2001, 31; 2011a, 28) koji predstavljaju figurativni program imperijalnoga kulta poznat iz gradova zapadnog dijela Rimskog Carstva te mnogih rimskih gradova na jadranskoj obali (Lazar 2008, 354; 2011a, 28). Položaj foruma neizravno je potvrđen i trima miljokazima nađenima in situ na sjevernom ulazu u grad te s oznakom 1 milje udaljenosti od gradskoga središta (Lazar 2008, 354; 2011a, 27–28).⁶⁸ No nepobitni dokaz o smještaju foruma u jugozapadnom dijelu rimske Celeje donijela su georadarska istraživanja i arheološka iskopavanja provedena

67 Uzrok tim raspravama je otkriće četrdesetak votivnih ara prokuratorskih i konzularnih beneficijara nađenih sredinom 19. stoljeća u Stanetovoj ulici, odnosno sjeveroistočnom dijelu rimske Celeje. Tako izniman broj posvetnih predmeta bio je temelj mišljenju da upravo na tom mjestu leži rimski forum. Irena Lazar ističe da su istodobno postajala i drugačija stajališta, kao i ideja da se položaj foruma s vremenom mijenjao (Lazar 2001, 30; 2008, 350).

68 Miljokazi su nađeni 2000. godine, prilikom istraživanja na Mariborskoj cesti. Postavljeni su na sjeverni ulaz u grad te nose istu oznaku udaljenosti jedne rimske milje (1481 m) od središta grada, što je točna udaljenost do rimskoga foruma, odnosno današnje Prešernove ulice (Lazar 2008, 350).

2002. godine na prostoru današnjega Trga celjskih knezov (Novšak 2002; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005; Krempuš, Mušič, Novšak 2005; Lazar 2011a; *sl.* 45). Tim je istraživanjima definiran izgled trodijelnog objekta interpretiranog kao hram s tripartitnom celom. Izgrađen je vjerojatno na uzdignutom podiju popločanom mramornim pločama, visokom iznad 2,5 m, do kojeg je moglo voditi petnaestak stuba (Novšak 2002; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005; Lazar 2008).⁶⁹ U hramu su se vjerojatno nalazile monumentalne statue; njihovi manji dijelovi pronađeni su tijekom 18. stoljeća (Lazar 2002, 85; 2008; 2011a, 29–30), ali i u novijim istraživanjima, kojima je na prostoru hrama nađen fragment mramornog prsta nadnaravne veličine te mramorna patera (Novšak 2002). Iako je forumsko svetište interpretirano kao hram Kapitolijske trijade, posvećen trima najvišim božanstvima rimskoga panteona, takva je interpretacija još uvijek samo pretpostavka koja zahtijeva dodatna istraživanja (Lazar 2008, 357; 2011a, 30).⁷⁰ Vrijeme izgradnje hrama smješteno je u kraj 1. stoljeća (Novšak 2002; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005), što se poklapa s razdobljem ustanovljavanja provincije i dodjelom municipalnih prava noričkim gradovima (Šašel Kos 1997a; Lazar 2002; 2011a). Prestanak korištenja smješten je u sredinu 4. stoljeća, što potvrđuju i nalazi baza stupova te dijelovi različitih reljefa i skulptura uzidani u temelje gradskih vrata, koji se zajedno s bedemima pripisuju vremenu Konstantinove dinastije (Novšak 2002).

Na temelju tih podataka pretpostavljen je smjer pružanja, kao i dimenzije javnog dijela foruma (*area publica*). Smještaj istraženih ostataka u jugozapadnom dijelu grada blizu gradskih bedema dopušta pretpostavku da se hram nalazio na zapadnom dijelu foruma (*area sacra*) te da je bio okrenut prema istočnom dijelu rezerviranom za javni, otvoreni forumski prostor, koji je, vjerojatno kao i sakralni, konstruiran

69 Takav uzdignuti položaj govori da građevina predstavlja naglašenu dominantu grada s izraženim značenjem što dodatno potvrđuje pretpostavku da je riječ o forumskom hramu.

70 Hram je mogao biti posvećen i kultu carskih ličnosti, čiji su brojni elementi nađeni na forumu i u njegovoj neposrednoj blizini (Lazar 2011a, 30).

Slika 45 Rekonstrukcija foruma i uličnog rastera Celeje na katastarskom planu suvremenog Celja (arhiv Arhej; crtež: J. Krajšek, R. Krempuš, F. Sirovica).

krajem 1. stoljeća, odnosno u vrijeme kasne vladavine Flavijevaca (Krempuš, Mušič, Novšak 2005, 213; Gaspari, Krempuš, Novšak 2007, 840). Time je pretpostavljeno da se javni dio foruma pružao u istom pravcu kao i sakralni (sjeverozapad - jugoistok) te da je smješten u liniji pružanja glavnih gradskih komunikacija (*cardo* i *decumanus maximus*). Između javnoga i sakralnoga prostora vjerojatno je prolazila još jedna gradska ulica (*cardo*) orijentirana u smjeru sjeverozapad - jugoistok. Na temelju usporedbe s drugim rimskim gradovima, prvenstveno Zadrom i Akvilejom, Irena Lazar pretpostavlja da je sakralni prostor od javnoga bio odvojen i zidom na vrhu kojega se možda nalazila ograda ukrašena reljefima s prikazima Jupitera Amona, Meduze i Aheloja koji se čuvaju u celjskom lapidariju (Lazar 2008, 354). Georadarska su mjerenja pokazala da javni dio forumskog prostora zauzima površinu od 180×360 stopa, odnosno oko 53×106 m (Krempuš, Mušič, Novšak 2005, 212; Lazar 2008, 350). Vrlo je vjerojatno da je bio popločan mramornim pločama kakve su nađene i u

istraživanjima provedenim u 19. stoljeću na sjeveroistočnom rubu pretpostavljenog foruma, kao i kasnijim istraživanjima u sekundarnoj upotrebi u njegovoj neposrednoj okolini (Lazar 2008, 350).

Ipak, na temelju dosadašnjih istraživanja rimske Celeje još se uvijek ne može sa sigurnošću ustvrditi niti pravi izgled foruma ni arhitektonski raspored njegovih elemenata, a veliku nepoznanicu predstavlja i pitanje objekata koji su ga okruživali. Naime, područje otvorenoga, javnog dijela foruma, kao i njegova neposredna okolica, iznimno su slabo istraženi te jedini do sada poznati ostatak predstavljaju još uvijek neinterpretirane strukture smještene uz njegov sjeveroistočni ugao. Stoga je moguće zaključiti da unatoč pojedinim istraživanjima provedenim na tom prostoru, neka od osnovnih pitanja vezana uz izgled foruma rimske Celeje još uvijek ostaju u značajnoj mjeri otvorena. No forum, kao središnji segment rimskoga grada, predstavlja područje s visokim potencijalom za odgovor na pitanja organizacije gradskoga prostora, načina njegove konstrukcije i njegovih razvojnih

faza. Istodobno, kao grad s municipalnim pravima, na tlu današnje Slovenije biva usporediv s tek četiri rimska grada, zadržavajući specifičnosti uvjetovane smještajem u provinciji Norik, čije granice na tlu današnje Slovenije možemo smatrati referentnim okvirom za provedbu procjene (sl. 46). Kako u kontekstu Norika predstavlja jedini rimski municipij na slovenskom tlu, njegova vrijednost time mora dobiti dodatno značenje. Sama forumska površina urbanistički čini pravilan, ortogonalno zasnovan kompleks, na području današnje Slovenije usporediv samo s emonskim forumom (Mikl Curk 1977, 11).

Istodobno, organizacija forumskog prostora Celeje pokazuje specifičnosti bez izravnih analogija u Sloveniji te se može dovesti u vezu s tipovima koji se pojavljuju u sjevernoj Italiji (*Aquileia*) i zapadnim provincijama, ponajprije u Galiji (npr. *Lutetia Parisiorum*), ali i Noriku (*Virnum*) te Dalmaciji (*Iader*; prema Sinobad 2008, 229–232). Utoliko se, na osnovi dosadašnjih spoznaja, može tvrditi da je forum Celeje koncipiran prema sjevernoitaljskim uzorima prateći u značajnoj mjeri osnovna pravila rimskoga urbanizma koje novoosnovane provincije preuzimaju od Augustova vremena (Plesničar Gec 2006, 18; Lazar 2008, 349). Iako tako konstruiran kontekst vrijednosne procjene može služiti samo kao ilustrativni primjer okvira referiranja, trebao bi predstavljati zadovoljavajuću osnovu za provedbu vrijednosne procjene celjskoga forumskog kompleksa.

6.1.2 Analiza rezultata arheološkog istraživanja (Celje – Mohorjev atrij)⁷¹

Godine 2002. je celjska Mohorjeva družba počela s obnovom svojega sjedišta smještenog u Prešernovoj ulici 23, odnosno na prostoru na kojem se prema dotadašnjim spoznajama najvjerojatnije nalazio rubni dio celjskoga foruma (Tomažič, Novšak 2003; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005). Na tom je položaju tvrtka Arhej

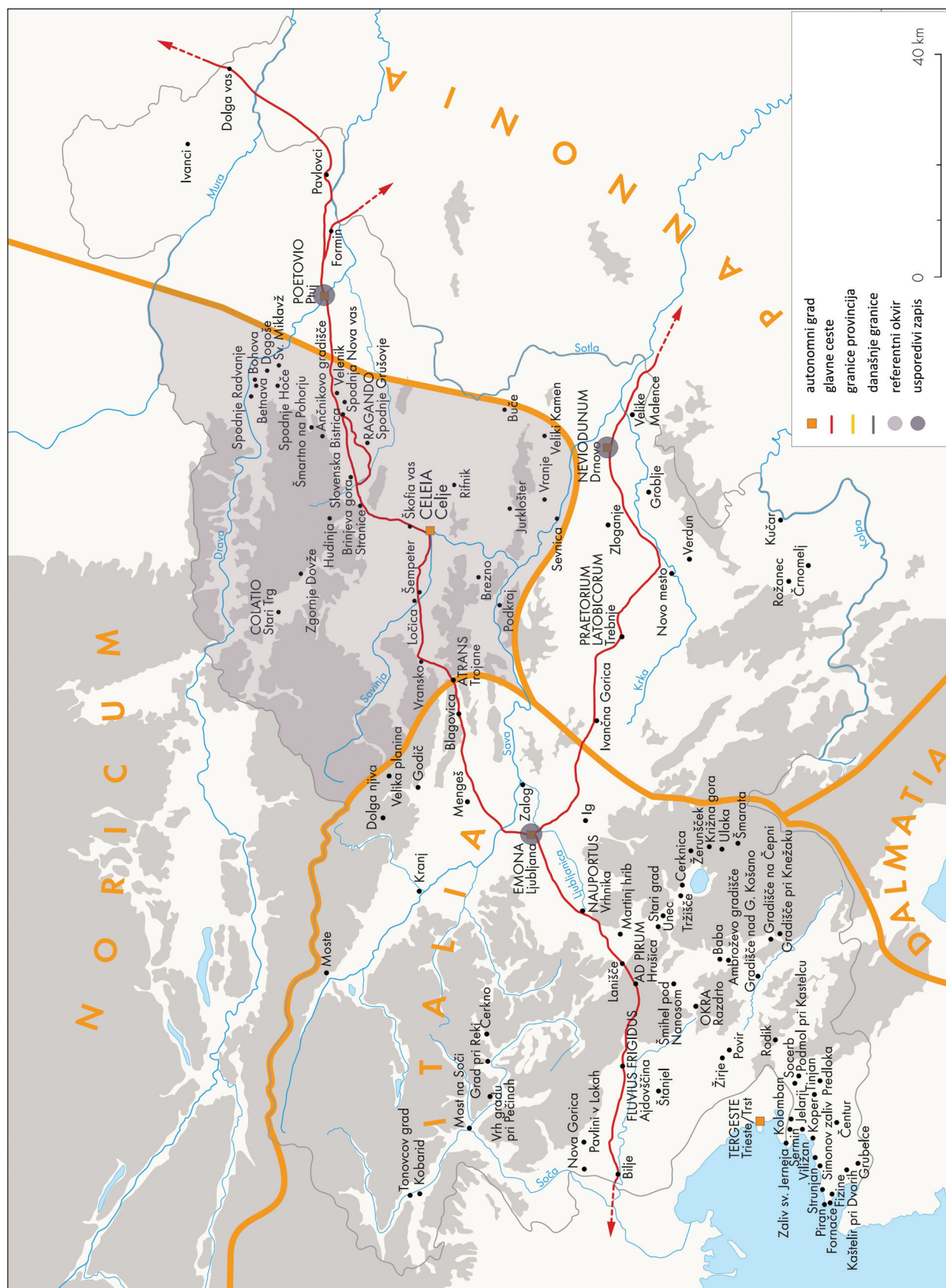
⁷¹ Podaci su većinom preuzeti iz dokumentacije prikupljene tijekom istraživanja te iz izvješća o provedenim radovima (Tomažič, Novšak 2003).

d. o. o. iz Sevnice tijekom jeseni 2002. i proljeća 2003. godine provela arheološko iskopavanje (Tomažič, Novšak 2003; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005). Iskopavanje je provedeno u 3 sektora (A, B i C) te je obuhvatilo površinu od oko 675 m². Za potrebe ovoga rada bit će iskorišteni samo podaci dobiveni istraživanjem u sektoru A jer predstavljaju najprikladniji skup podataka za provođenje vrijednosne analize i testiranje metode procjene gubitka vrijednosti. Iz tog će razloga istražena površina biti ograničena na 400 m² smještenih na rubnom, jugozapadnom dijelu javnoga forumskog prostora (sl. 47).

Podaci prikupljeni istraživanjem služiti će kao temelj simulaciji situacije oštećivanja arheološkog zapisa s ciljem provjere prikladnosti podataka prikupljenih dokumentiranjem profila u predviđanju situacija koje prethode uništenju, odnosno u svrhu procjene gubitka vrijednosti. Postupak utoliko zahtijeva razmatranje podataka očuvanih u profilima i njihovu usporedbu s rezultatima arheološkog iskopavanja. U skladu sa zahtjevima za izvođenje postupka, podaci korišteni za procjenu temeljit će se na crtežima i fotografijama istočnoga i zapadnog profila sektora A te datacijama izvedenim na temelju istraživanja. Istodobno će rezultati istraživanja u sektorima B i C, koji su zahvatili dijelove otvorenoga prostora istočnog dijela foruma, biti korišteni za provjeru izvedenih zaključaka i rezultata analize.

Sektor A je obuhvatio rubni, jugozapadni dio javnog dijela foruma, odnosno područje koje predstavlja najveću nepoznanicu u razumijevanju arhitektonske strukture foruma i načina njegova funkcioniranja u različitim razdobljima trajanja rimskoga grada. Profili nastali tijekom iskopavanja tog područja pokazuju da je riječ o složenijem višeperiodnom arheološkom zapisu nastalom u vrijeme rimske vladavine te tijekom 18. i 19. stoljeća (sl. 48).⁷²

⁷² Istraživanjima utvrđeni arheološki ostaci iz vremena 18. i 19. stoljeća predstavljaju dijelove srušenih objekata pošte. Na žalost, zbog još uvijek nerazvijenoga sustava arheološkog razmatranja ostataka iz toga vremena, na ovom mjestu nije moguće izvršiti procjenu njihove vrijednosti. No kako višeperiodni arheološki zapisi zahtijevaju zasebnu vrijednosnu procjenu za svaki utvrđeni period, ta situa-

Slika 46
Referentni okvir
vrijednosne procjene
ne nalazišta Celje
– Mohorjevi atrij
(prema Horvat
1999, 217, sl.
1).

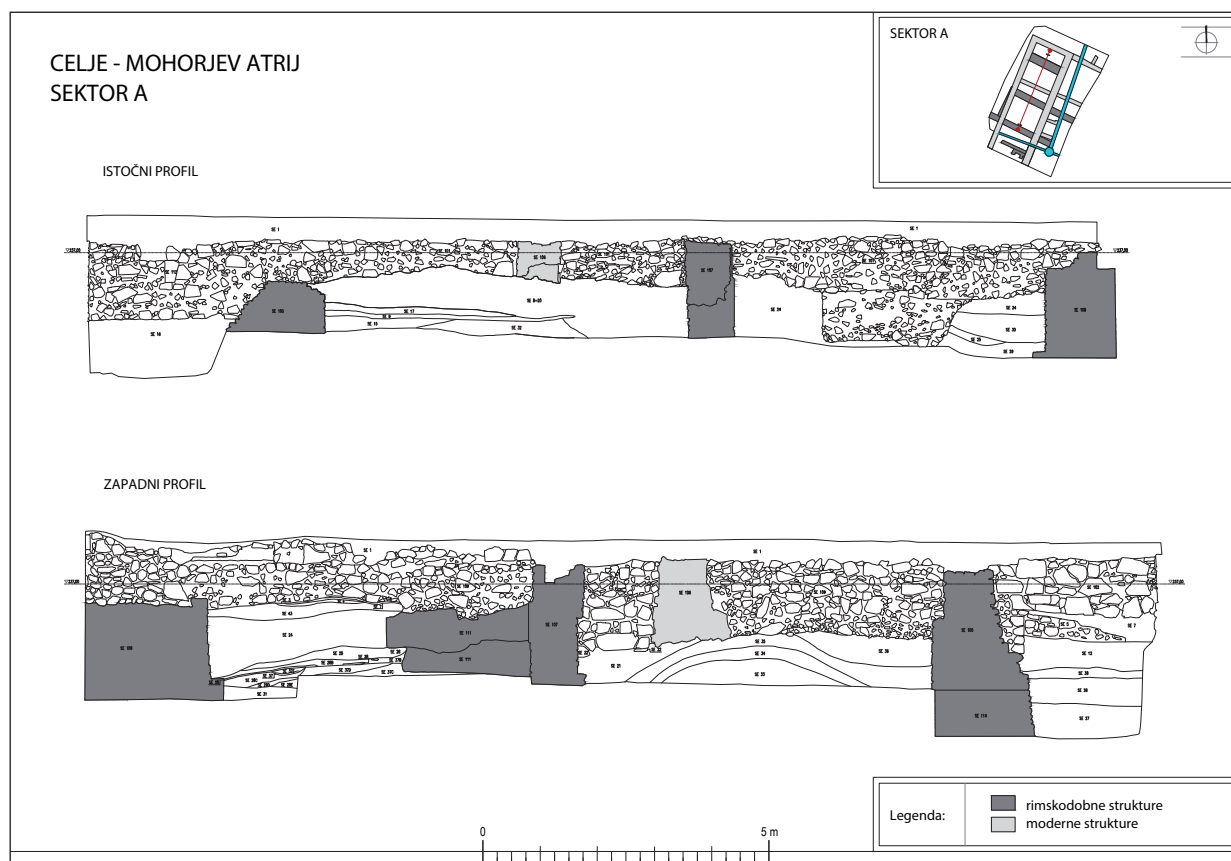

Slika 47 Položaj sondi na području Mohorjevog atrija u Celju (arhiv Arhej; crtež: R. Krempuš, F. Sirovica).

Na temelju podataka prikupljenih dokumentiranjem profila, primjetno je da visina arheološkog zapisa na tom području iznosi između 2 i 3 metra te da je on do dubine od 0,5 do čak 1,8 metara uništen kasnijim građevinskim radovima provedenim prilikom izgradnje objekata povezanih sa zgradom pošte koja je na tom mjestu stajala u 18. i 19. stoljeću. Devastacija za koju se pretpostavlja da je nastala u 19. stoljeću, intenzivnije je zahvatila arheološke slojeve, dok su ostaci arhitekture, premda oštećeni, iskorišteni prilikom gradnje temelja novog objekta (Tomazič, Novšak 2003, 3). Crteži istočnog i zapadnog profila istraženoga prostora, uz strukture iz 19. stoljeća koje se pružaju u smjeru sjever - jug, prikazuju i po četiri strukture koje se pružaju u smjeru istok - zapad. Na temelju prostornih odnosa te dimenzija i načina gradnje, moguće je tvrditi da oba profila prikazuju iste strukture koje se pružaju poprečno u odnosu na istraženu površinu. Pravac pružanja strukture označene kao SJ 106 odstupa od smjera ostalih, te se

čija nema izravni utjecaj na rezultate procjene rimskodobnoga arheološkog zapisa.

ona razlikuje i konstrukcijskom tehnikom. Kako je u oba profila vidljivo da je znatno pliće utemeljena, može se povezati s objektima iz 19. stoljeća koji pokazuju istu tehniku gradnje i sličnu dubinu temelja. Ostale tri strukture sačuvane su u istoj visini, konstruirane sličnom tehnikom gradnje i jednako duboko utemeljene te su pravilno raspoređene u razmaku između 5,5 i 6 metara. Sjeverna od njih (SJ 105) široka je oko 1,5 m s temeljem širine 1,7 m, dok su druge dvije (SJ 107 i SJ 108) širine oko 1,2 m s tek nešto širim temeljima (oko 1,3 m). S njima je vjerojatno povezana struktura SJ 111, postavljena okomito na njih, vidljiva u zapadnom profilu ispod strukture iz 19. stoljeća (SJ 109). Analiza ostalih dokumentiranih segmenata stratifikacije pokazuje da se situacija značajno razlikuje u dva nasuprotna profila. Naime, samo je nekoliko stratigrafskih jedinica moguće smisljeno povezati u cijelom istraženom prostoru. Istodobno, zapadni profil pokazuje izrazitiju razinu stratigrafske kompleksnosti, ali i značajnije indikatore očuvanosti različitih vrsta pokretnih arheoloških ostataka, dio kojih nedvosmisleno

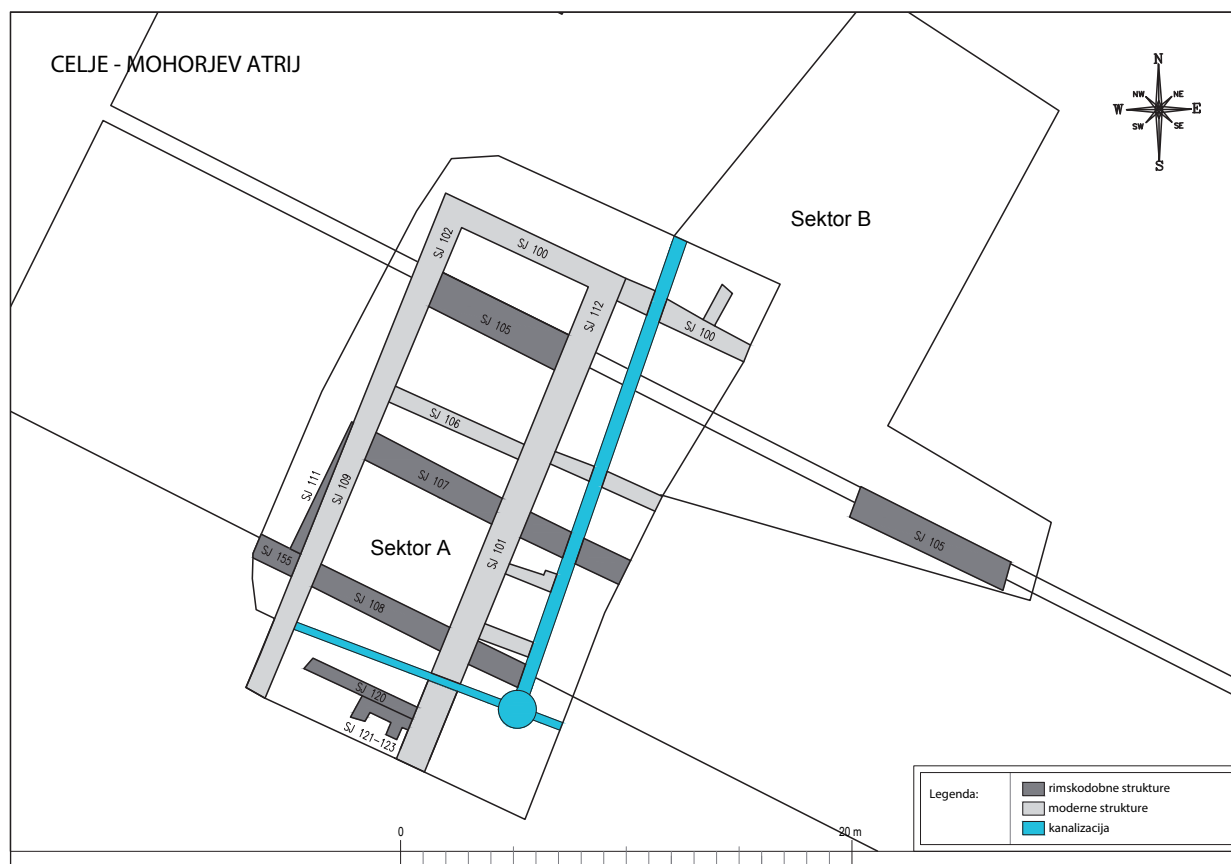

Slika 48 Istočni i zapadni profil sektora A na nalazištu Celje – Mohorjev atrij (arhiv Arhej; crtež: S. Tomažič, D. Čirič, F. Sirovica).

pokazuje očuvanost *in situ* organskog materijala (po-najprije ugljena). Na žalost, stratifikacija dokumentirana crtežima ne dopušta jasnu rekonstrukciju relativnih kronoloških odnosa između struktura i slojeva vidljivih neposredno uz njih, premda se čini da su svi nastali nakon vremena izgradnje zidova jer se pojavljuju iznad razine njihovih temelja (odnosno iznad 235,2 m n. v.). Utoliko je moguće pretpostaviti da se hodna površina nakon izgradnje struktura nalazila oko 2,3 m ispod današnje.

Ako se prikazani podaci usporede s rezultatima arheološkog istraživanja, može se primijetiti da profili predstavljaju relativno dobar odraz situacije utvrđene iskopavanjem (sl. 49). Prema podacima iz izvješća, u sektoru A utvrđeno je nekoliko rimskodobnih struktura i segmenti srednje do dobro očuvane stratifikacije mjestimično uništene građevinskim radovima provedenim u 19. stoljeću (Tomažič, Novšak 2003, 4). Od toga je posebna pozornost posvećena trima zidovima koji se u pravilnim razmacima pružaju u smjeru istok - zapad te koji su stariji od svih utvrđenih kulturnih

slojeva. Istraživanjem je definirana samo jedna hodna površina smještena neposredno iznad pjeskovite geološke podloge, na nadmorskoj visini od oko 235,2 m. U njezinih gornjih 10 cm je uz komadiće mramora nađena i fibula iz 1. st. po. Kr., a iznad nje ostaci mramora koji, zajedno s brojnim većim komadima dislociranih mramornih ploča nađenih tijekom istraživanja, upućuju na mogućnost da je riječ o hodnoj razini prve faze foruma (sl. 50). Ostali pokretni nalazi prikupljeni istraživanjem većinom su datirani u razdoblje između 1. i 3. stoljeća, dok je manji dio materijala mogao biti u upotrebi i u 4. stoljeću (Tomažič, Novšak 2003, 7–8). S druge je strane, na krajnjem južnom dijelu istraživanog prostora, čiji južni profil na žalost nije zasebno dokumentiran, otkriven kompleksniji arheološki zapis, omeđen strukturama te obilježen dobro očuvanom stratifikacijom i s njom povezanim pokretnim organskim i anorganskim materijalima. Utvrđeni stratigrafski slijed je zajedno s pokretnim materijalom pokazao visok znanstveni potencijal, koji karakterizira sposobnost izvođenja podataka o relativnom i apsolutnom

Slika 49 Tlocrt struktura istraženih u sektoru A (arhiv Arhej; crtež: R. Krempuš, F. Sirovica).

vremenskom slijedu. U sondama B i C, osim nastavka struktura SJ 105, nisu utvrđeni ostaci drugih rimskodobnih struktura i vjerojatno je riječ o dijelovima otvorenoga forumskog prostora. Od nalaza prikupljenih u tim sondama forumske elemente možda predstavljaju dijelovi stupova te mramorni blok s reljefom grifona koji vuče girlandu (Tomažič, Novšak 2003, 8).

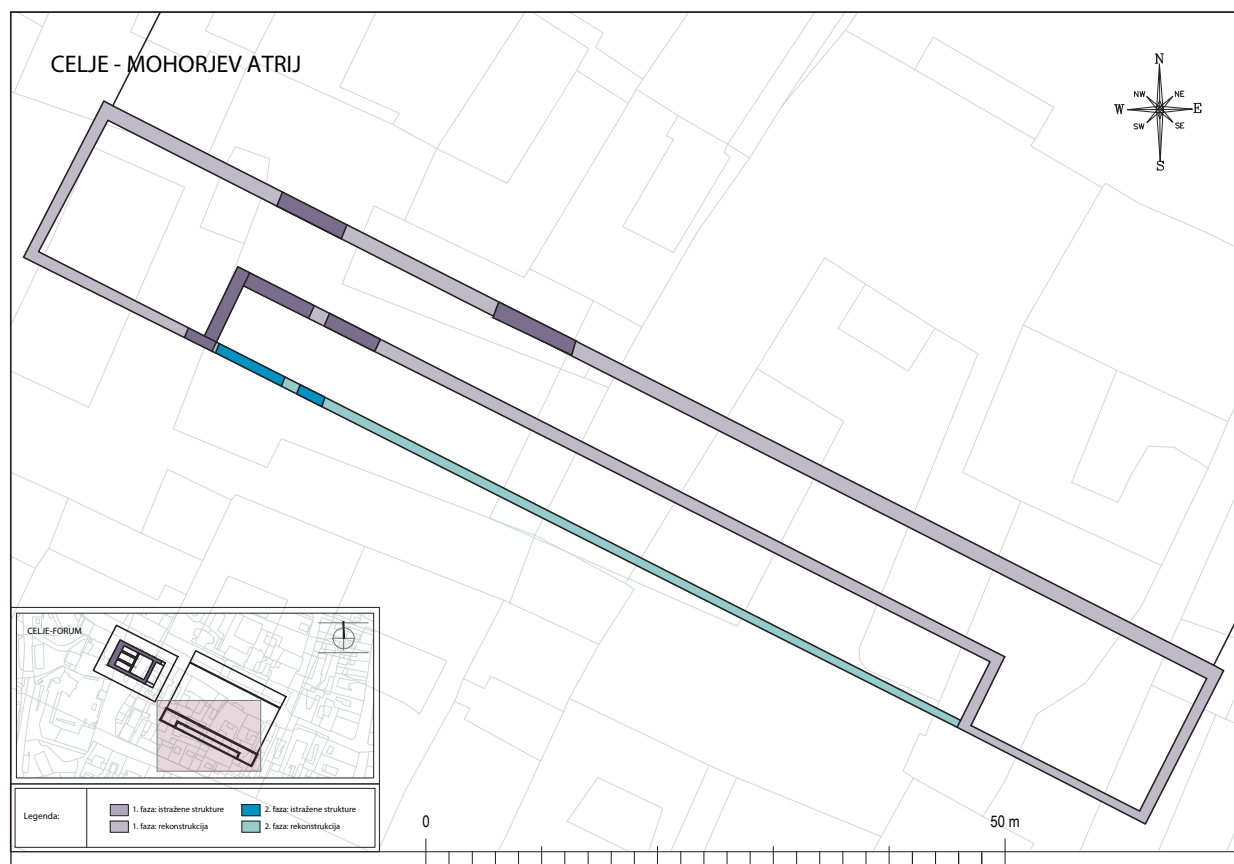
Analizom podataka prikupljenih istraživanjem, te njihovom usporedbom s podacima prikupljenim prijašnjim istraživanjima i poznatim pravilima

Slika 50 Obradeno kamenje nađeno tijekom istraživanja (arhiv Arhej; foto: A. Ozmeć).

rimskoga urbanizma, istraženi je arheološki zapis nesumnjivo povezan s ostacima javnog dijela rimskog foruma (Tomažič, Novšak 2003; Krempuš, Novšak, Tomažič 2005). U tom je kontekstu zid s masivnim temeljem, označen kao SJ 105, moguće interpretirati kao nosivi zid za portik, a, slijedom takvog razmatranja, s njim paralelna struktura označena kao SJ 107 možda predstavlja vanjski zid foruma (Tomažič, Novšak 2003, 6). Na SJ 107 nadograđena struktura SJ 111 i s njom povezana SJ 155, interpretirane su kao ostaci nekog objekta smještenog uz forum, iako je moguće da i one predstavljaju konstruktivne elemente foruma (Tomažič, Novšak 2003, 8). No tijekom istraživanja otkrivena je i nešto mlađa struktura (SJ 108), koja možda upućuje na kasniju fazu foruma s novim vanjskim zidom (SJ 108)⁷³ pa time i na mogućnost novog arhitektonskog koncepta forumskog kompleksa s dva reda

⁷³ Slična je situacije poznata sa zadarskog foruma, gdje svetište okružuju dva reda stupova i vanjski zid, postavljeni na međusobnoj udaljenosti od 5 metara.

Slika 51 Idealna rekonstrukcija južnog dijela foruma izvedena na temelju rezultata istraživanja (arhiv Arhej; crtež: J. Krajšek, R. Krempuš, F. Sirovica).

stupova (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005, 175).⁷⁴ Pretpostavlja se i da forumski kompleks nakon toga više nije obnavljan te da su dijelovi njegove arhitekture upotrijebljeni prilikom gradnje kasnoantičkih gradskih bedema (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005, 175). Time rezultati istraživanja predstavljaju značajnu nadopunu dosadašnjih spoznaja o urbanističkom uređenju središta rimskoga Celja te je moguće tvrditi da je riječ o pravoj potvrdi položaja i dobroj indikaciji izgleda javnog dijela rimskog foruma (*sl. 51*).

Ipak, u slučaju uništenja razmatranoga dijela arheološkog zapisa, stratifikacija utvrđena samo u profilima vjerojatno ne bi dopustila jasnu interpretaciju funkcija i kronoloških odnosa utvrđenih

elemenata. Naime, rekonstrukcija situacije koja je prethodila uništenju izvedena na temelju vertikalnih presjeka, ne može nadoknaditi izgubljene podatke, ponajprije uništene stratigrafske odnose te kontekst pokretnih arheoloških materijala. Ipak je, na temelju podataka prikupljenih analizom profila, moguće tvrditi da je riječ o području intenzivnijih ljudskih aktivnosti, s naglaskom na graditeljske djelatnosti koje se mogu povezati uz konstrukciju južnoga, rubnog dijela forumskoga kompleksa.⁷⁵ Stoga možemo pretpostaviti da bi prikupljeni set podataka uz značajna ograničenja, ipak omogućio prihvatljivu rekonstrukciju situacije koja je prethodila uništenju i time prikladno razumijevanje kvalitete i informativnog potencijala, potrebno za provedbu procjene gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

⁷⁴ U kratkoj su objavi rezultata istraživanja (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005) iznesene još neke pretpostavke vezane uz promjene izgleda foruma. Autori pretpostavljaju da prvu fazu predstavlja prizemni portik s eksedrama na stražnjem zidu koji je krajem 2. ili početkom 3. stoljeća zamijenjen dvoetažnom galerijom vjerojatno srušenom u 1. pol. 4. stoljeća (Krempuš, Novšak, Tomažič 2005, 175).

⁷⁵ Okvirnu dataciju bi u slučaju oštećenja arheološkoga zapisa pružio dislocirani pokretni materijal te materijal prikupljen čišćenjem profila (vidi npr. pogl. 6.2.2).

6.1.3 Procjena vrijednosti (Celje – Mohorjev atrij)

(Vidi tabelarnu procjenu vrijednosti na sl. 52)

6.1.4 Procjena postotka uništenosti (Celje – Mohorjev atrij)

Kako je samo sakralni dio foruma Celeje bio podvrgnut intenzivnijim invazivnim i neinvazivnim arheološkim istraživanjima, pitanje načina konstrukcije i organizacije javnog dijela foruma ostaje još uvijek u znatnoj mjeri otvoreno. Ipak, prema dosadašnjim spoznajama utvrđeno je da je otvoreni dio javnog dijela foruma zauzimao površinu od oko 53×106 m te da je bio popločan mramornim pločama. Još uvijek ostaje nepoznato kako je izgledao prostor koji ga je okruživao kao i pitanje površine koju je zauzimao. Na temelju odnosa spram drugih elemenata rimskodobnoga grada može se pretpostaviti da je dužina javnog dijela foruma uistinu ograničena na 106 metara, jer je sa sjeverozapadne i jugoistočne strane omeđen dvjema ulicama koje se pružaju u smjeru sjeveroistok - jugozapad. Na temelju istraživanja provedenih u Mohorjevom atriju može se pretpostaviti da je najmanje 15 metara s jugozapadne, pa time vjerojatno i sa sjeveroistočne strane otvorenoga dijela foruma, bilo rezervirano za arhitektonske elemente kakvi su okruživali forume drugih rimskih gradova te da se puna širina javnog dijela foruma kreće oko 83 m. Iz tog je razloga moguće procijeniti da površina javnog dijela foruma iznosi 8798 m^2 , a sakralnog 3870 m^2 . Prema okvirnoj procjeni izvedenoj na temelju katastarskih podataka i zračnih snimaka, jedva 50 % tog prostora nije bilo podvrgnuto izrazitim graditeljskim aktivnostima u kasnijim stoljećima te ima potencijal prikazati visoku znanstvenu vrijednost rimskodobnoga arheološkog zapisa. Istodobno, to je prostor za koji se može pretpostaviti da će dulje vrijeme ostati dostupan arheološkim istraživanjima i time biti značajan za stvaranje novih spoznaja o rimskom forumu. Prema procjeni izgrađenosti, dakle, 6327 m^2 toga prostora trenutno je neizgrađeno i time dostupno za buduća arheološka istraživanja. Ako se postotak istražene površine, koja se za potrebe ovoga rada vodi kao uništeni dio arheološkog zapisa, stavi u omjer

s neizgrađenim dijelom te javnim i sakralnim dijelom foruma, postotak uništene površine (PPu) iznosi 6 %.

$$\text{PPu} [\%] = 100 \times \frac{P_u}{P_{uk}} = 100 \times \frac{400}{6327} = 6 \%$$

No sakralni i javni dio foruma predstavljaju ne samo dva zasebna, nego i dva fizički odvojena dijela središta rimskoga grada. Zato je prikladnije postotak uništenosti izvesti u omjeru naspram neizgrađene površine javnog dijela foruma, koja prema katastarskim podacima i zračnim snimkama iznosi 4006 m^2 . U tom slučaju postotak uništene površine (PPu) iznosi 10 %.

$$\text{PPu} [\%] = 100 \times \frac{P_u}{P_{uk}} = 100 \times \frac{400}{4006} = 10 \%$$

No postotak uništenosti izveden naspram ukupne površine javnog dijela foruma još uvijek nije moguće smatrati potpuno prikladnim za izvođenje stupnja uništenosti jer su prijašnja istraživanja, kao i istraživanja provedena na području Mohorjeva atrija, pokazala značajne razlike između stratigrafskog slijeda na središnjem otvorenom dijelu foruma i njegovim rubnim dijelovima. Uzrok tome su razlike u namjeni i vrsti aktivnosti koje su se na tim područjima odvijale, a koje će se arheološki odraziti u načinu i visini depozicije. Tek razmatranjem usporedivog stratigrafskog slijeda izračun u obzir uzima trodimenzionalnost stratifikacije pa se prikladnijim izračunom mora smatrati onaj koji u omjer stavlja područja koja se s određenom vjerojatnošću mogu smatrati stratigrafski usporedivima. Utoliko će izračun postotka uništenosti biti smisleniji ako se izvede u omjeru s površinom koju zauzima južni rubni dio foruma zajedno s neposrednom okolicom (sl. 53). Ta površina od 2842 m^2 gdje 2059 m^2 predstavlja neizgrađeno područje dostupno za buduća arheološka istraživanja. Postotak uništenosti u tom slučaju iznosi 19 % te je to prikladan podatak za izračun gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

$$\text{PPu} [\%] = 100 \times \frac{P_u}{P_{uk}} = 100 \times \frac{400}{2059} = 19 \%$$

VRIJEDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	OCJENA
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	VIZUALNA VRIJEDNOST	Zbog promjene urbanog rastera koja nastupa već u srednjem vijeku, forum Celeje nije prepoznatljiv u prostoru te ne sadrži nadzemne strukture ili tvorevine zbog kojih bi bilo moguće smatrati da posjeduje oblike vizualnih vrijednosti koje mogu izravno utjecati na razvoj posebnog osjećaja prostora. Unatoč tome zadržana je mogućnost da njegov položaj i značenje budu naglašeni na neki drugi, neizravan način i time makar simbolički vidljivi i prisutni u urbanoj strukturi današnjega grada. Istodobno forum predstavlja dio šireg konteksta urbanog rastera rimskoga grada čiji su segmenti sveprisutni i neizostavni element identiteta suvremenog Celja.	2
	POVIJESNA VRIJEDNOST	Područje je obilježeno važnim arheološkim zapisom s očuvanim setom vrijednosti koje značajno pridonose interpretaciji prostora i time proširuju mogućnosti razumijevanja i stvaranja veza s prošlošću i povijesnim razvojem grada. Svijest o njegovoj povijesnoj vrijednosti očuvana je i u starom nazivu današnjeg Trga celjskih knezova nekada zvanom Nasutina ili Na ruševinah (njem. Schuetplatz ili Auf der Schuet). Istodobno je izravno povezan sa stvarnim povijesnim događajima, čije razumijevanje može biti značajan doprinos povijesnim razmatranjima nadregionalnog značenja. Kako je povijest istraživanja antičkog Celja moguće pratiti sve do 15. stoljeća, ta je tema jedno od najstarijih područja istraživanja arheoloških ostataka u današnjoj Sloveniji i time postaje i neizostavni dio razmatranja razvoja arheologije kao znanosti.	3
	EKONOMSKA VRIJEDNOST	Premda kao središte rimske Celeje ima značajan potencijal za razvoj širih društvenih pa time i ekonomskih vrijednosti, nemogućnost izravnog pristupa arheološkom zapisu te nedostatak vizualnih vrijednosti uvjetovan današnjim izgledom urbane jezgre Celja, omogućuje samo neizravno uključivanje u druge segmente društvenoga i ekonomskog života. Istodobno, ekonomska vrijednost toga položaja smještenog u središtu suvremenoga grada nužno stvara gospodarski pritisak na šire područje foramskoga kompleksa što može dodatno ugroziti potencijal arheološkoga zapisa za samostalno i održivo stvaranje ekonomskih vrijednosti.	2
OPĆE VRIJEDNOSTI	RIJETKOST	Iznimno nalazište, s malim brojem izravno usporedivih nalazišta (forumi rimskih gradova na slovenskom tlu), čijoj rijetkosti pridonosi i poseban smještaj u kontekstu provincije Norik. Utoliko je moguće tvrditi da je riječ o zapisu visoke vrijednosti prema kriteriju rijetkosti s ostacima za koje je moguće pretpostaviti da će reflektirati tradiciju rimskoga svijeta obilježenu specifičnim značajkama unutar jasno definiranoga prostornog i vremenskog okvira.	3
	GRUPNA VRIJEDNOST	Kao zaseban segment rimskoga grada smješten je u jasan kontekst istovremenog arheološkog zapisa te se može smatrati da posjeduje visoku razinu sinkroničnog konteksta. Istodobno je prisutan i dijakronički kontekst predstavljen ponajprije srednjovjekovnim, ali i kasnijim novovjekovnim i modernim intervencijama u prostor te pridonosi vrijednostima povijesnog središta grada. U širem okruženju predstavlja segment šireg konteksta suvremenog krajolika s prepoznatljivim fizičkim i povijesno-geografskim integritetom.	3
	REPREZENTATIVNOST	Premda je riječ o iznimnom nalazištu koje je usporedivo tek u nadregionalnom kontekstu, sadrži set karakteristika značajnih i reprezentativnih za razdoblje koje predstavlja, gdje dodatnu vrijednosti dobiva zbog dobre očuvanosti fizičkih ostataka.	2

ZNANSTVENE VRIJEDNOSTI	INTEGRITET	Kako je riječ o arheološkom zapisu smještenom na području današnjeg središta grada, razina očuvanosti prostornog integriteta ovisi o naknadnim građevinskim intervencijama koje su zahvatile određene dijelove zapisa. Ipak, može se tvrditi da je riječ o zapisu s prostornim integritetom očuvanim u značajnoj mjeri te obilježenom prisutnošću arheoloških ostataka na mjestu primarne depozicije. Istodobno je njegovo okruženje stabilno i ne pokazuje mogućnost pojave brzih promjena u skoroj budućnosti te razina očuvanosti integriteta ovisi o načinu na koji će ubuduće biti koncipirano upravljanje tim područjem.	3
	KVALITETA	Na temelju analize stratigrafskog slijeda moguće je tvrditi da zapis karakterizira očuvanost raznolikih i brojnih vrsta arheoloških ostataka čiji su odnosi jasni i čitljivi. Uz to je utvrđena i prisutnost dijagnostički relevantnih pokretnih arheoloških materijala kao i prikladna razina očuvanosti njihova konteksta pa je moguće tvrditi da je riječ o visokokvalitetnom arheološkom zapisu.	3
	INFORMATIVNI POTENCIJAL	Arheološki zapis pokazuje izniman potencijal za izvođenje podataka o formalnim značajkama arheoloških ostataka i njihovim kontekstualnim međuodnosima, kao i sposobnost za izvođenje zaključaka o aktivnostima koje su prouzročile njegov nastanak. Istodobno je informativni potencijal zapisa izravno ovisan o integritetu nalazišta te može varirati ovisno o naknadnim intervencijama u prostor, premda za sada nije primijećeno da su ga one u znatnijoj mjeri narušile.	3
	INTERPRETATIVNI POTENCIJAL	Sadrži visok potencijal za generiranje novih znanja te jasan interpretativni potencijal, sa sposobnošću popunjavanja praznina u trenutnim spoznajama. Otvara mogućnost povezivanja s novijim istraživanjima šireg prostora rimskoga grada te generiranje novih podataka i o razdoblju i regiji.	3
UKUPNI ZBROJ = APSOLUTNI SKOR VRIJEDNOSTI			27
VRIJEDNOSNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			2,7

Slika 52 Procjena vrijednosti nalazišta Celje – Mohorjev atrij.

6.1.5 Procjena gubitka vrijednosti u simuliranoj situaciji (Celje – Mohorjev atrij)

Izračun gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa ovisi o modelu koji primjenjujemo i time razlozima njegovoga korištenja.

Ako gubitak vrijednosti želimo izraziti linearnim modelom u kojem stupanj uništenosti proporcionalno raste s postotkom uništenosti, jednadžba za izračun gubitka vrijednosti glasi:

$$G = V_i \times S_u = V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PP_u}{10} \right) + 1 \right)$$

Rezultat kvantitativne procjene vrijednosti arheološkog zapisa na položaju Celje – Mohorjev atrij prije oštećivanja iznosi 27 pa vrijednosni indeks (V_i), kao

omjer apsolutnog skora vrijednosti i broja vrijednosnih kriterija, iznosi 2,7.

$$V_i = \frac{AS_v}{10} = \frac{27}{10} = 2,7$$

Drugi podatak potreban za izračun gubitka vrijednosti predstavlja postotak uništenosti koji je na temelju odnosa uništene površine i ukupne površine usporedivog arheološkog zapisa procijenjen na 19 %. Time gubitak vrijednosti u linearnom modelu možemo izračunati na sljedeći način:

$$G = 2,7 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{19}{10} \right) + 1 \right) = 8,1$$

Aplikacijom linearnog modela za izračun gubitka vrijednosti arheološkog zapisa, gubitak je poprimio vrijednost 8,1 te je uz pomoć jednadžbi:

Slika 53 Područje usporedivog arheološkog zapisa (arhiv Arhej; crtež: R. Krempuš, F. Sirovica).

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{6} \right) = \text{ceil} \left(\frac{8,1}{6} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{G}{15} \times e^{\frac{G}{35}} \right) = \text{ceil} \left(\frac{8,1}{15} \times e^{\frac{8,1}{35}} \right) = 1$$

$$\begin{aligned} G_k &= \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{G}{20} + 1 \right) \right) = \\ &= \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{8,1}{20} + 1 \right) \right) = 2 \end{aligned}$$

kategoriziran na tri načina. Linearnom i logaritamskom kategorizacijom pripisan je 2. kategoriji gubitka vrijednosti koja ga iskazuje kao umjereni gubitak, a eksponencijalnom 1. kategoriji koja ga iskazuje kao minimalan.

Aplikacijom kvadratnog modela:

$$\begin{aligned} G &= V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PP_u^2}{1000} \right) + 1 \right) = \\ &= 2,7 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{19^2}{1000} \right) + 1 \right) = 5,4 \end{aligned}$$

gubitak poprima vrijednost 5,4, te je primjenom jednadžbi za rangiranje ozbiljnosti učinka:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{6} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{15} \times e^{\frac{5,4}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{5,4}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

ponovo svrstan u 1. ili 2. kategoriju te izražen kao minimalan ili umjeren, a isti rezultat daje i eksponencijalni model:

$$\begin{aligned} G &= V_i \times \left(\text{ceil} \left(\frac{PP_u}{25} \times e^{\frac{PP_u}{100}} \right) + 1 \right) = \\ &= 2,7 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{19}{25} \times e^{\frac{19}{100}} \right) + 1 \right) = 5,4 \end{aligned}$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{6} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{5,4}{15} \times e^{\frac{5,4}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{5,4}{20} + 1 \right) \right) = 2$$

Aplikacijom modela osjetljivijih na manja oštećenja procjena gubitka vrijednosti bit će nešto viša. U korištenom modelu:

$$\begin{aligned} G &= V_i \times \text{ceil}(\sqrt{PP_u + 1}) = \\ &= 2,7 \times \text{ceil}(\sqrt{19 + 1}) = 13,5 \\ G_k &= \text{ceil}\left(\frac{13,5}{6}\right) = 3 \\ G_k &= \text{ceil}\left(\frac{13,5}{15} \times e^{\frac{13,5}{35}}\right) = 2 \\ G_k &= \text{ceil}\left(5 \times \ln\left(\frac{13,5}{20} + 1\right)\right) = 3 \end{aligned}$$

gubitak poprima vrijednost 13,5, te je linearnom i logaritamskom kategorizacijom ozbiljnosti učinka pripisan 3. kategoriji, koja ga iskazuje kao značajan, dok je eksponencijalnom svrstan u 2. kategoriju i iskazan kao umjeren.

Logaritamski model daje isti rezultat:

$$\begin{aligned} G &= V_i \times (\text{ceil}\left(5 \times \ln\left(\frac{PP_u}{20} + 1\right)\right) + 1) = \\ &= 2,7 \times (\text{ceil}\left(5 \times \ln\left(\frac{19}{20} + 1\right)\right) + 1) = 13,5 \\ G_k &= \text{ceil}\left(\frac{13,5}{6}\right) = 3 \\ G_k &= \text{ceil}\left(\frac{13,5}{15} \times e^{\frac{13,5}{35}}\right) = 2 \\ G_k &= \text{ceil}\left(5 \times \ln\left(\frac{13,5}{20} + 1\right)\right) = 3 \end{aligned}$$

pa je gubitak linearnom i logaritamskom kategorizacijom ponovo svrstan u 3. kategoriju i izražen kao značajan, dok je eksponencijalnom svrstan u 2. kategoriju i izražen kao umjeren. Usporedbom dobivenih rezultata (sl. 54) postaje uočljivo da eksponencijalna kategorizacija gubitak izračunan prema predloženim modelima ocjenjuje kao prilično nizak te da pokazuje izrazitu neosjetljivost na razinu moguće štete. Sličan rezultat daju i sve predložene kategorizacije gubitka izračunanog prema kvadratnom i eksponencijalnom modelu. Kako je riječ o izrazito vrijednom arheološkom zapisu za koji je postotak uništenosti procijenjen na gotovo 20 %, te ocjene ne možemo smatrati prikladnim procjenama štete. Ostale se ocjene kreću između 2. i 3. kategorije, s prosječnom ocjenom

MODEL	linearna kategorizacija	eksponencijalna kategorizacija	logaritamska kategorizacija
linearni	2	1	2
kvadratni	1	1	2
eksponencijalni	1	1	2
korijenski	3	2	3
logaritamski	3	2	3

Slika 54 Procjena gubitka vrijednosti na nalazištu Celje – Mohorjev atrij.

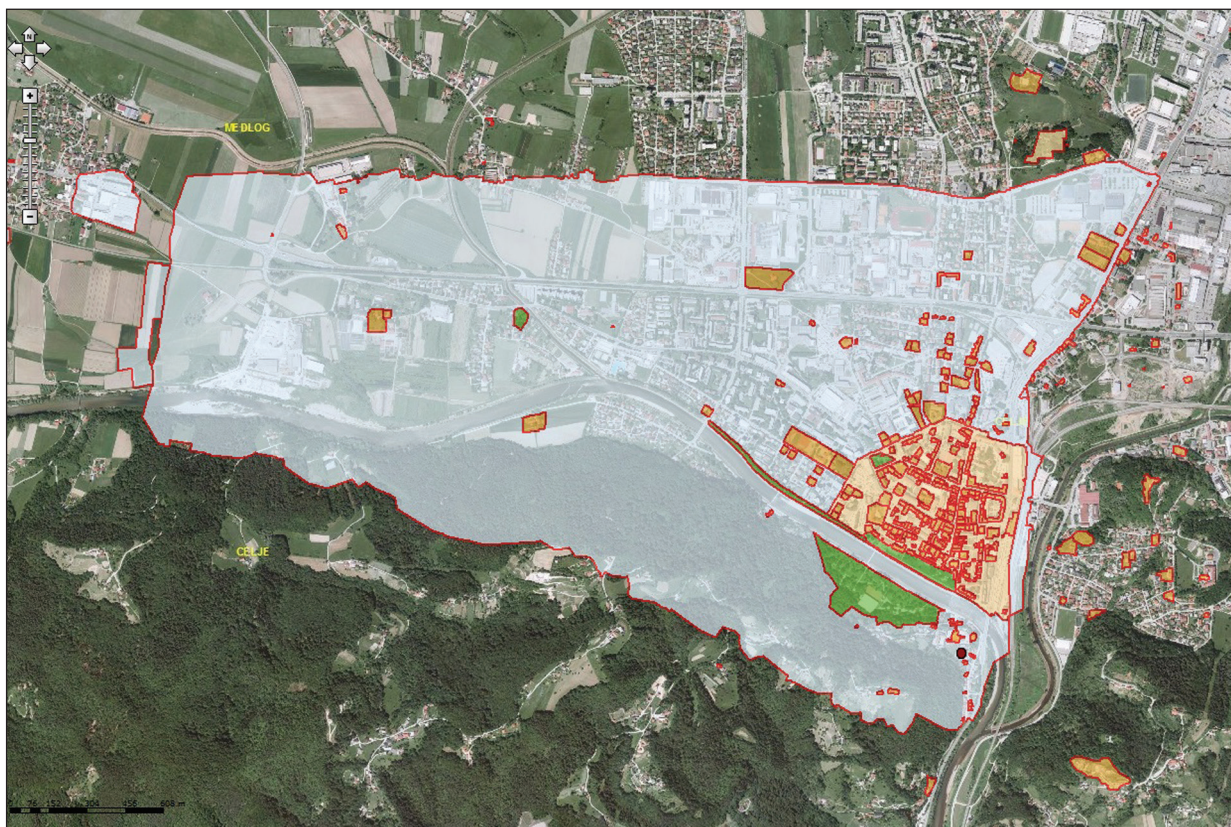
bližoj 2. kategoriji i prema linearnoj i prema logaritamskoj kategorizaciji.

6.2 Celje – Breg: testiranje metode na oštećenom arheološkom zapisu

Na položaju Breg u Celju je u lipnju godine 2006. započela izgradnja košarkaškog igrališta na travnjaku smještenom južno od kapucinskog samostana. Radovi su provedeni bez potrebnih dozvola te je njima uništen značajan dio arheološkog zapisa (sl. 55). Radi procjene prouzročene šteta na tom je prostoru tijekom lipnja 2007. godine provedeno arheološko dokumentiranje uništenja. Radove je provela tvrtka Arhej d.o.o., a postupak je obuhvatio dokumentiranje utvrđene situacije i očuvanih profila te prosijavanje deponija izbačene zemlje (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 3), čime su prikupljeni podaci prikladni

Slika 55 Celje – Breg, igrište pri kapucinima: zatečena situacija (arhiv Arhej; foto: S. Firšt).

Slika 56 Zračna snimka s ucrtanim baštinskim područjem. Plavom je bojom označeno područje arheološke baštine, a crvenom točkom položaj nalazišta Celje – Breg, igrišče pri kapucinih (<http://gisked6.s.itula.org/gisked/>).

za izvođenje procjene gubitka vrijednosti oštećenoga arheološkog zapisa.

Nalazište Celje – Breg, igrišče pri kapucinih, smješteno je na sjevernom obronku Miklavškoga hriba i dio je većega kompleksa arheoloških ostataka označenih kao *Celje – Arheološko najdišče Celje* koje je u *Registar nepremične kulturne dediščine* upisano pod brojem (EŠD) 56. Riječ je složenijem višeperiodnom arheološkom zapisu koji je spomenikom lokalne važnosti sa stalnom zaštitom proglašen 1986. godine (Uradni list SRS, 28/1986-1364, 1991; Uradni list RS, št. 1/1992-18). Iako je u Registru opisan kao dio noričkog municipija Claudia Celeia i datiran u rimsko doba (<http://rkd.situla.org/>), položaj Breg je u arheološkoj znanosti poznat kao dio keltskoga opiduma koji se u kasno željezno doba razvio na sjevernim terasama Miklavškoga hriba (*sl.* 56). Kako je to istodobno i najraniji segment rimskodobnoga naselja te, kasnije, južni dio rimskoga grada (Kolšek 1959, 230; 1983; Lazar 2002, 87), razmatranje njegove vrijednosti, odnosno njezinoga gubitka, moguće je jedino u odnosu na specifične prostorne značajke svakog od ovih razdoblja.

Ipak, za područje smješteno južno od kapucinskog samostana rezultati arheološkog dokumentiranja uništenja su uz neke novovjekovne arheološke ostatke utvrdili arheološki zapis koji je moguće izravno povezati samo s ranorimskom naseobinom pa će procjena vrijednosti i njezinoga gubitka u ovom slučaju biti ograničena na to razdoblje arheološke prošlosti položaja Breg.

6.2.1 Referentni okvir nalazišta Celje – Breg

Miklavški je hrib (poznat i kao Miklavžev hrib) smješten na jugozapadnom rubu Savinjske doline, južno uz današnje korito rijeke Savinje. Zbog pogodnog položaja uz plovnu rijeku te smještaja na najznačajnijem trgovačkom putu istočnoalpskog prostora, jantarnoj cesti, od pretpovijesti predstavlja značajan položaj, kontinuirano naseljen već gotovo tri tisućljeća (Bolta, Kolšek 1982; Kos 1982; Šašel Kos 1984; 1997b; Cvirn 1993; Lazar 2001; Vičič 1997). Prvi tragovi naseljavanja Miklavškoga hriba datirani su u rano

željezno doba, kada na njegovom zapadnom vrhu nastaje naseobina (Kolšek 1975, 280; Teržan 1990, 54, 353–355; Vičič 1997, 41; Gaspari *et al.* 2001, 281), a na sjevernoj terasi, na kojoj danas stoji kapucinski samostan i zgrada nekadašnjega Sindikalnog doma, istovremena nekropola (Teržan 1990, 106–108, 353–355; Gaspari *et al.* 2001, 281; Lazar 2002, 71; *sl.* 57). No pravo značenje položaj dobiva s dolaskom Kelta, koji početkom 3. st. pr. Kr. na sjevernim terasama hriba osnivaju naseobinu koja se uskoro razvila u značajan opidum sa širokim regionalnim utjecajem (Bolta, Kolšek 1982, 11; Gaspari *et al.* 2000, 188; Lazar 2002: 71). Tome u prilog ponajprije govore nalazi srebrne sirovine i ljevačkog otpada te više tisuća komada srebrnog novca nađenog u koritu Savinje, koji upućuju ne samo na to da se na području opiduma nalazila kovnica novca (Kolšek 1967; 1983; Kos 1982; 1986; 1997; Božič 1987; Šemrov 1996; 2011; Lazar 1997b; 1997c; Gaspari *et al.* 2000; 2001) nego i da je tu smješteno jedno od najznačajnijih keltskih trgovačkih središta s jakim vodećim slojem i razvijenim upravnim aparatom (Šašel Kos 1984, 251). Točan opseg latenske naseobine nije moguće utvrditi jer su njezini veliki dijelovi uništeni mijenjanjem toka Savinje. Ipak, značajni nalazi otkriveni arheološkim istraživanjima šireg prostora govore da je latensko, kao i kasnije ranorimsko naselje, vjerojatno zauzimalo donje terase hriba te njegovo podnožje zajedno s područjem današnjega riječnog korita (Lazar 2001, 10; 2002, 71; Vičič 1997, 43). Tu su pretpostavku potvrdila i istraživanja provedena sjeverno uz današnji tok Savinje, gdje su, osim latenske naseobinske faze, nađeni i ostaci obrambene kule koja vjerojatno predstavlja dio sjevernog utvrđenja ranorimskog naselja (Kolšek 1959; 1983; Bolta, Kolšek 1982; Horvat 1999; Lazar 2001; 2002). Istraživanjima provedenim sredinom 20. stoljeća na području Sindikalnog doma, kapucinskog samostana te nekadašnjega Sadnikovog vrta s tzv. Herkulovim hramom, početna je faza ranorimske naseobina datirana u vrijeme rane Augustove vladavine (Kolšek 1959; 1980; Bolta, Kolšek 1982; Lazar 1997a; Vičič 1997; Gaspari *et al.* 2001). Šire razumijevanje života u tom razdoblju omogućila su i istraživanja provedena na Mariborskoj cesti, sjeverno

od današnjega gradskog središta. Na tom je prostoru istraženo kasnolatensko svetište datirano u 1. st. pr. Kr. (Gaspari, Krempuš, Novšak 2007, 836), koje predstavlja odraz ne samo keltskih nego i najraniji rimskih religijskih praksi na tom prostoru (Lazar 2011a).⁷⁶

Nalazište je istovremeno s naseobinom na Miklavškem hribu (Gaspari, Krempuš, Novšak 2007, 836), a zajedno sa slučajnim nalazima nađenim diljem današnjega gradskog središta svjedoči da su i latenska i ranorimska naseobina koristile šire područje današnjega grada Celja (Gaspari *et al.* 2001, 283).

Mnogi su rimskodobni ostaci otkriveni i tijekom radova provedenih sredinom 20. stoljeća u sklopu velikog projekta regulacije Savinje. Tom su prilikom u koritu rijeke nađeni i segmenti rimske ceste koja je iz smjera Siscije i Nevioduna ulazila u grad (Kolšek 1959, 232; 1980, 49; Lazar 2001, 15, 20), indicirajući da je rijeka u prvim stoljećima poslije Krista tekla istočnije od tog prostora te da je podnožje hriba bilo gusto naseljeno (Lazar 2001, 15; 2002, 79). Tom su prilikom na širem prostoru uz današnju cestu prema Laškom nađeni ostaci rimske arhitekture, vjerojatno s kraja 1. i iz 2. stoljeća te razni pokretni nalazi koji takvu dataciju potvrđuju (Kolšek 1959, 231–249; 1980, 49). Istraženi arheološki ostaci predstavljaju segmente južnih dijelova rimskog municipija, čije je središte bilo smješteno na prostoru današnje gradske jezgre. Južni je dio grada vjerojatno, osim za stambenu namjenu, bio rezerviran i za neke posebne funkcije te se na ovaj prostor smještaju različite obrtničke radionice, tragovi kojih su nađeni brojnim arheološkim istraživanjima (Kolšek 1983, 170; Vičič 1997, 43). Utvrđeno naseobinsko korištenje tog prostora traje sve do sredine 3. stoljeća, kada ponovo dolazi do promjena, možda izazvanih poplavom i promjenom toka Savinje. Iako se autori ne slažu oko interpretacije događaja koji su Celeju zadesili tijekom 3. stoljeća (Kolšek

76 Svetište je datirano u posljednje dekade 1. st. pr. Kr., a čini ga tzv. sveto jezero votivnoga karaktera, u nekom trenutku vjerojatno okruženo drvenom ogradom. Kasnije je neposredno nad jezerom podignut drveni galorimski hram, a južno od njega nešto manji kameni. Kompleks je napušten krajem 1. st. po. Kr. kada se na tom mjestu grade rimski rezidencijalni objekti (Gaspari, Krempuš, Novšak 2007; Lazar 2011a).

Slika 57 Položaj latenskih i rimskih ostataka spomenutih u tekstu: 1. Miklanški hrib – pretpovijesno naselje; 2. Breg, Sindikalni dom – halštatsko groblje, latensko i rimsko naselje; 3. Sadnikov vrt – Heraklovo svetište; 4. Breg – rimsko naselje; 5. Breg – kasnorimsko groblje i ostatak istočnog dijela gradskih zidina; 6. Nalazište u koritu Savinje; 7. Na okopih – latensko naselje, ranorimska obrambena kula; 8. Stari okružni sud (nekadašnja Kresija) – nalazište velikog noričkog srebrnjaka; 9. Križanje Stanetove i Levstikove ulice – nalazište ranorimske fibule; 10. Aškerčeva ulica – nalazište ranorimske pojase kopče; 11. Približni položaj latenskog groba; 12. Mariborska cesta – kasnolatensko i ranorimsko svetište; 13. Ipravčeva ulica – okvirno nalazište kasnolatenskog okova sedla (prema Gaspari et al. 2001, 282–283).

1959; 1975; Lazar 1997b; Gaspari *et al.* 2001; Kremuš, Mušič, Novšak 2005; Šemrov 2011), arheološki ostaci datirani nakon tog vremena upućuju da je urbana struktura Celeje pretrpjela značajnije promjene.⁷⁷ Čini se da terasasto podnožje Miklavškega hriba prvi put prestaje biti dio urbane strukture grada, a unutar nekadašnjega naseobinskog prostora nastaje groblje (Bolta 1957; Kolšek 1959; 1980; 1983; Lazar 1997b; 2011b; Bausovac, Krajšek, Praprotnik 2012).

Prikazana slika naseobinskog kontinuiteta utvrđenog na položaju Breg čini taj prostor iznimno značajnim segmentom celjske prošlosti, čija je vrijednost odavno naslućena. Naime, već se u *Celjskoj kronici* spominju norički kameni spomenici te izražava divljenje bogatstvu nepoznatih stanovnika predrimskoga grada (Šašel Kos 1997a, 21). Ipak, prvi se pravi zapisi o arheološkim nalazima na tom prostoru javljaju tijekom 19. stoljeća, kada su na Bregu nađeni brojni slučajni nalazi iz kasnolatenskoga i ranorimskog vremena (Lazar 2002, 87). Istodobno se javljaju i zapisi o legendama i pričama lokalnog stanovništva koje arheološkim ostacima pripisuje posebna značenja.⁷⁸ Ipak, u 20. stoljeću, posebno sa značajnim otkrićima koja su uslijedila nakon velikih zahvata vezanih uz regulaciju toka Savinje, arheološki ostaci na sjevernim terasama Miklavškega hriba postaju značajni segment prošlosti grada Celja.

No unatoč brojnim istraživanjima provedenim tijekom prošloga stoljeća, pravo značenje arheološkog zapisa na tom prostoru još uvijek je nedovoljno razjašnjeno. Naime, dokumentacija s davno provedenih arheoloških istraživanja najčešće je samo djelomično sačuvana te ne daje točnu stratigrafsku sliku, dok je pokretni arheološki materijal samo rijetko sustavno obrađivan (Vičić 1997, 41). Utoliko je svako novo uništenje arheološkog zapisa na položaju Breg

velik gubitak za razumijevanje prošlosti tog prostora. Istodobno, zapis na Bregu ima izrazitu važnost i ako se uspoređi s drugim arheološkim ostacima na području današnjega grada Celja jer je riječ o najstarijim tragovima rimskog naseljavanja Celeje, ali i jednom od najranijih dokaza rimske prisutnosti u Noriku (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 16). Kako je razvoj rimske Celeje utemeljen na keltskim naseobinskim osnovama, arheološki zapis na Bregu vremenski je usporediv tek s najranijim fazama rimskoga naseljavanja Emone te možda Poetovija. Usporedivi arheološki zapis, nalazimo i izvan granica današnje Slovenije, među ostacima rane rimske prisutnosti u provinciji Norik, utvrđenima, na primjer, u Teurniji (*Sankt Peter im Holz*) i na Štalenskoj gori (*Magdalensberg*; Šašel 1978, 63; Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 16; *sl.* 58). Zato Breg u regionalnom kontekstu predstavlja jedinstven arheološki zapis, koji sadrži izniman potencijal za razumijevanje ranih rimskih utjecaja i zatim naseljavanja južnoga Norika pa utoliko i za razumijevanje početaka vremena rimske prevlasti na tlu današnje Slovenije (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 16).

6.2.2 Analiza rezultata arheološkog dokumentiranja uništenja (Celje – Breg)⁷⁹

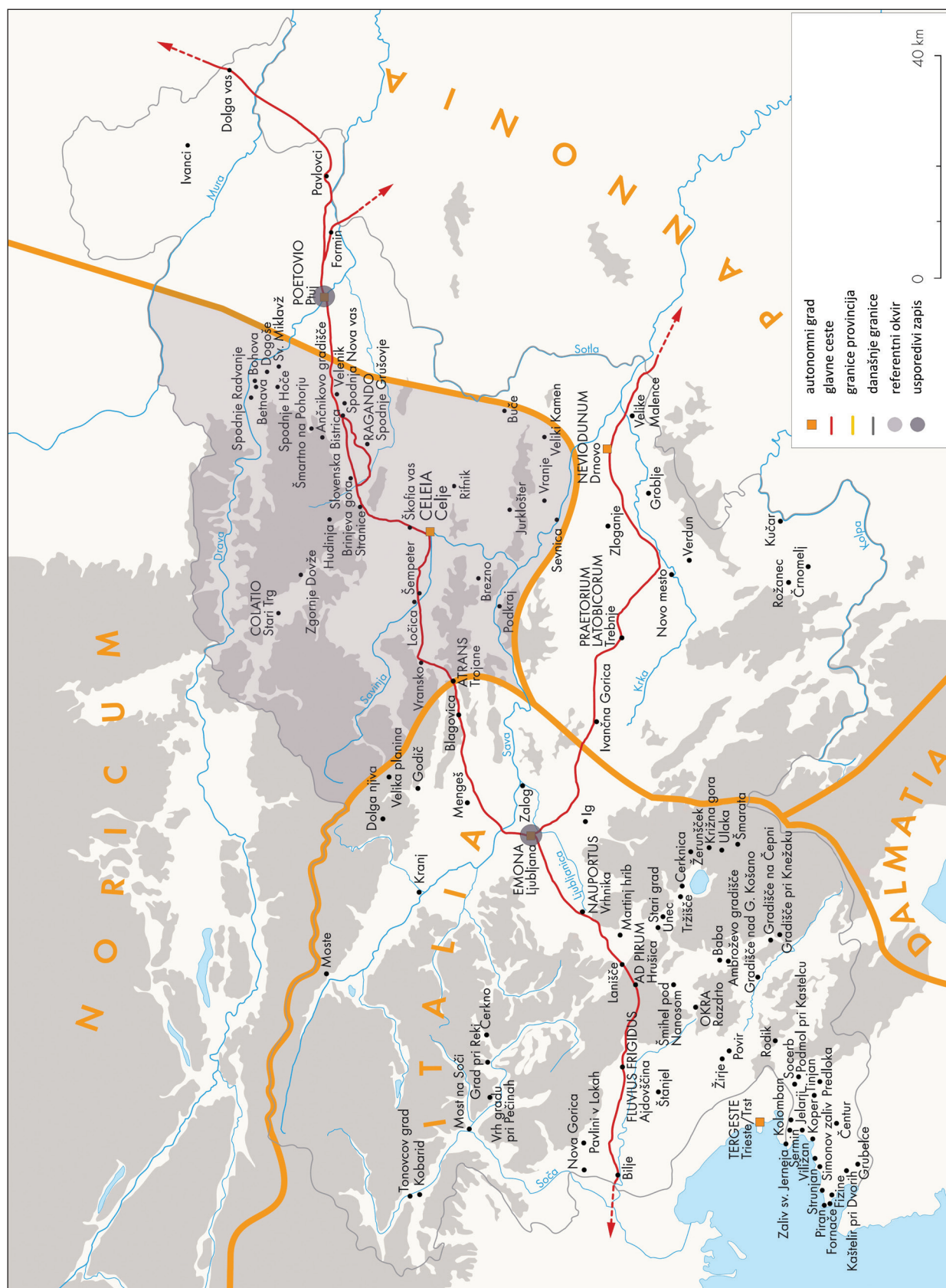
Godine 2006. započela je južno od kapucinskoga samostana, na prostoru na kojem su se prema tadašnjim spoznajama najvjerojatnije nalazili dijelovi keltske i ranorimske naseobine, izgradnja košarkaškog igrališta (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007). Radovi su u potpunosti provedeni bez potrebnih dozvola pa je, po nalogu nadzornoga konzervatorskog odjela, na oštećenom arheološkom zapisu provedeno arheološko dokumentiranje uništenja s ciljem procjene prouzročene štete. Arheološki su radovi provedeni u lipnju 2007. godine, a obuhvatili su dokumentiranje vertikalnih presjeka na rubovima uništenja te

⁷⁷ Neovisno o uzrocima, početak značajnih promjena te slabljenje utjecaja i moći Celeje u ovom razdoblju potvrđuje i opadanje monetarne cirkulacije te smanjenje broja epigrafskih spomenika (Šašel Kos 1984, 254).

⁷⁸ Janko Orožen (1957) prenosi legende koje svjedoče o postojanju groblja i naselja u podnožju Miklavškega hriba. Prva govori o grobu na Bregu u kojem gori svjetlo, a druga da je na Bregu stajala rodna kuća biskupa Maksimilijana (Orožen 1957, 4–5).

⁷⁹ Podaci su preuzeti iz dokumentacije prikupljene tijekom istraživanja te iz izvješća o provedenim radovima (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007).

Slika 58
 Referentni okvir
 vrijednosne procjene
 nalažišta Celje –
 Breg, igrišče pri
 kapucinih (prema
 Hornat 1999,
 217, sl. 1).

Slika 59 Položaj uništenog dijela arheološkog zapisa u odnosu na poznate arheološke ostatke iz neposredne okolice: 1. Breg, igrište pri kapucinib; 2. Breg, Sindikalni dom – halštatsko groblje, latensko i rimsko naselje; 3. Sadnikov vrt – Heraklovo svetište; 4. Breg – rimsko naselje; 5. Breg – kasnorimsko groblje i ostatak istočnog dijela gradskih zidina; 6. Nalazište u koritu Savinje (prema Gaspari et al. 2001, 282–283).

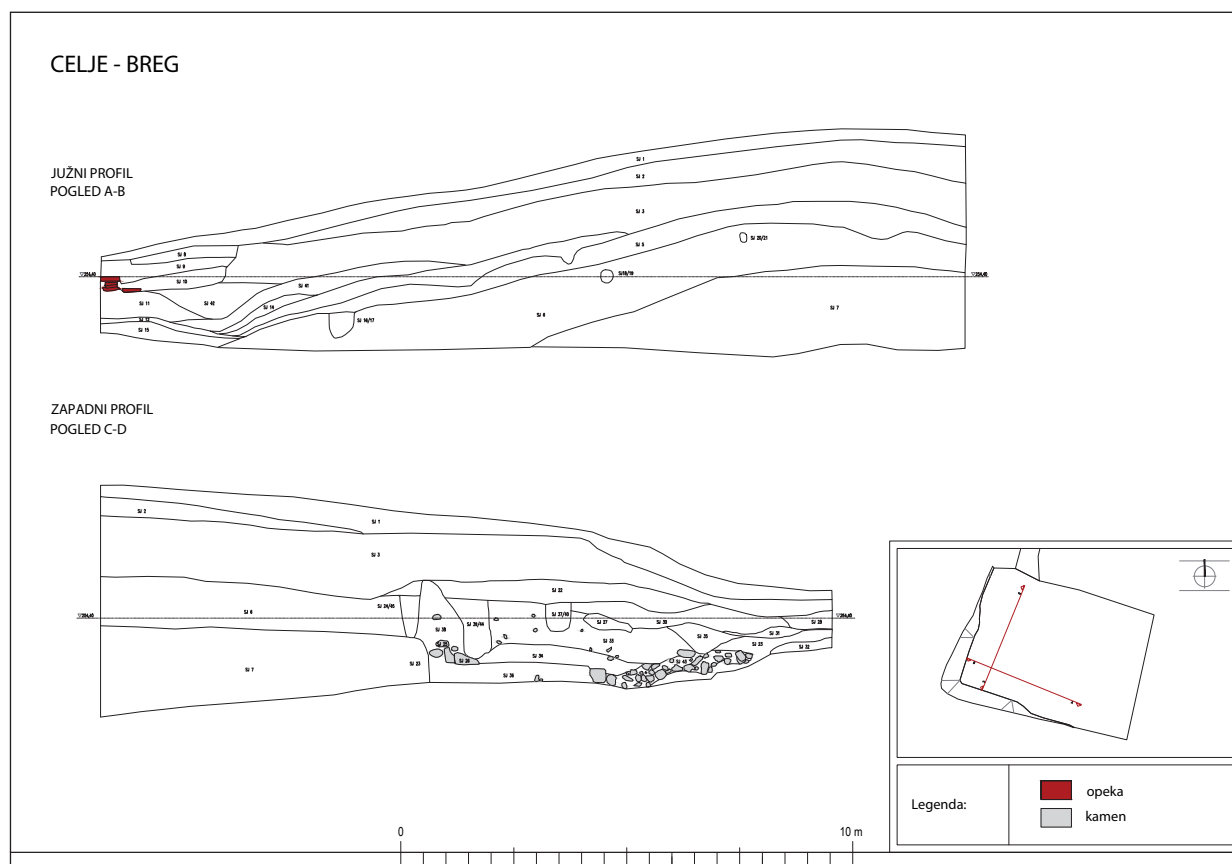
prosijavanje 211 m³ izbačene zemlje (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 3; *sl.* 59).

Prema utvrđenoj situaciji, zemljani su radovi zahvatili dvije manje terase smještene južno od kapucinskog samostana, odnosno površinu dimenzija približno 27 × 20,3 m.⁸⁰ Zahvatom su arheološki ostaci gotovo u potpunosti uklonjeni te su arheološki dokumentirana samo dva profila usječena pod kutom od 45° do 60° u terase koje padaju prema sjeveroistoku (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 3; *sl.* 60). Analiza stratigrafskog slijeda sačuvanog u profilima pokazala je da se ispod površinskih erozijsko-akumulacijskih depozita nalaze tragovi novovjekovnih građevinskih intervencija. Jasnno su vidljivi u istočnom dijelu južnog profila gdje

80 Radovi su obuhvatili i izgradnju prilaznog puta širokog 2,5 metara, koji se u smjeru sjever-jug pruža u dužini od 36 metara. Kako je tim postupkom zahvaćen samo površinski sloj, to područje neće biti uključeno u procjenu gubitka vrijednosti.

su utvrđeni ostaci objekta s popločanjem od opeka te njegovo urušenje (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 4, 14–15). Starija od te faze je faza prirodnog deponiranja nastala nad urušenjima rimskodobnih objekata ispod kojih je utvrđeno nasipavanje te zaravnavanje terena, posebno primjetno u zapadnom profilu, gdje su vidljivi i tragovi učvršćivanja terase. Situacija je interpretirana kao priprema za konstrukciju objekta od kojeg je sačuvan ukop za stup te tragovi hodne površine. Na temelju prikupljenog materijala cijela je faza datirana u 1. pol. 1. st. po. Kr. (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 6, 14).

Nešto stariju rimskodobnu razinu predstavljaju tragovi niveliranja terena te konstrukcija većeg objekta. Objekt čini veći ukop u terasu unutar kojeg su vidljivi dijelovi južnog zida i dio kamenog popločanja. Pokretni arheološki materijal koji je moguće povezati s vremenom konstrukcije objekta datiran je u kraj 1. st. pr. Kr. i početak 1. st. po. Kr. (Plestenjak, Krajšek,

Slika 60 Južni i zapadni profil oštećenog arheološkog zapisa na nalazištu Celje – Breg (arhiv Arhej; crtež: A. Plestenjak, M. Strašek, F. Sirovica).

Firšt 2007, 7, 14). Vjerojatno najstariji tragovi boravka na tom prostoru utvrđeni su u istočnom profilu. Riječ je o tri manja, loše očuvana ukopa u pedološku osnovu. Kako u tom kontekstu pokretni arheološki materijal nije nađen, vrijeme njihova nastanka nije utvrđeno. Ipak, na temelju utvrđene situacije moguće je pretpostaviti da je riječ o tragovima ranorimskih aktivnosti ili o nekoj starijoj fazi, možda povezanoj s kasnolatenskim keramičkim materijalom, koji je nađen tijekom prosijavanja zemlje izbačene građevinskim radovima (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 12–14; *sl. 61*). Rezultati istraživanja jasno govore da je provedenim radovima uništen značajan dio ranorimskoga arheološkog zapisa utvrđenog na obje zahvaćene trase. Tome u prilog posebno govori objekt iz kasnoaugustovskog vremena koji je vjerojatno obnovljen u 1. pol. 1. stoljeća. Takvu dataciju sugerira i analiza gradiva prikupljenog prosijavanjem izbačene zemlje. Keramički materijal, naime, pokazuje vremenski prilično ujednačenu sliku te ga je većim dijelom moguće smjestiti u 1. st. po. Kr., no s jasnim kontinuitetom od

vremena latenskog naseljavanja tog prostora (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 12). Istodobno je na temelju prikupljenoga gradiva iznesena pretpostavka o lokalnoj proizvodnji kuhinjskoga i dijela stolnog posuđa s izraženom keltskom lončarskom tradicijom, dok je među finim posuđem, koje čini čak 9 % prikupljene rimskodobne keramike, izražena prisutnost italskoga, većinom padanskog importa (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 9). Utoliko je moguće pretpostaviti da je riječ o stambenom objektu opremljenom bogatim inventarom, koji je vjerojatno dio većega naseobinskog prostora na kojem su krajem 1. st. pr. Kr. te tijekom cijeloga 1. st. po. Kr. stajali stambeni objekti. Arheološki ostaci upućuju na to da je korištenje tog prostora trajalo do početka 2. st. (Plestenjak, Krajšek, Firšt 2007, 12), što odgovara i rezultatima drugih istraživanja provedenih na širem području nalazišta Celje – Breg. Sljedeća je aktivnost zabilježena tek u novom vijeku, nakon čega prostor više nije aktivno korišten.

Slika 61 Prosijavanje zemlje izbačene tijekom radova na izgradnji košarkaškog igrališta (arhiv Arhej; foto: S. Firšt).

6.2.3 Procjena vrijednosti (Celje – Breg)

(Vidi tabelarnu procjenu vrijednosti na sl. 62)

6.2.4 Procjena postotka uništenosti (Celje – Breg)

Područje današnjeg naselja na položaju Celje – Breg zauzima površinu od gotovo 65000 m², a uključuje relativno ravnu terasu na kojoj je smješten kapucinski samostan s popratnim objektima, te padinu sa stambenim objektima koja se podno terase spušta sve do rijeke Savinje. Terasa sa samostanom nalazi se na prosječnoj nadmorskoj visini od 255 m te zauzima površinu od oko 16000 m². Kako veći dio terase zauzimaju razni samostanski objekti, područje koje danas možemo smatrati arheološki vrijednim ograničeno je na otvoreni travnati prostor južno od samostana. Riječ je o površini od 3780 m² koja zauzima jugoistočni dio terase. Na tom se području nalazi tek nekoliko manjih objekata pa je na većem dijelu površine moguće očekivati dobro očuvan arheološki zapis. Na tom je prostoru smješten i arheološki zapis oštećen prilikom gradnje igrališta, kada je zahvatom u jugoistočnom kutu terase oštećeno njegovih 548 m². Kako bi se utvrdilo područje usporedivoga arheološkog zapisa, značajno je primijetiti da otvoreni prostor južno od samostana pokazuje primjetne razlike u reljefnim značajkama te sjeverni dio tog područja, na kojem se nalaze i manji suvremeni objekti, pokazuje postupan, ali izrazit pad prema sjeveru i sjeveroistoku. Istovjetna je situacija utvrđena i u profilima tijekom dokumentiranja oštećenja te je primijećeno da i

ranorimska stratifikacija nastaje u odnosu na ista obilježja reljefa. Iz tog razloga nije moguće cjelokupni prostor smatrati stratigrafski usporedivim s područjem uništenoga arheološkog zapisa pa se njegovih sjevernih 1611 m² može oduzeti od ukupne površine (sl. 63). Time je arheološki zapis koji se može smatrati stratigrafski usporedivim s uništenim dijelom smješten na 2169 m² pa u zadanom omjeru procijenjeni postotak uništenosti iznosi 25 %.⁸¹

$$PPu [\%] = 100 \times \frac{548}{2169} = 25 \%$$

6.2.5 Procjena gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa (Celje – Breg)

Rezultat kvantitativne procjene vrijednosti arheološkog zapisa na položaju Celje – Breg iznosi 25 pa vrijednosni indeks (V_i), kao omjer apsolutnog skora vrijednosti i broja ulaznih varijabli, iznosi 2,5. Uništenost zapisa procijenjena je na 25 % pa ako učinjenu štetu želimo izraziti linearnim modelom:

$$G = 2,5 \times \left(\text{ceil} \left(\frac{25}{10} \right) + 1 \right) = 10$$

izračun gubitka vrijednosti arheološkog zapisa poprima vrijednost 10. Taj se gubitak uz pomoć jednadžbi:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{10}{6} \right) = 2$$

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{10}{15} \times e^{\frac{10}{35}} \right) = 1$$

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{10}{20} + 1 \right) \right) = 3$$

može pripisati 1., 2. ili 3. kategoriji gubitka vrijednosti te izraziti u rasponu od minimalnog do značajnog.

⁸¹ Stratigrafski usporediva površina i postotak uništenosti izvedeni su samo okvirno, usporedbom fotografija s dostupnim topografskim kartama. Ipak, tijekom arheološkog dokumentiranja uništenja provedenog na ovdje predloženom postupku takva bi procjena, izvedena na temelju dostupnih podataka, utvrđene situacije i detaljnije dokumentacije, zasigurno bila znatno preciznija.

VRIJEDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	OCJENA
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	VIZUALNA VRIJEDNOST	Položaj se ne odlikuje vidljivim nadzemnim arheološkim tvorevinama, iako konfiguracija terena može upućivati na strukturu i sadržaj potpovršinskoga arheološkog zapisa. Istovremeno područje na kojem se razvila ranorimska naseobina predstavlja odraz planskoga izbora jasno povezanog s prisutnim krajobraznim oblicima. Stoga, iako zapis ne odlikuju jasno vidljive nadzemne strukture ili tvorevine, može se smatrati da ima potencijal postati vidljivi i prisutni segment kulturnog sadržaja sposoban utjecati na doživljaj mjesta i prostora.	2
	POVIJESNA VRIJEDNOST	Značajno arheološko nalazište, koji može značajno pridonijeti interpretaciji prostora i proširiti mogućnosti razumijevanja i stvaranja veza s prošlošću i povijesnim razvojem mjesta. On je i tema povijesnih izvora te je izravno povezan sa stvarnim povijesnim događajima čije razumijevanje može predstavljati značajan doprinos povijesnim razmatranjima nadregionalnoga značenja. Pokazuje i vezu s legendama o kojima još uvijek postoje sjećanja. Iako sporadično istraživano, položaj Breg ima tradiciju u arheološkoj znanosti koja se može kontinuirano pratiti do početka 19. stoljeća.	3
	EKONOMSKA VRIJEDNOST	Nemogućnost izravnog pristupa nalazištu znatno umanjuje njegov potencijal za razvoj izrazitijih ekonomskih vrijednosti. Ipak je u tom kontekstu značajan njegov položaj u ne pretjerano urbaniziranom dijelu Celja u kojem se nalaze parkovi, travnate površine te šetnica i pješačke staze. Uz to je smješten uz druge znamenitosti Celja, neposredno uz kapucinski samostan, podno crkve sv. Miklavža te istočno od područja na kojem su prezentirani ostaci Herkulova hrama. Utoliko smještaj izvan urbane jezgre, na prostoru koji predstavlja poznato celjsko izletišta, ostavlja mogućnost uključivanja položaja Breg u već postojeće rekreacijske, turističke i kulturne sadržaje.	2
OPĆE VRIJEDNOSTI	RIJETKOST	Iznimno arheološko nalazište s malim brojem izravno usporedivih arheoloških ostataka. Njegovo je znanstveno značenje posebno naglašeno u okviru razmatranja rane romanizacije južnog Norika pa je moguće tvrditi da je riječ o zapisu na kojem obrasci naseljavanja i korištenja prostora sadržavaju jedinstvene značajke u okviru definiranog prostora i vremena.	3
	GRUPNA VRIJEDNOST	Arheološki zapis utvrđen na položaju Breg značajan je segment ranorimskih ostataka utvrđenih u bližoj okolici. Uz to je riječ o dijelu zapisa nastalom u kontinuiranom razvoju od keltskog opiduma do rimskoga grada te ima visoku razinu dijakroničkog konteksta. Istodobno ga smještaj na terasastom podnožju Miklavškoga hriba čini značajnim segmentom suvremenoga krajolika s prepoznatljivim fizičkim i povijesno-geografskim integritetom.	3
	REPREZENTATIVNOST	Ovo arheološko nalazište nastajalo je u specifičnim društvenim i povijesnim uvjetima koji se u regionalnom kontekstu ne može izravno uspoređivati s drugim očuvanim i poznatim arheološkim ostacima. Utoliko nije moguće tvrditi da predstavlja reprezentativnu vrstu arheološkoga zapisa koja sadržai značajke karakteristične za razdoblje i regiju.	1
	INTEGRITET	Na temelju do sada provedenih istraživanja moguće je tvrditi da šire područje položaja Breg, koje nije bilo podvrgnuto kasnijim građevinskim zahvatima, ima dobro očuvan prostorni integritet, obilježen prisutnošću rimskodobnih arheoloških ostataka na mjestu primarne depozicije. Istodobno je njegovo okruženje samo do neke mjere stabilno. Arheološko nalazište smješteno je na prirodnim terasama u podnožju Miklavškoga hriba, koje je podložno erozivnim procesima kakvi su primijećeni i tijekom drugih arheoloških istraživanja.	2

ZNAKSTVENE VRIJEDNOSTI	KVALITETA	Stratigrafski slijed pokazuje prikladnu razinu kompleksnosti s jasnim i čitljivim stratigrafskim odnosima. Utvrđena je i očuvanost raznolikih i brojnih vrsta pokretnih arheoloških ostataka te prisutnost onih dijagnostički relevantnih. Istodobno je utvrđena i prikladna razina očuvanosti njihova konteksta te se može tvrditi da je riječ o visoko kvalitetnom arheološkom zapisu.	3
	INFORMATIVNI POTENCIJAL	Arheološki zapis pokazuje izniman potencijal za izvođenje podataka o formalnim značajkama arheoloških ostataka i njihovim kontekstualnim međuosnosima, kao i sposobnost za izvođenje zaključaka o aktivnostima koje su prouzročile njegov nastanak. Time može omogućiti smislene interpretacije o prostornoj i vremenskoj dimenziji ljudskih aktivnosti na tom prostoru u vremenu rane rimske okupacije.	3
	INTERPRETATIVNI POTENCIJAL	Sadrži visok potencijal za generiranje novih znanja o vremenu nastanka i razvoju ranorimskog naselja. Iz tog se razloga može smatrati da je riječ o iznimno arheološki značajnom nalazištu koji sadrži jasan interpretativni potencijal, sa sposobnošću popunjavanja praznina u trenutnim spoznajama. Istodobno, spoznaje utemeljene na njegovom istraživanju imaju potencijal pridonosa istraživanjima šireg prostora te generiranja novih spoznaja nadregionalnoga značenja.	3
UKUPNI ZBROJ = APSOLUTNI SKOR VRIJEDNOSTI			25
VRIJEDNOSNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			2,5

Slika 62 Procjena vrijednosti nalazišta Celje – Breg, igrišče pri kapucinib.

Primjenom kvadratnoga modela:

$$G = 2,5 \times (\text{ceil}(\frac{25^2}{1000}) + 1) = 5$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{7,5}{15} \times e^{\frac{7,5}{35}}) = 1$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{7,5}{20} + 1)) = 2$$

gubitak poprima vrijednost 5, te je primjenom jednadžbi za rangiranje ozbiljnosti učinka:

$$G_k = \text{ceil}(\frac{5}{6}) = 1$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{5}{15} \times e^{\frac{5}{35}}) = 1$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{5}{20} + 1)) = 2$$

svrstan u 1., odnosno 2. kategoriju te izražen kao minimalan, odnosno umjeren.

Nešto drugačiji rezultat daje eksponencijalni model:

$$G = 2,5 \times (\text{ceil}(\frac{25}{25} \times e^{\frac{25}{100}}) + 1) = 7,5$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{7,5}{6}) = 2$$

kojim eksponencijalna i logaritamska kategorizacija gubitka ostaje ista, no linearna daje viši rezultat i smješta ga u 2. kategoriju te iskazuje kao umjeren.

U korijenskom modelu:

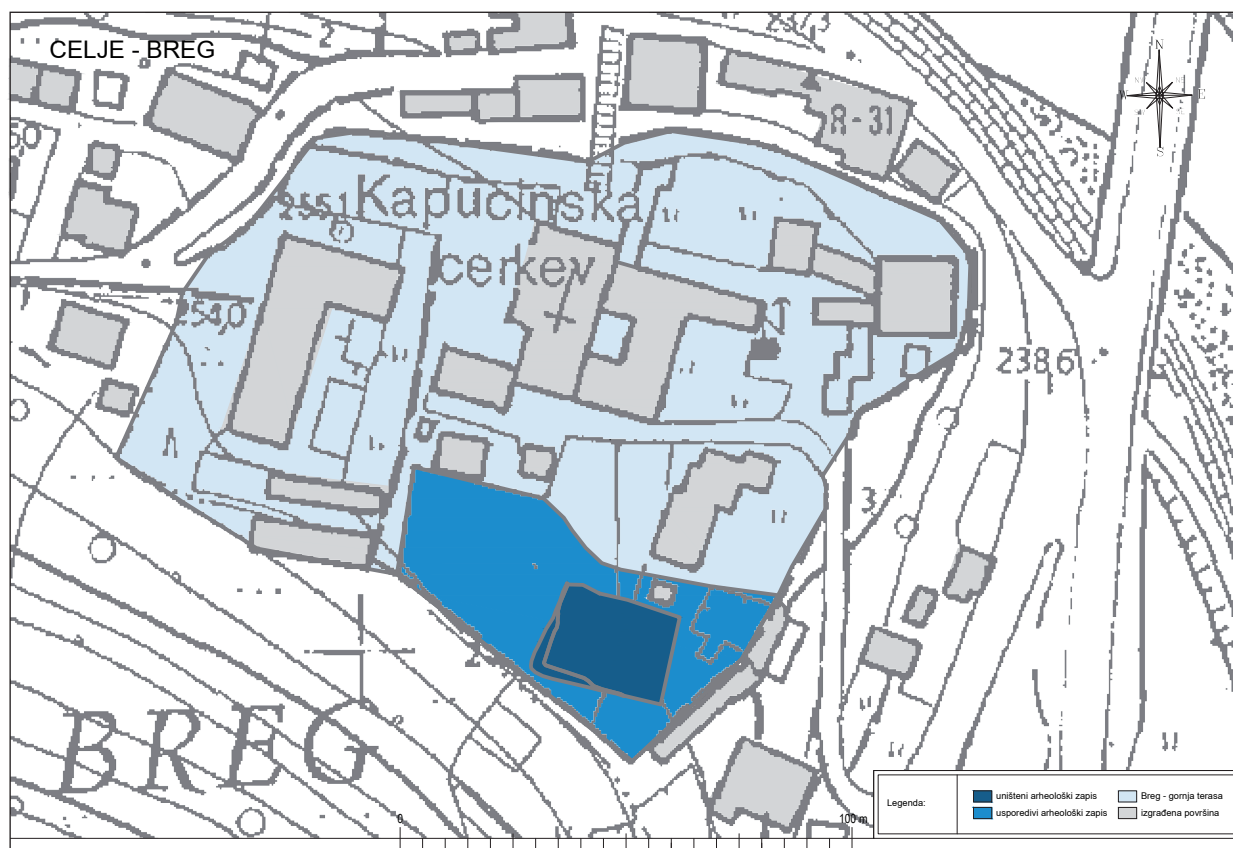
$$G = 2,5 \times \text{ceil}(\sqrt{25 + 1}) = 15$$

gubitak poprima vrijednost 15 te je aplikacijom jednadžbi za rangiranje ozbiljnosti učinka:

$$G_k = \text{ceil}(\frac{15}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{15}{15} \times e^{\frac{15}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{15}{20} + 1)) = 3$$

Slika 63 Područje usporedivog arheološkog zapisa (arhiv Arhej; crtež: F. Sirovica).

linearnom i logaritamskom kategorizacijom pripisan 3. kategoriji gubitka vrijednosti koja ga iskazuje kao značajan, a eksponencijalnom 2. kategoriji koja ga iskazuje kao umjeren.

Primjenom logaritamskoga modela:

$$G = 2,5 \times (\text{ceil}(5 \times \ln(\frac{25}{20} + 1)) + 1) = 15$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{15}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{15}{15} \times e^{\frac{15}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{15}{20} + 1)) = 3$$

rezultat ostaje isti pa je gubitak ponovo svrstan u 2. ili 3. kategoriju te izražen kao umjeren ili značajan.

Usporede li se rezultati dobiveni primijenjenim modelima i različitim kategorizacijama gubitka (sl. 64), može se primijetiti da eksponencijalna kategorizacija ponovo daje niske ocjene gubitka vrijednosti, koje je moguće iskazati kao minimalne ili umjerene. Takva je ocjena prema svim predloženim kategorizacijama

MODEL	linearna kategorizacija	eksponencijalna kategorizacija	logaritamska kategorizacija
linearni	2	1	3
kvadratni	1	1	2
eksponencijalni	2	1	2
korijenski	3	2	3
logaritamski	3	2	3

Slika 64 Procjena gubitka vrijednosti na nalazištu Celje – Breg, igrišče pri kapucinima.

pripisana i gubitku vrijednosti izračunatom prema kvadratnom i eksponencijalnom modelu. Utoliko izračun koji bi trebao pokazivati izrazitiju osjetljivost na veća oštećenja ili veće gubitke vrijednosti, kod nižih vrijednosti u svim predloženim kombinacijama ne pokazuje prikladnu razinu osjetljivosti. Logaritamska kategorizacija gubitak vrijednosti prema ostalim modelima smješta u 3. kategoriju i izražava kao značajan, dok linearnom kategorizacijom nešto nižu ocjenu dobiva samo gubitak vrijednosti izračunat prema linearnom modelu.

6.3 Velika Dobrava – Zglavnice: testiranje metode na oštećenom arheološkom zapisu

Velika Dobrava nalazi se sjeveroistočno od Višnje gore, u široj okolici Stične, odnosno općini Ivančna Gorica. Smještena je na zaravnjenom platou, na uzvisini koja se strmo spušta prema jugu, gdje je nekad prolazila rimska *via publica Emona–Neviodunum–Siscia*, te prema zapadu, gdje teče potok Trstenščica. U proljeće 2000. godine je na položaju Zglavnice u Velikoj Dobravi započelo strojno snižavanje poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu Antona Kralja radi nasipavanja kvalitetnijega poljoprivrednog tla (sl. 65). Tijekom radova nađeni su ulomci rimskodobne keramike i novac cara Vespazijana, o čemu je obaviješten odgovorni konzervator *Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine*. Na temelju uvida u situaciju utvrđeno je da su radovi zahvatili dijelove rimskodobne nekropole te je kao uvjet nastavku njihove provedbe propisano izvođenje arheološkog istraživanja. Istraživanje je provela tvrtka Arhej d.o.o., a provedeni je postupak obuhvatio dokumentiranje uništenja, terenski pregled bliže okolice te arheološko iskopavanje, kojim su, uz ostatke rimskoga groblja, otkriveni i ostaci halštatskog tumula (Novšak 2000). Provedenim je postupkom prikupljen prikladan set podataka za procjenu gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

Nakon utvrđenog arheološkog potencijala položaj je pod nazivom Velika Dobrava – Zglavnice upisan u *Registar nepremične kulturne dediščine* pod evidencijskim brojem (EŠD) 15753 te je zaštićen kao arheološko područje u čijoj se blizini predviđa postojanje manje pretpovijesne naseobine i rimskoga ruralnog posjeda (*villa rustica*; <http://rkd.situla.org/>; sl. 66). Kako je tijekom istraživanja utvrđeno da je riječ o jednostavnijem, ali višeperiodnom arheološkom zapisu, razmatranje njegove vrijednosti, odnosno njezinoga gubitka, moguće je jedino u odnosu na specifične vremenske i prostorne značajke svakog od utvrđenih razdoblja. Stoga će se vrijednosna procjena sastojati od dva zasebna postupka kojima se vrijednost prema zadanim kriterijima procjenjuje posebno za

Slika 65 Velika Dobrava – Zglavnice, zatečena situacija (arhiv Arhej; foto: S. Poglajen).

rimskodobne i posebno za ranoželjeznodobne ostatke. Istodobno, jednostavniji arheološki zapis ne ostavlja indikacije o prethodnoj vrijednosti u obliku profila uz pomoć kojih je moguće pretpostaviti kvalitetu i informativni potencijal situacije koja je prethodila uništenju, pa je procjenu gubitka vrijednosti moguće provesti samo na temelju dodatnih istraživanja, kakva su obavljena i u ovom slučaju.

6.3.1 Referentni okvir nalazišta Velika Dobrava – Zglavnice

Velika Dobrava smještena je u zapadnom dijelu Dolenjskoga podolja, koje se u smjeru istok - zapad pruža od Krške kotline do Ljubljanskog barja (Horvat *et al.* 2007, 6; Murgelj 2013, 6). Zbog lake prohodnosti tog dijela Dolenjske, Dolenjsko podolje oduvijek predstavlja područje intenzivnijeg naseljavanja, na kojem je već u pretpovijesti utemeljena značajna mreža prometnih putova.⁸² Iako se intenzivniji tragovi naseljavanja Dolenj-

⁸² Tuda je, u smjeru istok - zapad, prolazila glavna prometnica sa središnjim čvorištem vjerojatno smještenim podno Cvingera nad Virom pri Stični, odakle su sporedne prometnice vodile prema sjeveru i jugu, u savsku dolinu i prema rijeci Krki (Dular, Tecco Hvala 2007, 45; Horvat *et al.* 2007, 6; Udovč 2011, 7). Smjer glavne pretpovijesne komunikacije vjerojatno se umnogome podudara s kasnijom rimskom cestom koja je povezivala Emonu sa Siscijom. Trasa rimske ceste potvrđena je brojnim arheološkim istraživanjima provedenim u sklopu radova na autocesti A1 Ljubljana–Zagreb, bivšoj brznoj cesti Bratstva i jedinstva, smještenoj ponovo na istoj trasi koja se koristi od pretpovijesti.

Slika 66 Zračna snimka s ucrtanim baštinskim područjem. Plavom je bojom označeno područje arheološke baštine, a crvenom točkom položaj nalazišta Velika Dobrava – Zglavnice (<http://giskd6.s.situla.org/giskd/>).

skoga podolja javljaju i ranije, to područje, kao i cijela Dolenjska, najveći razvoj doživljava tijekom starijega željeznog doba, odnosno u vremenu između 8. i 4. st. pr. Kr. U tom se razdoblju, unutar istočnoga kruga halštatskoga kulturnog kompleksa, na području Posavja, Dolenjske i Bele krajine, razvija zasebna, dolenska skupina,⁸³ čija fizička pojava u krajoliku najčešće ima oblik utvrđene visinske naseobine s grobljem pod tumulima u njezinu podnožju (Tecco Hvala 2012, 41). Izrazitu posebnost skupine predstavlja grupni inhumacijski pokop pod tumulom koji je, prema dosadašnjem razumijevanju, namijenjen članovima obitelji ili klana, obilježen istodobno tipičnom nošnjom i običajem prilaganja oružja u grobo-

⁸³ Područje dolenske skupine na zapadu je omeđeno ljubljanskom kotlinom dok na istoku obuhvaća Gorjanec (Žumberak) i okvirno se podudara s današnjom granicom prema Hrvatskoj. Sjevernu granicu čini Posavsko hribovje i rijeka Sava, dok na jugu obuhvaća cijelu Bijelu krajinu, s granicom na rijeci Kupi (Gabrovec 1973; 1987; Križ 2004a; Dular, Tecco Hvala 2007; Udovč 2009; Murgelj 2013).

ve (Dular 1993, 101; Gabrovec 1999, 178; Tecco Hvala 2012, 41). Kako je riječ o monumentalnim grobnim konstrukcijama, zanimanje za tu pojavu zabilježeno je već početkom 19. stoljeća, a krajem 19. i početkom 20. stoljeća provedena su i izrazito intenzivna istraživanja (Dular 2003, 14–15).⁸⁴ Rezultati tih opsežnih istraživačkih aktivnosti imali su značajan utjecaj na opći razvoj pretpovijesnih istraživanja (Frey, Gabrovec 1969, 7), a tumuli kao temeljna značajka dolenske skupine, i specifična pogrebna praksa koju prati mnoštvo raznolikih priloga, već više od stotinu godina predstavljaju poznatu i karakterističnu pojavu koja je značajno pridonijela stvaranju koncepta srednjoevropskog halštata (Gabrovec 1987, 30).

Od tada do danas dolenski je halstat bio predmetom mnogih istraživanja, a brojna su nalazišta prvi put sustavno popisana 1975. godine u temeljnom

⁸⁴ Istraživači dolenskoga halštata nisu zaobišli ni rimskodobna groblja te se procjenjuje da je tijekom tog razdoblja samo u Dolenjskoj iskopano više tisuća rimskih grobova (Knez 1968, 221).

registru nepokretne arheološke baštine Slovenije, objavljenom pod nazivom *Arheološka najdišta Slovenije* (Gabrovec *et al.* (ur.) 1975). Na tim je osnovama 1987. godine oblikovan projekt *Utrjena prazgodovinska naselja na Dolenjskem* (Dular 1993, 102), rezultati kojega su objavljeni u publikaciji *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age* (Dular, Tecco Hvala 2007).⁸⁵ Provedenim je istraživanjem na području današnje jugoistočne Slovenije registrirano 339 željeznodobnih nalazišta, među kojima je izdvojeno oko 290 željeznodobnih groblja. Od toga čak 243 čine groblja s tumulima, što iznosi 71 % svih utvrđenih željeznodobnih nalazišta (Dular, Tecco Hvala 2007, 37–43).⁸⁶

Istodobno su na čak 115 groblja utvrđeni tragovi kopanja koji do danas svjedoče o različitim vrstama interesa koja su groblja s tumulima izazivala u prošlosti (Dular, Tecco Hvala 2007, 39).

Kako tumuli dolenskoga halštata neupitno predstavljaju reprezentativnu arheološku tvorevinu, karakterističnu i za razdoblje i za regiju te sposobnu pridonijeti i vizualnim i povijesnim vrijednostima područja, razina njihove vrijednosti ovisit će o utvrđenoj razini vidljivosti i očuvanosti, razmatranju neposrednog konteksta te sposobnosti da njihovo istraživanje pridonese popunjavanju praznina u trenutnim spoznajama. U tom je kontekstu značajno istaknuti da je na području Dolenjske istražen iznimno velik broj halštatskih tumula te da istraživanje njihova prostornog smještaja,⁸⁷ brojnosti i međusobnog rasporeda te značajki i međusobnih odnosa grobova daje temeljenje podatke za analizu njihove regionalne rasprostranjenosti i pripadnosti pojedinim naseobinama, te razmatranje

85 U knjizi je, na temelju analize naseobinske dinamike regije u rano željezno doba, iznesena detaljna analiza uvjeta u kojima se formirala i razvijala dolenska skupina. Iz tog razloga predstavlja dobar temelj za razvoj referentnog okvira vrijednosne procjene arheoloških ostataka dolenskoga halštata.

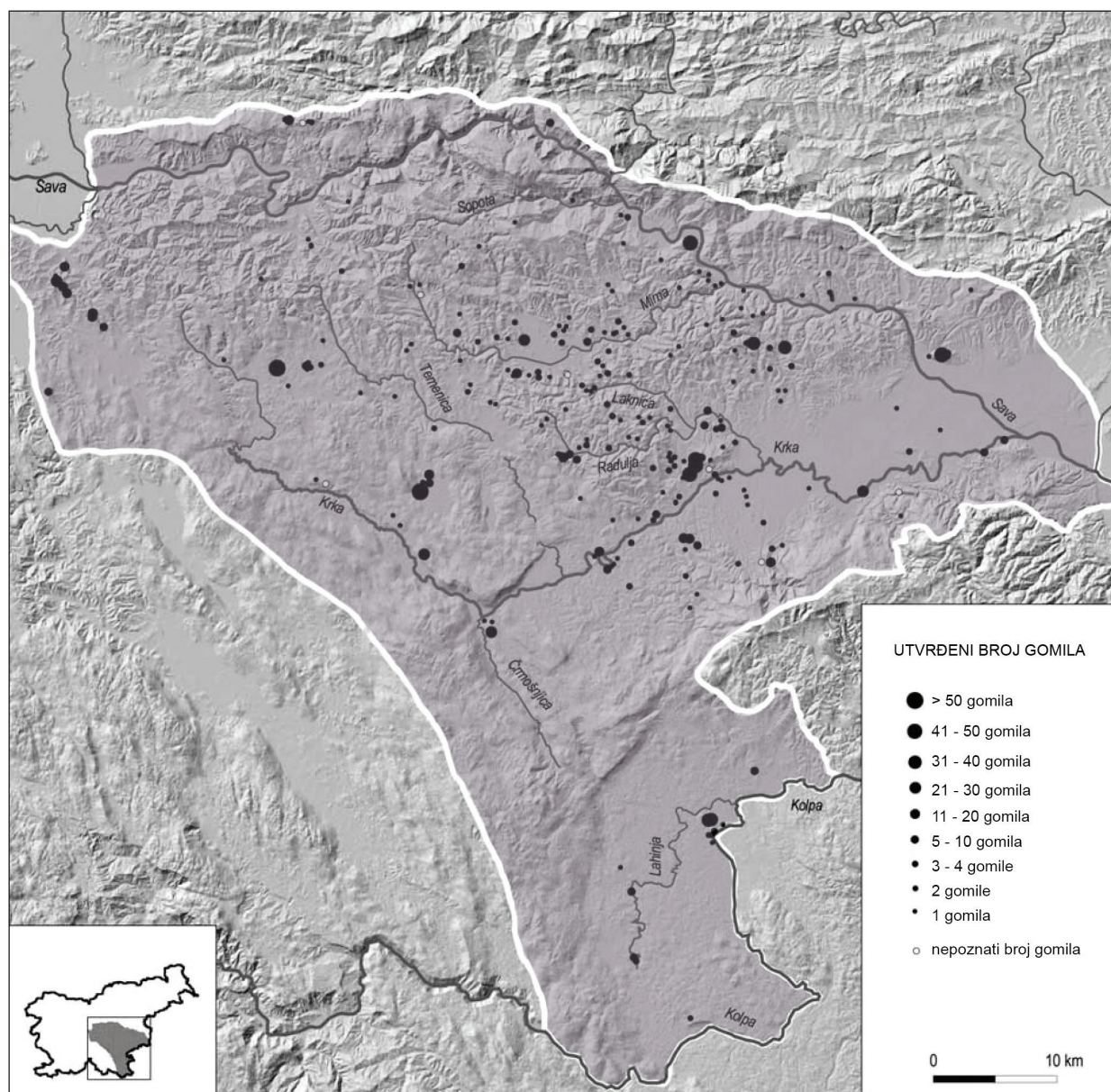
86 Ostatak su groblja na ravnom koja su slabije zastupljena, vjerojatno i zbog teže prepoznatljivosti u prostoru (Dular, Tecco Hvala 2007, 123).

87 Iako intenzivnija istraživanja obrazaca distribucije tumula nisu provedena, primijećeno je da su često smješteni na uzvišenim položajima, te je uočena njihova veza s glavnim pretpovijesnim komunikacijama (Dular, Tecco Hvala 2007, 123–124).

društvenoga, političkoga i gospodarskog statusa pojedinaca i halštatskih zajednica (*sl.* 67).

Tako je uočeno da su, premda se mogu javljati u skupinama (od 2 do preko 100), najčešći pojedinačni tumuli koji su smješteni daleko od naselja i glavnih komunikacija (Dular, Tecco Hvala 2007, 124, sl. 71). Isto tako variraju u veličini te mogu sadržavati od 10 do više stotina grobova (Gabrovec 1987, 85; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 109). Ipak, većinom su promjera oko 10 m i sadrže tridesetak ukopa (Dular, Tecco Hvala 2007, 124). Grobovi se raspoređuju u koncentričnim krugovima oko središnjeg groba ili praznog središta, a ta specifična struktura vjerojatno predstavlja odraz zajednice utemeljene na obiteljsko-rodovskim vezama unutar koje je formiran vodeći društveni sloj ili obiteljsko-rodovska aristokracija (Knez 1980a; Gabrovec 1987; 1999; Dular 1993; Dular, Tecco Hvala 2007; Tecco Hvala 2012).

Organski je materijal, uključujući i osteološki, iz grobova pod tumulima često izrazito loše očuvan ili čak potpuno nedostaje, te su smjer i položaj pokojnika obično određeni prema rasporedu nalaza i priloga za koje se pretpostavlja da odražavaju spol, dob te društveni i ekonomski status, a ponekad i etničku pripadnost pokojnika (Knez 1980a; 1980b; 1991; Teržan 1980; 1985; 2009; Gabrovec 1999; Dular, Tecco Hvala 2007). Bolje očuvani grobovi u Stični i Novom Mestu pokazuju da je u pogrebnu praksu uključen i ukop pokojnika u svojevrsnom drvenom kovčegu smještenom u grobnu raku, ponekad dodatno obloženu i prekrivenu većim kamenjem ili kamenim pločama (Gabrovec 1987; 1999; Knez 1991; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009). Obloga od kamenja često je utvrđena u središnjem grobu te u grobovima obilježenim većom količinom skupocjenih priloga, pa se smatra da su takvi grobovi rezervirani za pripadnike najvišega sloja (Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 126). Pokojnici su pokopavani odjeveni, u ispruženom položaju na leđima. Mjestimično je otkriven i pokop s konjem ili samostalni ukop konja, koji je mogao biti parcijalno ili u cijelosti smješten u grobnu jamu (Gabrovec 1987, 86; Dular, Tecco Hvala 2007, 124). Sama gomila postupno je nastajala najprije oko središnjega groba ili manje

Slika 67 Referentni okvir vrijednosne procjene halštatskog arheološkog zapisa na nalazištu Velika Dobrava – Zglavnice, izveden na temelju distribucije tumula doljenjske halštatske skupine (prema Dular, Tecco Hvala 2007, 147, sl. 83).

gomile. Povećavala se kada su oko nje ukopani novi pokojnici pa je pojedini tumul mogao nastajati i nekoliko stoljeća (Knez 1980a; Gabrovec 1987; 1999; Dular, Tecco Hvala 2007; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009; Tecco Hvala 2012).

Groblja i pogrebna praksa i danas su glavni izvor analize željeznodobnih zajednica (Dular, Tecco Hvala 2007, 123, 237) dok su elementi nošnje zajedno s drugim nalazima još uvijek osnovni temelj za kronološko razumijevanje razvoja i promjena doljenjskog halštata (Dular 2003, 99–100). Na tim je temeljima utvrđeno da je nakon vidljivog uspona halštatskih zajednica u 7. st. pr. Kr. prvo izrazitije opadanje njihove

moći moguće primijetiti već u 1. pol. 6. stoljeća, a povezuje se s pohodima pljačkaša skitskog porijekla. No već krajem 6. stoljeća započinje postupni oporavak i uspostava novoga blagostanja posebno vidljivog kroz vrhunac koji u 5. stoljeću doživljava situlska umjetnost kao jedno od najvećih dostignuća doljenjskoga halštata (Dular, Tecco Hvala 2007, 252).

No već krajem 4. i početkom 3. st. pr. Kr. dolazak Kelta značajno mijenja kulturni identitet Dolenjske i počinje formiranje novog entiteta, kulturno definiranog u okviru mokronoške skupine. U novom razdoblju dolazi do značajnih promjena u materijalnoj i duhovnoj kulturi, koja se ponovno

očituje u pogrebnoj praksi, sada obilježenoj incineracijskim ukopima na ravnim nekropolama te pojavom izrazito keltskih priloga i dijelova nošnje u grobovima (Frey, Gabrovec 1969; Knez 1980a; 1980b; 1986; 1991; Dular, Tecco Hvala 2007; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009; Tecco Hvala 2012).⁸⁸ Iako je razumijevanje uloge velikih i moćnih halštatskih naseobina u vremenu dolaska keltskih plemena i skorih rimskih osvajanja još uvijek prilično ograničeno, na mnogima je utvrđen jasan kontinuitet tijekom cijeloga mlađeg željeznog doba, obilježen naglim prekidom s dolaskom Rimljana (Frey, Gabrovec 1969, 14, 18, 24; Dular 1993, 101–102).⁸⁹ Naime, tijekom 1. st. pr. Kr. započinju rimska osvajanja susjednih područja te već između 35. i 33. g. pr. Kr. Rimljani zaposjedaju teritorij južno od rijeke Save (Šašel 1978; Horvat 1999; Lovenjak 2003; Dular, Tecco Hvala 2007). Ipak, čini se da je do konačnog priključenja Dolenjske Rimskom carstvu došlo između 14. i 9. g. pr. Kr., kada to područje postaje dio provincije *Illyricum*. Već početkom 1. st. po. Kr. priključeno je provinciji Panoniji, vjerojatno pod službenim nazivom Donji Ilirik, odnosno *Illyricum Inferius* (Šašel Kos 2010, 218).⁹⁰ Iako prihvaćanje rimskih materijalnih i duhovnih tekovina započinje već s prvim osvajanjima Dolenjske, intenzivnija romanizacija Panonije potaknuta je tek za Vespazijana, osnivanjem urbanih naseobina, smještenih ponajprije uz stare trgovačke putove (Šašel Kos 1997a, 25; 2010, 219). Dolenjska tada postaje dio agera Nevioduna kojemu

88 Iz rimskog je vremena sačuvano ime keltskoga plemena Latobika koje je vjerojatno nastanjivalo područje današnje Dolenjske te u predrimskim vremenima bilo u konfederaciji s Tauriscima (Božič 1987, 861, 877; Horvat 1999, 228). Prema njima su nazvani i gradovi Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum (Drnovo) i Praetorium Latobicorum (Trebnje; Frey, Gabrovec 1969, 10; Lovenjak 2003, 94–95).

89 Istodobno je primijećeno da se rimske naseobine često nalaze podno starih halštatskih naseobina što se s jedne strane povezuje s pogodnošću smještaja uz glavne prometnice, a s druge s raseljavanjem stanovništva u nizinska područja, izvan velikih i utvrđenih pozicija na uzvisinama (Križ 2003, 14).

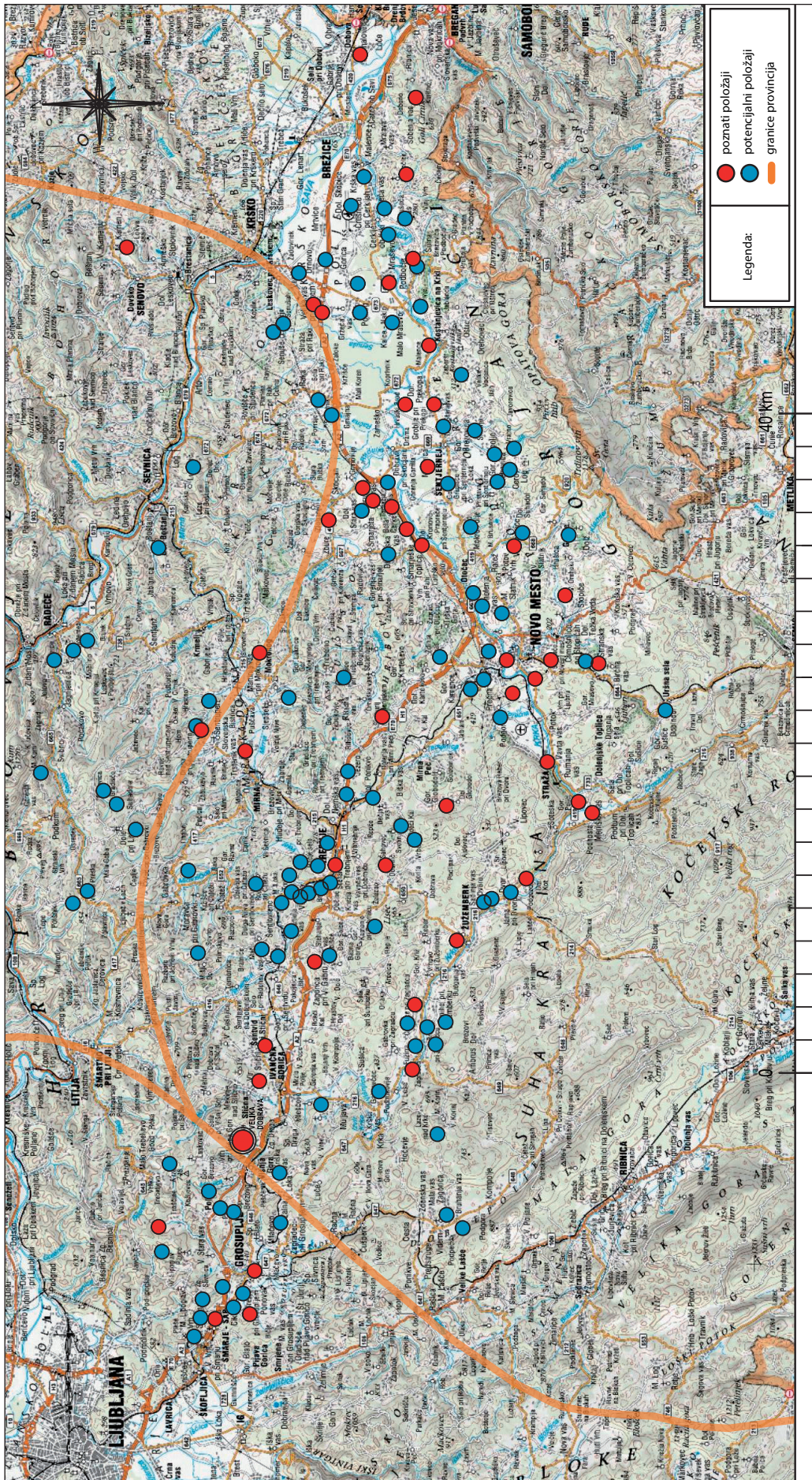
90 Za Trajanove reorganizacije teritorija početkom 2. stoljeća, ager Nevioduna pripao je provinciji Pannonia Superior, odnosno Gornjoj Panoniji (Šašel Kos 2010, 222).

Vespazijan u 2. pol. 1. stoljeća daje status municipija (Horvat 1999, 219; Križ, Stipančić, Škedelj Petrič 2009, 168; Bavec 2011, 8), čime Neviodun postaje administrativno i trgovačko središte regije. I dok istočna i južna granica nisu sa sigurnošću utvrđene, ager Nevioduna je na sjeveru, vjerojatno duž rijeke Save, graničio s agerom Celeje i provincijom Norik, a na zapadu s agerom Emone i X. italskom regijom (*Regio X, Venetia et Histria*; Horvat 1999, 228).⁹¹ Zapadna je granica prolazila zapadno od Stične, vjerojatno negdje na području Višnje gore (Horvat 1999, 227), što rimskodobnu nekropolu otkrivenu u Velikoj Dobravi smješta na granično područje između dvaju agera te provincije Panonije i X. italske regije.

Nekropola je smještena nešto sjevernije od rimske ceste *Emona–Siscia*, koja je prolazila kroz Neviodun te sjevernu Italiju povezivala s istočnim provincijama (Lovenjak 1997, 89–90; Križ 2003, 14–15). Trasa te značajne prometne komunikacije velikim je dijelom pratila smjer staroga pretpovijesnog trgovačkog puta koji je u smjeru istok - zapad prolazio Dolenjskim podoljem. Prema utvrđenim te dijelom istraženim rimskim lokalitetima na području Dolenjske, primijećeno je da taj prostor u rimsko doba pokazuje tragove intenzivnije naseljenosti i raširene mreže prometnica (Svoljšak *et al.* 2008, 7) te primjetnu koncentraciju rimskodobnih naseobinskih ostataka uz glavnu cestu. Rimskodobni obrazac naseljavanja u Dolenjskoj ipak ostaje prilično nepoznat, no povremena istraživanja većinom malih grobalja govore o intenzivnijoj naseljenosti te upućuju na značajniju pojavu većih i manjih ruralnih naseobina te pojedinačnih posjeda i gospodarskih vila (*sl.* 68).

Premda utvrđene rimskodobne ostatke možemo vidjeti i kao odraz intenzivnije romanizacije, istodobno je primjetna njihova obilježenost lokalnim značajkama, posebno naglašena u pogrebnoj praksi. Izdvajanje tih lokalnih specifičnosti omogućilo je istraživanje mnogih nekropola smještenih uz manje naseobine, ali i veća rimska središta na području Dolenjske. Istraživanja su pokazala da tijekom ranorimskog

91 Ager Nevioduna vjerojatno se poklapa s područjem nastanjenim keltskim Latobicima (Petru 1971; Dular 1974; Horvat 1999; Vičić, Slapšak 2004).

Slika 68 Položaj nalazišta (velika crvena točka) u odnosu na granice provincija (prema Breščak 1985, 13; Horvat 1999, 217; Križ Štampar, Škledj Petrič 2009, 169).

vremena pa sve do sredine 1. st. po. Kr. na doljenjskim grobljima prevladava ukop u jednostavnim grobnim rakama na dno kojih se smještaju pepeo i spaljeni ostaci pokojnika, a zatim različiti grobni prilozci. Kako je ta praksa utvrđena i na grobljima s kontinuitetom iz vremena latena, smatra se da predstavlja nastavak predrimske, keltske tradicije (Breščak 1985; Horvat 1999; Knez 1968; Gregl 1989).⁹² No sredinom 1. stoljeća dolazi do primjetnih promjena u pogrebnoj praksi te se javljaju sasvim nove pojave koje će obilježiti doljenjska groblja ranocarskog razdoblja. Najčešća među njima je pojava grobova obloženih te katkad natkrivenih kamenim pločama zbog čega imaju oblik svojevrstne kamene kutije ili škrinje (Knez 1965; 1968; 1974; 1992; Breščak 1985; Horvat 1999). Takvi grobovi mogu biti i dodatno pregrađeni uspravno postavljenom kamenom pločom koja odjeljuje prostor za smještaj urne od prostora s prilozima (Knez 1965; 1968; 1974; Breščak 1985; Horvat 1999). Nešto se rjeđe javljaju zidane grobnice kvadratnog oblika, konstruirane od kamena koje može biti suhozidno slagano ili povezano žbukom (Knez 1968 227; 1974, 74–75; Breščak 1985). Takve grobnice uz neki od zidova često imaju posebno konstruiranu policu, na koju se najčešće postavljaju prilozci (Knez 1965, 154; Breščak 1985, 37), a rjeđe urna s pepelom pokojnika (Slabe 1975, 244). Treća značajna skupina su kružni ili ovalni grobovi građeni od kamena. U istočnim dijelovima Dolenjske takvi grobovi mogu biti nadsvodeni kupolom te pred ulazom imati konstruiran tzv. dromos (Knez 1968; Breščak 1985; Horvat 1999).⁹³ Istovremeno se sporadično pojavljuju ukopi u većim, pravokutnim, zidanim grobnicama

92 Prema gruboj procjeni taj način pokapanja iznosi čak 40 % svih registriranih načina pokapanja na manjim rimskim grobljima u Dolenjskoj (Knez 1968), a na nekim je grobljima zamijećena i njegova izrazita prevlast (Gregl 1989). Ipak, riječ je o praksi koja je kao najučestalija utvrđena i na rimskodobnim grobljima izvan Dolenjske (vidi na primjer: Petru 1972, 11; Kujundžić 1982, 9; Istenič 1999, 49).

93 Takve su grobnice dokumentirane i na području sjeverozapadne Hrvatske (Gregl 2000), a smatra se da su namijenjene višestrukim ukopima, vjerojatno članova značajnijih i bogatijih obitelji (Breščak 1985; Horvat 1999; Križ 2004b).

često s unutrašnjošću oslikanom freskama (Knez 1968, 228–229; Breščak 1985, 39), a iznimno rijetko grobovi pod humcima, odnosno tzv. noričko-panonskim tumulima (Knez 1968; Breščak 1985; Horvat 1999). Samo rijetko, i to na ograničenom području u okolici Trebnja (*Praetorium Latobiorum*) zabilježeni su pokopi u velikim žarama (Knez 1968, 223; Breščak 1985, 36–37) dok se na širem području današnje Dolenjske, u istom periodu javlja i poseban tip urne u obliku kuće, čije porijeklo još uvijek nije razjašnjeno.⁹⁴ Na temelju utvrđene distribucije može se zamijetiti da su urne u obliku kuće značajka istočne Dolenjske, gdje je zapadnu granicu intenzivnijeg pojavljivanja na području Dolenjskoga podolja moguće smjestiti u neposrednu okolicu današnjeg Trebnja. Grobovi koji predstavljaju standardne tipove u gradovima provincije Panonije - primjerice oni konstruirani od opeka te ukopi u amforama, sarkofazima, kamenim urnama - tek se sporadično pojavljuju, obično na grobljima urbaniziranih sredina (Knez 1968; 1986; Breščak 1985; Križ 2003). Najčešći grobni prilog u ranocarskim grobovima na području Dolenjske su garniture za piće: obično veliki lonac i čaša te često zdjela, a ponekad i vrč (Knez 1992, 88; Horvat 1999, 229). Rjeđe se javljaju prilozci koji se smatraju standardnima u rimskim grobovima: uljanice i novac te staklene posude i *terra sigillata* (Knez 1965, 156; 1992, 88–90; Križ 2003, 26).

Specifičnosti rimskodobne pogrebne prakse u Dolenjskoj objašnjene su nastavljanjem i razvojem lokalne, provincijalne tradicije. Ipak, pravi uzroci te pojave još uvijek ostaju nepoznati, a pokušaji da ih se objasni kontinuitetom iz vremena latena za sada nisu dovoljno utemeljeni. Naime, poznata su groblja većinom nastala tijekom 1. stoljeća po. Kr. te sadrže elemente koji se ne mogu izravno povezati s materijalnom ostavštinom keltskih plemena,

94 Pojava tog za Dolenjsku specifičnog oblika urne najčešće se povezuje s keltskim plemenom Latobika (Petru 1963; 1964; 1971; Knez 1980, 1986; 1991; Gregl 2003), no kritike tog mišljenja ističu da su urne u obliku kuće produkt rimskih radionica te da ne postoji jasna kronološka poveznica koja bi ih povezala s keltskom, predrimskom keramičkom produkcijom (Dular 1976, 200; Horvat 1999, 228).

ponajprije Latobika, koji područje Dolenjske nastanjuju prije dolaska Rimljana (Dular 1976, 201). Značajno je i da su mnoga groblja utvrđena ili istražena diljem Dolenjske usko datirana u razdoblje od 1. stoljeća do sredine 2. stoljeća, što je još uvijek neobjašnjena pojava, koja može biti odraz intenzivnije naseljenosti, ali i izrazitije stope smrtnosti.⁹⁵ Situacija će se u idućem razdoblju značajno promijeniti te su groblja koja se mogu datirati u 3. ili 4. stoljeće na području Dolenjske izrazito rijetka.⁹⁶ Na području Dolenjske utvrđene su mnoge rimskodobne nekropole, no primjetna je njihova koncentracija u istočnim dijelovima tog područja, a sliku tek donekle upotpunjuju istraživanja provedena neposredno uz rimsku cestu *Emona–Siscia*. Iako je pretpostavka da je obrazac naseljavanja ovisan o smještaju prometnica utemeljena, istraživanja usmjerena na taj prostor daju arheološki neprovjerenu i vjerojatno iskrivljenu sliku o gustoći naseljenosti Dolenjske u rimsko doba. Istodobno su arheološki ostaci iz zapadnih dijelova Dolenjske, pa time i graničnog prostora između provincije Panonije i X. italske regije, još uvijek prilično nepoznati. U zapadnom dijelu Dolenjskog podolja, i time u bližoj okolici Velike Dobreve, rimski su grobovi istraženi u Mrzlom polju (Jerin 2008, 66–75), no zbog izrazito loše očuvanosti nije moguće izdvojiti njihova obilježja. Rimski su grobovi registrirani i u Grosuplju (Šašel 1975), Gradu Boštanj pri Zagradcu (Puš 1975a), Blečjem Vrhu (Puš 1975b), Velikoj Loki – Devci (Šribar 1959; Puš 1975c), Petrušnjoj vasi (Gabrovec 1975a) te u Šentvidu pri Stični na položajima Farovski hrib, Škufčeva njiva i tzv. Štajngrob (Gabrovec 1975b).⁹⁷ Na žalost,

⁹⁵ Takva je situacija utvrđena diljem Dolenjske, ali i na graničnom području sjeverozapadne Hrvatske, koje pripada istome kulturnom krugu (Gregl 1989, 38; 1997, 9).

⁹⁶ Uzroci njihove slabe zastupljenosti nisu precizno definirani te mogu biti posljedica slabe istraženosti. Ipak, ustaljena je pretpostavka da u 3. stoljeću dolazi do općenitog pada broja stanovnika zbog markomanskih ratova, a možda i kuge. Koji god da su uzroci, čini se da se to područje nije nikad oporavilo, o čemu svjedoče različiti arheološki ostaci, ali posebno tek rijetki nalazi rimskih grobova iz tog razdoblja (Knez 1980a; 1986; 1991; Gregl 1989; 1997; 2000).

⁹⁷ Na mnogim su mjestima u zapadnom dijelu Dolenjskoga podolja, često kao spoliji u sekundarnoj upotrebi,

većinom je riječ o slučajnim nalazima te grobovima koji nisu stručno istraženi ni prikladno dokumentirani. Iz tog razloga usporediva rimskodobna groblja nalazimo tek u istočnijim dijelovima Dolenjske. Istodobno su i na emonskim grobljima te uz cestu *Emona–Neviodunum* mjestimično zabilježeni grobovi sličnih značajki (Plesničar Gec 1980).⁹⁸ Kako ta situacija svjedoči o međusobnim utjecajima i vezama između emonskoga i nevioudnskoga agera, moguće je očekivati da će njihov granični prostor predstavljati područje intenzivnijeg miješanja različitih tradicija, koje će svoj odraz naći i u pogrebnoj praksi (*sl.* 69). Stoga rezultati istraživanja nekropole na zapadnoj granici nevioudnskoga agera mogu biti značajan doprinos razumijevanju kulturnih utjecaja, ali i omogućiti bolje definiranje teritorijalnih granica i međusobnih društvenopolitičkih odnosa. Utoliko, iako groblje u Velikoj Dobravi možemo smatrati donekle reprezentativnim i za regiju i za razdoblje, određene okolnosti naglašavaju znanstveni potencijal prisutnog arheološkog zapisa, vrijednost kojega utoliko ovisi o očuvanosti i kvaliteti prisutnih arheoloških ostataka.

6.3.2 Analiza rezultata arheološkog dokumentiranja uništenja (Velika Dobrava – Zglavnice)⁹⁹

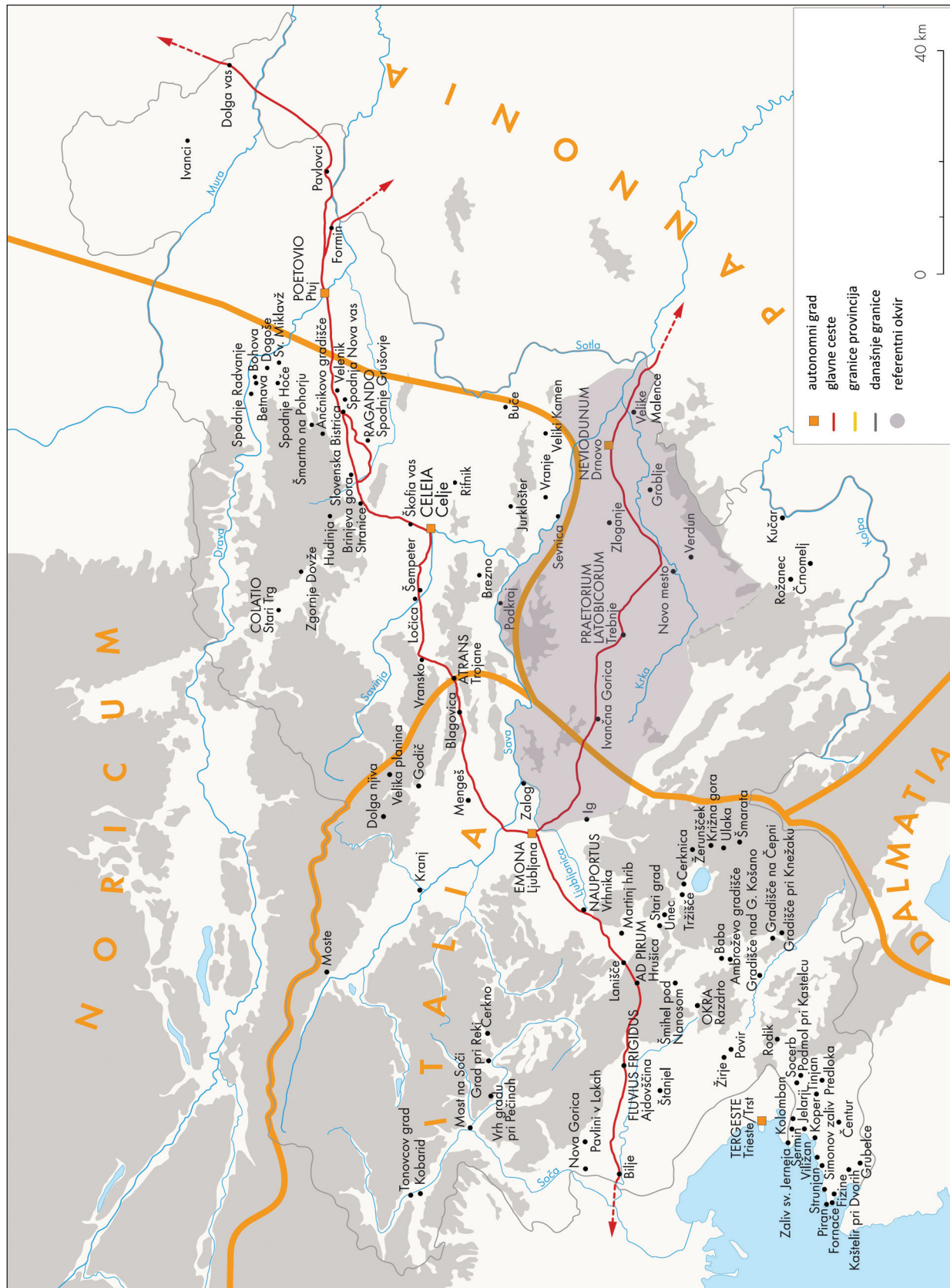
Velika Dobrava nalazi se na zaravnjenom platou smještenom na izduženoj uzvisini, na nadmorskoj

---

dokumentirani i rimski nadgrobni spomenici (Plestenjak 2013, 9).

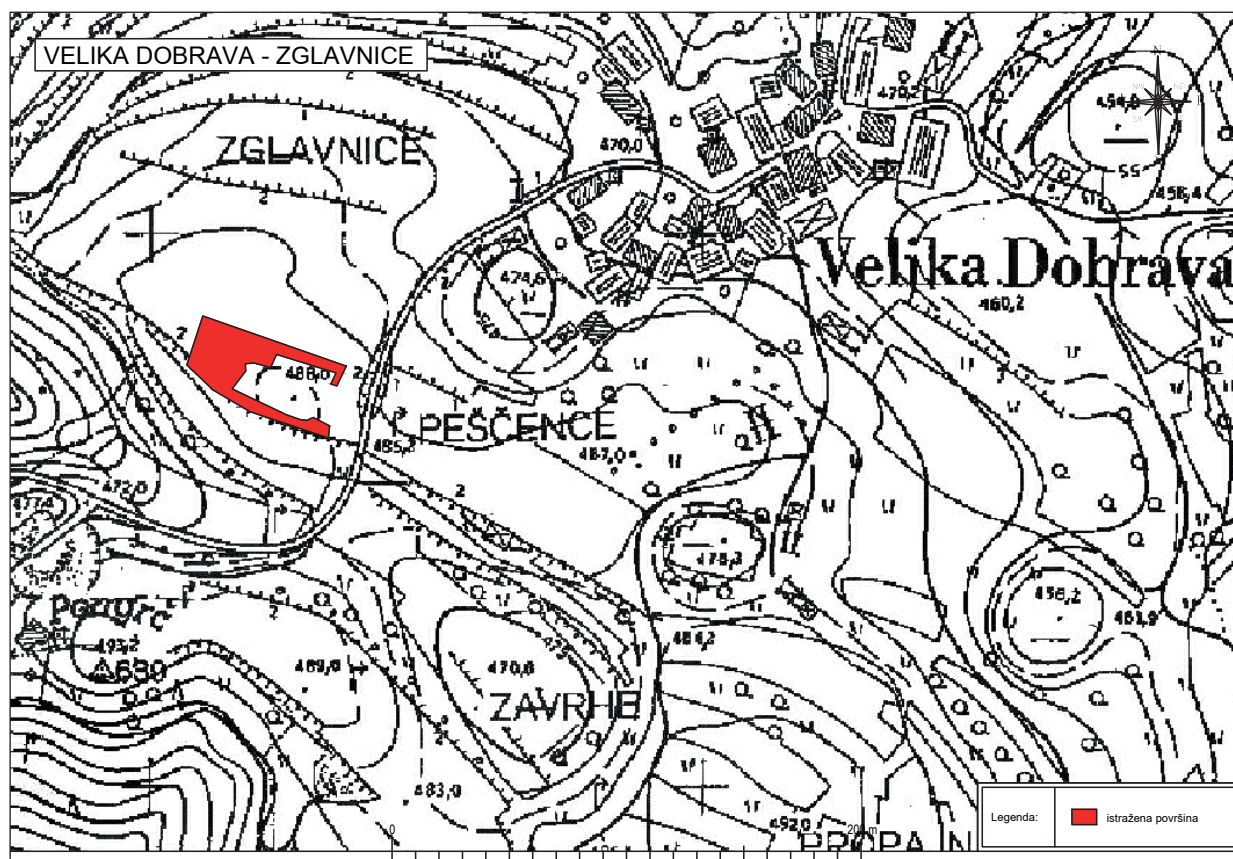
⁹⁸ Na emonskom je groblju otkriveno nekoliko grobova sa značajkama koje se vežu uz teritorij Neviouduna, dok je na cesti *Emona–Neviodunum*, oko 2 km istočno od istočne emonske nekropole, otkriven grob obložen kamenim pločama (Plesničar Gec 1980). Na području nevioudnskoga agera nađen je kameni spomenik sa značajkama tipičnim za sjevernu Italiju. Marjeta Šašel Kos (2002) smatra da je riječ o nadgrobnom spomeniku emonskoga gradskog magistrata koji je vjerojatno na području Acerva (postaja u blizini Ivančne gorice) imao posjed na kojem je i pokopan. Navedene situacije svjedoče o intenzivnijim utjecajima, koji su u ovom graničnom području mogli dolaziti iz oba agera.

⁹⁹ Podaci su većinom preuzeti iz dokumentacije prikupljene tijekom istraživanja te iz izvješća o provedenim radovima (Novšak 2000).

Slika 69
 Referentni okvir
 vrjednosne projene
 rimskodobnog arhe-
 ološkog zapisa na
 nalažištu Velika
 Dobrava – Zglav-
 nice (prema Horvat
 1999, 217, sl. 1).

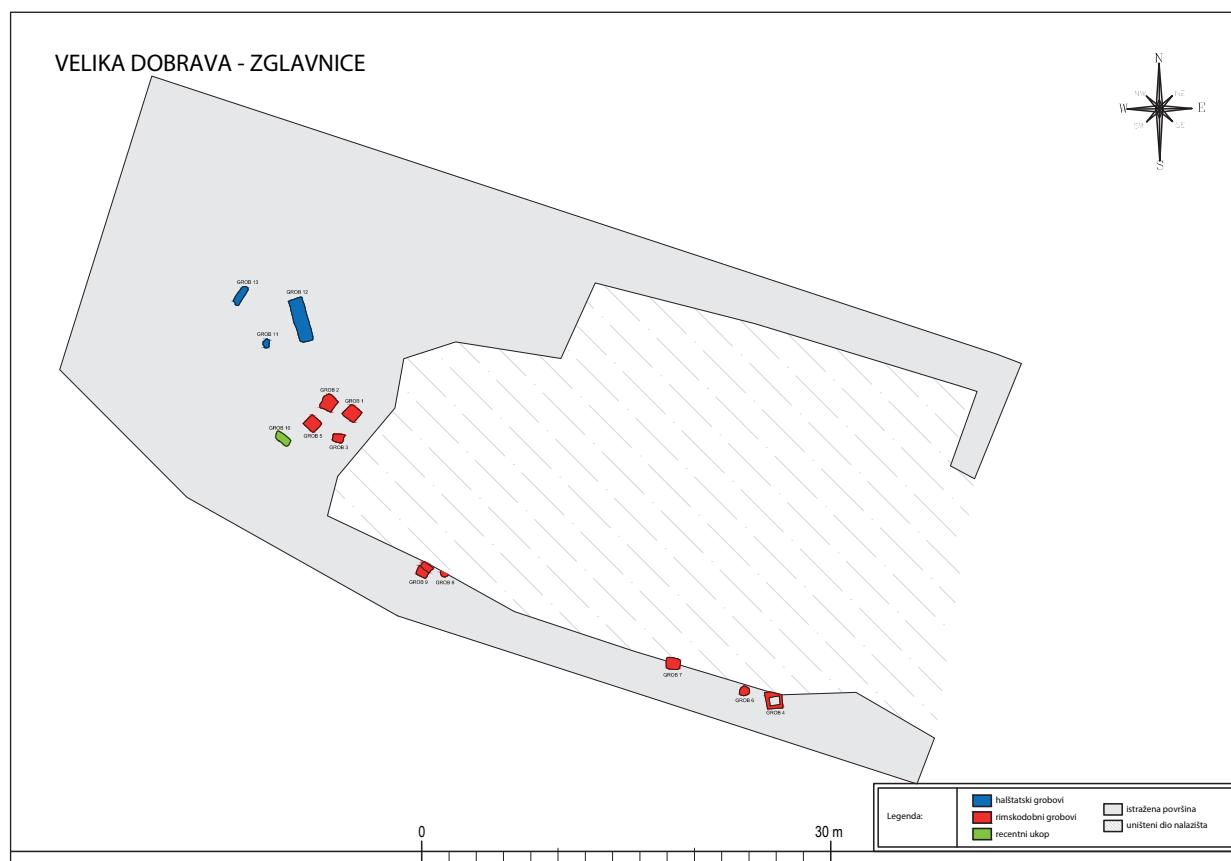

Slika 70 Položaj nalazišta u odnosu na reljefne značajke područja (arhiv Arhej; crtež: S. Poglajen).

visini od oko 480 m. S tog se položaja pruža dobar pogled prema jugu, u dolinu kojom je nekad prolazila rimska cesta *Emona–Neviodunum–Siscia*, a danas prolazi autocesta Ljubljana–Zagreb (Novšak 2000, 2; 2006, 228). S tog su položaja istodobno jasno vidljive i okolne uzvisine, među kojima neke predstavljaju lokacije poznatih arheoloških nalazišta (npr. Vrh nad Višnjom gorom te Gradišče Marečja dol; Novšak 2000, 2; 2006, 228). Samo je nalazište smješteno na položaju Zglavnice, među obradivim poljoprivrednim površinama koje se nalaze zapadno od naseljenog dijela Velike Dobreve (sl. 70). Smješteno je na manjoj uzvisini, koja do visine od oko 1 metar nadvisuje okolna polja. Na tom je položaju, na k. č. 37/2, k. o. Višnja gora, u vlasništvu Antona Kralja, tijekom proljeća godine 2000. započelo snižavanje poljoprivrednog zemljišta radi nasipavanja kvalitetnijega tla. Tijekom radova nađeni su ulomci rimskodobne keramike i novac cara Vespazijana, o čemu je obaviješten nadležni konzervator. Nakon što je proveden službeni uvid, utvrđeno je da su ra-

dovi zahvatili dijelove rimskodobne nekropole te je kao uvjet njihovu nastavljanju propisano arheološko istraživanje sačuvanih ostataka (Novšak 2000, 1; 2006, 228).

Radove je provela tvrtka Arhej d. o. o., a provedeni je postupak obuhvatio dokumentiranje utvrđene situacije, terenski pregled bliže okolice te arheološko iskopavanje. Provedenim je postupkom utvrđeno da su zemljani radovi, ali i višestoljetna intenzivna obrada tla, značajno oštetili prisutni arheološki zapis, dok je terenskim pregledom utvrđeno da se arheološki ostaci ne šire na obližnje parcele. Arheološkim je iskopavanjem, provedenim na površini od oko 1200 m², utvrđeno da je zahvat oštetio jednostavniji višeperiodni arheološki zapis koji čine manje rimskodobno groblje i 3 halštatska groba, koji vjerojatno predstavljaju ostatke usamljenog tumula (sl. 71). Naime, rimski su grobovi utvrđeni ispod oranice te ukopani u geološku podlogu, dok je prilikom istraživanja halštatskih grobova utvrđeno da su ukopani na različitim razinama, što upućuje na mo-

Slika 71 Tlocrt istražene površine s rasporedom istraženih grobova (arhiv Arhej; crtež: S. Poglajen).

gućnost da su svojedobno bili prekrivenim nasipima gomile koja je vjerojatno uništena tijekom stoljeća oranja (Novšak 2000, 2; 2006, 228–230).

Ukupno je istraženo 12 grobova i jedan ukop životinje interpretiran kao recentna intervencija. Tri su inhumacijska groba (grobovi 11, 12 i 13) pripisana starijem željeznom dobu. Grob 11 većim je dijelom uništen prije istraživanja te je vjerojatno utvrđen samo rub njegova ukopa, uz koji su nađene dvije razlomljene keramičke posude. Posebnosti u pogrebnoj praksi pokazuje grob 12, kod kojega je raka bila djelomično obložena kamenjem, a iznad njegove zapune nađen je i veći kamen (Novšak 2000, 3; 2006, 229). Kostii pokojnika iz groba 12 bile su potpuno raspadnute, ali su u grobu nađeni ostaci nošnje: loše očuvane brončane narukvice i jedna staklena perla. Mjestimično su pri dnu ukopa nađeni i ulomci keramičkih posuda. S druge strane, u grobu 13 nađen je ljudski kostur gotovo u cijelosti sačuvan, uz čija je stopala položena veća keramička posuda (Novšak 2000, 3; 2006, 229). Zbog izrazito nerazmjerne očuvanosti kostiju načinjena su mjerenja

pH vrijednosti tla, koja su pokazala kako podzemni uvjeti dopuštaju dobre mogućnosti očuvanja kostiju te da razloge njihove loše očuvanosti treba tražiti u drugim uzrocima, npr. djelovanju mikroorganizama ili određenim kemijskim procesima izazvanim sastavom tla (Novšak 2006, 229–230). Istodobno je na kostima iz groba 13 provedena analiza 14C, koja ga je s okvirno datirala u vrijeme između 543. i 402. g. pr. Kr. (Novšak 2006, 229). Riječ je, dakle, o grobu iz mlađe faze halštata, koji se može vezati uz stupanj zmijolikih fibula, odnosno fibula tipa *Certosa*. Na žalost, izrazita devastacija tumula u značajnoj mjeri onemogućuje dublju analizu sačuvanih materijalnih ostataka. Ipak se na temelju prikupljenih podataka može pretpostaviti da su ostaci utvrđeni na položaju Zglavnice pripadali manjem usamljenom tumulu smještenom daleko od velikih halštatskih naseobina. Važnost istraženih ostataka leži i u činjenici da je u jednom od grobova nađen i dobro očuvan ljudski kostur, što je iznimna rijetkost među istraženim halštatskim grobovima u Dolenjskoj. Stoga je bitno istaknuti kako određene značajke jasno svjedoče

da je riječ o ostacima čije je istraživanje moglo dati doprinos nekim otvorenim pitanjima vezanim uz dolenski halštat.

Na nalazištu je istraženo i 9 incineracijskih rimskodobnih grobova smještenih jugoistočno od halštatskoga tumula. Njihov smještaj upućuje na mogućnost da je halštatski tumul u rimsko doba još uvijek bio vidljiv te da su rimski grobovi ukopani uz njegov južni rub (Novšak 2000, 4; 2006, 230). Grobovi su bili raspoređeni južno i zapadno od područja intenzivno zahvaćenog zemljanim radovima te je moguće pretpostaviti da je veći dio groblja potpuno uništen. Zahvatom su, ali i prijašnjim poljoprivrednim radovima, značajnije oštećeni i grobovi 2, 3 i 8, od kojih su istraživanjima zabilježeni samo ostaci ukopa, dok je grob 1 pretrpio djelomična oštećenja. Cjelovitije su sačuvani grobovi 4, 5, 6 i 7, dok u grobu 9, unutar dobro očuvane grobne rake, osim djelomično sačuvane recijske čaše, drugi nalazi nisu nađeni (Novšak 2000, 3; 2006, 228).

Istraživanjima je utvrđeno nekoliko različitih tipova grobova. Pepeo pokojnika iz grobova 2, 3, 7 i 8 smješten je na dno jednostavnoga, kružnog ili kvadratnog ukopa. Jedini nađeni prilog je uljanica tipa *Loeschke* X, s kratkim nosom, koja potječe iz groba 7 (Žitko 2013, 39–40, 55). U ostalim grobovima toga tipa nalazi nisu nađeni, što može biti posljedica kasnijih oštećenja koja su pretrpjela sva tri groba. Istim tipom možemo smatrati i grob 6, u kojem je pepeo pokojnika smješten na dno jednostavne kružne rake, vrh koje je prekriven kamenjem. Kako je riječ o jedinom grobu takvog oblika s očuvanim vrhom, otvara se mogućnost da su i drugi grobovi bili prekriveni kamenjem, posebno što je na vrhu zapune groba 7 nađeno nekoliko komada manjeg kamenja. Prekrivanje grobne rake kamenjem primijećeno je i na drugim ranocarskim grobljima na području Dolenjske, no kako su vrhovi grobova često oštećeni, učestalost te prakse još je uvijek nepoznata.

U grobovima 1 i 5 pepeo pokojnika smješten je u vrč s dvije ručke, koji je zajedno s priložima stavljen u jednostavan ukop kvadratnog oblika (sl. 72). Iako su vrčevi s dvije ručke uobičajen nalaz u ranocarskim grobovima na području Dolenjske, obično predstav-

Slika 72 Nalazi iz groba 5 (arhiv Arhej; foto: S. Firšt).

ljaju priloge u grobu pa njihovu upotrebu za smještaj paljevinskih ostataka možemo smatrati iznimnom pojavom. Istodobno je grob 5 jedini grob u kojem su nađeni dijelovi nošnje: koljeničasta fibula, fibula tipa *Almgren* 68r te željezna igla (Žitko 2013, 59).

Značajke specifične za rimskodobne grobove Dolenjske utvrđene su u grobu 4. Grob je konstruiran u jami pravokutnog oblika, suhozidno obzidanoj kamenjem. Uz sjeverni zid grobne konstrukcije smještena je polica na koju su postavljeni prilozi (Novšak 2000, 3; 2006, 228–229). Točan izgled groba 9 nije bilo moguće sa sigurnošću rekonstruirati, no prema utvrđenoj situaciji može se zaključiti da pokazuje određene specifičnosti u odnosu na poznate tipove rimskodobnih grobova Dolenjske. Naime, uz sjeverni je rub njegovog ukopa, dimenzija oko 1 × 1 m, nađen zid od kamena povezanog žbukom, širine oko 25 cm. Uz zid je konstruirana ožbukana polica širine 25 cm, koja je manjim pregradama podijeljena na dva dijela. Kako je na dnu ukopa nađena samo djelomično očuvana recijska čaša (Žitko 2013, 27), može se pretpostaviti da je drugi materijal bio smješten na policu utvrđenu pri samom vrhu ukopa te je uništen obradom tla.

Keramički inventar priložen u grobovima većim dijelom čine proizvodi radionica regionalnih središta, osobito Emone, ali i Nevioduna. Rjeđe se pojavljuju importi, predstavljeni ponajprije ulomcima sigilatnoga posuđa (Žitko 2013, 58). Od dijelova nošnje u grobovima su nađene dvije fibule i jedna igla. U tri

je groba nađen novac kovan između 67. i 73. godine, dok je u oranici nađen Klaudijev as kovan između 41. i 54. godine (Novšak 2006, 229; Žitko 2013, 50). Na temelju prikupljenog materijala vrijeme korištenja nekropole datirano je u razdoblje između sredine 1. i sredine ili čak kraja 2. stoljeća.

Analiza utvrđenih značajki pokazuje da se na groblju u Velikoj Dobravi javljaju specifičnosti pogrebne prakse značajne za groblja nevioudnskoga agera. Istodobno su primjetne i određene posebnosti, na primjer korištenje vrča s dvije ručke kao urne za pepeo pokojnika¹⁰⁰ te specifična konstrukcija groba 9. S druge strane, veći dio keramičkog materijala može se povezati s emonskim radionicama, što ne začuđuje s obzirom na blizinu toga važnog regionalnog središta. Kako je groblje smješteno otprilike na granici emonskoga i nevioudnskoga agera, odnosno na graničnom području između X. italske regije i provincije Panonije, razmatranje rezultata istraživanja upućuje da je riječ o značajnom segmentu rimskodobnoga arheološkog zapisa, koji sadrži interpretativni potencijal sposoban dopuniti razumijevanje rimske prošlosti tog područja. Istodobno je primjetno da takva razmatranja imaju šire regionalno značenje, ali i potencijal da pridonese odgovorima na opća pitanja vezana uz rimsku organizaciju teritorija na području današnje Slovenije.

6.3.3 Procjena vrijednosti (Velika Dobrava – Zglavnice)

(Vidi tabelarnu procjenu vrijednosti na sl. 73, 74)

6.3.4 Procjena postotka uništenosti (Velika Dobrava – Zglavnice)

Arheološki je zapis na položaju Velika Dobrava – Zglavnice prepoznat tek nakon što je pretrpio izrazitija oštećenja. Ipak, na temelju rezultata manjeg te-

100 Korištenje vrčeva za smještaj spaljenih ostataka pokojnika u nekoliko je slučajeva dokumentirano na poeto-vijskim nekropolama (Kujundžić 1982), no riječ je o vrčevima s jednom ručkom koji su u odnosu na vrčeva s dvije ručke čak 20 puta češći nalaz u grobovima poeto-vijskih nekropola (Istenič 1999, 129).

renskog pregleda provedenog u neposrednoj okolici područja zahvaćenog zemljanim radovima, utvrđeno je da vjerojatno nije zahvaćao prostor izvan parcele na kojoj je provedeno arheološko istraživanje. Takav zaključak potvrđuju i reljefne značajke šireg područja, koje pokazuju da su i halštatski i rimskodobni ostaci smješteni na manjoj uzvisini koja za otprilike 1 metar nadvisuje okolni prostor. No znatna devastacija koju je arheološki zapis pretrpio izvođenjem zemljanih radova, ali i višestoljetnim izoravanjem tog položaja, onemogućuje izvođenje utemeljenih pretpostavki o njegovim prostornim odrednicama. Iako se takve situacije mogu smatrati i potpunim uništenjem, na temelju indikacija o mogućem opsegu te podataka o širini zahvata moguće je izvesti detaljniju procjenu. Provođenje postupka, odnosno izbjegavanje automatskog proglašenja potpunog uništenja, ponajprije je namijenjeno boljem razumijevanju gubitka nastalog oštećenjem arheološkog zapisa. U tim okvirima postupak je nužno ograničen na procjenu maksimalne moguće štete, pri čemu je granice ukupne površine često moguće odrediti tek na temelju dosega štetnog zahvata. Cilj je takvog postupka, na temelju poznatih podataka i utemeljenih pretpostavki, omogućiti definiranje maksimalne moguće razine štete i time oblikovati utemeljeniju procjenu gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

Rezultati istraživanja pokazuju da su obje nekropole i prije intenzivne devastacije bile oštećene poljoprivrednim radovima te je vrlo vjerojatno da je njima uklonjen i veći dio plašta halštatskog tumula. Zato je i zaključak da je riječ o grobovima pod tumulom samo posredan te izveden na temelju razlika u razini ukopa te prostornoga odnosa između halštatskih i rimskih grobova. No tome u prilog govori i razmatranje rezultata provedenog istraživanja. Naime, analizom kronološki dijagnostičkog materijala, Neža Žitko zaključuje da su najraniji istraženi rimskodobni grobovi ukopani blizu halštatskih, te da se nekropola kasnije širi prema jugoistoku (Žitko 2013, 57), a takav zaključak potvrđuje mogućnost da je gomila u vrijeme nastanka rimskodobne nekropole još uvijek bila vidljiva. Kako na širem prostoru, ali ponajprije među dobro očuvanim rimskodobnim grobovima

smještenim jugoistočno uz halštatski tumul, arheološki ostaci koji bi se mogli smatrati željeznodobnima nisu nađeni, može se pretpostaviti da on ni izvorno nije bio puno veći.

Uz to, poznate značajke pogrebne prakse mogu dopustiti pretpostavku da je najbogatiji istražen grob (grob 12) s rakom obloženom kamenjem, predstavljao središnji ukop pod tumulom pa prema udalje-

Halštatski arheološki zapis			
VRIJEDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	Ocjena
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	VIZUALNA VRIJEDNOST	Arheološki zapis utvrđen na poljoprivrednom zemljištu zapadno od sela Velika Dobrava nije obilježen vidljivim strukturama ili tvorevinama. S druge strane, i danas uočljiv izdignuti položaj na kojem se nalazi vjerojatno je smišljeno odabrana pozicija za smještaj halštatskog tumula, koja je odraz njegove veze s krajolikom i njegova značenja u prostoru. Ipak, zbog intenzivnog izoravanja prostora ne može se smatrati da još uvijek posjeduje neke posebne elemente vizualnih vrijednosti koje mogu izravno utjecati na razvoj posebnog osjećaja prostora.	1
	POVIJESNA VRIJEDNOST	Iako arheološko nalazište dopunjuje razumijevanje obrazaca korištenja prostora u vrijeme ranog željeznog doba, ne može se smatrati da ima izrazitije povijesne vrijednosti. Istodobno, nije moguće tvrditi da lokalna zajednica pripisuje neka posebna značenja položaju ili samom nalazištu niti ih je moguće povezati uz postojeće legende. S druge strane, njegova izravna povezanost sa širim povijesnim događajima u vrijeme ranog željeznog doba, kao najznačajnijeg razdoblja u arheološkoj prošlosti Dolenjske, ostavlja otvorenom mogućnost njegova uključivanja u povijesni sadržaj regije, gdje je potencijal razvoja povijesnih vrijednosti dodatno proširen mogućnošću da u bližoj okolici ne predstavlja usamljenu pojavu.	2
	EKONOMSKA VRIJEDNOST	Nemogućnost izravnog pristupa arheološkoj lokaciji omogućuje samo neizravno uključivanje u različite segmente društvenog života, no bez pravog potencijala za razvoj ekonomskih vrijednosti. Istodobno, njegova ugroženost intenzivnom poljoprivredom, onemogućuje aktivno i djelotvorno upravljanje, kao i dugoročnu održivost.	1
OPĆE VRIJEDNOSTI	RIJETKOST	Riječ je o arheološkom zapisu s izrazito velikim brojem usporedivih ostataka koji su najvidljiviji i najprisutniji trag iz prošlosti na području Dolenjske. Iz tog ga razloga nije moguće smatrati iznimnim ili jedinstvenim.	1
	GRUPNA VRIJEDNOST	Kako su utvrđeni ostaci dijelovi halštatskog tumula, postoji mogućnost da nije riječ o usamljenoj pojavi te je moguće očekivati da će nova istraživanja utvrditi prisutnost sinkroničnoga konteksta. Rimska nekropola utvrđena na istom položaju stavlja ga u određeni dijakronički kontekst koji otvara mogućnost širenja spoznaja o njihovom potencijalom međudnosu. Istodobno je primijećena veza s fizičkim značajkama suvremenoga krajolika.	2
	REPREZENTATIVNOST	Halštatski arheološki zapis utvrđen na položaju Velika Dobrava–Zglavnice reprezentativna je vrsta arheološkog zapisa koja sadržava značajke karakteristične i za razdoblje i za regiju. Riječ je o zapisu nastalom u specifičnim povijesnim uvjetima koji je izravno usporediv s drugim očuvanim i poznatim arheološkim ostacima. Ipak, zbog loše očuvanosti ne može se smatrati da posjeduje iznimnu vrijednost prema kriteriju reprezentativnosti.	2
	INTEGRITET	Unatoč intenzivnim poljoprivrednim radovima koji su vjerojatno značajno utjecali na integritet zapisa, moguće je očekivati djelomično očuvan prostorni integritet obilježen prisutnošću arheoloških ostataka na mjestu primarne depozicije. Istodobno, njegovo je okruženje nestabilno jer poljoprivredni radovi izravno ugrožavaju njegov daljnji opstanak.	2
	KVALITETA	Stratigrafski slijed pokazuje samo nisku razinu kompleksnosti, no	3

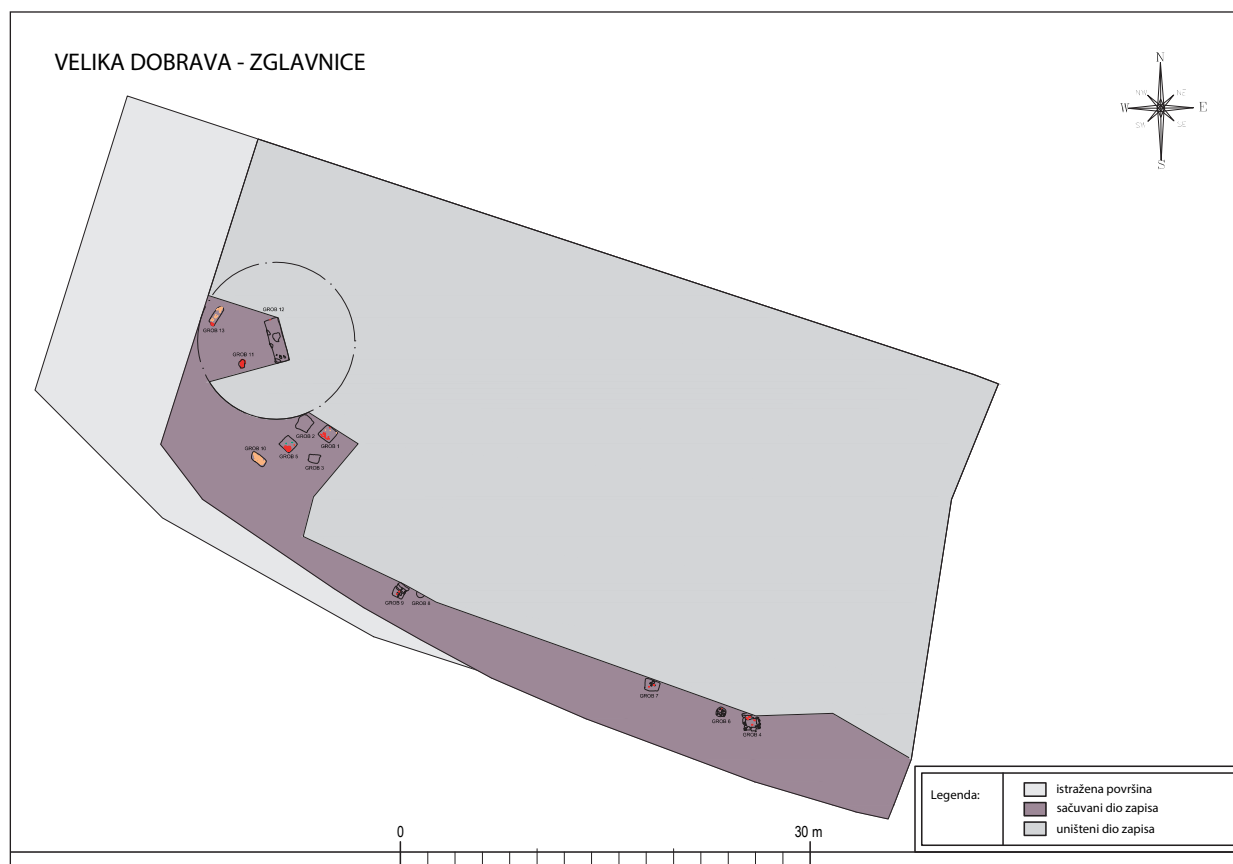
ZNANSTVENE VRIJEDNOSTI		dobru kontekstualnu povezanost s dijagnostički relevantnim i relativno dobro očuvanim pokretnim arheološkim ostacima. Istodobno, mjestimično utvrđena visoka razina očuvanosti osteološkog materijala, iznimno rijetka na cijelom području Dolenjske, otvara mogućnost za provođenje dodatnih analiza i popunjavanje značajnih praznina u trenutnim spoznajama.	
	INFORMATIVNI POTENCIJAL	Arheološki zapis pokazuje potencijal za izvođenje podataka o formalnim značajkama prisutnih arheoloških ostataka, kao i njihovim kontekstualnim međudnosima te potencijal za izvođenje zaključaka o njihovim prostornim odnosima. Ograničenost informativnog potencijala posljedica je slabe povezanosti stratigrafskih jedinica, koja ipak može biti nadopunjena kontekstualnom analizom prisutnih artefakata i ekofakata te omogućiti izvođenje podataka o kronološkim odnosima.	2
	INTERPRETATIVNI POTENCIJAL	Sadrži određeni potencijal za generiranje novih znanja o prošlosti mjesta i njegove okolice te određeni potencijal za popunjavanje praznina u trenutnim spoznajama. To je posebno izraženo u odnosu na otvorena pitanja o značenju prostornog smještaja usamljenih halštatskih tumula te njihovom odnosu prema istovremenim naseobinama i komunikacijama.	2
UKUPNI ZBROJ=APSOLUTNI SKOR VRIJEDNOSTI			18
VRIJEDNOSNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			1,8

Slika 73 Procjena vrijednosti halštatskog arheološkog zapisa na nalazištu Velika Dobrava – Zglavnice.

Rimskodobni arheološki zapis			
VRIJEDNOSTI	KRITERIJI	ANALIZA	Ocjena
DRUŠTVENE VRIJEDNOSTI	VIZUALNA VRIJEDNOST	Rimskodobna je nekropola smještena na poljoprivrednom zemljištu zapadno od sela Velika Dobrava te ne sadrži vidljive strukture ili tvorevine. No smještaj na položaju koji za otprilike 1 m nadvisuje okolna polja, vjerojatno predstavlja rezultat smišljenoga odabira i time odraz veze i odnosa prema krajoliku. Ipak, zbog intenzivnog izoravanja toga prostora, ne može se smatrati da još uvijek posjeduje neke posebne oblike vizualnih vrijednosti koje mogu izravno utjecati na razvoj posebnog osjećaja prostora.	1
	POVIJESNA VRIJEDNOST	Iako je riječ o nalazištu koji dopunjuje razumijevanje obrazaca korištenja prostora u rimsko doba te koji može pridonijeti razumijevanju prostora i povijesnog razvoja regije, ne može se smatrati da ima izrazitije povijesne vrijednosti. S druge strane, njegova izravna povezanost sa širim povijesnim događajima, ostavlja otvorenom mogućnost njegova uključivanja u povijesni sadržaj regije pri čemu je potencijal razvoja povijesnih vrijednosti dodatno proširen mogućnošću da u bližoj okolici nije usamljena pojava.	2
	EKONOMSKA VRIJEDNOST	Nemogućnost izravnog pristupa arheološkoj lokaciji omogućuje samo neizravno uključivanje u druge segmente društvenog života. Istodobno, njegova ugroženost intenzivnom poljoprivredom, onemogućuje aktivno i djelotvorno upravljanje te dugoročnu održivost.	1
	RIJETKOST	Riječ je o arheološkom zapisu koji je moguće usporediti s istovremenim ostacima u regiji te ga nije moguće smatrati rijetkim, odnosno iznimnim i jedinstvenim. Ipak, ograničen broj usporedivih arheoloških ostataka na širem prostoru graničnog područja X. italske regije i provincije Panonije, predstavlja dodatnu vrijednost prema kriteriju rijetkosti.	2

OPĆE VRIJEDNOSTI	GRUPNA VRIJEDNOST	Kako utvrđeni ostaci čine dijelove rimskodobne nekropole, vrlo je vjerojatno da nije riječ o usamljenom arheološkom zapisu te je moguće očekivati da će nova istraživanja utvrditi neposrednu prisutnost sinkroničnoga konteksta koja je u bližoj okolici već utvrđena. Halštatski tumul stavlja ga u određeni dijakronički kontekst koji otvara mogućnost širenja spoznaja o naslućenom međuodnosu tih arheoloških ostataka. Istodobno je utvrđena izravna veza s fizičkim značajkama krajolika.	2
	REPREZENTATIVNOST	Rimskodobna nekropola utvrđena na položaju Velika Dobrava – Zglavnice samo do određene mjere predstavlja reprezentativnu vrstu arheološkog zapisa. Premda sadrži značajke karakteristične za razdoblje i regiju, riječ je o arheološkom nalazištu na specifičnom prostoru te se ne može smatrati u potpunosti usporedivim s istovremenim očuvanim i poznatim arheološkim nalazima u regiji. Istodobno, iako je mjestimično oštećen, još uvijek je riječ o dobro očuvanom i cjelovitom arheološkom zapisu prekrivenom dovoljno debelim površinskim slojem, koji mu može osigurati dugoročnu zaštitu.	2
ZNANSTVENE VRIJEDNOSTI	INTEGRITET	Unatoč intenzivnim poljoprivrednim radovima koji su vjerojatno značajno utjecali na integritet zapisa, moguće je očekivati očuvan prostorni integritet obilježen prisutnošću arheoloških ostataka na mjestu primarne depozicije. Istodobno, njegovo je okruženje nestabilno jer poljoprivredni radovi s vremenom mogu intenzivnije ugroziti njegov opstanak.	2
	KVALITETA	Premda je riječ o jednostavnijem arheološkom zapisu koji ne pokazuje kompleksnost potrebnu za definiranje relativnih kronoloških odnosa, utvrđena kvaliteta pokretnog arheološkog materijala otvara mogućnost za provođenje dodatnih analiza, između ostalog i onih usmjerenih na razumijevanje njegove kronološke dimenzije. Tome posebno pridonosi prisutnost dobro očuvanog dijagnostički relevantnog materijala na mjestu primarne depozicije.	2
	INFORMATIVNI POTENCIJAL	Iako arheološki zapis pokazuje potencijal za izvođenje podataka o formalnim značajkama prisutnih arheoloških ostataka, kao i njihovim kontekstualnim međuodnosima, smanjena sposobnost izvođenja zaključaka posljedica je slabe povezanosti stratigrafskih jedinica. Ta značajka jednostavnijih arheoloških zapisa izvođenje podataka ograničava na prostornu dimenziju aktivnosti koje su prouzročile njihov nastanak. Ipak, očuvanost in situ kvalitetnog pokretnog arheološkog materijala može omogućiti izvođenje njegove kronološke dimenzije.	2
	INTERPRETATIVNI POTENCIJAL	Sadrži potencijal za generiranje novih znanja o prošlosti mjesta i njegove šire okolice te određeni potencijal za popunjavanje praznina u trenutnim spoznajama. To je posebno izraženo u odnosu na otvorena pitanja o obrascu korištenja prostora izvan većih rimskodobnih naseobina. Prisutna je i mogućnost doprinosa boljem razumijevanju graničnog prostora neviudnskoga i emonskog agera, i time granice između X. italske regije i provincije Panonije.	2
UKUPNI ZBROJ = APSOLUTNI SKOR VRIJEDNOSTI			18
VRIJEDNOSNI INDEKS ($V_i = AS_v/10$)			1,8

Slika 74 Procjena vrijednosti rimskodobnog arheološkog zapisa na nalazištu Velika Dobrava – Zglavnice.

Slika 75 Prikaz stupnja uništenosti na temelju rekonstrukcije područja usporedivog arheološkog zapisa (arhiv Arhej; crtež: S. Poglajen, F. Sirovica).

nosti od njemu najudaljenijega groba 13 možemo pretpostaviti da je minimalni promjer tumula iznosio nešto više od 10 m, a prema udaljenosti od prvoga najbližeg rimskoga groba, oko 11,5 m. Takav se izračun poklapa s utvrđenim prosječnim dimenzijama manjih halštatskih tumula u Dolenjskoj (Dular, Tecco Hvala 2007, 124). Na temelju tih podataka možemo tvrditi kako je riječ o tumulu koji je zauzimao okvirnu površinu od 104 m². No procjena dosega devastacije teško je utvrdiva i na sačuvanim arheološkim ostacima jer su radovi zahvatili i gornje dijelove gomile te razina njezine očuvanosti nije u potpunosti rezultat prethodnih poljoprivrednih aktivnosti. Iz tog će razloga procjena očuvane površine biti ograničena samo na područje na kojem su utvrđeni ostaci grobova (slika-tlocrt). Riječ je o površini od okvirno 29 m², odnosno 28 % od ukupne površine tumula pa procjena postotka uništenosti iznosi 72 %.

$$PP_u [\%] = 100 \times \frac{75}{104} = 72 \%$$

Izrazita devastacija koju je pretrpjela rimskodobna nekropola u značajnoj mjeri onemogućuje izračun njezine ukupne površine. Uz to, dosadašnja istraživanja manjih rimskih nekropola u Dolenjskoj pokazuju da su paljevinski grobovi najčešće razmješteni bez nekog jasnog sustava ili ustanovljivog reda (Knez 1965, 146; Dular 1974, 354)¹⁰¹ pa ni na temelju analogija nije moguće pretpostaviti površinu koju je groblje moglo zauzimati. Ipak, kako bismo jasnije utvrdili razinu gubitka vrijednosti, za procjenu postotka uništenosti možemo koristiti granice područja na kojem su provedeni zemljani radovi. Time je procijenjeni postotak uništenosti utemeljen na podacima izvedenim iz punog dosega štetnog zahvata, odnosno definiran maksimalnom mogućom razinom učinjene štete.

Terenskim je pregledom utvrđeno da se nekropola ne širi na okolne parcele pa je moguće tvrditi da su

¹⁰¹ Iznimkama, na primjer, pripada groblje u Globodolu, na kojem je primijećeno relativno pravilno raspoređivanje grobova (Petru 1969).

istraživanja obuhvatila njezin zapadni i južni rub, dok ostale granice nisu poznate. Na temelju utvrđenog odnosa između rimskodobne nekropole i halštatskoga tumula, zapadna se granica nekropole može odrediti prema pretpostavljenom zapadnom rubu tumula. Istraživanjima je obuhvaćen i južni dio nekropole, rub kojega se poklapa s granicom manjeg uzvišenja na kojem je smještena nekropola (sl. 75). Kako ostale granice nije moguće utvrditi, ukupna površina izračunata na temelju granica štetnog zahvata iznosi oko 1785 m². Izračun uništene površine određen je na temelju utvrđenih granica zahvata i iznosi 1459 m² pa je uništenost procijenjena na 82 %.

$$PP_u [\%] = 100 \times \frac{1459}{1785} = 82 \%$$

Na tim je osnovama za oba arheološka zapisa moguće izvršiti utemeljenu procjenu gubitka vrijednosti, koja daje mogućnost oblikovanja iskaza o gubitku i time jasnije razumijevanje učinjene štete.

6.3.5 Procjena gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa (Velika Dobrava – Zglavnice)

Apsolutni skor vrijednosti halštatskoga arheološkog zapisa utvrđenog na položaju Velika Dobrava – Zglavnice iznosi 18, pa vrijednosni indeks potreban za procjenu gubitka vrijednosti iznosi 1,8. Kako procjena uništenosti iznosi 72 %, linearnim modelom za izračun gubitka vrijednosti gubitak poprima vrijednost 16,2 te ovisno o primijenjenoj jednadžbi za rangiranje ozbiljnosti učinka može biti pripisan 2. ili 3. kategoriji te izražen kao umjeren ili značajan.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{72}{10}) + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{16,2}{20} + 1)) = 3$$

Primjenom kvadratnog modela gubitak poprima vrijednost 12,6 te je linearnom i logaritamskom kategorizacijom ponovo svrstan u 3. kategoriju i iskazan kao značajan, dok je eksponencijalnom svrstan u 1. kategoriju i iskazan kao minimalan.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{72^2}{1000}) + 1) = 12,6$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{12,6}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{12,6}{15} \times e^{\frac{12,6}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{12,6}{20} + 1)) = 3$$

Isti rezultat daje i eksponencijalni model pa gubitak vrijednosti ponovo iznosi 12,6 te je eksponencijalnom kategorizacijom svrstan u 1. kategoriju i iskazan kao minimalan, a linearnom i logaritamskom u 3. kategoriju i iskazan kao značajan.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{72}{25} \times e^{\frac{72}{100}}) + 1) = 12,6$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{12,6}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{12,6}{15} \times e^{\frac{12,6}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{12,6}{20} + 1)) = 3$$

Rezultat se u ovom slučaju prema linearnoj i logaritamskoj kategorizaciji neće promijeniti ni primjenom korijenskoga i logaritamskog modela koji pokazuju manju osjetljivost na veća oštećenja. Korištenjem korijenskog modela gubitak poprima vrijednost 16,2 te je primjenom linearne i logaritamske jednadžbe za rangiranje ozbiljnosti učinka gubitak ponovo pripisan 3. kategoriji i time iskazan kao značajan. Eksponencijalnom je kategorizacijom gubitak pripisan 2. kategoriji i iskazan kao umjeren.

$$G = 1,8 \times \text{ceil}(\sqrt{72} + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{16,2}{20} + 1)) = 3$$

Primjenom logaritamskog modela gubitak ponovo poprima vrijednost 16,2 te je svrstan u 2., odnosno 3. kategoriju i iskazan kao umjeren ili značajan.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(5 \times \ln(\frac{72}{20} + 1)) + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{16,2}{20} + 1)) = 3$$

Usporedbom dobivenih rezultata (sl. 76) može se uvidjeti da ni za visokooštećeni arheološki zapis eksponencijalna kategorizacija neće dati rezultate koji se mogu smatrati prikladnom ocjenom za utvrđenu štetu. Ipak, za stupanj viša ocjena linearne i logaritamske kategorizacije predstavlja prihvatljiviji rezultat.

Apsolutni skor vrijednost rimskodobnoga arheološkog zapisa na položaju Velika Dobrava – Zglavnice, jednako kao i halštatskoga, iznosi 18, pa i vrijednosni indeks potreban za procjenu gubitka vrijednosti iznosi 1,8. No uništenost je nešto viša i procijenjena je na 82 %. Korištenjem logaritamskoga modela gubitak prema tim varijablama poprima vrijednost 18 pa je primjenom jednadžbi za rangiranje ozbiljnosti učinka distribuiran u širokom rasponu od 2. do 4. kategorije te iskazan kao umjeren, značajan ili izrazit.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{82}{10}) + 1) = 18$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{15} \times e^{\frac{18}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{18}{20} + 1)) = 4$$

Aplikacijom kvadratnog modela gubitak poprima vrijednost 14,4 te je kategorizacijom prema predloženim modelima svrstan u 2., odnosno 3. kategoriju i iskazan kao umjeren ili značajan.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{82^2}{1000}) + 1) = 14,4$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{14,4}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{14,4}{15} \times e^{\frac{14,4}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{14,4}{20} + 1)) = 3$$

U eksponencijalnom modelu gubitak vrijednosti iznosi 16,2, no njegova kategorizacija ostaje ista.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(\frac{82}{25} \times e^{\frac{82}{100}}) + 1) = 16,2$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{16,2}{15} \times e^{\frac{16,2}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{16,2}{20} + 1)) = 3$$

Korištenjem korijenskog modela gubitak poprima vrijednost 18 te se aplikacijom jednadžbi za rangiranje ozbiljnosti učinka raspon kategorija kreće od 2. do 4., a iskaz gubitka vrijednosti od umjerenog do izrazitog.

$$G = 1,8 \times \text{ceil}(\sqrt{82} + 1) = 18$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{15} \times e^{\frac{18}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{18}{20} + 1)) = 4$$

Gubitak vrijednosti bit će jednako kategoriziran i ako je izračunat uz pomoć logaritamskog modela: njime ponovo poprima vrijednost 18 te je svrstan u raspon od 2. do 4. kategorije i iskazan kao umjeren, značajan ili izrazit.

$$G = 1,8 \times (\text{ceil}(5 \times \ln(\frac{82}{20} + 1)) + 1) = 18$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{6}) = 3$$

$$G_k = \text{ceil}(\frac{18}{15} \times e^{\frac{18}{35}}) = 2$$

$$G_k = \text{ceil}(5 \times \ln(\frac{18}{20} + 1)) = 4$$

Usporedbom dobivenih rezultata (sl. 77) primjetno je da i u slučaju rimskodobnoga arheološkog zapisa na kojem je uništenost procijenjena na 82 %, eksponencijalna kategorizacija još uvijek ne pokazuje znatniju osjetljivost na utvrđeni gubitak te se ni u ovom slučaju ne može smatrati da njezin rezultat predstavlja prikladnu ocjenu nastale štete. Istodobno, ocjene eksponencijalne kategorizacije pokazuju i izrazitije odstupanje od ocjena logaritamske kategorizacije. No razlika je ovaj put primjetna i u rezultatima linearne i logaritamske kategorizacije pa postaje razvidno da logaritamska kategorizacija, koja pokazuje izrazitiju osjetljivost na manje gubitke, neće izrazitije smanjiti osjetljivost ni kada su procijenjeni gubici nešto veći ako je riječ o štetama na arheološkim zapisima niže do srednje vrijednosti.

No rezultati dobiveni aplikacijom predloženih postupaka na stvarne arheološke zapise još uvijek ne mogu u potpunosti prikazati raspon mogućih rezultata i time punu razinu njihove osjetljivosti na oštećenja arheoloških zapisa prilikom izvođenja procjene gubitka vrijednosti. Iz tog je razloga sljedeće poglavlje namijenjeno analizi predloženih postupaka i njihovih rezultata, što će omogućiti izdvajanje najprikladnijeg modela za izvođenje arheološki utemeljene izjave o gubitku vrijednosti u slučajevima oštećenja arheoloških zapisa.

6.4 Analiza rezultata

Cijelo je 6. poglavlje bilo namijenjeno testiranju metode procjene gubitka vrijednosti u stvarnim situacijama, kako bi se omogućila analiza rezultata i procjena uspješnosti predloženih postupaka. Istodobno je razmatrana prikladnost podataka na kojima je procjena utemeljena te utjecaj razlika u kompleksnosti arheoloških zapisa na njezinu provedbu. Aplikacija metode na tri različite situacije pokazala je da su, iako postupak varira u ovisnosti o vrsti arheološkoga zapisa, razlike izražene tek u segmentu

MODEL	linearna kategorizacija	eksponencijalna kategorizacija	logaritamska kategorizacija
linearni	3	2	3
kvadratni	3	2	3
eksponencijalni	3	2	3
korijenski	3	2	3
logaritamski	3	2	3

Slika 76 Procjena gubitka vrijednosti za halštatski arheološki zapis na nalazištu Velika Dobrava – Zglavnice.

MODEL	linearna kategorizacija	eksponencijalna kategorizacija	logaritamska kategorizacija
linearni	3	2	4
kvadratni	3	2	3
eksponencijalni	3	2	3
korijenski	3	2	4
logaritamski	3	2	4

Slika 77 Procjena gubitka vrijednosti za rimskodobni arheološki zapis na nalazištu Velika Dobrava – Zglavnice.

prikupljanja podataka¹⁰² te nemaju značajniji utjecaj na izvođenje postupka i dobivanje rezultata.

Kao osnovni nedostatak procjene istaknuto je nepostojanje unaprijed utvrđenih referentnih okvira otvorenih dopunama i promjenama s pojavom novih podataka i spoznaja. Kako su referentni okviri temelj provedbe svake vrijednosne procjene, njihova uspostava nužno predstavlja prioritetni zadatak područja upravljanja kulturnom baštinom. Za potrebe ovoga rada referentni okviri uspostavljeni su na temelju dostupnih podataka o regiji i razdoblju, kako bi se prikazao način njihove upotrebe i njihovo značenje u vrijednosnim procjenama.¹⁰³

102 Podaci potrebni za procjenu vrijednosti složenijega arheološkog zapisa bit će sadržani u profilima, odnosno vertikalnim presjecima na rubovima oštećenja, te po potrebi nadopunjeni dodatnim istraživanjima. Procjena jednostavnijega arheološkog zapisa većinom će ovisiti o provedbi dodatnih istraživanja.

103 U te je svrhe, uz mnogobrojne objave rezultata istraživanja razmatranih razdoblja i regija, značajnu pomoć

Postupak je obuhvatio i testiranje prikladnosti različitih vrsta podataka za provedbu procjene. U tom je kontekstu arheološki istražen zapis na području atrija Mohorjeve družbe izabran kao posebna studija prikladnosti podataka koji se mogu prikupiti iz vertikalnih presjeka na rubovima arheološki istraženoga područja za rekonstrukciju situacije koja je prethodila uklanjanju arheološkog zapisa i time njihove prikladnosti za provedbu procjene gubitka vrijednosti u slučajevima oštećenja nastalih nenadziranim ili nestručnim zahvatima. Kako podaci sadržani u profilima predstavljaju tek indikaciju situacije koja je prethodila uništenju, ne mogu nadomjestiti podatke koji bi bili dobiveni arheološkim iskopavanjem, ponajprije kontekst pokretnih arheoloških materijala te puno razumijevanje stratigrafskih odnosa. Ipak, studijom je prikazano da u slučaju oštećenja arheološkoga zapisa set podataka prikupljen analizom profila omogućuje prihvatljivu rekonstrukciju situacije, do neke mjere usporedivu i s rezultatima arheološkog iskopavanja, na temelju koje je moguće utvrditi razinu kvalitete zapisa te njegov informativni potencijal. Iako će u praksi uspješnost rekonstrukcije ovisiti o mnogim čimbenicima, ponajprije širini zahvata, odnosno prostornom razmaku između vertikalnih presjeka, ali i prethodnim spoznajama, može se zaključiti da profili sadrže prikladan set podataka za provođenje procjene gubitka vrijednosti oštećenih arheoloških zapisa.

Značajan segment postupka je i procjena postotka uništenosti, koja ovisi o razumijevanju strukture i sadržaja cijelog zapisa te interpretaciji aktivnosti koje su ga stvorile. Kako se taj segment postupka izvodi na temelju usporedivog arheološkog zapisa, procjena postotka uništenosti sa svakim novim gubitkom zahtijeva ponovno izvođenje definiranjem trenutnog odnosa uništene površine i situacije koja

je prethodila tom uništenju. Procjena postotka uništenosti prikazana je zasebno za svaki od analiziranih zapisa, uz isticanje mogućih problema prilikom njezina izvođenja. Time su u okvirnim crtama prikazane raznovrsne situacije na koje je pri tom postupku moguće naići te kako ih riješiti, s ciljem da krajnji rezultat predstavlja jasno definiran omjer oštećene površine naspram površini za koju je moguće utemeljeno pretpostaviti da sadrži usporedivi arheološki zapis.

Na temelju procijenjenog postotka uništenosti moguće je odrediti relativnu uništenost i zatim stupanj uništenosti. Stupanj uništenosti i vrijednosni indeks, dobiven vrijednosnom procjenom arheološkog zapisa, temeljne su varijable za izračun gubitka vrijednosti te su postupci njihova određivanja osnovni postupci predložene metode. No odnos stupnja uništenosti prema postotku uništenosti može značajno varirati te ovisi o primijenjenom modelu izračuna. Kako bi postupak procjene bio pojednostavnjen, *slika 78* prikazuje ovisnost stupnja uništenosti o procijenjenom postotku uništenosti prema svim predloženim modelima, što omogućuje izvođenje gubitka vrijednosti i bez provođenja predstavljenih matematičkih postupaka.

Završni je segment postupka obuhvatio izračun gubitka vrijednosti i njegovu kategorizaciju implementacijom različitih modela za njihov izračun. Usporedbom dobivenih rezultata uviđamo da linearni, korijenski i logaritamski model kombinirani s linearnom i logaritamskom kategorizacijom gubitka imaju do neke mjere slične rezultate, dok rezultati kvadratnoga i eksponencijalnoga modela te eksponencijalne kategorizacije gubitka primjetno odstupaju od njihovih vrijednosti. Uzrok tome je potpuna neosjetljivost koju eksponencijalni i kvadratni model pokazuju na dvadesetpostotna, odnosno tridesetpostotna oštećenja arheoloških zapisa. Izrazito su niski i rezultati eksponencijalne kategorizacije gubitka, koja gubitak u intervalu od 2 do 11 svrstava u 1. kategoriju i iskazuje kao minimalan. Naime, vrijednost 11 može, ovisno o modelu, biti rezultat izračuna gubitka za arheološke zapise ocijenjene najvišom vrijednošću ($V_i = 3$), s procijenjenom

---

pružio i 50. broj časopisa *Arheološki vestnik* (Ciglenečki (ur.) 1999) u kojem je prije 15 godina donesen opći prikaz spoznaja arheološke znanosti za područje današnje Slovenije. Takve i slične publikacije, koje utemeljuju smjernice budućih istraživanja, dobar su temelj za konstruiranje cjelovitije slike istraženosti te početni korak u uspostavljanju jasnih referentnih okvira za razumijevanje vrijednosti i znanstvenog potencijala arheoloških zapisa.

uništenošću od 8 % prema korijenskom, do čak 44 % prema kvadratnom modelu. Problematičnost eksponencijalne kategorizacije izrazita je i kada se razmotre gubici koje će ona svrstati u 2. kategoriju i iskazati kao umjerene. Riječ je o vrijednostima u intervalu od 11,1 do 18, s time da vrijednost 18 mogu poprimiti visoko vrijedni arheološki zapisi ($V_i = 3$) s procijenjenom uništenošću od 25 % prema korijenskom i logaritamskom, do čak 70 % prema kvadratnom modelu. Iz tog razloga ni kvadratni ni eksponencijalni model za izračun gubitka, kao ni eksponencijalnu kategorizaciju gubitka, ne možemo smatrati prikladnima za procjenu gubitka vrijednosti niti upotrebljivima u praksi.

Primjenom ostalih modela vrijednosti će biti prikladnije raspoređene i u slučaju nižih i u slučaju viših oštećenja, a isto vrijedi i za primjenu linearne i logaritamske kategorizacije gubitka. Ako se prihvati da su kvadratni i eksponencijalni model za izračun gubitka vrijednosti, kao i eksponencijalna kategorizacija gubitka, neprikladni postupci za izvođenje utemeljene izjave o gubitku vrijednosti, neka od kombinacija preostalih modela i kategorizacija trebala bi predstavljati prikladan postupak za izračun gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

Korijenski i logaritamski model karakterizira izrazitija osjetljivost na niža oštećenja arheološkog zapisa te rezultiraju sličnim rezultatima, kategorizacija kojih, neovisno o primijenjenoj jednadžbi, neće pokazivati značajne razlike. Iz tog je razloga dovoljno rezultate kategorizacije gubitka izračunatoga prema logaritamskom modelu usporediti s rezultatima kategorizacije gubitka dobivenog linearnim modelom.¹⁰⁴ Linearna kategorizacija, koja gubitak vrijednosti proporcionalno smješta u 5 kategorija, pokazuje određenu razinu neosjetljivosti na manja oštećenja arheološkog zapisa. Razmatranjem mogućih rezultata proporcionalne raspodjele gubitka, primjetno je da će linearna kategorizacija kao minimalan razumjeti gubitak izračunat linearnim modelom za

arheološki zapis s vrijednosnim indeksom 3 kod uništenosti procijenjene na 10 %. Izračunom prema logaritamskom modelu tu će ocjenu dobiti četrirpostotna oštećenja arheološkoga zapisa s istim vrijednosnim indeksom. Izračunom gubitka prema linearnom modelu logaritamskom će kategorizacijom najniža kategorija gubitka biti pripisana desetpostotnim oštećenjima arheoloških zapisa s vrijednosnim indeksom 2,2, dok će u 2. kategoriju biti smješteni najvišom ocjenom ocjenjeni arheološki zapisi ($V_i = 3$) kod dvadesetpostotnih oštećenja. Izračunom prema logaritamskom modelu to će biti slučaj tek sa 4 % oštećenim arheološkim zapisom s vrijednosnim indeksom 2,2, odnosno s 9 % oštećenim arheološkim zapisom s vrijednosnim indeksom 3.

Kada se razmotri kako se logaritamska i linearna kategorizacija ponašaju prema višim oštećenjima, lako je uvidjeti da pri najvišim vrijednostima ne pokazuju značajnu razliku te gubitak koji poprima vrijednost u intervalu od 24,1, odnosno 24,5 do 30 prikazuju kao potpun. Ipak, razlika je u tome što će takvu ocjenu linearna kategorizacija pripisati na primjer arheološkom zapisu s vrijednosnim indeksom 2,7 kod procijenjene uništenosti od 62 % prema logaritamskom, a 71 % prema linearnom modelu. Logaritamska će kategorizacija istu ocjenu pripisati arheološkom zapisu s vrijednosnim indeksom 2,8 u istim situacijama.¹⁰⁵ Istodobno će 4. kategoriji biti pripisani gubici s vrijednošću u intervalu od 18,1 do 24 prema linearnoj, odnosno 16,5 do 24,4 prema logaritamskoj kategorizaciji pa ni tu razlika nije pretjerano izražena. Ipak, logaritamska kategorizacija će ocjenu 4 pripisati arheološkim zapisima s vrijednosnim indeksom 2,1 kod uništenosti od 47 % prema logaritamskom te 61 % prema linearnom modelu. Linearna kategorizacija istu će ocjenu pripisati arheološkom zapisu s vrijednosnim indeksom 2,1 kod oštećenja od 62 % prema logaritamskom, odnosno 71 % prema linearnom modelu.

104 Kategorizacije gubitka vrijednosti izvedene su logaritamskom jednadžbom pa je logaritamski model za izračun gubitka vrijednosti izabran kao reprezentativniji za izvođenje ove usporedbe.

105 Istu će ocjenu obje kategorizacije pripisati i arheološkim zapisima s vrijednosnim indeksom 2,5 kod oštećenja od 80 % prema logaritamskom, odnosno 81 % prema linearnom modelu.

STUPANJ UNIŠTENOSTI	POSTOTAK UNIŠTENOSTI (%)				
	LINEARNI MODEL	KVADRATNI MODEL	EKSPONENCIJALNI MODEL	KORIJENSKI MODEL	LOGARITAMSKI MODEL
2	1 – 10	1 – 31	1 – 20	1 – 3	1 – 4
3	11 – 20	32 – 44	21 – 35	4 – 8	5 – 9
4	21 – 30	45 – 54	36 – 45	9 – 15	10 – 16
5	31 – 40	55 – 63	46 – 56	16 – 24	17 – 24
6	41 – 50	64 – 70	57 – 65	25 – 35	25 – 34
7	51 – 60	71 – 77	66 – 72	36 – 48	35 – 46
8	61 – 70	78 – 83	73 – 79	49 – 63	47 – 61
9	71 – 80	84 – 89	80 – 85	64 – 80	62 – 79
10	81 – 90	90	86 – 90	81 – 90	80 – 90

Slika 78 Ovisnost stupnja uništenosti o postotku uništenosti.

Usporedno razmatranje mogućih rezultata pokazuje da isključivo korištenje jednadžbi izrazitije osjetljivih na niže vrijednosti dovodi do mogućnosti preuveličavanja stvarnoga gubitka vrijednosti¹⁰⁶ i time opasnosti da pravi gubitak ostane nerazumljen. S druge strane, korištenje isključivo linearnih jednadžbi može dovesti do umanjivanja gubitka vrijednosti koje nije u skladu s arheološkim načinom razumijevanja šteta na arheološkim zapisima. To je jednako primjetno i u slučaju nižih i u slučaju viših oštećenja.¹⁰⁷ Rezultati utoliko pokazuju da će linearni model predstavljati prikladan pristup za izračun gubitka, ako njegovu ocjenu kategoriziramo logaritamskom jednadžbom i obrnuto.

¹⁰⁶ Primjer je pripisivanje 4. kategorije gubitka oštećenju od 47 % na arheološkom zapisu s vrijednosnim indeksom 2,1.

¹⁰⁷ Gubitak od 10 % na visokovrijednom arheološkom zapisu ($V_i = 3$) bit će ocijenjen kao minimalan, dok će zapis s vrijednosnim indeksom 2,8 tek kod uništenosti od 71 % biti ocijenjen kao potpun.

Linearno-logaritamski model:

$$G_k = \text{ceil} \left(5 \times \ln \left(\frac{V_i \times (\text{ceil} \left(\frac{PP_u}{10} + 1 \right)) + 1}{20} + 1 \right) \right)$$

Logaritamsko-linearni model:

$$G_k = \text{ceil} \left(\frac{V_i \times (\text{ceil} (5 \times \ln \left(\frac{PP_u}{20} + 1 \right)) + 1)}{6} \right)$$

Usporedbom rezultata koji su za stvarne primjere dobiveni kombinacijama tih postupaka, primjetno je da je prva dala raznovrsnije rezultate, dok je druga gubitak u sve četiri situacije smjestila u 3. kategoriju (sl. 79).

Ako se osjetljivost na moguće situacije usporedi za obje kombinacije postupaka, može se primijetiti prva kombinacija postupaka i najmanja oštećenja na arheološkim zapisima s vrijednosnim indeksom 2,3 i višim smješta u 2. kategoriju, odnosno da oštećenja na takvim arheološkim zapisima ne mogu biti ocijenjena kao minimalna. Druga kombinacija postupaka

MODEL	Celje – Mohorjev atrij	Celje – Breg igrišće	VD – Zglavnice Tumul	VD – Zglavnice Nekropola
	Vi = 2,7; Ppu = 19 %	Vi = 2,5; Ppu = 25 %	Vi = 1,8; Ppu = 72 %	Vi = 1,8; Ppu = 82 %
linearni model + logaritamska kategorizacija	2	3	3	4
logaritamski model + linearna kategorizacija	3	3	3	3

Slika 79 Usporedba procjena gubitka vrijednosti dobivenih linearno-logaritamskim i logaritamsko-linearnim modelom.

će oštećenja do 4 % na arheološkom zapisu s vrijednosnim indeksom 3 smjestiti u 1. kategoriju gubitka. Korištenjem druge kombinacije postupaka najviša kategorija u koju mogu biti smještena oštećenja na arheoloških zapisima s vrijednosnim indeksom 1,8 je 3., koja gubitak iskazuje kao značajan. Time će tek osamdesetpostotna oštećenja na arheološkim zapisima s vrijednosnim indeksom 1,9 biti smještena u 4. kategoriju i ocijenjena kao izrazita. Prvom kombinacijom postupaka u tu će kategoriju biti smješteni arheološki zapisi s vrijednosnim indeksom 1,7 kod oštećenja od 81 % (sl. 80).

Time prva kombinacija postupaka pokazuje izraziti-ju osjetljivost na veća oštećenja arheoloških zapisa s nižim vrijednosnim indeksom, ali i na niska oštećenja arheoloških zapisa s visokim vrijednosnim indeksom. Druga kombinacija postupaka prikazuje nešto manju osjetljivost na manja oštećenja visokovrijednih arheoloških zapisa, no primjetnu neosjetljivost na velika oštećenja arheoloških zapisa s nižim vrijednosnim indeksima. Utoliko prva kombinacija postupaka, odnosno logaritamska kategorizacija linearnim modelom izračunatoga gubitka, pruža bolji prikaz gubitka vrijednosti pri oštećenjima arheoloških zapisa s nižim vrijednosnim indeksom, dok pitanje osjetljivosti na manja oštećenja arheoloških zapisa s višim vrijednosnim indeksom treba dodatno razmotriti. Ta se problematika odnosi na prihvatljivost mogućnosti da i najmanja oštećenja na arheološkim zapisima s vrijednosnim indeksom 2,3 i višim ne mogu biti ocijenjena kao minimalna. Nasuprot tome stoji mogućnost da i najmanja oštećenja na arheološkim zapisima s najvišim vrijednosnim indeksom

POSTOTAK UNIŠTENOSTI za Vi = 3		KATEGORIJA
LIN-LOG	LOG-LIN	
–	1 – 4	1
1 – 20	5 – 16	2
21 – 40	17 – 34	3
41 – 70	35 – 61	4
71 – 90	62 – 90	5

Slika 80 Usporedba mogućih rezultata linearno-logaritamskog i logaritamsko-linearnog modela u odnosu na postotak uništenosti arheoloških zapisa s najvišim vrijednosnim indeksom.

mogu biti ocijenjena kao minimalna. Ako model za procjenu gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa treba predstavljati odraz arheološkog razumijevanja vrijednosti arheoloških ostataka, druga opcija ne može biti prihvatljiva. Naime, vrijednosni indeks arheološkog zapisa prije oštećenja mora predstavljati značajan segment procjene pri vrijednosnom tretiranju štete na visokocijenjenim arheološkim zapisima pa prva kombinacija postupaka ipak predstavlja prihvatljiviji stav prema štetama na arheološkim ostacima za koje se smatra da im visoku vrijednost pripisuje i struka i društvo. Stoga linearni model kombiniran s logaritamskom kategorizacijom gubitka možemo smatrati nešto prikladnijim postupkom za izvođenje iskaza o gubitku vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa, sposobnim, barem za potrebe arheoloških razmatranja, prikazati prikladnu razinu gubitka vrijednosti kod oštećenja na arheološkim zapisima nastalim nenadziranim ili nestručno izvedenim zahvatima.

7 Zaključna razmatranja

Pitanje vrijednosti arheološke baštine, kao i njezinog gubitka, složena je problematika, koju nije moguće sagledati samo iz perspektive arheološkog ili šireg znanstvenog diskursa. Kako izvore vrijednosti nalazimo u različitim domenama društvenog života, razmatranje vrijednosnih atributa baštine zahtijeva analizu područja u kojima se vrijednosti stvaraju, što je preduvjet razumijevanju i suvremenih sustava vrednovanja arheološke baštine i metoda koja se danas koriste za oblikovanje iskaza o njezinoj vrijednosti. Iz tog je razloga značajni dio ovoga rada bio posvećen razmatranju izvora vrijednosti i zatim povijesnog razvoja vrijednosnog poimanja kulturne, pa time i arheološke baštine. Tako usmjereno istraživanje imalo je dvostruki cilj: s jedne su strane utvrđeni uvjeti pod kojima su razvijeni suvremeni stavovi o vrijednosti arheološke baštine, dok su s druge uspostavljeni temelji za razvoj smislenog sustava vrednovanja te evaluacije gubitaka u slučajevima oštećenja elemenata arheološke baštine. Analizom mehanizama koji djeluju u postojećim sustavima vrednovanja, izdvojeni su oni koji omogućuju stvaranje reflektivnog postupka upravljanja koji je sposoban, unutar prikladnog zakonskog okvira, djelovati s ciljem trajnog očuvanja baštinskih vrijednosti u korist dugoročnih društvenih i znanstveno-istraživačkih interesa. Na tim je temeljima oblikovana i metoda za izvođenje iskaza o gubitku vrijednosti u slučajevima oštećenja elemenata arheološke baštine, odnosno arheološkog zapisa kao načina stručnog poimanja međuodnosa različitih vrsta arheoloških ostataka. Utoliko je svrha zaključnoga poglavlja još jednom razmotriti okvir unutar kojega je metoda oblikovana, kako bi se utvrdila razina njezine usklađenosti sa suvremenim razumijevanjem vrijednosti i načinima njezinog iskazivanja te omogućilo puno razumijevanje predloženog postupka kao preduvjet smislenoj primjeni te prikladnoj reviziji, nadopuni i izmjeni.

U skladu s time, u radu su razmatrani različiti pristupi vrijednosnim procjenama, čime je utvrđen smjer istraživanja potreban za oblikovanje sustavne metode procjene gubitka vrijednosti u slučajevima oštećenja arheološkog zapisa. Metoda je utemeljena na sustavima kvantitativnih vrijednosnih analiza te proširena mjerenjem gubitaka pomoću matematičkih izračuna koji omogućuju iskazivanje gubitka vrijednosti u obliku broja kao oznake kategorije, odnosno razine gubitka. Dobiveni rezultat predstavlja sustavni postupak za procjenu gubitaka u slučajevima oštećenja, u koji su implementirani kriteriji vrijednosti razmatrani u okviru analiza postojećih vrijednosnih procjena razvijenih u različitim nacionalnim okvirima. Utoliko obuhvaća jasno definirane kriterije vrednovanja, vrijednosne stupnjeve i referentni okvir, na temelju kojih se zatim izvodi izjava o vrijednosti arheološkog zapisa prije oštećenja ili uništenja. U tom je kontekstu posebna pozornost posvećena razmatranju kriterija vrijednosti arheoloških zapisa pa procjena obuhvaća definiranje vrijednosti zapisa u baštinskom kontekstu te razmatranje osnovnih indikatora znanstvene vrijednosti uokvirenih pitanjima kvalitete i potencijalne informativne vrijednosti. Na tim su temeljima kriteriji vrijednosne procjene podijeljeni u tri osnovne kategorije, od kojih su prve dvije izravno izvedene iz standardnih baštinskih procjena, a definirane su društvenim i općim vrijednostima arheološkog zapisa. Treća se kategorija dijelom naslonila na standardne baštinske procjene znanstvene vrijednosti, no proširena je analizom fizičkih ostataka kao temeljnih indikatora znanstvene vrijednosti arheološkoga zapisa, odnosno njegove kvalitete i informativnog potencijala. Iako procjena vrijednosti arheološkoga zapisa prije oštećenja predstavlja značajan segment postupka, procjena gubitka te vrijednosti nužno mora biti oblikovana na zasebnom, postupku definiranom gubicima nastalim uklanjanjem arheoloških ostataka. Obli-

kovanje metode procjene gubitka vrijednosti ovisi, dakle, o dvostrukoj analizi: prva se odnosi na utvrđivanje vrijednosti arheološkog zapisa prije oštećenja, a druga na procjenu gubitka nastalog nenadziranim ili nestručno izvedenim zahvatima. S ciljem da predloženi model za procjenu gubitka bude odraz vrijednosnog ranga koji pojedinom elementu arheološke baštine pripisuju i struka i društvo, pri vrijednosnom tretiranju štete na arheološkim zapisima, vrijednosni indeks zapisa prije oštećenja predstavlja značajan segment procjene. Sljedeći je segment postupka usmjeren na problematiku izračuna dosega štetnog zahvata pa u tom kontekstu značajni podatak predstavlja stupanj uništenosti, koji zajedno s vrijednosnim indeksom treba smatrati osnovnom varijablom za izračun gubitka vrijednosti. Kako je izračunu stupnja uništenosti moguće pristupiti na različite načine, postupak je obuhvatio razmatranje različitih modela i njihovih rezultata pri izračunu dosega učinjene štete. Neovisno o modelu izračuna, izvođenje predložene metode se, u skladu sa zadanim zahtjevima te sustavom prikupljanja potrebnih podataka izvodi u pet faza, koje uključuju razmatranje pozadinskih podataka potrebnih za oblikovanje referentnog okvira, analizu rezultata arheološkog istraživanja provedenog u sklopu dokumentiranja nastalog oštećenja, vrijednosnu procjenu izvedenu na temelju izdvojenih kriterija, izračun stupnja uništenosti te, na kraju, procjenu gubitka vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa.

Testiranje učinkovitosti metode procjene provedeno je empirijskom analizom koja je omogućila ispitivanje dosega i ograničenja predloženih postupaka. Provedene su studije, u skladu s predloženom metodom, podijeljene na pet osnovnih dijelova, za koje je utvrđeno da pružaju prikladnu i logičnu seriju koraka koji vode razumijevanju vrijednosti arheološkog zapisa te njezina gubitka u slučaju oštećenja. Analizom dobivenih i mogućih rezultata predloženih modela za izračun gubitka vrijednosti i njegovu kategorizaciju izveden je najprikladniji postupak, rezultate kojeg je moguće smatrati smislenim odrazom suvremenog razumijevanja vrijednosti arheološke baštine i načina njezina iskazivanja.

Predložena je metoda razvijena kako bi se osigurala razumljivost, transparentnost i konzistentnost procjene u slučajevima oštećenja arheoloških zapisa te istodobno umanjio utjecaj osobnih uvjerenja koja najčešće proizlaze iz stručnih interesa procjenitelja (prema Fletcher 2011, 326). U tom je kontekstu još jednom bitno naglasiti da je, unatoč egzaktnosti određenih postupaka, metoda oblikovana sa spoznajom da je objektivna procjena nemoguća te da je svaka kvantitativna standardizacija kvalitativnih značajki i sporna i osporiva (Deeben, Groenewoudt 2005, 292). Iz tog se razloga procjena ne smije smatrati fiksnom i objektivnom, već rezultatom trenutnih spoznaja o višestrukim, promjenjivim i međuovisnim varijablama (Moeran 2009, 8). No problem arheološke znanosti definiran kao gubitak vrijednosti oštećenog arheološkog zapisa kroz predloženu metodu omogućuje njegovo argumentirano izvođenje koje rezultira utemeljenim predstavljanjem dobivenih rezultata. Kako se trend pripisivanja numeričke vrijednosti arheološkoj baštini poklapa s trendovima korištenja ekonomskih principa u oblikovanju upravljanja različitim vrstama tradicionalno neekonomskih resursa (Darvill 2001; Carman 2005b; van der Valk 2010b), tako oblikovani modeli procjene zasigurno osiguravaju bolja i uvjerljivija sredstva obrane arheoloških interesa u sukobu s političkim i ekonomskim pritiscima. Utoliko je moguće tvrditi da se predložena metoda, iako ne pokušava riješiti sve probleme procjene gubitaka vrijednosti u slučajevima oštećenja arheoloških zapisa, ipak može smatrati prikladnim postupkom evaluacije koji uvjerljivo argumentira i osnove i razloge korištenja. Ipak, iako rezultira prihvatljivom ocjenom štete, kao njezin osnovni nedostatak može se istaknuti nesposobnost da iskaže novi vrijednosni rang oštećenoga zapisa te da gubitak prikaže u odnosu na zadane kriterije. U tu je svrhu potrebno provesti novu vrijednosnu procjenu, ponovo izvedenu na temelju predloženoga sustava kriterija. Provedbom tog postupka moguće je dobiti različite rezultate, uključujući i onaj gdje se, i u slučaju visokih gubitaka, razina vrijednosti nakon oštećenja nije značajnije promijenila. Izvor tog problema predstavljaju kvalitativne značajke arheološke i općenito kulturne

baštine, pa iako je njezine vrijednosti moguće iskazati brojem izvedenim kategorizacijom dostupnih podataka, takvi postupci nemaju pravo numeričko značenje, već uvijek predstavljaju samo iskaz izveden prema unaprijed definiranoj intervalnoj skali. Iz tog razloga procjena gubitka vrijednosti ne može oblikovati iskaz o novonastaloj vrijednosti arheološkoga zapisa, nego iskaz o učincima nastalih oštećenja, gdje je rezultat utemeljen na razumijevanju odnosa vrijednosti i utjecaja promjene.

Primarni je cilj konstruiranja metode bio osigurati konzistentnu osnovu za provođenje i vrijednosnih procjena i evaluacije gubitaka, a daljnji razvoj takvih sustava i aktivnije uključanje baštinskih djelatnika u njihovu provedbu otvara široke mogućnosti

za razvoj dobro utemeljenih postupaka upravljanja arheološkom baštinom. Istodobno, širenje potrebe za takvim postupcima može kao posljedicu imati i premještanje izvedbe u područje komercijalne arheologije, što je dodatni zahtjev za jasno i metodološki i teorijski zadanom praksom koju je moguće djelotvorno revidirati i nadograđivati. To je pogotovo značajno u odnosu na stalni razvoj arheološke spoznaje koji će uvijek zahtijevati nove mjerne i evaluacijske parametre (prema Roper 1979; Lynott 1997, Little 2005; Worthing, Bond 2008) pa takva nastojanja mogu omogućiti oblikovanje održivog sustava zaštite i upravljanja utemeljenog na širem razumijevanju i povijesnog razvoja i suvremenog značenja vrijednosti arheološke baštine.

8 Popis literature i izvora

8.1 Popis literature

- ALTSCHUL, J. H. 2005, Significance in American cultural resource management: Lost in the past. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 192–210.
- ALTSCHUL, J. H. 2010, Archaeological Heritage Values in Cross-Cultural Context. – U: G. S. Smith, P. M. Messenger i H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 75–85.
- ANDLAR, G., B. ANIČIĆ, P. PEREKOVIĆ, I. RECHNER DIKA i I. HRDALO 2011, Kulturni krajobraz i legislativa: stanje u Hrvatskoj. – *Društvena istraživanja* 20/3 (113), 813–835.
- APPADURAI, A. 1986, Introduction: commodities and the politics of value. – U: A. Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 3–63.
- APPADURAI, A. (ur.) 1986, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. – Cambridge.
- ARENDT, H. 1991 [1958], *Vita activa*. – Zagreb, August Cesarec.
- ARMALY, M. J., S. P. PAGIOLA i A. BERTAUD 2001, Economics of Investing in Heritage: Historic Center of Split. – U: I. Serageldin, E. Shluger i J. Martin-Brown (ur.), *Historic Cities and Sacred Sites*. – Washington, D.C., 165–179.
- ARROW, K., R. SOLOW, P. R. PORTNEY, E. E. LEAMER, R. RADNER i H. SCHUMAN 1993, *Report of the NOAA Panel on Contingent Valuation*. – URL: http://www.economia.unimib.it/DATA/moduli/7_6067/materiale/noaa%20report.pdf. (Citirano 20. 5. 2013).
- ASHWORTH G. J., B. GRAHAM i J. E. TUNBRIDGE 2007, *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. – London.
- AVRAMI, E., R. MASON i M. DE LA TORRE 2000a, Report on Research. – U: E. Avrami, R. Mason i M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 3–11.
- AVRAMI, E., R. MASON i M. DE LA TORRE 2000b, Exploratory Essays: Overview. – U: E. Avrami, R. Mason i M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 14–17.
- BARNES, M. R., A. K. BRIGGS i J. J. NEILSEN 1980, A Response to Raab and Klinger on Archaeological Site Significance. – *American Antiquity* 45/3, 551–553.
- BARTOL, B., N. BRATINA JURKOVIČ, A. FATUR, N. FON-BOŠTJANČIČ, E. KOŠAK, A. LAPANJA, F. LENARČIČ, F. PODLESNIK i J. TORBICA (ur.) 2004, *Strategija prostorskega razvoja Slovenije*. – Ljubljana.
- BARTOSIEWICZ, L., D. MÉRAI i P. CSIPPÁN 2011, Dig up–Dig in: Practice and Theory in Hungarian Archaeology. – U: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 273–338.
- BAŠ, F. 1954, Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. – *Varstvo spomenikov* V, 13–37.
- BAUSOVAC, M., J. KRAJŠEK i T. PRAPROTNIK 2012, Nova odkritja na Bregu v Celju, Celje, Maistrova ulica, Breg, Partizanska cesta (EŠD 56 Celje – Arheološko najdišče Celje). – U: M. Črešnar, B. Djurić i M. Jerala (ur.), *Arheologija v letu 2011: Dediščina za javnost*, Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva 29.–30. marec 2012, Ljubljana, 9.
- BAVEC, U. 2011, *Dolenje Karteljevo pri Novem mestu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 18, Ljubljana.
- BAXTER, I. 2010, Global Heritage Tourism: The Value of Experiencing the Past. – U: G. S. Smith, P. M. Messenger i H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 241–254.
- BENDER, B. 1992, Theorising Landscapes and the Prehistoric Landscapes of Stonehenge. – *Man* 27, 735–755.
- BENEDIK KREITMAYER, K., K. KOVAČEC NAGLIČ, Z. KOŽELJ, M. MIKLAVČIČ PINTARIČ, J. PIRKOVIČ, F. J. ZAKRAJŠEK i G. ZUPAN 2007, *Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine*. – Ljubljana.
- BIDDLE, M. 1989, The Rose reviewed: a comedy (?) of errors. – *Antiquity* 63, 753–760.
- BINFORD, L. R. 1964, A Consideration of Archaeological Research Design. – *American Antiquity* 29/4, str. 425–441.
- BLOCKLEY, M. 1995, Archaeologists in the marketplace. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 97–115.
- BLOEMERS, T. J. H. F. 2010, The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension. – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 3–16.

- BLOEMERS, T. J. H. F., H. KARS i A. VAN DER VALK 2010, What have we learnt? – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 503–518.
- BLOEMERS, T. J. H. F., H. KARS, A. VAN DER VALK i M. WIJNEN (ur.) 2010, *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam.
- BOLTA, A. 1957, Rimsko grobišče na Bregu v Celju. – *Arheološki Vestnik* 8, 317–327.
- BOLTA, A. i V. KOLŠEK 1982, Celjski muzej - Stalna arheološka razstava Pokrajinskega muzeja v Celju. – *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* 22, Ljubljana.
- BORTOLOTTI, C. 2013, Golema cola cola u Gravini: nematerijalna kulturna baština, kulturno dobro i teritorij između UNESCO-ova diskursa i lokalne baštinske prakse. – U: M. Hameršak, I. Pleše i A.-M. Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb, 187–201.
- BOYLAN, P. J. 2002, The concept of cultural protection in times of armed conflict: from the crusades to the new millennium. – U: N. Brodie i K. Walker Tubb (ur.), *Illicit Antiquities: The Theft of Culture and the Extinction of Archaeology*, One World Archaeology 42, London, 43–108.
- BOWDEN, M. 1988, Priority scores for archaeological evaluation. – *Antiquity* 62, 286–288.
- BOŽIČ, D. 1987, Keltska kultura u Jugoslaviji: Zapadna grupa. – U: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Sarajevo, 855–897.
- BRATINA JURKOVIČ, N. 2008, *Evropska konvencija o krajinu: izvajanje v Sloveniji*. – Ljubljana, URL: <http://www.mop.gov.si/> (Citirano 15. 6. 2013).
- BRATINA JURKOVIČ, N. 2011, *Landscape Management Methodologies: Synthesis report of thematic studies*. – Split, URL: http://www.pap-theoastcentre.org/itl_public.php?public_id=76&lang=en (Citirano 15. 6. 2013).
- BREGLIA, L. C. 2006, *Monumental Ambivalence: The Politics of Heritage*. – Texas.
- BRESKVAR ŽAUCER, L. i J. MARUŠIČ 2006, Analiza krajinskih tipov z uporabo umetnih nevronske mreže / Analysis of Landscape Types Using Artificial Neural Networks. – *Geodetski vestnik* 50/2, 224–237.
- BREŠČAK, D. 1985, Oblike antičnih grobov na Dolenjskem. – *Dolenjski zbornik*, Novo mesto, 33–60.
- BRIUER, F. L. i W. MATHERS 1996, *Trends and Patterns in Cultural Resource Significance: An Historical Perspective and Annotated Bibliography*. – Alexandria.
- BRODIE, N. i K. WALKER TUBB (ur.) 2002, *Illicit Antiquities: The Theft of Culture and the Extinction of Archaeology*. – One World Archaeology 42, London.
- BRUNS, D. i B. H. GREEN 2001, Identifying threatened, valued landscapes. – U: B. Green i W. Vos (ur.), *Threatened Landscapes*, London, New York, 119–127.
- BUGGEY, S. i N. MITCHELL 2008, Cultural Landscapes: Venues for Community-based Conservation. – U: R. Longstreth (ur.), *Cultural Landscapes: Balancing Nature and Heritage in Preservation Practice*, Minneapolis, London, 164–179.
- BURSTRÖM, M., B. ELFSTRÖM i B. JOHANSEN 2004, Serving the Public: Ethics in heritage management. – U: H. Karlsson (ur.), *Swedish archaeologists on ethics*, Lindome, 135–147.
- BURSTRÖM, M., L. SMITH, A. OMLAND, S. VINSRYGG, C. HOLTORF i T. BRATTLI 2009, Comments on Terje Brattli: 'Managing the Archaeological World Cultural Heritage: Consensus or Rhetoric?' – *Norwegian Archaeological Review* 42/2, 183–203.
- CANNAVÒ, P. F. 2007, *The Working Landscape: Founding, Preservation, and the Politics of Place*. – Cambridge, Massachusetts, London.
- CARMAN, J. 1990, Commodities, rubbish and treasure: valuing archaeological objects. – *Archaeological Review from Cambridge* 9/2, 195–207.
- CARMAN, J. 1991, Beating the bounds: archaeological heritage management as archaeology, archaeology as social science. – *Archaeological review from Cambridge* 10/2, 175–184.
- CARMAN, J. 1993, The P is silent - as in archaeology. – *Archaeological Review from Cambridge* 12/1, 39–53.
- CARMAN, J. 1995, The importance of things: archaeology and the law. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 17–30.
- CARMAN, J. 1996a, Valuing Ancient things. – London.
- CARMAN, J. 1996b, Data for the future or an amenity for the present: the values of the historic and natural wetland environment. – U: M. Cox, V. Straker i D. Taylor (ur.), *Wetlands: Archaeology and Nature Conservation*, Proceedings of the International Conference held at University of Bristol, 11–14 April 1994, London, 18–29.
- CARMAN, J. 1999, Settling on sites: constraining concepts. – U: J. M. Brück i M. Goodman (ur.), *Making Places in the Prehistoric World: Themes in Settlement Archaeology*, London, 20–29.
- CARMAN, J. 2000a, Theorising the practice of archaeological heritage management. – U: Z. Koblynski (ur.), *Archaeological Heritage Management*, Archaeologia Polona 38: Archaeological heritage management, Warsaw, 5–21.
- CARMAN, J. 2000b, Theorising a Realm of Practice: Introducing Archaeological Heritage Management as a Research Field. – *International Journal of Heritage Studies* 6/4, 303–308.
- CARMAN, J. 2002a, *Archaeology and Heritage: An Introduction*. – London.
- CARMAN, J. 2002b, Paradox in places: twentieth-century battlefield sites in long-term perspective. – U: J. Schofield,

- W. G. Johnson i C. Beck (ur.), *Matériel Culture. The Archaeology of Twentieth-century Conflict*, London, 9–21.
- CARMAN, J. 2005a, *Against Cultural Property: Archaeology, Heritage and Ownership*. – London.
- CARMAN, J. 2005b, Good citizens and sound economics: The trajectory of archaeology in Britain from 'heritage' to 'resource'. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 43–57.
- CARMAN, J. 2010, Promotion to Heritage: How Museum Objects are Made. – *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe* 1/1, 74–85.
- CARMAN, J. i M. L. S. SØRENSEN 2009, Heritage Studies: an outline. – U: M. L. S. Sørensen i J. Carman (ur.), *Heritage studies: methods and approaches*, London, 11–28.
- CARMAN, J., G. D. CARNEGIE i P. W. WOLNIZER 1999, Is archaeological valuation an accounting matter? – *Antiquity* 73, 143–148.
- CARNEGIE, G. D. i P. M. WOLNIZER 1996, Enabling accountability in museums. – *Museum Management & Curatorship* 15/4, 371–386.
- CARSON, R. T., W. M. HANEMANN, R. J. KOPP, J. A. KROSNICK, R. C. MITCHELL, S. PRESSER, P. A. RUUD, V. K. SMITH, M. CONAWAY i K. MARTIN 1996, *Was the NOAA Panel Correct about Contingent Valuation?* – Discussion paper 96–20, Washington, D.C., URL: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/10503/1/dp960020.pdf> (Citirano 15. 12. 2013).
- CHHABRA, D. 2010, *Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism*. – London.
- CARVER, M. O. H. 1987a, The nature of urban deposits. – U: J. Schofield i R. Leech (ur.), *Urban Archaeology in Britain*, Council for British Archaeology Research Report 61, London, 9–26.
- CARVER, M. O. H. 1987b, *Underneath English towns: interpreting urban archaeology*. – London.
- CARVER, M. O. H. 1989, Digging for ideas. – *Antiquity* 63, 666–674.
- CARVER, M. O. H. 1996, On archaeological value. – *Antiquity* 70, 45–56.
- CARVER, M. O. H. 2011, The best we can do? – *Antiquity* 85, 230–234.
- CHIPPINDALE, C. i D. GIBBINS 1990, Heritage at sea: proposals for the better protection of British archaeological sites underwater. – *Antiquity* 64, 390–400.
- CIGLENEČKI, S. (ur.) 1999, *Arheološki vestnik* 50. – Ljubljana.
- CLAESSON, S. 2011, The Value and Valuation of Maritime Cultural Heritage. – *International Journal of Cultural Property* 18, 61–80.
- CLARK, K. 2001, Planning for the past: Heritage services in local planning authorities in England. – *Cultural Trends* 11/43–44, 61–94.
- CLARK, K. 2002, In small things remembered: significance and vulnerability in the management of Robben Island World Heritage Site. – U: J. Schofield, W. G. Johnson i C. Beck (ur.), *Matériel Culture. Archaeology of Twentieth-century Conflict*, London, 266–280.
- CLARK, K. 2005a, The bigger picture: Archaeology and values in long term cultural resource management – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 317–330.
- CLARK, K. 2005b, From Valves to Values: Industrial Archaeology and Heritage Practice. – U: E. C. Casella i J. Symonds (ur.), *Industrial Archaeology: Future Directions*, New York, 95–119.
- CLARK, K. i G. MAEER 2008, The cultural value of heritage: evidence from the Heritage Lottery Fund. – *Cultural Trends* 17/1, 23–56.
- CLARK, K. 2010, Values in Cultural Resource Management. – U: G. S. Smith, P. M. Messenger i H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 89–100.
- CLEERE, H. 1984, World Cultural Resource Management: Problems and Perspectives. – U: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 125–131.
- CLEERE, H. (ur.) 1989, *Archaeological Heritage Management in the Modern World*. – One World Archaeology 9, London.
- CLEERE, H. 1989, Introduction: the rationale of archaeological heritage management. – U: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 1–19.
- CLEERE, H. 1993, Managing the archaeological heritage. – *Antiquity* 67, 400–402.
- CLEERE, H. 1995, Cultural landscapes as World Heritage. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1, 63–68.
- CLEERE, H. 1996, The Concept of 'Outstanding Universal Value' in the World Heritage Convention. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1/4, 227–233.
- CLEERE, H. 2000, The World Heritage Convention in the Third World. – U: F. McManamon i A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 99–106.
- CLEERE, H. 2001, The uneasy bedfellows: Universality and cultural heritage. – U: R. Layton, P. G. Stone i J. Thomas (ur.), *Destruction and Conservation of Cultural Property*, London, 22–29.
- CLEERE, H. 2010, Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12/1, 4–12.
- CONINGHAM, R., R. COOPER i M. POLLARD 2006, What value a unicorn's horn? A study of archaeological uniqueness and value. – U: C. Scarre i G. Scarre (ur.), *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*, New York, 260–272.

- COOPER, A. 2008, Accounting for Research: a Critical Assessment of English Heritage's Research Strategy and Agenda 2005–2010. – *Public Archaeology* 7/1, 31–50.
- COOPER, M. A. 1995, The archaeological manager: applying management models to archaeology. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 67–84.
- COOPER, M. A. 2008, This is not a Monument: Rhetorical Destruction and the Social Context of Cultural Resource Management. – *Public Archaeology* 7/1, 17–30.
- COOPER, M. A., J. CARMAN, A. FIRTH i D. WHEATLEY 1995a, Introduction: Archaeological management. – U: M. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 1–15.
- COOPER, M. A., J. CARMAN, A. FIRTH i D. WHEATLEY 1995b, Conclusions: Opening a debate. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 230–235.
- CORFIELD, M. i J. WILLIAMS 2011, Preservation of Archaeological Remains in Situ (Paris). – *e-conservation Magazine* 21, 24–29.
- CORNER, J. i S. HARVEY 1991, Mediating tradition and modernity: the heritage/enterprise couplet. – U: J. Corner, i S. Harvey (ur.), *Enterprise and Heritage: Crosscurrents of national culture*, London, 45–73.
- COSSONS, N. 2005, New Directions in Industrial Archaeology. – U: E. C. Casella, i J. Symonds (ur.), *Industrial Archaeology: Future Directions*, New York, IX–X.
- CUSHMAN, D. i T. HOWE 2012, National-Scale Cultural Resource Legislation. – U: M. Rockman i J. Flatman (ur.), *Archaeology in Society: Its Relevance in the Modern World*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 45–56.
- CVIRN, J. 1993, Celjski muzej skozi čas. – U: J. Cvirn, V. Kolšek, M. Moškon, V. Šlibar (ur.), *Vodnik po zbirkah Pokrajinskega muzeja Celje*, Celje, 8–15.
- ČRNJAR, M. 2009, *Procjena utjecaja na okoliš s ekonomskog aspekta: teorija i praksa*. – Specijalistički tečaj za održivi razvoj - I. godina, URL: <http://www.zavod.pgz.hr/docs/zz-puhr/documents/146/original.pdf> (Citirano 12. 8. 2014).
- D'AGOSTINO, B. 1984, Italy. – U: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 73–81.
- DARVILL, T. 1987, *Ancient Monuments in the Countryside: An Archaeological Management Review*. – English Heritage Archaeological Report 5, London.
- DARVILL, T. 1995, Value systems in archaeology. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 38–48.
- DARVILL, T. 2001, Value Systems in Archaeology and Heritage management. – *Archäologisches Nachrichtenblatt* 6/2, 183–194.
- DARVILL, T. 2005, 'Sorted for ease and whiz?': Approaching value and importance in archaeological resource management. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 21–42.
- DARVILL, T. 2007, Research frameworks for World Heritage Sites and the conceptualization of archaeological knowledge. – *World Archaeology* 39/3, 436–457.
- DARVILL, T. i A. K. FULTON 1998, *MARS: The Monuments at Risk Survey of England, 1995: Main Report*. – Bournemouth, London.
- DARVILL, T. i G. WAINWRIGHT 1994, The Monuments at Risk Survey: an introduction. – *Antiquity* 68, 820–824.
- DARVILL, T. i G. WAINWRIGHT 1995, The Monuments at Risk Survey: an introduction. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 1/1, 59–62.
- DARVILL, T., A. SAUNDERS i B. STARTIN 1987, A Question of National Importance: Approaches to the Evaluation of Ancient Monuments for the Monuments Protection Programme in England. – *Antiquity* 61, 393–408.
- DARVILL, T., C. GERRARD i B. STARTIN 1993, Identifying and protecting historic landscapes. – *Antiquity* 67, 563–574.
- DAVIDSON, D. A. i C. A. WILSON 2006, *An assessment of potential soil indicators for the preservation of Cultural Heritage*, University of Stirling Report to English Heritage. – Stirling. – URL: http://www.sassa.org.uk/images/7/75/UK_Monitoring_Final_Report.pdf (Citirano 3. 8. 2013).
- DAVIS, M., A. HALL, H. KENWARD i J. OXLEY 2002, Preservation of Urban Archaeological Deposits: monitoring and characterisation of archaeological deposits at Marks & Spencer, 44–45 Parliament Street, York. – *Internet Archaeology* 11. – URL: <http://dx.doi.org/10.11141/ia.11.3> (Citirano 26. 7. 2013.)
- DEEBEN, J. H. C. i B. J. GROENEWOUDT 2005, Handling the unknown: The expanding role of predictive modeling in archaeological heritage management in the Netherlands. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 289–300.
- DEEBEN, J. H. C., D. P. HALLEWAS i TH. J. MAARLEVELD, 2002, Predictive modelling in Archaeological Heritage Management of the Netherlands: the Indicative Map of Archaeological Values (2nd Generation). – *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 45, 9–56.
- DEEBEN, J. H. C. (ur.) 2008, *De Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden, derde generatie, Rijksdienst voor Archeologie*. – Amersfort.
- DEEBEN, J. H. C., D. P. HALLEWAS, J. KOLEN i R. WIEMER 1997, Beyond the Cristal Ball: Predictive Modelling as a Tool in Archaeological Heritage Management and Occupation History. – U: W. J. H. Willems, H. Kars i D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the*

- Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 76–118.
- DEEBEN, J. H. C., B. J. GROENEWOUDT, D. P. HALLEWAS, i W. J. H. WILLEMS 1999, Proposals for a practical system of significance evaluation in archaeological heritage management. – *European Journal of Archaeology* 2/2, 177–199.
- DE LA TORRE, M. i R. MASON 2002, Introduction. – U: M. de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 3–4.
- DEMOULE, J-P. 2010, The crisis - economic, ideological, and archaeological. – U: N. Schlanger i K. Aitchison (ur.), *Archaeology and the global economic crisis: Multiple impacts, possible solutions*, Tervuren, 13–17.
- DJURIĆ, B. 2004, Terra Gentis Humanae Memoria. – U: B. Djurić i D. Prešeren (ur.), *The earth beneath your feet: archaeology on the motorways in Slovenia*, The European heritage days series, Ljubljana, 31–35.
- DOMMANN, M. 2008, Lost in tradition? Reconsidering the history of folklore and its legal protection since 1800. – U: C. B. Graber i M. Burri-Nenova (ur.), *Intellectual Property and Traditional Cultural Expressions in a Digital Environment*, Cheltenham, Northampton, 3–16.
- DONAGHEY, S. E. 2006, *Valuing our Place: a critical exploration of frameworks for assessing the significance of New Zealand's historic heritage*. – Neobjavljena doktorska disertacija. Massey University, New Zealand, Auckland.
- DRURY, P. i A. MCPHERSON 2008, *Conservation Principles: Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*. – London.
- DUKELIS, P. N. i L. G. MENDONI (ur.) 2004, *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes, Proceedings of an International Symposium Zakynthos, December 1997*. – Μελετηματα 38, Paris.
- DULAR, A. 1976, Rimski grobovi iz Rosalnic, Štrekljevca in Otoka pri Podzemlju. – *Arheološki vestnik* 27, 191–223.
- DULAR, J. 1974, Rimski grobovi z Borštka v Metliki. – *Arheološki vestnik* 25, 353–370.
- DULAR, J. 1993, Začetki železnodobne poselitve v osrednji Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 44, 101–112.
- DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6, Ljubljana.
- DULAR, J. i S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age: settlement, economy, society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi: poselitev, gospodarstvo, družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12, Ljubljana.
- ELIA, R. J. 1993, US Cultural Resource Management and the ICAHM Charter. – *Antiquity* 67, 426–438.
- EMERY, P. A. 1991, *Standardizing evaluation of urban stratification: Defining quantifiable attributes of data potential*. – Neobjavljeno magistrsko delo. University of York, Department of Archaeology, York.
- EMERY, P. A. 1993, Interface density and stratigraphic primacy: Quantitative analyses for urban evaluation. – U: J. Barber (ur.), *Interpreting Stratigraphy: Conference Proceedings, 25th November 1992*, Edinburgh, 49–54.
- ENGESTRÖM, Y. i F. BLACKLER 2005, On the life of the object. – *Organization* 12/3, 307–330.
- ENNEN, E. 2000, The meaning of heritage according to connoisseurs, rejecters and take-it-or-leavers in historic city centres: two Dutch cities experienced. – *International Journal of Heritage Studies* 6/4, 331–350.
- FAIRCLOUGH, G. 1999, Protecting time and space: understanding historic landscape for conservation in England. – U: P. J. Ucko i R. Layton (ur.), *The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping your landscape*, London, 121–136.
- FAIRCLOUGH, G. 2006, A New Landscape for Cultural Heritage Management: Characterisation as a Management Tool. – U: L. R. Lozny (ur.), *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*, New York, 55–74.
- FAIRCLOUGH, G. 2007, Razumevanje in uporaba raznovrstnosti krajine: angleške izkušnje / Understanding and using the diversity of landscape: english experiences. – U: B. Mlakar i N. Bratina Jurkovič (ur.), *Mednarodna konferenca: Krajina in družba, 4. srečanje delavnic za izvajanje Evropske konvencije o krajini, Ljubljana, 11.–13. maj 2006*, Ljubljana, 64–75.
- FIRTH, A. 1995, Ghosts in the Machine. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 49–65.
- FLATMAN, J. 2012, What the Walrus and the Carpenter Did Not Talk About: Maritime Archaeology and the Near Future of Energy. – U: M. Rockman i J. Flatman (ur.), *Archaeology in Society: Its Relevance in the Modern World*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 167–192.
- FLETCHER, W. 2011, *Valuing archaeology: exploring the reality of the heritage management of England's wetlands*. – Neobjavljena doktorska disertacija. University of Exeter, United Kingdom, Exeter.
- FOWLER, D. D. 1982, Cultural Resources Management. – U: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, London, 1–50.
- FREESTONE, R., S. MARSDEN i C. GARNAUT 2008, A Methodology for Assessing the Heritage of Planned Urban Environments: An Australian Study of National Heritage Values. – *International Journal of Heritage Studies* 14/2, 156–175.
- FREY, B. S. 1997, Evaluating Cultural Property: The Economic Approach. – *International Journal of Cultural Property* 6/2, 231–246.
- FREY, O. H. i S. GABROVEC 1969, K latenski poselitvi Dolenjske: Prvi rezultati izkopavanja na stiškem naselju / Zur latenezeitliche Besiedlung Unterkrains: Erste

- Ergebnisse der Ausgrabungen im Ringwall von Stična. – *Arheološki vestnik* 20, 7–26.
- FRIGO, M. 2004, Cultural property v. cultural heritage: A „battle of concepts“ in international law? - *International Review of the Red Cross* 86/854, 367–378.
- FUNARI, P. P., A. ZARANKIN i E. STOVEL (ur.) 2005, *Global Archaeological Theory: Contextual Voices and Contemporary Thoughts*. – New York.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 24, 338–385.
- GABROVEC, S. 1975a, Šentvid pri Stični: Petrušnja vas. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana, 199.
- GABROVEC, S. 1975b, Šentvid pri Stični: Šentvid pri Stični. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, J. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 200.
- GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – U: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, Sarajevo, 25–182.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, str. 145–188.
- GABROVEC, S., S. JESSE, P. PETRU, J. ŠAŠEL i F. TRUHLAR (ur.) 1975, *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.
- GARDEN, M-C. E. 2009, The heritagescape: looking at heritage sites. – U: M. L. S. Sørensen i J. Carman (ur.), *Heritage studies: methods and approaches*, London 270–291.
- GASPARI, A., R. KREMPUŠ i M. NOVŠAK 2007, Preliminary report on the discovery of a late Celtic sanctuary and two Gallo-Roman tempels in Celje. – U: P. Barral (ur.), *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du fer 2, Actes de XXIXe colloque international de l'AFEAF, Bienne, 5–8 mai 2005*, Besançon, 835–840.
- GASPARI, A., M. GUŠTIN, I. LAZAR i B. ŽBONA TRKMAN 2000, Late Roman tool finds from Celje, Gradišče at Zbelovska gora and Sv. Pavel above Vrtovin (Slovenia). – U: M. Feugère i M. Guštin (ur.), *Iron, Blacksmiths and Tools. Ancient European Crafts*. – Monographies instrumentum 12, Montagnac, 187–203.
- GASPARI, A., R. KREMPUŠ, M. ERič, S. BOKA i A. ŠEMROV 2001, Arheološko najdišče v strugi Savinje v Celju. – *Arheološki vestnik* 52, 281–302.
- GATHERCOLE, P. i D. LOWENTHAL (ur.) 1994, *The Politics of the Past*. – London, New York.
- GELL, A. 1986, Newcomers to the world of goods: the Muria Gonds. – U: A. Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 110–138.
- GERSTENBLITH, P. 1995, Identity and Cultural Property: The Protection of Cultural Property in the United States. – *Boston University Law Review* 75, 559–688.
- GIBSON, L. i J. PENDLEBURY 2009, Introduction: Valuing Historic Environments. – U: L. Gibson i J. Pendlebury (ur.), *Valuing Historic Environments*, Farnham, 1–16.
- GIBSON, L. i J. PENDLEBURY (ur.) 2009, *Valuing Historic Environments*. – Farnham.
- GLASSOW, M. 1977, Issues in Evaluating the Significance of Archaeological Resources. – *American Antiquity* 42/3, 413–420.
- GOODYEAR, A. C., L. M. RAAB i T. C. KLINGER, 1978, The Status of Archaeological Research Design in Cultural Resource Management. – *American Antiquity* 43/2, 159–173.
- GOUDSWAARD, B. 2001, The archaeological management of major infrastructure Projects: The Betuwe route railway project. – *Archaeologisches Nachrichtenblatt* 6/2, 152–182.
- GOULD, S. 1998, Planning, development and Social Archaeology. – U: S. Tarlow i S. West (ur.), *The Familiar Past? Archaeologies of Later Historical Britain*, London, 140–154.
- GRAHAM, B. i P. HOWARD (ur.) 2008, *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. – Hampshire.
- GRAMSCH, A. 2000, 'Reflexiveness' in archaeology, nationalism, and Europeanism. – *Archaeological Dialogues* 7/1, 4–19.
- GRAMSCH, A. 2011, Theory in Central European Archaeology: dead or alive? – U: J. Bintliff i M. Pearce (ur.), *The Death of Archaeological Theory*. – Oxford, 48–71.
- GREEN, W. i J. F. DOERSHUK 1998, Cultural Resource Management and American Archaeology. – *Journal of Archaeological Research* 6/2, 121–167.
- GREGL, Z. 1989, *Rimskodobna nekropola Zagreb - Stenjevec* (katalog izložbe). – Zagreb.
- GREGL, Z. 1997, *Rimske nekropole sjeverne Hrvatske / The Roman cemeteries of northern Croatia*. – Zagreb.
- GREGL, Z. 2000, Antičke kružne grobnice s dromosom u Hrvatskoj. – *Opuscula archaeologica* 23–24, 165–169.
- GREGL, Z. 2003, Gornja Vas na Žumberku: Grob 36. – *Opuscula archaeologica* 27, 469–479.
- GRENVILLE, J. i I. RITCHIE 2005, Archaeological deposits and value. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*. – Gainesville, 211–226.
- GROENEWOUDT, B. J. i T. J. H. F. BLOEMERS 1997, Dealing with Significance: Concepts, Strategies and Priorities for Archaeological Heritage Management in the Netherlands. – U: W. J. H. Willems, H. Kars i D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 119–172.
- GRUEN, J. P. 2001, Everyday Attractions: Tourism and the Generation of Instant Heritage in Nineteenth-Century San Francisco. – U: N. Alsayyad (ur.), *Consuming Tradition*,

- Manufacturing Heritage: Global Norms and Urban Forms in the Age of Tourism*, London, New York, 152–190.
- GWYN, D. 2005, Publishing and Priority in Industrial Archaeology. – U: E. C. Casella i J. Symonds (ur.), *Industrial Archaeology: Future Directions*. – New York, 121–134.
- HARDESTY, D. L. i B. J. LITTLE 2000, *Assessing Archaeological Significance: A Guide for Archaeologists and Historians*. – Walnut Creek.
- HARRIS, E. C. 1997, *Principles of archaeological stratigraphy* (2. izd.). – London.
- HARRIS, S. 2010, *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*. – New York, London, Toronto, Sydney.
- HARVEY, D. C. 2000, Continuity, authority and the place of heritage in the Medieval world; a study of identity in west Cornwall. – *Journal of Historical Geography* 26/1, 47–59.
- HARVEY, D. C. 2001, Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies. – *International Journal of Heritage Studies* 7/4, 319–338.
- HASKELL, T. (ur.) 1993, *Caring for our built heritage: Conservation in Practice*. – London.
- HAZLER, V. 2009, Poveznice među konzervatorstvom i muzeologijom: Pregled poveznica i postignuća u Republici Sloveniji. – *Etnološka istraživanja* 14, 321–362.
- HEIZER, R. F. i S. F. COOK 1956, Some Aspects of the Quantitative Approach in Archaeology. – *Southwestern Journal of Anthropology* 12/3, 229–248.
- HEY, G. 2006, Scale and Archaeological Evaluations: What are We Looking For? – U: G. Lock i B. L. Molyneux (ur.), *Confronting Scale in Archaeology: Issues of Theory and Practice*, New York, 113–128.
- HODDER, I. 1985, Postprocessual Archaeology. – U: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 8, Orlando, San Diego, New York, London, 1–26.
- HODDER, I. 1991, Interpretive Archaeology and Its Role. – *American Antiquity* 56/1, 7–18.
- HODDER, I. 1992, *Theory and Practice in Archaeology*. – London.
- HODDER, I. 2010, Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being. – *Anthropological Quarterly* 83/4, 861–882.
- HODDER, I., M. SHANKS, A. ALEXANDRI, U. BUCHLI, J. CARMAN, J. LAST i G. LUCAS (ur.) 1995, *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*. – London.
- HOLLOWELL, J. 2006, Moral arguments on subsistence digging. – U: C. Scarre i G. Scarre (ur.), *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*, New York, 69–93.
- HOLTORF, C. 2001, Is the past a non-renewable resource? – U: R. Layton, P. G. Stone i J. Thomas (ur.), *Destruction and Conservation of Cultural Property*, London 286–297.
- HOLTORF, C. 2007, What Does Not Move Any Hearts – Why Should It Be Saved?: The Denkmalpflegediskussion in Germany. – *International Journal of Cultural Property* 14/1, 33–55.
- HOLTORF, C. 2009, Comments on Terje Brattli: „Managing the archaeological world cultural heritage: Consensus or rhetoric?“ - *Norwegian Archaeological Review* 42/1, 196–200.
- HOLTORF, C. i T. SCHADLA-HALL 2000, Age as artefact. – *European Journal of Archaeology* 2/2, 229–248.
- HOLTORF, C. i O. ORTMAN 2008, Endangerment and Conservation Ethos in Natural and Cultural Heritage: The Case of Zoos and Archaeological Sites. – *International Journal of Heritage Studies* 14/1, 74–90.
- HORVAT, J. 1999, Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds. – *Arheološki vestnik* 50, 215–257.
- HORVAT, M., J. LAMUT, J. MEDVED, M. CULIBERG, B. DJURIĆ i B. VIČIČ 2007, *Sela pri Dobu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 2, Ljubljana.
- HOWARD, P. 1994, *Heritage: Management, Interpretation, Identity*. – New York.
- HUDOKLIN, J. 2007, Predstavitev projekta Regionalna razdelitev krajinskih tipov Slovenije in Izjemne krajine Slovenije / Presentation of the regional distribution of Landscape types in Slovenia project, and the Outstanding landscapes of Slovenia project. – U: B. Mlakar i N. Bratina Jurkovič (ur.), *Mednarodna konferenca: Krajina in družba, 4. srečanje delavnic za izvajanje Evropske konvencije o krajini, Ljubljana, 11. – 13. maj 2006*, Ljubljana, 53–63.
- HUDOKLIN, J., I. SELAK i S. SIMIČ 2005, *Smernice za celostno obranjene dediščinske kulturne krajine (spremembe zakonodaje, povezovanje s kmetijstvom)*. – Novo mesto.
- HULD SIGURÐARDÓTTIR, K. 2006, Challenges in Conserving Archaeological Collections. – U: N. Agnew i J. Bridgland (ur.), *Of the Past, for the Future: Integrating Archaeology and Conservation, Proceedings of the conservation theme at the 5th World Archeological Congress, Washington, D.C., 22–26 June 2003*, Los Angeles, 220–223.
- HUNTER, J. i I. RALSTON (ur.) 1994, *Archaeological Resource Management in the UK: An Introduction* (2nd edition). – Stroud.
- IRELAND, T. 2012, Excavating Globalisation from the Ruins of Colonialism: Archaeological heritage management responses to cultural change. – U: E. Negussie (ur.), *Changing World, Changing Views of Heritage: The Impact of Global Change on Cultural Heritage, Proceedings of the ICOMOS Scientific Symposium 2010, Paris*, 18–29.
- ISTENIĆ, J. 1999, *Poetovio, zašodna grobišča 1: grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu / Poetovio, the western cemeteries 1: grave-groups in the Landesmuseum Joanneum, Graz*. – Katalogi in monografije 32, Ljubljana.
- JAMESON JR., J. H. i S. BAUGHER 2007, Public Interpretation, Outreach, and Partnering: An Introduction.

- U: Jr., J. H. Jameson i S. Baugher (ur.), 2007, *Past Meets Present: Archaeologists Partnering with Museum Curators, Teachers and Community Groups*, New York, 3–17.
- JERIN, B. 2008, Mrzlo polje: Sektor D. – U: D. Svolfšak, J. Istenič, T. Nabergoj, H. Bras Kernel, B. Jerin, M. Daszkiewicz, G. Schneider, M. Horvat, L. Bartosiewicz, M. Erič, B. Mušič, B. Djurić, T. Verbič, P. Cattaneo i M. Laudato, *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 5, Ljubljana, 60–75.
- JOKILEHTO, J. 1999, *History of Architectural Conservation*. – Oxford.
- JONES, K. L. 2007, *Caring for archaeological sites: Practical guidelines for protecting and managing archaeological sites in New Zealand*. – Wellington.
- JUUL JENSEN, U. 2000, Cultural Heritage, Liberal Education, and Human Flourishing. – U: E. Avrami, R. Mason, i M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 38–43.
- JURIĆ, Z. i F. ČORIĆ 2009, Kulturno promicanje Dalmacije: Prijedlozi konzervatora Maxa Dvořáka i Josepha W. Kubitscheka 1909. godine / Cultural Promotion of Dalmatia: The 1909 Proposals by Conservators Max Dvořák and Joseph W. Kubitschek. – *Prostor* 17/2, 227–243.
- KAISER, T. 1995, Archaeology and ideology in southeast Europe. – U: P. I. Kohl i C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge, 99–119.
- KARLSSON, H. (ur.) 2004, *Swedish archaeologists on ethics*. – Lindome.
- KING, T. F. i M. M. LYNEIS 1978, Preservation: A Developing Focus of American Archaeology. – *American Anthropologist* (New Series), 80/4, 873–893.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. 2004, Intangible heritage as metacultural production. – *Museum International* 56/1–2, 52–65.
- KLEIN, T. 2003, Archaeology and the Evaluation of Significance. – U: T. H. Klein i L. Sebastian (ur.), *National Forum on Assessing Historic Significance for Transportation Programs, Transportation Research Circular E-C055, May 23–25, 1999*, Washington, D.C., 27–33.
- KLINGER, T. C. i L. M. RAAB 1980, Archaeological Significance and the National Register: A Response to Barnes, Briggs and Neilsen. – *American Antiquity* 45/3, 554–557.
- KNEZ, T. 1965, Rimski grobovi v Straži. – *Arheološki vestnik* 15–16, 145–164.
- KNEZ, T. 1968, Oblike antičnih grobov na Dolenjskem. – *Arheološki vestnik* 19, 221–238.
- KNEZ, T. 1974, Antična nekropola v Novem mestu. – *Kronika* 22/2, 73–76.
- KNEZ, T. 1980a, Novo mesto kot arheološko najdišče: raziskovanja – dognanja – problemi. – *Kronika* 28/2, 82–92.
- KNEZ, T. 1980b, Novo mesto v zadnjem tisočletju pred n. št. – U: P. Petru i T. Knez (ur.), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob Šesdesetletnici*, Situla 20–21, Ljubljana, 145–151.
- KNEZ, T. 1986, Novo mesto pod Kelti in Rimljani. – *Kronika* 34/1–2, 1–7.
- KNEZ, T. 1991, Novo mesto v arheoloških obdobjih ob stoletnici raziskovanj / Novo mesto in Archaeological Ages: A hundred Years of the Excavations. – *Zgodovinski časopis* 45/1, 17–24.
- KNEZ, T. 1992, *Novo mesto II: keltsko-rimsko grobišče = Novo mesto II: keltisch-römisches Gräberfeld*. – *Carniola Archaeologica* 2, Novo mesto.
- KNUDSON, R. 2001, Cultural Resource Management in Context. – *Archives and Museum Informatics* 13, 359–381.
- KOLEN, J. 2009, The ‘anthropologization’ of archaeological heritage. – *Archaeological Dialogues* 16/2, 209–225.
- KOLŠEK, V. 1959, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. – *Celjski zbornik* 1959, 230–257.
- KOLŠEK, V. 1967, *Celeia – Kamniti spomeniki*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 7, Ljubljana.
- KOLŠEK, V. 1975, Celje. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 279–282.
- KOLŠEK, V. 1980, Celje. – U: Petru P. (ur.), *Rešena arheološka dediščina Ljubljane* (katalog razstave). – Ljubljana, 49–51.
- KOLŠEK, V. 1983, Municipium Claudium Celeia. – *Celjski zbornik* 1982/83, 165–173.
- KOPYTOFF, I. 1986, The cultural biography of things: commoditization as process. – U: A. Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 64–91.
- KOS, P. 1982, *Celjski muzeji III - Numizmatična razstava*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 112, Ljubljana.
- KOS, P. 1986, *Keltski novci v Sloveniji / Monete celtiche in Slovenia*. – Koper, Trieste.
- KOS, P. 1997, *Leksikon antične numizmatike: S poudarkom na prostoru jugovzhodnih Alp in Balkana*. – Ljubljana.
- KREMPUŠ, R., M. NOVŠAK i S. TOMAŽIČ 2005, Nova spoznanja o urbanistični zasnovi rimske Celeje. – *Mohorjevo koledar* 2005, 173–177.
- KREMPUŠ, R., B. MUŠIČ i M. NOVŠAK 2005, Celeia (Noricum): Topographische Erkenntnisse 1992–2002. – U: L. Borhy i P. Zsidi (ur.), *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen, Aquincum Nostrum II. 3, II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte, Budapest-Aquincum 11–14. September 2002*. – Budapest, 201–216.
- KRISTIANSEN, K. 1989, Perspectives on the Archaeological Heritage: History and Future. – U: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 23–29.
- KRISTIANSEN, K. 2008a, Do we need the ‘archaeology of Europe’? – *Archaeological Dialogues* 15/1, 5–25.
- KRISTIANSEN, K. 2008b, The dialectic between global and local perspectives in archaeological theory, heritage and publications. – *Archaeological Dialogues* 15/1, 56–69.

- KRISTIANSEN, K. 2011, *A Social History of Danish Archaeology (Reprint with New Epilogue)*. – U: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 79–107.
- KRIŽ, B. 2003, *Draga pri Beli Cerkvi - antična nekropola: stoltja ob cesti. (katalog razstave) / Draga near Bela Cerkev - Roman cemetery: centuries by the road-side. (exhibition catalogue)*. – Novo mesto.
- KRIŽ, B. 2004a, Prazgodovinsko steklo Dolenjske. – U: I. Lazar (ur.), *Drobtici antičnega stekla. / Fragments of ancient glass*, Koper, 11–17.
- KRIŽ, B. 2004b, Draga near Bela Cerkev. – U: D. Prešeren (ur.), *The earth beneath your feet: archaeology on the motorways in Slovenia, The European heritage days series*, Ljubljana, 128–129.
- KRIŽ, B., P. STIPANČIĆ i A. ŠKEDELJ PETRIČ 2009, *Arheološka podoba Dolenjske: Katalog stalne arheološke razstave Dolenjskega muzeja Novo mesto / The archaeological image of Dolenjska: Catalogue of the permanent archaeological exhibition at the Dolenjski muzej Novo mesto*. – Novo mesto.
- KUJUNDŽIĆ, Z. 1982, *Poetonijske nekropole*. – Katalogi in monografije 20, Ljubljana.
- LABADI, S. 2007, Representations of the nation and cultural diversity in discourses on World Heritage. – *Journal of Social Archaeology* 7, 147–170.
- LABADI, S. i C. LONG (ur.) 2010, *Heritage and globalisation*. – London, New York.
- LAFRENZ SAMUELS, K. 2008 Value and Significance in archaeology. – *Archaeological Dialogues* 15/1, 71–97.
- LAWSON, A. J. 2004, Perception and Evaluation of Historic Landscapes: The Contribution of Rescue Archaeology in Britain. – U: P. N. Dukelis i L. G. Mendoni (ur.), *Perception and Evaluation of Cultural Landscapes, Proceedings of an International Symposium Zakynthos, December 1997*, Μελετηματα 38. – Paris, 17–25.
- LAZAR, I. 1997a, Arheološke najdbe na območju Narodnega doma. – *Celjski zbornik* 1997, 159–172.
- LAZAR, I. 1997b, Poznorimske najdbe iz Celja. – *Arheološki vestnik* 48, 325–331.
- LAZAR, I. 1997c, Obrti rimske Celeje. – *Kronika* 45, 1–7.
- LAZAR, I. 2001, *Celeia: Arheološka podoba mesta. / An archaeological image of the town*. – Celje.
- LAZAR, I. 2002, Celeia. – U: M. Šašel Kos i P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia: Noricum. / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien: Noricum*, Situla 40, Ljubljana, 71–101.
- LAZAR, I. 2008, Celejski forum in njegov okras. – *Annales, Series Historia et Sociologia* 18/2, 349–360.
- LAZAR, I. 2011a, The World of Gods and Religious Life in Roman Celeia. – U: I. Lazar (ur.), *Religion in public and private sphere: acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, 22.–25. september 2008, Celje*. – Koper, 25–39.
- LAZAR, I. 2011b, The inhabitants of Roman Celeia - an insight into intercultural contacts and impacts through centuries. – U: M. Novotná, W. Jobst, M. Dufková i K. Kuzmová (ur.), *Acta of the conference The Phenomena of Cultural Borders and Border Cultures Across the Passage of Time: From the Bronze Age to Late Antiquity, Anodos 10/2010, 375th anniversary of the Trnava University, 22nd–24th October 2010*. – Trnava, 175–185.
- LEKAKIS, S. 2008, Going Local in a Global World: Locating the Public and Evaluating the Synchronic Context in Archaeological Resource Management. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 10/4, 308–319.
- LEONE, M., P. B. POTTER i P. A. SHACKEL 1987, Toward a critical archaeology. – *Current Anthropology* 51/1, 137–145.
- LEONE, M. i P. B. POTTER 1992, Legitimation and the classification of archaeological sites. – *American Antiquity* 57, 137–145.
- LIPE, W. D. 1974, A conservation model for American archaeology. – *The Kiva* 39/1–2, 213–243.
- LIPE, W. D. 1984, Value and Meaning in cultural Resources. – U: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 1–11.
- LITTLE, B. J. 2005, The U.S. National Register of Historic Places and the shaping of archaeological significance. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 114–124.
- LOVENJAK, M. 1997, *Štirje novi miljniki s ceste Emona-Neviodunum*. – *Arheološki vestnik* 48, 89–96.
- LOVENJAK, M. 2003, Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum. – U: M. Šašel Kos i P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia: Pannonia I / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien: Pannonia I*, Situla 41, Ljubljana, 93–105.
- LOWENTHAL, D. 1996, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. – London.
- LOZNY L. R. (ur.) 2006, *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*. – New York.
- LOZNY, L. R. 2011, Polish Archaeology in Retrospective. – U: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. – New York, 195–220.
- LOZNY, L. R. (ur.) 2011, *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. – New York.
- LUCAS, G. 2001, *Critical Approaches to Fieldwork: Contemporary and Historical Archaeological Practice*. – London.
- LYNOTT, M. J. 1980, The dynamics of significance: an example from central Texas. – *American Antiquity* 45/1, 117–120.
- LYNOTT, M. J. 1997, Ethical Principles and Archaeological Practice: Development of an Ethics Policy. – *American Antiquity* 62/4, 589–599.
- MARCINIĄK, A. 2011, Contemporary Polish Archaeology in Global Context. – U: L. R. Lozny (ur.), *Comparative*

- Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past.* – New York, 179–194.
- MARIĆ, M. i O. GRGUREVIĆ 2007, Krajobraz–suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj. – *Prostor* 15/2, 272–281.
- MARTIN, F. 1994, Determining the size of museum subsidies. – *Journal of Cultural Economics* 18, 255–70.
- MARUŠIČ, J., B. BARTOL, S. DEŠNIK, J. HABJAN, J. HLADNIK, J. HUDOKLIN, M. JUG, A. KOLŠEK, N. KRAVANJA, S. PIANO, M. PODBOJ, M. PREM, M. SIMIČ, E. TAVČAR i I. ZAKOTNIK 1998, *Regionalna razdelitev krajijskih tipov v Sloveniji: Metodološke osnove.* – Ljubljana.
- MASON, R. 2002, Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. – U: M. de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 5–30.
- MASON, R. 2008, Management for Cultural Landscape Preservation: Insights from Australia. – U: R. Longstreth (ur.), *Cultural Landscapes: Balancing Nature and Heritage in Preservation Practice*, Minneapolis, London, 180–196.
- MATHERS, C., T. DARVILL i B. J. LITTLE 2005, Introduction: Archaeological value in a world context. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 1–18.
- MATHERS, C., T. DARVILL i B. J. LITTLE (ur.) 2005, *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance.* – Gainesville.
- MATHERS, C., J. SCHELBERG i R. KNEEBONE 2005, 'Drawing distinctions': Toward a scalar model of value and significance. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 159–191.
- MCCAIN, R. 2006, Defining Cultural and Artistic Goods. – U: V. Ginsburgh i D. Throsby (ur.), *Handbook of the Economics of Art and Culture* 1, Amsterdam, 144–167.
- MCDAVID, C. 1999, From real space to cyberspace: contemporary conversations about the archaeology of slavery and tenancy. – *Internet Archaeology* 6, Special Theme: Digital Publication. – URL: http://intarch.ac.uk/journal/issue6/mcdavid_toc.html. (Citirano 12. 4. 2013.)
- MCDAVID C., 2004, Towards a more democratic archaeology? The internet and public archaeological practice. – U: N. Merriman (ur.), *Public Archaeology*, London, 159–187.
- MCGOVERN, T. H. 2006, Place, Problem, and People: Issues in Interdisciplinary Cooperation. – U: L. R. Lozny (ur.), *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*, New York, 5–14.
- MCGUIRE, R. H. 2007, Foreword: Politics Is a Dirty Word, but Then Archaeology Is a Dirty Business. – U: Y. Hamilakis i Ph. Duke (ur.), *Archaeology and Capitalism*, One world archaeology 54, Walnut Creek, 9–11.
- MCGUIRE, R. H. 2008, *Archaeology as Political Action.* – Berkeley, Los Angeles, London.
- MCGUIRE, R. H. i R. NAVARRETE, 2005, Between Motorcycles and Rifles: Anglo-American and Latin American Radical Archaeologies. – U: P. P. Funari, A. Zarankin i E. Stovel (ur.), 2005, *Global Archaeological Theory: Contextual Voices and Contemporary Thoughts*, New York, 309–336.
- MCMANAMON, F. P. 2000, The protection of archaeological resources in the United States: reconciling preservation with contemporary society. – U: F. McManamon in A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 40–54.
- MCMANAMON, F. P. i A. HATTON, 2000, Introduction: considering cultural resource management in modern society. – U: F. McManamon i A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 1–19.
- MEADOW, M. 2010, Relocation and revaluation in university museums, or, Rubbish Theory revisited. – *University Museums and Collections Journal* 3, 3–9.
- MERRYMAN, J. H. 1994, The Nation and the Object. – *International Journal of Cultural Property* 3/1, 61–76.
- MESKELL, L. (ur.) 1998, *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics, and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East.* – London.
- MESKELL, L. i R. W. PREUCCEL (ur.) 2004, *A Companion to Social Archaeology.* – Malden.
- MIKL CURK, I. 1977, Rimska mesta v Sloveniji – nekaj arheoloških in spomeniško varstvenih paralel. – U: B. Vikić-Belančić (ur.), *Antički gradovi i naselja u južnoj Panoniji i graničnim područjima, Referati i koreferati održani na simpozijumu oktobra 1975. godine u Varaždinu*, Materijali 13, Beograd, 9–12.
- MIKL CURK, I. 1981, Arheološko konservatorstvo na naših tleh v 19. stoletju. – *Varstvo spomenikov* 23, 111–114.
- MLAKAR, B. 2007, Kulturna krajina kot kulturne dediščina / The cultural landscape as cultural heritage. – U: B. Mlakar i N. Bratina Jurković (ur.), *Mednarodna konferenca: Krajina in družba, 4. srečanje delavnic za izvajanje Evropske konvencije o krajini, Ljubljana, 11.–13. maj 2006*, Ljubljana, 220–233.
- MOERAN, B. 2009, Notes for a Theory of Values. – Creative Encounters Working Paper 37. – URL: <http://openarchive.cbs.dk/cbsweb/handle/10398/7971> (Citirano 29. 3. 2013.)
- MOLYNEAUX, B. L. 1994, Introduction: the represented past. – U: P. Stone i Molyneaux (ur.), *The presented past: Heritage, museums and education*, One World Archaeology 25, London, 1–13.
- MOORE, T. 2006, Following the Digger: The Impact of Developer-Funded Archaeology on Academic and Public Perceptions of Cultural Landscapes. – *Cultural Landscapes in the 21st century*, Forum UNESCO University and Heritage 10th International Seminar, International Centre for Cultural Heritage Studies, Newcastle, UK. – URL: <http://>

- conferences.ncl.ac.uk/unescolandscapes/files/MOORE-tom.pdf (Citirano 12. 3. 2013.)
- MOORE, N. i Y. WHEELAN (ur.) 2007, *Heritage-Memory and the Politics of Identity: New Perspectives on the Cultural Landscape*. – Hampshire.
- MORATTO, M. J. i R. E. KELLY 1976, Significance in Archaeology. – *The Kiva* 42/2, 193–202.
- MORATTO, M. J. i R. E. KELLY 1978, Optimizing Strategies for Evaluating Archaeological Significance. – U: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 1, New York, San Francisco, London, 1–30.
- MOURATO, S. i M. MAZZANTI, 2002, Economic Valuation of Cultural Heritage: Evidence and Prospects. – U: de la Torre, M. (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 53–76.
- MÜLLER, M. M. 1998, Cultural heritage protection: legitimacy, property, and functionalism. – *International Journal of Cultural Property* 7/2, 395–409.
- MURGELJ, I. 2013, *Podsmreka pri Višnji Gori*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 42, Ljubljana.
- MUSITELLI, J. 2002, World Heritage, between Universalism and Globalization. – *International Journal of Cultural Property* 11/2, 323–336.
- NAFZIGER, J. A. R., R. KIRKWOOD PATERSON i A. DUNDES RENTELN 2010, *Cultural Law: International, Comparative, and Indigenous*, Cambridge.
- NIKOČEVIĆ, L., LJ. GAVRILOVIĆ, M. HROVATIN, D. A. JELINČIĆ, J. KALE, D. L. RATKOVIĆ, A. MOUNTCASTLE, P. SIMONIČ i T. ZEBEC 2012, Rasprava: Kultura ili baština? – *Etnološka tribina* 35/42, 7–56.
- NORTH, M. A. 2006, *Protecting the past for the public good: archaeology and Australian heritage law*. – Neobjavljena doktorska disertacija. University of Sydney, Department of Archaeology, Sydney.
- NOVAKOVIĆ, P. 2002, Archaeology in Five States. – A Peculiarity or Just Another Story at the Crossroads of 'Mitteleuropa' and the Balkans: A Case Study of Slovene Archaeology. – U: P. F. Biehl, A. Gramsch i A. Marciniak (ur.), *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien / Archaeologies of Europe: history, methods and theories*, Tübinger Archäologische Taschenbücher 3, Tübingen, 323–352.
- NOVAKOVIĆ, P. 2007, Use of past, ancestors and historical myths in the Yugoslav wars in 1990s. – U: S. Magnani i C. Marcaccini (ur.), *Le identità difficili: archeologia potere propaganda nei Balcani*, Portolano Adriatico 3/3, Firenze, 47–64.
- NOVAKOVIĆ, P. 2008, Arheologija prostora i arheologija krajolika. – U: B. Olujić (ur.), *Povijest u kršu: zbornik radova projekta „Naselja i komunikacije u kontekstu veza jadranskog priobalja i unutrašnjosti“*, Zagreb.
- NOVAKOVIĆ, P. 2000, O nacionalizmu v arheološki teoriji in praksi. – *Časopis za kritiko znanosti* 28/200–201, 79–109.
- NOVAKOVIĆ, P. 2011, Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective. – U: L. R. Lozny, (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 339–462.
- NOVAKOVIĆ, P. 2012, The 'German School' and its influence on the national archaeologies of the Western Balkans. – U: B. Migotti, P. Mason, B. Nadbath i T. Mulh (ur.), *Scripta in honorem Bojan Djurić*. – Monografije Centra za preventivno arheologijo 1, Ljubljana, 51–71.
- NOVAKOVIĆ, P., D. GROSMAN, R. MASARYK i M. NOVŠAK 2007, *Minimalni standardi izkopavalne dokumentacije: pregled stanja in predlogi standardov*. – Ljubljana.
- NOVŠAK, M. 2000, *Poročilo o rezultatih arheoloških raziskav na najdišču Velika Dobrava*. – Velika Dobrava (neobjavljeno poročilo).
- NOVŠAK, M. 2002, *Trg celjskih knezov: prostorska ureditev trga in obnova komunalnih vodov*. – Celje (neobjavljeno poročilo).
- NOVŠAK, M. 2006, Velika Dobrava. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 228–230.
- OGRIN, D. 1996, *Strategija varstva krajine v Sloveniji*. – Ljubljana.
- OGRIN, D., J. MARUŠIČ, B. BARTOL, S. DEŠNIK, J. HABJAN, J. HUDOKLIN, A. KOLŠEK, M. NOVAK, M. SIMIČ, E. TAVČAR i T. SIMONIČ 1999, *Izjemne krajine Slovenije*. – Ljubljana.
- O'KEEFE, P. J. 1993, The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. – *Antiquity* 67, 406–413.
- O'KEEFE, P. J. i L. V. PROT'T 1992, 'Cultural heritage' or 'cultural property'? – *International Journal of Cultural Property* 2/1, 307–320.
- PALMER, M. i P. NEAVERSON 1998, *Industrial Archaeology: Principles and practice*. – London.
- PEARCE, S. M. 1994a, Introduction. – U: S. M. Pearce (ur.), *Interpreting Objects and Collections*, London, 1–6.
- PEARCE, S. M. 1994b, Museum objects. – U: S. M. Pearce (ur.), *Interpreting Objects and Collections*. – London, 9–11.
- PEARCE, S. M. 2000, The Making of Cultural Heritage. – U: E. Avrami, R. Mason i M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*. – Los Angeles, 26–31.
- PETRIČ, M. 2000, *Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine*. – Vestnik 17, Ljubljana.
- PETRU, P. 1963, Okras antičnih žar v obliki hiš. – *Arheološki vestnik* 13–14, 497–512.
- PETRU, P. 1964, Vprašanje izvira predalčne stene. – *Slovenski etnograf* 16/17, 277–288.
- PETRU, S. 1969, Rimski grobovi iz Globodola / Römische Gräber in Globodol. – *Razprave 1. razreda SAZU* 6, 83–106.
- PETRU, P. 1971, *Hišaste žare Latobikov / Hausurnen der Latobiker*. – Situla 11, Ljubljana.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. – Katalogi in monografije 7. – Ljubljana, Narodni muzej Slovenije.
- PIETROBRUNO, S. 2009, Cultural Research and Intangible Heritage. – *Culture Unbound* 1, 227–247.

- PIRKOVIČ, J. 1987, Vrednotenje kulturne dediščine. – *Varstvo spomenikov* 29, 29–39.
- PIRKOVIČ, J. 1993, *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*. – Vestnik 11, Ljubljana.
- PIRKOVIČ, J. 2012, *Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine*, Učbenik za predmet Arheologija za javnosti. – Ljubljana, Oddelek za arheologijo. – URL: <http://arheologija.ff.uni-lj.si/sites/arheologija.ff.uni-lj.si/files/Dokumenti/Studij/gradiva/arheologijazajavnost.pdf> (Citirano 1. 7. 2013.)
- PLESNIČAR GEC, L. 1980, Rimski grob z Dolenjske ceste. – U: P. Petru i T. Knez (ur.), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šesdesetletnici*, Situla 20–21, Ljubljana, 459–465.
- PLESNIČAR GEC, L. 2006, *Emonski forum / Emona Forum*. – Piran.
- PLESTENJAK, A. 2013, Uvod. – U: A. Plestenjak (ur.), *Ivančna Gorica: Arheološke raziskave v letih 2008 in 2009*, Ljubljana, 7–9.
- PLESTENJAK A., J. KRAJŠEK i S. FIRŠT 2007, *Poročilo o izvedbi dokumentiranja nenadzorovanega uničenja na lokaciji Celje, Breg – igrišče pri Kapucinih, poročilo za Mestnu občino Celje*. – Celje (neobjavljeno poročilo).
- POKOTYLO, D. i N. GUPPY 1999, Public opinion and archaeological heritage: views from outside the profession. – *American Antiquity* 64/3, 400–416.
- POMEROY, M. C. 2005, Assessing the cultural significance of World Heritage Sites: A case study from Avebury, Wiltshire, England. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 301–316.
- POULIOS, I. 2010, Moving Beyond a Values-Based Approach to Heritage Conservation. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 12/2, 170–185.
- PRINC, M. 1984, Czechoslovakia. – U: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 12–20.
- PUŠ, I. 1975a, Grosuplje (Malo Mlačevo): Grad Boštanj pri Zagradcu. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 179.
- PUŠ, I. 1975b, Višnja gora: Blečji Vrh. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 205.
- PUŠ, I. 1975c, Višnja gora: Velika Loka. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 205.
- PYE, G. 2010, Introduction: Trash as Cultural Category. – U: G. Pye (ur.), *Trash Culture: Objects and Obsolescence in Cultural Perspective*, Bern, 1–14.
- RAAB, L. M. i T. C. KLINGER 1977, A Critical Appraisal of 'Significance' in Contract Archaeology. – *American Antiquity* 42/4, 629–634.
- RAAB, L. M. i T. C. KLINGER 1979, A Reply to Sharrock and Grayson on Archaeological Significance. – *American Antiquity* 44/2, 328–329.
- RAAB, L. M., T. C. KLINGER, M. B. SCHIFFER i A. C. GOODYEAR 1980, Clients, Contracts, and Profits: Conflicts in Public Archaeology. – *American Anthropologist* 82, 539–551.
- REICHSTEIN, J. 1984., Federal Republic of Germany. – U: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 37–47.
- RICO, T. 2008, Negative Heritage: The Place of Conflict in World Heritage. – *Conservation and Management of Archaeological Sites* 10/4, 344–352.
- RIZZO, U. i D. THROSBY, 2006, Cultural Heritage: Economic Analysis and Public Policy. – U: V. Ginsburgh i D. Throsby, (ur.), *Handbook of the Economics of Art and Culture* 1, Amsterdam, 980–1016.
- ROGERS, R. A. 2007, Overcoming the Preservation Paradigm: Toward a Dialogic Approach to Rock Art and Culture. – *American Indian Rock Art* 33, 53–66.
- ROPER, D. 1979, The Method and Theory of Site Catchment Analysis: A Review. – U: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 2, New York, San Francisco, London, 119–140.
- ROSENBERG, R. H. 1980, Federal Protection for Archaeological Resources. – *Arizona Law Review* 22, 701–735.
- RUGGLES, D. F. (ur.), 2012, *On Location: Heritage, Cities and Sites*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London.
- RUIZ DEL ÁRBOL, M. i A. OREJAS, 2010, Protection and management of Spanish archaeological-historical landscapes. Possibilities and perspectives for the application of a protective and developmental approach. – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 477–491.
- RUSHTON, M. 2004, Contingent Valuation and the Public Interest in Privately Owned Cultural Property. – *The Journal of Arts Management, Law, and Society* 34/3, 222–234.
- SAUNDERS, A. 1984, Integrated Conservation. – U: *Interchange of Experience Concerning the Care of Archaeological Remains, Seminar in Stockholm, Sweden, 7–9 November 1983*, Stockholm, 15–18.
- SBULL, N. 2013, *Omejitve lastinske pravice v razmerju do varstvenega režima nepremičnih kulturnih spomenikov*. – Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor.
- SCARRE, C. i G. SCARRE (ur.) 2006, *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*. – New York.
- SCHAAFSMA, C. F. 1989, Significant Until Proven Otherwise: Problems Versus Representative Samples. – U: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World*, One World Archaeology 9, London, 38–51.
- SCHADLA-HALL, T. 1999, Editorial: public archaeology. – *European Journal of Archaeology* 2/2, str. 147–158.

- SCHIFFER, M. B. i HOUSE, J. H. 1977, Cultural Resource Management and Archaeological Research: The Cache Project. – *Current Anthropology* 18/1, 43–68.
- SCHOFIELD, J. 2000a, Now we know: the role of research in archaeological conservation practices in England. – U: F. McManamon i A. Hatton (ur.), *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*, London, 76–92.
- SCHOFIELD, J. 2000b, *Managing Lithic Scatters: Archaeological guidance for planning authorities and developers*. – London.
- SCHOFIELD, J. i J. HUMBLE 1995, Order out of chaos: making sense of surface stone age finds. – *Conservation Bulletin* 25, 9–11.
- SCHOFIELD, J., J. CARMAN i P. BELFORD 2011, *Archaeological Practice in Great Britain: A Heritage Handbook*, New York, Dordrecht, Heidelberg, London.
- SCOTT, C. 2007, Measuring Social Value. – U: R. Sandell i R. R. Janes (ur.), *Museum Management and Marketing*, London, New York, 181–194.
- SERAGELDIN, I. i M. SHLUGER 2001, Introduction. – U: I. Serageldin, E. Shluger i J. Martin-Brown (ur.), *Historic Cities and Sacred Sites: Cultural Roots for Urban Futures*, Washington, D.C., xi–xix.
- SERAGELDIN, M. 2000, Preserving the Historic Urban Fabric in a Context of Fast-Paced Change. – U: E. Avrami, R. Mason i M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 51–58.
- SHANKS, M. 1992, *Experiencing the Past: On the Character of Archaeology*. – London, New York.
- SHANKS, M. i C. TILLEY, 1987a, *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. – Cambridge.
- SHANKS, M. i C. TILLEY, 1987b, *Social Theory and Archaeology*. – Cambridge.
- SHARROCK, F. W. i D. K. GRAYSON 1979, 'Significance' in Contract Archaeology. – *American Antiquity* 44/2, 327–328.
- SIMONIĆ, P. 2012, Heritage, Development and Nature: The Purpose of Anthropology of Protected Areas. – *Studia ethnologica Croatica* 24, 131–146.
- SINOBAD, M. 2008, Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. – *Opuscula Archaeologica* 31/1, 221–264.
- SKEATES, R. 2000, *Debating Archaeological Heritage*. – London.
- SLABE, M. 1975, Antični grob iz Šahovca pri Dobrničju. – *Arheološki vestnik* 26, 242–249.
- SLAPŠAK, B. 1993, Archaeology and the contemporary myths of the past. – *Journal of European Archaeology* 1/2, 191–195.
- SLAPŠAK, B. 2004, *Dopolnilo izvedeniškega mnenja Ad I K 554/98*. – Ljubljana (neobjavljeno).
- SLAPŠAK, B. 2005, *Izvedeniško mnenje v kazensko preiskovalni zadevi opr. št. Kpr 24/2003*. – Nova Gorica (neobjavljeno).
- SLAPŠAK, B. i P. NOVAKOVIĆ 1996, Is there national archaeology without nationalism? Archaeological tradition in Slovenia. – U: M. Díaz-Andreu i T. Champion (ur.), *Nationalism and archaeology in Europe*, London, 256–293.
- SMITH, C. i H. BURKE 2007, *Digging It Up Down Under: A Practical Guide to Doing Archaeology in Australia*. – New York.
- SMITH, L. 1993, Towards a theoretical framework for archaeological heritage management. – *Archaeological Review from Cambridge* 12/1, 55–75.
- SMITH, L. 1994, Heritage Management as Postprocessual Archaeology? – *Antiquity* 68, 300–309.
- SMITH, L. 1995, Cultural heritage management and feminist expression in Australian archaeology. – *Norwegian Archaeological Review* 28/1, 55–63.
- SMITH, L. 2000, „Doing Archaeology“: cultural heritage management and its role in identifying the link between archaeological practice and theory. – *International Journal of Heritage Studies* 6/4, 309–316.
- SMITH L. 2001, Archaeology and the Governance of Material Culture: A Case Study from South-Eastern Australia. – *Norwegian Archaeological Review* 34/2, 97–105.
- SMITH, L. 2004, *Archaeological Theory and the Politics of Culture Heritage*. – London, New York.
- SMITH, L. 2005, Archaeological significance and the governance of identity in cultural heritage management. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 77–88.
- SMITH, L. 2006, *The Uses of Heritage*. – London, New York.
- SMITH, L. 2007, Empty Gestures? Heritage and the Politics of Recognition. – U: H. Silverman i D. F. Ruggles (ur.), *Cultural Heritage and Human Right*, New York, 159–171.
- SMITH, L. 2009, Deference and Humility: The Social Values of the Country House. – U: L. Gibson i J. Pendlebury (ur.), *Valuing Historic Environments*, Farnham, 33–50.
- SMITH, L. i N. AKAGAWA (ur.) 2009, *Intangible Heritage*. – London, New York.
- SMITH, L. i E. WATERTON 2009a, The envy of the world?: intangible heritage in England. – U: L. Smith i N. Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*, London, New York, 289–302.
- SMITH, L. i E. WATERTON 2009b, Introduction: Heritage and Archaeology. – U: L. Smith i E. Waterton (ur.), *Taking Archaeology out of Heritage*, Newcastle upon Tyne, 1–7.
- SMITH, L., A. MORGAN i A. VAN DER MEER 2003, Community-driven Research in Cultural Heritage Management: the Waanyi Women's History Project. – *International Journal of Heritage Studies* 9/1, 65–80.
- SMITH, N. L. 2008, Fundamental Issues in Evaluation. – U: N. L. Smith i P. R. Brandon (ur.), *Fundamental Issues in Evaluation*, New York, 1–24.
- SMITH, N. L. i P. R. BRANDON (ur.) 2008, *Fundamental Issues in Evaluation*. – New York.

- SNOWBALL, J. D. 2008, *Measuring the Value of Culture: Methods and Examples in Cultural Economics*. – Berlin, Heidelberg.
- SODERLAND, H. A. 2010, Values and the Evolving Concept of Heritage: The First Century of Archaeology and Law in the United States (1906–2006). – U: G. S. Smith, P. M. Messenger i H. A. Soderland (ur.), *Heritage values in contemporary society*, Walnut Creek, 129–143.
- SPAULDING, A. C. 1960, The Dimensions of Archaeology. – U: G. E. Dole i R. L. Carneiro (ur.), *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*, New York, 437–456.
- STAMATOUDI, I. A. 2011, *Cultural Property, Law and Restitution: A Commentary to International Conventions and European Union Law*. – Cheltenham, Northampton.
- STARTIN, B. 1993, Preservation and the academically viable sample. – *Antiquity* 67, 421–426.
- STARTIN, B. 1994, Assessment of Field Remains. – U: J. Hunter i I. Ralston (ur.), *Archaeological Resource Management in the UK: An Introduction* (2. izd.), Stroud, 184–196.
- STARTIN, B. 1995, The Monuments Protection Programme: protecting what, how, and for whom? – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 133–141.
- STASKI, E. 1982, Advances in Urban Archaeology. – U: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, London, 97–149.
- STEPHENSON, J. 2008, The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes. – *Landscape and Urban Planning* 84, 127–139.
- STOPAR, I. 1981, Geneza celjskega mestnega jedra. – *Celjski zbornik* 1977–1981, 293–322.
- STOCKER, D. 1995, Industrial archaeology and the Monuments Protection Programme in England. – U: M. Palmer i P. Neaverson (ur.), *Managing the Industrial Heritage: its identification, recording and management*, Leicester Archaeology Monographs 2, Leicester, 105–113.
- SUIĆ, M. 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu*. – Zagreb.
- SVOLJŠAK, D., J. ISTENIČ, T. NABERGOJ, H. BRASKERNEL, B. JERIN, M. DASZKIEWICZ, G. SCHNEIDER, M. HORVAT, L. BARTOSIEWICZ, M. ERIČ, B. MUŠIČ, B. DJURIĆ, T. VERBIČ, P. CATTANEO i M. LAUDATO 2008, *Mrzlo Polje pri Ivančni Gorici*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 5, Ljubljana.
- SWIDLER, N. i M. YEATTS 2005, Traditional cultural properties and the national preservation program in the United States. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 276–286.
- ŠAŠEL, J. 1975, Grosuplje: Grosuplje. – U: S. Gabrovec, S. Jesse, P. Petru, J. Šašel i F. Truhlar (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 178–179.
- ŠAŠEL KOS, M. 1984, Prerez čez zgodovino celejanskih prebivalcev v luči onomastičnih in prozopografskih podatkov. – *Živa antika* 34, 252–255.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997a, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – U: B. Djurić i I. Lazar (ur.), *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 8. – 12. Mai 1995*, Situla 36, Ljubljana, 21–42.
- ŠAŠEL KOS, M. 1997b, Pošta v antiki. – U: A. Hozjan (ur.), *Pošta na slovenskih tleh*, Maribor, 18–43.
- ŠAŠEL KOS, M. 2002, Secular authority as reflected in funerary monuments - some Norican and Pannonian examples. – *Histria antiqua* 8, 131–138.
- ŠAŠEL KOS, M. 2010, The Early Urbanization of Noricum and Pannonia. – U: L. Zerbin (ur.), *Roma e le provincie del Danubio, atti del I Convegno internazionale Ferrara, Cento, 15–17 Ottobre 2009*, Soveria Mannelli, 209–230.
- ŠEMROV, A. 1996, *Slovenia: Conage and History*. – Ljubljana.
- ŠEMROV, A. 2011, *Numizmatične najdbe iz Celja in Savinje v luči novih dognanj*. – Neobjavljeno magistrsko delo. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Koper.
- ŠOLA, T. 2001, *Marketing u muzejima, ili o vrlini i kako je obznaniti*. – Zagreb.
- ŠRIBAR, V. 1959, Rimski žgani grob iz Velike Loke pri Žalni. – *Arheološki vestnik* 9–10, 234–236.
- TAINTER, J. A. i G. J. LUCAS 1983, Epistemology of the Significance Concept. – *American Antiquity* 48/4, 707–719.
- TAINTER, J. A. i B. BAGLEY 2005, Shaping and Suppressing the Archaeological Record: Significance in American Cultural Resource Management. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 58–73.
- TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora: Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora: Social structure and burial rites of the Iron Age community*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 1980, Posodje v grobovih halštatskih veljakov na Dolenjskem / Vessels-sets in the Graves of Hallstatt Chieftains in the Dolenjska Area. – U: P. Petru i T. Knez (ur.), *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob Šesdesetletnici*, Situla 20–21, Ljubljana, 343–352.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu / Ein Rekonstruktionsversuch der Gesellschaftstruktur im Dolensko-Kreis der Hallstattzeit. – *Arheološki vestnik* 36, 77–105.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25, Ljubljana.
- Teržan, B. 2009, Japodska nevesta iz okolice Novega mesta / A Iapodian bride from the vicinity of Novo mesto. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* (3. serija) 42, 213–230.

- THAPAR, B. K. 1984, India. – V: H. Cleere (ur.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge, 63–72.
- THOMPSON, M. 1979, *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value*. – Oxford.
- THROSBY, D. 2000, Economic and Cultural Value in the Work of Creative Artists. – U: E. Avrami, R. Mason i M. de la Torre (ur.), *Values and Heritage Conservation*, Los Angeles, 26–31.
- THROSBY, D. 2002, Cultural Capital and Sustainability Concepts in the Economics of Cultural Heritage. – U: M. de la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, Los Angeles, 101–117.
- THROSBY, D. 2006, Introduction and Overview. – U: V. Ginsburgh i D. Throsby (ur.), *Handbook of the Economics of Art and Culture* 1, Amsterdam, 3–22.
- TILLEY, C. 1989, Excavation as theatre. – *Antiquity* 63, 275–280.
- TILLEY, C. 1994, *A Phenomenology of Landscape*. – London.
- TOMÁŠKOVÁ, S. 2011, Archaeology in a Middle Country. – U: L. R. Lozny (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York, 221–242.
- TOMAŽIČ, S. i M. NOVŠAK 2003, *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih pred izgradnjo atrija Mohorjeve družbe*. – Celje (neobjavljeno poročilo).
- TRIGGER, B. G. 1995, Romanticism, nationalism, and archaeology. – U: P. I. Kohl i C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, Cambridge, 263–279.
- TROTZIG, G. 1993, The new European Convention on the protection of the archaeological heritage. – *Antiquity* 67, 414–415.
- TROTZIG, G. i M. KLOCKHOFF 2004, Ethics in Archaeological Preservation. – U: H. Karlsson (ur.), *Swedish archaeologists on ethics*, Lindome, 163–175.
- TURNER, S. 2006, Historic Landscape Characterisation: A landscape archaeology for research, management and planning. – *Landscape Research* 31/4, 385–398.
- UDOVIČ, K. 2009, *Maiškovci pri Novem mestu*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 8, Ljubljana.
- UDOVIČ, K. 2011, *Trebanjsko Bukovje*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 19, Ljubljana.
- VAN DEN BERG, M., H. HUISMAN, H. KARS, H. VAN HAASTER i J. KOOL 2010, Assessing in situ preservation of archaeological wetland sites by chemical analysis of botanical remains and micromorphology. – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 161–176.
- VAN DEN DRIES, M. i W. J. H. WILLEMS 2007, Quality assurance in archaeology, the Dutch perspective. – U: M. van den Dries i W. J. H. Willems (ur.), *Quality Management in Archaeology*, Oxford, 50–65.
- VAN DE NOORT, R., W. FLETCHER, G. THOMAS, I. CARSTAIRS i D. PATRICK 2002, *Monuments at Risk in England's Wetlands, Report for English Heritage*, Exeter.
- VAN DER VALK, A. 2010a, Planning the past. Lessons to be learned from „Protecting and Developing the Dutch Archaeological-Historical Landscape“ (PDL/BBO). – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 21–52.
- VAN DER VALK, A. 2010b Introduction: sharing knowledge - stories, maps and design. – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 365–386.
- VAN DOCKUM, S. G. i R. C. G. M. LAUWERIER 2004, Archaeology in Netherlands 2002: The National Archaeological Review and Outlook. – *European Journal of Archaeology* 7/2, 109–124.
- VAN MARREWIK, D. i R. BRANDT 1997, Dreaming of Malta. – U: W. J. H. Willems, H. Kars i D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 58–75.
- VAN WIJNGAARDEN, G. J. 1999, Archaeological Approach to the Concept of Value: Mycenaean Pottery at Ugarit (Syria). – *Archaeological Dialogues* 1, 2–23.
- VERBIČ, M. i R. SLABE ERKER, 2004, *Smernice za ekonomsko vrednotenje naravne in kulturne dediščine*. – Ljubljana.
- VIČIČ, B. 1997, Rimske najdbe izpod Miklavškega hriba pri Celju. / Römische Funde am Fuße des Miklavški hrib bei Celje. – *Arheološki Vestnik* 48, 41–51.
- VIČIČ, B. i B. SLAPŠAK 2004, Roman Settlement and cemetery. – U: D. Prešeren (ur.), *The earth beneath your feet: archaeology on the motorways in Slovenia, The European heritage days series*, Ljubljana, 77–80.
- VOLLMER-KONIG, M. 2010, Knowledge and legal action: a plea for conservation. Comment on ‘Protection and management of Spanish archaeological-historical landscapes. Possibilities and perspectives for the application of a protective and developmental approach’ by Maria Ruiz del Arbol & Almudena Orejas. – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, A. van der Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 493–500.
- WAINWRIGHT, G. J. 1989, The Management of the English Landscape. – U: H. Cleere (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Modern World, One World Archaeology* 9, London, 164–170.
- WAINWRIGHT, G. J. 1993, The management of change: archaeology and planning – *Antiquity* 67, 416–421.

- WAINWRIGHT, G. J. 2001, Pathways to understanding: Research frameworks and the historic environment. – U: A. Taylor i C. S. Brigg (ur.), *Towards Research Agenda for Wales: proceedings of the IEA Wales/Cymru conference, Aberystwyth 2001*, British Archaeological Reports 343, Oxford, 5–9.
- WALSH, K. 1992, *The Representation of the Past: Museums and Heritage in the Post-modern world*. – London.
- WATERTON, E. 2005, Whose Sense of Place? Reconciling Archaeological Perspectives with Community Values: Cultural Landscapes in England. – *International Journal of Heritage Studies* 11/4, 309–325.
- WATERTON, E. 2010, *Politics, Policy and the Discourses of Heritage in Britain*. – London.
- WATERTON, E. i L. SMITH 2008, Heritage protection for the 21st century. – *Cultural Trends* 17/3, 197–203.
- WATERTON, E. i L. SMITH 2009, There Is No Such Thing As Heritage. – U: E. Waterton i L. Smith (ur.), *Taking Archaeology out of Heritage*, Newcastle upon Tyne, 10–27.
- WATERTON, E. i L. SMITH 2010, The recognition and misrecognition of community heritage. – *International Journal of Heritage Studies* 16/1–2, 4–15.
- WATERTON, E., L. SMITH i G. CAMPBELL 2006, The Utility of Discourse Analysis to Heritage Studies: The Burra Charter and Social Inclusion. – *International Journal of Heritage Studies* 12/4, 339–355.
- WENBAN-SMITH, F. 1995, Square pegs in round holes: problems of managing the Palaeolithic heritage. – U: M. A. Cooper, A. Firth, J. Carman i D. Wheatley (ur.), *Managing Archaeology*, London, 142–157.
- WHITE, R. H. i J. CARMAN (ur.) 2007, *World Heritage: global challenges, local solutions*, *Proceedings of a conference at the Ironbridge Institute, May 2006*, British Archaeological Reports S1968, Oxford.
- WHITELAW, G. 2005, Plastic value: Archaeological significance in South Africa. – U: C. Mathers, T. Darvill i B. J. Little (ur.), *Heritage of Value, Archaeology of Renown: Reshaping Archaeological Assessment and Significance*, Gainesville, 137–156.
- WILDESEN, L. E. 1982, The Study of Impacts on Archaeological Sites. – U: M. B. Schiffer (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, London, 51–96.
- WILLEMS, W. J. H. 1997, Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Past, Present and Future. – U: W. J. H. Willems, H. Kars i D. P. Hallewas (ur.), *Archaeological Heritage Management in the Netherlands: Fifty Years State Service for Archaeological Investigations*, Amersfoort, 3–34.
- WILLEMS, W. J. H. 2000, Management of the Archaeological Heritage in the Netherlands. – U: Z. Kobylinski (ur.), *Archaeological Heritage Management*, Archaeologia Polona 38, Warsaw, 153–168.
- WILLEMS, W. J. H. 2001, Archaeological heritage management and research. – U: Z. Kobylinski, (ur.), *Quo vadis archaeologia? Whither European archaeology in the 21st century?* *Proceedings of the European Science Foundation Exploratory Workshop, Madralin near Warsaw, 12 - 13 October 2001*, Warsaw, 83–91.
- WILLEMS W. J. H. 2007, The Work of Making Malta: the council of Europe's Archaeology and Planning Committee 1988–1996. – *European Journal of Archaeology* 10/1, 57–71.
- WILLEMS W. J. H. 2009, Archaeological Resource Management and Academic Archaeology in Europe: Some Observations. – U: A. L. D'Agata i S. Alaura (ur.), *Quale futuro per l'archeologia, Workshop Internazionale, Roma, 4–5 Dicembre 2008*, Roma, 89–99.
- WILLEMS W. J. H. 2010a, Laws, Language, and Learning: Managing Archaeological Heritage Resources in Europe. – U: P. M. Messenger i G. S. Smith (ur.), *Cultural Heritage Management: A Global Perspective*, Gainesville, 212–229.
- WILLEMS W. J. H. 2010b, Introduction to „Protecting and Developing the Dutch Archaeological-Historical Landscape“. – U: T. J. H. F. Bloemers, H. Kars, van der A. Valk i M. Wijnen (ur.), *The Cultural Landscape and Heritage Paradox: Protection and Development of the Dutch Archaeological-Historical Landscape and its European Dimension*, Amsterdam, 19–20.
- WILLEMS, W. J. H. i R. W. BRANDT 2004, *Dutch Archaeology Quality Standard*. – Den Haag.
- WILSON, M. A., A. TROY i R. COSTANZA, 2004, The economic geography of ecosystem goods and services: Revealing the monetary value of landscapes through transfer methods and Geopgraphic Information Systems. – U: M. Dieterich i J. van der Straaten (ur.), *Cultural Landscapes and Land Use*, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, 69–94.
- WORTHING, D. i S. BOND 2008, *Managing Built Heritage: The Role of Cultural Significance*. – Oxford.
- YOUNG, L. 1994, Significance, connoisseurship and facilitation: new techniques for assessing museum acquisitions. – *Museum Management and Curatorship* 13, 191–199.
- ŽITKO, N. 2013, *Velika Dobrava: obravnava rimskega grobišča*. – Neobjavljeno diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

8.2 Popis izvora

- Council of Europe, *European Heritage Network*. – URL: <http://www.european-heritage.coe.int/sdx/herein/> (Citirano 16. 6. 2013).
- Council of Europe, Treaty Office, *Conventions in the Council of Europe Treaty Series*. – URL: http://conventions.coe.int/?pg=/Treaty/MenuInfos_en.asp (Citirano 10. 6. 2013).
- Council of Europe, Treaty Office, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous>.

- asp?NT = 143&CM = 1&CL = ENG (Citirano 26. 6. 2013).
- Council of Europe, Treaty Office, *European Landscape Convention* - URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT = 176&CM = 8&CL = ENG> (Citirano 16. 6. 2013).
- Council of Europe 1992, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (Revised). – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm> (Citirano 5. 5. 2013),
- Council of Europe 2000, *European Landscape Convention*. – URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/176.htm> (Citirano 16. 6. 2013).
- Council of Europe 2001, *Forward Planning: The Function of Cultural Heritage in a Changing Europe*. – Strasbourg, Council of Europe Publishing. – URL: [http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/ECC-PAT\(2001\)161_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/ECC-PAT(2001)161_EN.pdf). (Citirano 3. 7. 2013).
- Council of Europe 2009, *Heritage and Beyond*. – Strasbourg, Council of Europe Publishing. -URL: <https://book.coe.int/usd/en/cultural-heritage/4257-heritage-and-beyond.html> (Citirano 3. 3. 2014).
- DCLG - Department for Communities and Local Government 2010, *Planning Policy Statement No. 5 (PPS5): Planning for the Historic Environment*. – Norwich, TSO. – URL: <http://www.museumoflondon.org.uk/files/8513/7243/1833/planningpolicystatement5.pdf>. (Citirano 20. 5. 2013).
- DCLG - Department for Communities and Local Government 2012, *National Planning Policy Framework*. – URL: www.communities.gov.uk (Citirano 20. 7. 2013).
- DCMS - Department for Culture, media and Sport 2007, *The Heritage White Paper - Heritage Protection in the 21st Century*. – Norwich, TSO. – URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/78116/hrp_whitepaper_doc1.pdf. (Citirano 20. 5. 2013).
- DoE - Department of Environment 1990, *Planning Policy Guidance 16 (PPG16): Archaeology and Planning*. – URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/> + <http://www.communities.gov.uk/publications/planningandbuilding/ppg16> (Citirano 20. 5. 2013).
- DoE - Department of Environment 1994, *Planning Policy Guidance 15 (PPG15): Planning and Historic Environment*. – URL: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/> + <http://www.communities.gov.uk/publications/planningandbuilding/ppg15> (Citirano 20. 5. 2013).
- ICOMOS 2010, *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*. – Paris, ICOMOS. – URL: <http://openarchive.icomos.org/266/> (Citirano 2. 2. 2014).
- MIZKŠ - Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport 2012, *Navodilo za določitev in izvedbo izravnalnega ukrepa pri odstranitvi arheoloških ostalin*. – URL: http://www.mk.gov.si/si/storitve/postopki/varstvo_kulturne_dediscine/izravnalni_ukrep_pri_odstranitvi_arheoloskih_ostalin/ (Citirano 5. 8. 2013).
- MIZKŠ - Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, Direktorat za kulturno dediščino 2013a, *Splošne smernice za načrtovanje državnih prostorskih načrtov za področje varstva nepremične kulturne dediščine*. – URL: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_kulturno_dediscino/varstvo_nepremicne_kulturne_dediscine/varstvo_dediscine_v_prostoru/vkljucevaje_varstva_kulturne_dediscine_v_postopek_priprave_in_sprejema_drzavnega_prostorskega_nacrta_dpn/ (Citirano 1. 8. 2013).
- MIZKŠ - Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, Direktorat za kulturno dediščino 2013b, *Splošne smernice za načrtovanje občinskega prostorskega načrta za področje varstva nepremične kulturne dediščine*. – URL: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_kulturno_dediscino/varstvo_nepremicne_kulturne_dediscine/varstvo_dediscine_v_prostoru/vkljucevaje_varstva_kulturne_dediscine_v_postopek_priprave_in_sprejema_obcinskega_prostorskega_nacrta_opn/ (Citirano 1. 8. 2013).
- MCD - Monument Class Descriptions. – URL: <http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mcd/index.htm> (Citirano 26.7.2013).
- MPP - Monument Protection Programme. – URL: <http://www.eng-h.gov.uk/mpp/mppa.htm> (Citirano 26.7.2013).
- OSP17 Operational Selection Policy 2005, *The Preservation of the Built Environment 1970–1999*. – Richmond, The National Archives. – URL: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/osp17.pdf> (Citirano 20. 7. 2013.)
- RKD - Register kulturne dediščine. – URL: <http://rkd.situla.org/> (Citirano 15. 6. 2013; 12. 3. 2014).
- Svet Evrope 1969, *Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine*. – URL: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/066/ (Citirano 14. 8. 2013).
- Svet Evrope 1992, *Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine*. – URL: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/066/ (Citirano 14. 8. 2013).
- Svet Evrope 2000, *Evropska konvencije o krajini*. – URL: http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/176/ (Citirano 14. 8. 2013).
- UNESCO 1972, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. – URL: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (Citirano 10. 8. 2013).
- UNESCO 2003, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. – URL: http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/ICOM_News/2004-4/ENG/p15_2004-4.pdf (Citirano 10. 8. 2013).
- UNESCO 2012, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. – URL: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (Citirano 15. 6. 2013).

Uradni list RS, št. 33/1991, *Ustava republike Slovenije*.

Uradni list RS, št. 1/1992, *Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje*.

Uradni list RS, št. 24/1992, *Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti*.

Uradni list RS, št. 96/2004, *Zakon o obranjanju narave*.

Uradni list RS, št. 16/2008, *Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)*.

Uradni list RS, št. 33/2007, *Zakon o prostorskem načrtovanju*.

Uradni list RS, št. 66/2009, *Pravilnik o registru kulturne dediščine*.

Uradni list RS, št. 102/2010, *Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*.

Uradni list RS, št. 03/2013, *Pravilnik o arheoloških raziskavah*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 7/1999, *Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene)*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 74/2003, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o evropskim krajobrazjima*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju podvodne kulturne dediščine*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 1/2008, *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine*.

Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 5/2008, *Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo*.

Uradni list SRS, št. 28/1986 - *Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje*.

ZVKDS - Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. – URL: <http://www.zvkds.si/sl> (Citirano 18. 6. 2013).

ZVKDS - Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, *Merila za vrednotenje kulturne dediščine*. – URL: <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/> (Citirano 15. 6. 2013).

